

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА СЛАВИСТИКУ 75

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА СЛАВИСТИКУ

75

НОВИ САД • 2009

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА СЛАВИСТИКУ

Покренут 1970. године
До књ. 25. (1983) под називом *Зборник за славистику*

Главни уредници
Од 1. до 43. књиге др Милорад Живанчевић,
од 44. до 53. књиге др Миодраг Сибиновић,
од 54—55. књиге др Предраг Пипер

Уредништво
др Мирјана БОШКОВ, др Петар БУЊАК,
др Дојчил ВОЈВОДИЋ (секретар Уредништва), др Маја ЂУКАНОВИЋ,
др Корнелија ИЧИН, др Љиљана ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ,
др Људмила ПОПОВИЋ, академик Зузана ТОПОЛИЊСКА,
др Михал ХАРПАЊ, др Вјачеслав ОКЕАНСКИ

Главни и одговорни уредник
др ПРЕДРАГ ПИПЕР

ISSN 0352-5007 | UDC 821.16+811.16(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА СЛАВИСТИКУ

75

НОВИ САД • 2009

МАТИЦА СЕРБСКАЯ
ОТДЕЛЕНИЕ ЛИТЕРАТУРЫ И ЯЗЫКА

МАТИЦА СРПСКА
DIVISION OF LITERATURE AND LANGUAGE

СЛАВИСТИЧЕСКИЙ СБОРНИК
REVIEW OF SLAVIC STUDIES

75

НОВИ САД

САДРЖАЈ — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

СТУДИЈЕ

<i>Милка Ивић</i> , О овремености номиналних израза у стандардном српском језику	7
<i>Ксенија Кончаревић</i> , Графијско-ортографска обележја сакралног функционалног комплекса у српском и руском језику (из социолингвистичке и нормативистичке перспективе)	11
<i>Миштра Релић</i> , О националном имену и преименовању језика Бошњака/Муслимана (Српски језик као босански у Призренско-шарпланинској области)	39
<i>Бранко Вранеш</i> , Пепелуга у Гогољевом <i>Шињелу</i>	53
<i>Miloš Stošić</i> , <i>Nevski prospekt</i> — покушaj jednog čitanja	115
<i>Jovan Radojević</i> , Filozofski aspekti „Priča sa Kolime” Varlama Šalamova	145

ПРИЛОЗИ И ГРАБА

<i>И. А. Стернин</i> , Истраживања теоретико-лингвистичке школе Воронежског универзитета у области општег јазыкознанија и комуникативне лингвистике	169
<i>С. В. Стеванович</i> , Метафора и метонимия в аспекте изученија концептуализације просторних значења	179
<i>П. А. Арефьева</i> , Слова и конструкции с уступительным значением в современном русском языке	189
<i>Невена Варница</i> , Пригодна поезија Жива Болице Кокољића	199
<i>Dragan Kujundžić</i> , „Posle”: ruski post-kolonijalni identitet	207
<i>Jurij Rojs</i> , Pogled na frazeologiju v liriki S. A. Jesenina	221
<i>Tanja Samardžić</i> , Automatsko prevodenje između srodnih jezika — srpski i slovenački	227

IN MEMORIAM

Милана Радић-Дугоњић (1952—2008) (<i>Предраг Пићер</i>)	239
---	-----

ХРОНИКА

Стогодишњица часописа <i>Rocznik Slawistyczny</i> 1908—2008 (<i>Ана Голубовић</i>)	245
--	-----

Скандал <i>versus</i> Сорбона (Научна конференција „Семиотика скандала као механизам културе”) (Корнелија Ичин)	253
Научна конференција „Иван Аксјонов и окружење” (Корнелија Ичин)	259

ПРИКАЗИ

<i>Lingvistika Milke Ivić</i> (Слободан Реметић)	263
Драгољуб Перић, <i>Териоморфни јунаци словенске епике — Змај Ожњени Вук и Волх Всеславјевич</i> (Љиљана Пешикан-Љуштановић)	265
<i>Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума</i> , зборник радова са међународног научног симпозијума (Љиљана Пешикан-Љуштановић)	267
Богољуб Станковић, <i>60 година Славистичког друштва Србије</i> (Предраг Пипер)	272
<i>Коғнићивнолингвистичка истраживања српског језика</i> (Катарина Марјановић)	273
Људмила Поповић, <i>Језичка слика стварности: Коғнићивни аспекти контрастивне анализе</i> (Зоран Ристовић)	280
Светлана Томин, <i>Владика Максим Бранковић</i> (Љиљана Пешикан-Љуштановић)	285
О. В. Марченко, <i>Григорий Сковорода и русская философская мысль XIX—XX веков</i> (Драгиња Рамадански)	289
Lech Wađkowski: <i>Zarys historii literatury kaszubskiej</i> (Мотоки Номати)	292
Radoslawa Trnavaс, <i>Aspect and subjectivity in modal constructions</i> (Софија Мићић)	294
Индекс кључних речи	297
Списак сарадника	299
Упутство за припрему рукописа за штампу	301

САРАДНИЦИ У 75. СВЕСЦИ *ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА СЛАВИСТИКУ*

- Н. А. Арефјева, кандидат филолошких наука, доцент
Државни институт за руски језик „А. С. Пушкин”, Москва
- Мр Невена Варница, асистент
Катедра за српску књижевност
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
- Бранко Вранеш,
Катедра за српску књижевност
Филолошки факултет Универзитета у Београду
- Мр Ана Голубовић, библиотекар
Катедра за славистику
Филолошки факултет Универзитета у Београду
- Др Милка Ивић, академик САНУ
Београд
- Др Ксенија Кончаревић, редовни професор
Богословски факултет Универзитета у Београду
- Др Софија Мићић, доцент
Медицински факултет Универзитета у Београду
- Др Корнелија Ичин, редовни професор
Катедра за славистику
Филолошки факултет Универзитета у Београду
- Др Драган Кујунџић, професор
Факултет за медије и комуникације, Београд
- Катарина Марјановић, библиотекар
Филолошки факултет Универзитета у Београду
- Мр Мотоки Номаћи, доцент
Центар за славистичка истраживања
Универзитета Хокаидо, Сапоро
- Др Љиљана Пешикан-Љуштановић, редовни професор
Катедра за српску књижевност
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
- Др Предраг Пипер, дописни члан САНУ
Катедра за славистику
Филолошки факултет Универзитета у Београду
- Јован Радојевић, књижевни аналитичар
Подгорица
- Др Драгиња Рамадански, доцент
Катедра за руски језик
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
- Мр Митра Рељић, асистент
Катедра за руски језик
Филозофски факултет у Косовској Митровици

Др Слободан Реметић, академик АНУРС
Институт за српски језик САНУ, Београд

Зоран Ристановић, професор
Пожега

Др Јуриј Ројс, доцент у пензији
Марибор

Мр Тања Самарцић, асистент
Катедра за општу лингвистику
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Светлана В. Стевановић
кандидат филолошких наука, доцент
Филолошки факултет Кемеровског државног универзитета

Др Иосиф А. Стерњин, професор
Катедра за општу лингвистику и стилистику
Филолошки факултет Вороњешког државног универзитета

Милош Стошић, докторант
Катедра за светску књижевност
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Зборник Матице српске за славистику
Излази двапут годишње
Издавач Матица српска

Славистически сборник
Полугодовой выпуск
Издательство Матица сербская

Review of Slavic Studies
Published semi-annually
Published by Matica srpska

Уредништво и администрација
Редакција и администрација
Editorial Board and Office:
21000 Нови Сад, улица Матице српске 1
Телефон — Phone
(021) 420-199, 6622-726
e-mail: jdjukic@maticasrpska.org.rs

e-mail: piperm@eunet.rs
<http://www.maticasrpska.org.rs>

Зборник Матице српске за славистику, св. 75
закључен је 14. октобра 2008.

За издавача
Проф. др ДУШАН НИКОЛИЋ

Лектори
Др ЉИЉАНА ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ
Др ДОЉЧИЛ ВОЈВОДИЋ

Технички секретар Уредништва
ЈУЛКИЦА ЂУКИЋ

Коректор
КАТА МИРИЋ

Технички уредник
ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Слова на корицама
ИВАН БОЛДИЖАР

Компјутерски слог
Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа
ИДЕАЛ, Нови Сад

Штампање завршено новембра 2009.

CIP — Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.16+811.16(082)

ЗБОРНИК Матице српске за славистику = Славистический сборник = Review of Slavic Studies / главни и одговорни уредник Предраг Пипер. — 1984, 26— . — Нови Сад : Матица српска, 1984— . — 24 cm

Годишње по два броја. — Наставак публикације: Зборник за славистику (1970—1983)

ISSN 0352-5007

COBISS.SR-ID 4152578

Штампање овог *Зборника* омогућило је
Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

ISSN 0352-5007

9 770352 500008

Милка Ивић

О ОВРЕМЕЊЕНОСТИ НОМИНАЛНИХ ИЗРАЗА У СТАНДАРДНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Пошто је дат преглед неких новијих теоријских радова релевантних за проучавање појаве која се назива „noun-phrase temporality”, у овом раду се разматра како се она манифестује у стандардном српском језику. При томе се посебна пажња посвећује номиналним јединицама које су изведене од глаголске основе.

Кључне речи и њојмови: овремењеност номиналног израза; називи људи образовани од глаголског лексичког корена: *беђунац* у значењима „онај ко је побегао” и „онај ко буде побегао”; *возач* у значењима „онај ко је возио” и „онај ко вози”; *доброћивори* у значењима „људи који сада добротворе” и „људи који су некада добротворили”; *предавач античке филозофије* у значењима „онај који је сада у функцији предавача античке филозофије”, „онај који је некада био у функцији предавача античке филозофије” и „онај који буде био у функцији предавача античке филозофије”; обавештајни двосмисао изјаве типа *добитнику Вукове награде биће уручена посебна повеља*.

Има већ преко две деценије како се у иностраној стручној литератури повремено (а последњих година све чешће!) појављују написи посвећени феномену овремењености номиналног израза (енглески термин: the noun-phrase temporality).¹ Што се наше домаће лингвистичке средине тиче, она се до сада није приклањала његовом разматрању. Иступајући као представник те средине, прилажем њеним увидима излагање које следи, прекидајући, тим поступком, то наше тако упорно „ћуталачко понашање”.

У српском језику овремењеност о којој је реч илуструју својим информационим могућностима они називи људи који су образовани од глаголског лексичког корена, као *беђунац*, *возач* и сл.

Узмимо да је у питању именица *беђунац*.² Онај ко каже: „Бегунац је у међувремену пронађен у оближњој шуми и враћен у затвор” обавестио је своје саговорнике о следећем: „Тај који је био побегло из затвора пронађен је у оближњој шуми и враћен у затвор”

¹ Он је први пут фокусиран у раду Епс 1986, док нам је сасвим недавно Judith Tonhauser (Tonhauser 2007) саопштила релевантне податке о бројности иностраних научних осврта на њега.

² Сви искази који се у овом излагању наводе илустрације ради преузети су из разговорног језика аутентичних Београђана.

а онај чија изјава гласи: „Бегунцу из затвора, ако га ухвате, затворска ће казна бити драстично продужена” даје о истој тој именици овај временски податак: „Ономе ко буде побегао из затвора, ако га ухвате, затворска ће казна бити драстично продужена”.

Чувши глас спикера који, извештавајући о тешкој саобраћајној несрећи која се управо догодила, напомиње како је „возач камиона остао без једне ноге”, сви схватамо да синтагму *возач камиона* треба разумети у смислу „тај ко је возио камион”. Ако, међутим, седимо у неком од градских аутобуса па чујемо како један од двају присутних младића оном другом каже: „Наш возач на поласку рече нешто о томе зашто каснимо, али сам ја заборавио...”, ми без тешкоћа погађамо да је поменути „возач” тај човек који нас „управо сада вози”.

Именицом *доброшвори* може се указати како на оне појединце који другим људима сад, у времену о којем је реч, чине добра (уп. *Дечаци су своје доброшворе дочекали хорском ђесмом* и сл.) тако и на оне представнике људског рада који су се тако хумано према својим ближњима понашали некада, у прошлости (уп. *Доброшворима ње установе биће у њом њарку* подигнут споменик и сл.).

Нека одређена личност може бити позната својој средини по друштвеној функцији коју им *још* увек обавља или је *некад* обављала. Тако се, на пример, у факултетским круговима, синтагмом *предавач античке филозофије* идентификује активни обављач предавања из именованог научног домена, уколико се рекне, рецимо: „Сви су професори већ ту, очекујемо још само предавача из античке филозофије”, или она личност за коју сви знају да јој је улога таквог обављача, у датој средини, некада припадала — уп. изјаву: „А вама драгог предавача античке филозофије нисмо могли позвати; он је већ одавно у пензији”. Постоји, уосталом, и трећа могућност, а то је да синтагма *предавач античке филозофије* означи човека који буде предавао античку филозофију — уп. изјаву: „А кад се најзад нађеш на факултету, ти ћеш то обавештење добити од предавача античке филозофије; немогуће је да таквог тамо неће бити и у тим далеким, будућим временима”.

Овремењеност номиналног израза понекад погодује двосмислу текста у којем се остварује. Ономе, рецимо, ко прочита кратко обавештење: *Добитнику Вукове награде биће уручена њосебна њовеља*, не може бити јасно ко се при том има у виду: да ли она особа која је добила Вукову награду или она која је буде добила.

Закључујући ово излагање наглашавам следеће:

Свима језичким стручњацима, па били они србисти, слависти или проучаваоци каквог несловенског језика, предстоји исти задатак — да у своје стручне написе убудуће редовно укључују и одговарајући осврт на могућност овремењености номиналног израза и на значај

који та овременост има за обавештајну устројеност оног исказа у којем се дати овременени номинални израз остварује.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Enç 1986, Marvet Enç, Towards a referential analysis of temporal expressions, *Linguistics and Philosophy* 9, 1986, стр. 405—426.

Tonhauser 2007, Judith Tonhauser, Nominal tense? The meaning of Guarani nominal temporal markers, *Language* Vol. 86, No 4, 2007, стр. 831—869.

Milka Ivić

ON THE NOUN-PHRASE TEMPORALITY IN STANDARD SERBIAN

Summary

After having reviewed some of the recent theoretical literature that reports the relevance of the phenomenon called „noun-phrase temporality”, the author explores its manifestation in Standard Serbian, focusing particular nominal items derived from verbal lexical stems.

Ксенија Кончаревих

ГРАФИЈСКО-ОРТОГРАФСКА ОБЕЛЕЖЈА
САКРАЛНОГ ФУНКЦИОНАЛНОСТИЛСКОГ КОМПЛЕКСА
У СРПСКОМ И РУСКОМ ЈЕЗИКУ
(из социолингвистичке и нормативистичке перспективе)

Рад представља покушај комплексног и систематског интердисциплинарног разматрања специфичности графијско-ортографског обликовања текстова који припадају сакралном функционалностилском комплексу, уз сагледавање њихових екстра- и интралингвистичких узрока, као и инвентаризацију и критичку валоризацију на материјалу сакралног стандарда и општејезичке норме српског и руског језика.

Кључне речи: сакрални функционалностилски комплекс, графијски систем, ортографски систем, нормативистика, социолингвистика, теолингвистика, српски језик, руски језик.

I. *Присјуби проблематици*

У савременој лингвистичкој теорији уочено је постојање посебног сакралног функционалностилског комплекса (*Тошовић*, 95), или религијског стила (*Буџаева в*, 42), чије конституенте — екстралингвистички условљене системске реализације језика у одређеним областима манифестовања духовности и деловања Цркве, односно у функцији тога деловања, са специфичном интралингвистичком (парадигматском и синтагматском) структурисаношћу, математичко-статистичким закономерностима (фреквенцијом и вероватноћом употребе језичких средстава), мањом или већом традиционалношћу и историјском заснованошћу — свакако спадају у домен интердисциплинарних (теолингвистичких) проучавања (о теолингвистичком приступу језичком феномену в. *Гадомскиј*; *Кончаревих*). Као потенцијални предмети испитивања овде би се могли издвојити: научни стил у области теологије, информативно-публицистички стил у сфери црквеног јавног информисања, званично-пословни стил у домену унутарцрквене комуникације, књижевноуметнички стил у жанровима црквене књижевности (химнографија, проповеди, агиографије), па донекле и разговорни стил (социоекатска обележја језичког израза припадника

Цркве). У досадашњим истраживањима сакралног функционално-стилског комплекса у језицима *Pax Slavia Orthodoxa*, у првом реду руском и црквенословенском, највећу пажњу привукао је књижевно-уметнички стил у жанровима црквене књижевности (молитва, проповед), а затим и административно-пословни (пре свега у жанру црквене посланице), при чему су од језичких нивоа приоритет задобили, како се и дало очекивати, лексичко-семантички, прозодијски и синтаксички ниво (*Бугаева в*, 42—51; *Кончаревих в*, 80—81). Нека карактеристична граfiјско-ортографска обележја сакралног функционално-стилског комплекса фрагментарно су обрађена у два краћа рада, на материјалу руског и црквенословенског језика (*Кондратјева; Бугаева б*). У савременом српском језику, међутим, ова проблематика за сада је остала изван видног поља истраживача, иако постоје и фундаментални (ширење спознајних радијуса лингвостилистике, социолингвистике, теолингвистике), и апликативни разлози (нормативистичка актуелност) за њено дубље испитивање. Ови потоњи иницирани су, с једне стране, експанзијом издавања духовне литературе од краја 80-их година (пораст броја православних гласила, специјализованих издавачких кућа, објављених оригиналних и преводних наслова из области теологије и православне духовности у новим и репринт издањима), као и све изразитијим присуством стандардног српског језика у богослужбеном функционисању (о овоме в. детаљније: *Бајић, Кончаревих; Бајић*, 290—363), а с друге, непостојањем јединственог и непротивречног граfiјско-ортографског стандарда, те недорађеношћу и некохерентношћу одговарајуће нормe. У овом раду покушаћемо да сагледамо екстра- и интралингвистичке узроке оваквог стања на плану граfiјско-ортографског стандарда и нормe, да размотримо валидност и оправданост конфесионално маркираних граfiјских и ортографских варијаната у сакралном, за разлику од профаног дискурса, понудимо њихову инвентаризацију и критичку валоризацију на материјалу стандарда и нормe српског (са укључивањем за наше истраживање релевантних примера и из бошњачког и хрватског као језика практично исте или занемарљиво другачије структуре, али који се третирају као засебни идиоми у политичком, дакле и у социолингвистичком погледу) и руског језика, уз уочавање карактеристичних истоветности, сличности и разлика. Грађа за рад ексерпирана је из нормативних докумената — правописних приручника, ортографских речника, као и из примарних извора разних стилова (теолошки научни стил, информативно-публицистички стил у сфери црквеног издаваштва, административно-пословни у доменима деловања Цркве, књижевноуметнички реализован у текстовима из сфере православне духовности) и жанрова (библијски, патристички, богослужбени, жанрови црквених докумената) (в. *Извори*).

II. Социолингвистички аспекти

У разматрању проблематике која је предмет нашег интересовања почећемо од спровођења дистинкције између стандарда и норме графичког и ортографског обликовања текстова репрезентованих на одређеном језику. Стандардом ћемо називати систем узуалних, а нормом — систем функционалних правила тога обликовања: по речима Р. Симића, „језички стандард чини просечна, општеприхваћена форма или скуп форми које чине парцијални језички систем” (*Simić*, 38), док је језичка норма „скуп језичких стандарда, структурно и функционално повезаних у целину” (*Simić*, 39). У том смислу, можемо начелно говорити о графичко-ортографском стандарду на нивоу религиолекта (православног или социолеката других конфесија), који своју примену налази у обликовању текстова што маркирају религијску оријентацију и конфесионалну припадност аутора, и стандарду који се реализује у секуларним издањима. Графичко-ортографска норма требало би, међутим, да функционално повезује оба ова стандарда, допуштајући својим инструктивним и делиберативним карактером, односно предвиђеним алтернативним и варијантним решењима, могућност адекватног стилског раслојавања, еластичности у приступу (многострукост уместо униформности избора решења) и продуктивности (долажење до нових решења прерадом и комбиновањем постојећих, на основу валоризације ових потоњих по одређеним, јединственим и непротивречним критеријумима). Другачији карактер норме — императивни и делимитативни — аутоматски искључује флексибилност која би складно обједињавала сакрални и профани стандард у оквиру јединствене језичке норме, омогућавајући маркирање конотативне димензије саопштења у складу са религијском оријентацијом аутора и, евентуално, циљне групе којој се аутор обраћа. Идеолошка искључивост ортографске норме, њен изразито делимитативни карактер, може се убедљиво илустровати правилима из правописа руског језика издаваних у совјетско доба, где се, рецимо, предвиђа да се, за разлику од државних, партијских, армијских и синдикалних (*Первое мая, Международный женский день, День Конституции, День авиации, День шахтера*), називи верских празника и постова доследно пишу малим словом: *рождество, пасха, масленица, святки, троицын день, николин день* (иако се присвојни придеви изведени од антропонима пишу великим словом: *Николин брајн, Танина сестра, Наџашина књига*), *великий пост, страстная неделя, пурим* (*Розенталь а*, 26; *Розенталь б*, 19; *Розенталь в*, 323), да се дужности и звања поглавара и највиших великодостојника Православне цркве, инославних цркава и верских заједница такође доследно пишу са иницијалним малим словом: *патриарх, римский папа, кардинал, архиепископ* (*Розенталь а*, 32; *Розенталь б*, 24; *Розенталь в*, 322), иако се титуле највиших државних, партијских и армијских званичника у СССР-у и

социјалистичким државама пишу великим словом: *Маршал Советског Союза, Председатель Президиума Верховного Совета СССР, Председатель Союзного исполнительного веча СФРЮ* (Розенталъ в, 321—322), или, примера ради, нормативним се проглашава писање: *по библии, по корану, по евангелију* (Розенталъ а, 19; Розенталъ в, 323), премда се, по аналогiji са називима других научних, уметничких, философских дела, називи сакралних књига пишу великим словом: *Библија, Евангелије, Часослов, Четъи-Минеи* (Розенталъ б, 19). Исту тенденцију, али у обрнутом смеру (фаворизовање искључиво теистичког погледа на свет), показују нека решења из *Pravopisa bosanske jezika*, нпр. обавезно писање великим словом именице *Bog* (и у фразеологизмима, типа: *Bog zna kako, do Boga, ne daj Bože, ako Bog da*), придева *Božiji*, свих заменичких облика који се односе на Бога: *On, Njega, Ga, Mu*, устаљених замена (перифраза) имена Бога: *Milostivi, Samilosni, Vladar*, пророка Мухамеда: *Poslanik, Vjerovjesnik, Allahov poslanik*, али и (у хришћанском наслеђу) „*vjerovjesnika Isaa*” (Исуса Христа): *Otkupitelj, Spasitelj* (Halilović, 17—18).

И норма, и утолико пре стандард, конструишу се, како по иманентним (интралингвистичким) тако и по екстерним (пре свега социолингвистичким) критеријумима. У прву скупину, по *Српском језичком приручнику*, спадају богатство језика, јасност, економичност, лепота, континуитет, реализам и чистота, а у другу — критеријуми ауторитета, географски, књижевни, аристократски (*Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић*, 51—61, 61—63). У складу са изнетим, нормативистичка решења која се односе на сферу сакралног требало би доносити — почећемо од друге скупине као, чини нам се, релевантније — имајући у виду ауторитет меродавних тела у овој области, а то су не само лингвистички одбори за стандардизацију него и највише црквене инстанце и теолошке научно-просветне институције, затим традиције „високог регистра” и „отменог израза” руског и нашег књижевног језика у његовом историјском развоју — рускословенског и славеноруског, српскословенског и славеносрпског, као и правописна решења примењена у делима најеминентнијих представника руске и српске теолошке мисли, духовне литературе и уметничке књижевности XIX—XX века. Од интралингвистичких критеријума у сфери графичког и ортографског обликовања сакралног текста посебно долазе до изражаја лепота (избор писмовних врста које репрезентују стара калиграфска достигнућа, тј. украсних писама базираних на славјаници, посебно у натписној графици), реализам (узимање у обзир постојања православног и социолекта других конфесија чији су носиоци обједињени заједничким вредносним оријентацијама и социјализацијским обрасцима; вођење рачуна о потреби аутора да графичко-ортографским средствима изврши одређени емоционално-експресивни утицај на читаоца, спроведе валоризацију или унесе додатну функционалностилску информацију у складу са властитим погле-

дом на свет) и континуитет са нормативима који нису били антитеистички маркирани, као што у руском језику чини Н. В. Соловјов у свом ортографском приручнику, пледирајући за, примера ради, писање теонима *Бог* и *Господь* великим словом уз наглашавање да овакво решење није било допуштено почев од 20-их година XX века искључиво из идеолошких разлога, или за писање титула највиших свештених лица различитих конфесија великим словом, по аналогiji са титулама највиших државних званичника (*Соловьев*, 760, 763).

Социолингвистички аспект конструисања графичке и ортографске норме и стандарда посебно је изражен управо у сфери обликовања сакралног текста. А. Д. Швейцер уочио је да конвенционалност (условност) везе између језичког знака и његовог денотата носи социјално детерминисани карактер (*Швейцер*, 91). Еклатантан пример за илустровање ове законитости налазимо у историји руског старообрядничког раскола, чији је један од најзначајнијих мотива био управо филолошки — неједнако поимање природе сакралног језика и језичког знака на свим нивоима његове организације (графија, ортографија, лексика, морфологија, синтакса, фонетика, прозодија): наиме, „ревнитељи древне благочестивости” били су склони неконвенционалној, безусловној интерпретацији језичког знака (као и, два и по века доцније, поборници „имјаславија” у руској теологији и филозофији — уп. *Мечковская*, 295—300), док су присталице патријарха Никона свој приступ ревизији богослужбених књига и измени црквенословенске норме базирали управо на супротном концепту — условности језичких знакова, па сходно томе и њиховој варијативности и подложности изменама (*Кончаревих б*, 152—160). Или: у средњовековној култури *Pax Slavia Orthodoxa* графемама је, вероватно због става о богонадахнутости њиховог порекла, придаван атрибут светости (о категорији светости у теистичком погледу на свет и неким њеним лингвистичким импликацијама в. детаљније у: *Бугаева а*, 9—11), што је повлачило за собом не само неприкосновеност њиховог инвентара, него и графичког облика сваке понаособ, посебно с обзиром на додатни став о њиховој иманентној семантици, независној од назива слова (*Мечковская*, 6). Поштовање ортографске норме такође је традиционално представљало атрибут ортодоксије и ортопраксије, услед чега, рецимо, у древним требницима налазимо разрешне молитве за преписиваче који исповеда да су „сагрешили преписујући свете и божанствене списе светих апостола и Отаца по својој вољи и по неукости својој, а не како је писано” (*Успенский*, 56), као што је и свака измена пређашњих ортографских решења доживљавана као атак на верска убеђења (о овоме сведоче полемике између старообрядника и Никонијана везане за измену начина писања имена Спаситељевог изазвану тежњом ка унификацији са грчком ортографијом — уп. *Шахов*, 46). И новија пракса показује да се у сакралном дискурсу веома снажно испољава социолингвистичка законитост изведе-

на из претходне — да конфронтација социјалних вредности код припадника одређене етносоциокултурне заједнице води дивергенцији вербалних знакова, посебно код социјално маркираних језичких јединица (*Швейцер*, 97). У том смислу у зависности од погледа на свет и верске оријентације врши се свесно избегавање оног начина писања за који се опредељује друга, супротстављена оријентација. На пример, у руском сакралном стандарду, супротно од нормативистичких препорука о писању назива дужности и звања поглавара и највиших великодостојника Православне цркве, инославних цркава и верских заједница малим словом (*Розенталъ а*, 32; *Розенталъ б*, 24; *Розенталъ в*, 322), и у совјетско доба доследно се примењивало писање сваке компоненте оваквих титула великим словом (по аналогији са писањем назива дужности државних и партијских званичника), а такав је случај и данас, када је допуштено, али по општејезичкој норми не и обавезно, писање само прве компоненте великим словом (*Соловьев*, 763): *Святейший Патриарх Московский и всея Руси, Его Святейшество Святейший Иоанн Павел II, Папа Римский, Блаженнейший Хризостом II, Архиепископ Новой Юстинианы и всего Кипра*. Или: у српском сакралном стандарду не признаје се правописно правило о писању вишечланих теонима искључиво са иницијалним великим словом: *Светѡ тројица, Светѡи дух, Дух светѡи* (*Пешикан, Јерковић, Пижурица*, 72; *Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић*, 111), већ се писање великог слова примењује на сваку компоненту (занимљиво је истаћи да савремена хрватска нормативистика такође заговара ово потоње решење: *Sveto / Presveto Trojstvo, Duh Sveti* — уп. *Babić, Ham, Moguš*, 33). И у српском, и у руском сакралном стандарду уочава се пораст употребе великог слова у терминима везаним за чинове светости, устројство Цркве, богослужење, који се, у одсуству теолошких и интралингвистичких, може објаснити управо социолингвистичким аргументима — супротстављањем секуларном стандарду и важећој правописној норми. Конфесионалне разлике у оквиру истог језичког подручја такође могу бити извор различитих ортографских опредељења: тако, у хрватској нормативистици чин светости у вишечланим агиоантропонимима, уколико се односи на Богородицу, пише се великим словом, у складу са Њеним наглашеним култом у Римокатоличкој цркви, мотивисаним догматом о Њеном безгрешном зачећу: *Blažena Djeva Marija* (*Babić, Ham, Moguš*, 33), док српски правописи наводе решења попут: *свѡѡи девица Марија, ѡресвѡѡи боѡмаѡѡи Марија* (*Пешикан, Јерковић, Пижурица*, 52), *боѡородица Марија* (*Пешикан, Пижурица, Јерковић*, 17), до којих се, очигледно, дошло у жељи за унификацијом са ортографским нормативима који се односе на писање чина светости код канонизованих Светих, типа: *ѡреѡдобни Нифонѡи, свѡѡи Сѡѡефан, блажени Авѡустѡин* (*Белић*, 11; *Пешикан, Јерковић, Пижурица*, 51; *Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић*, 111). Иако ова дистинкција спроведена у двама нормама има своје теолошко утеме-

љење (Православна црква не признаје доктрину о томе да је и Богородица Марија, као и Господ Исус Христос, била зачета наитијем Духа Светога — а та је доктрина у римокатолицизму узведена у ранг догмата¹), у сакралном стандарду српског језика ипак је општеприхваћено писање Њеног чина светости великим словом (*Пресвѣѣта, Пречисѣта, Преблаѣословена Дјева Марија*), што је, свакако, мотивисано жељом за исказивањем особитог поштовања Мајке Божије као најсветије у роду људскоме, Која се управо због чистоте и светости удостојила да у Своју девичанску утробу смести Богочовека Исуса Христа; чин светости Божијих угодника (*свѣѣти, ѣрејодобни, блажени, равнојосѣолни, ѣраведни*) у поменутом стандарду пише се и малим, и великим словом (ово потоње је чешће заступљено у жанровима са изразитијим емоционално-експресивним потенцијалом, попут молитве и проповеди), што показује да опредељење за ово или оно решење не проистиче из предметно-логичке (теолошке), него из димензије модалности (односа аутора према предмету саопштења и његове конотативне димензије). У вези са последњим наведеним примерима спонтано се намећу и питања: да ли правописна норма мора бити монолитна, хомогена, општеобавезујућа за све кориснике одређеног језика, и да ли сакрални стандард мора бити унификован, дакле општеважећи за све припаднике одређене конфесије? По нашем мишљењу, одговор је у оба случаја одричан: норма треба да буде флексибилна по стратификационом критеријуму (допуштање алтернативних решења у зависности од тога да ли је реч о религиолекту или не), а стандард да показује варијабилност по ситуативном и жанровском критеријуму (предвиђање ортографских дублета у зависности од примене у званичним или неформалним ситуацијама, црквеним документима, теолошким, информативно-публицистичким, богослужбеним или књижевноуметничким остварењима). Стога нам се не чини умесном критика примене „особених правила” у текстовима верске садржине, а пре свега у црквеним издањима, као ни паушална оцена о њиховој „приличној недоследности и неуређености” изречена у једном ауторитетном правопису српскога језика (*Пешикан, Пижурица, Јерковић*, 26). Наравно, дублетна решења у истом издању или чак тексту (примере за руски језик в. у: *Кондратьева*, 218, а аналогна тенденција присутна је и у српским издањима) сматрамо недопустивим.

¹ Православна црква није прихватила два мариолошка догмата које је у Римокатоличкој цркви прогласио римокатолички магистериј на темељу маријанске побожности: догмат о безгрешном зачећу Дјева Марије (1854) и о Њеном вазнесењу телом (1950). Доктрина о бесеменом зачећу Дјева Марије појавила се на Западу у XII веку, да би у XIV веку оно било општепризнато, пре свега захваљујући францисканцима. Православни ово учење нису прихватили, стојећи на становишту да је Марија постала Богородица по благодати, а да је по рођењу она „кћи Адамова” и да само тако она може представљати човечанство које очекује спасење (*Аверинцев*, 269; *Брија*, 66).

У вези са графијско-ортографским стандардом обликовања сакралних текстова са социолингвистичког становишта чини нам се битним и запажање да у српској средини он до данас није разрађен на нивоу препоруке за црквене издаваче, док су се у руској средини први покушаји његовог експлицирања појавили тек недавно, као интерни приручници Издавачког одељења Московске патријаршије, који јесу доступни и широј јавности (на сајту www.gramota.ru), али немају карактер обавезности у православном издаваштву, можда и због контрадикторних решења која нуде и размимоилажења између инструкторног и речничког дела (критику в. у: *Бугаева б*, 638). Ипак, одсуство уобличеног сакралног стандарда у једној и његова необавезност у другој средини могу се тумачити и настојањем да се избегне конфронтација са општејезичком нормом и потенцирање јаза између сакралног и секуларног елемента у оквирима јединствене националне културе, теистичког и атеистичког погледа на свет у условима јачања позиције Цркве у посттоталитарном друштву, али и прокламовања верске и идеолошке толерантности.

И најзад, пошто је један од задатака овога рада, како смо нагостили у уводном делу, систематизација и валоризација актуелних графијско-ортографских норми и стандарда, истаћи ћемо да и овде долази до изражаја социолингвистичка димензија, будући да је за процену сваког семиотичког система битно имати у виду да ли је лице или тело које се том проценом бави неутрално, односно у позицији посматрача извана, или (и) његов корисник (уп. *Швейцер*, 95). У нашем случају експертиза се спроводи са ове друге позиције, дакле аутор рада је истовремено и хетерокултурни информант, познавалац и корисник (у својој научној, публицистичкој, преводилачкој и редакторској делатности) сакралног графијско-ортографског стандарда руског и српског језика.

III. *Графијско обликовање текстова из сфере православне духовности*

На плану графијског обликовања сакралног текста у савременом руском језику као карактеристична диференцијална црта у односу на секуларни дискурс уочено је коришћење црквенословенских типова писама (базираних на славјаници) у текстовима уобличеним на руском језику, исто као што је примећено и коришћење савремених писмовних врста (базираних на грађданици), савременог графијског система (редукованог у погледу инвентара графема), као и савремених ортографских и интерпункцијских решења у штампању црквенословенских текстова, уз доследно чување лексичких и граматичких одлика оригинала (*Бугаева б*, 36). Хибридни текстови добијени на први начин показују тенденцију да већ самом својом визуализацијом

буду стриктно одељени од сфере профаног (црквенословенски језик и писмо, напомињемо, данас функционишу искључиво у сфери сакралног), а додатни мотиви оваквог графичког обликовања могу бити повезани и са остваривањем специфичне естетичке, емоционално-експресивне и конзерваторске функције сакралног дискурса. Мотив другог поступка — штампања црквенословенског, дакле стриктно сакралног, текста савременом грађанском азбуком — јесте пре свега утилитарни: настојање да се олакша његова визуелна рецепција носиоцима савременог руског језика, који углавном нису упознати са правилима читања црквенословенског језика и одликама његовог графичког система, мада се посредно овим поступком постиже још један битан екстралингвистички ефекат — смањивање јаза између сфере сакралног и других аспеката живота и рада савременог припадника Цркве. Ипак, ово потоње не доводи до десакрализације, банализације текстова молитвеног жанра, или, у радикалнијој интерпретацији, бласфемije (поимање карактеристично за средњовековну културу, уп. *Кончаревић б*, 157), о чему убедљиво сведочи чињеница да се овако штампани „хибридни” молитвеници за домаћу употребу, монашка келејна правила, па чак и богослужбене књиге (нпр. *Службени минеји* из 1978—88. у 24 тома) издају са благословом надлежних архијереја и у црквеним издавачким кућама. Штавише, пракса штампања црквенословенског текста грађанском азбуком могла би се оценити и као добар потез у функцији очувања позиција црквенословенског као јединог званичног богослужбеног језика Руске православне цркве и његове популаризације у условима масовног прилива неофита, потез који се складно уклапа и у друге мере језичке политике и језичког планирања у њеном окриљу, укључујући и интензивирање рада на иновирању новоцрквенословенске нормe (о овоме в. детаљније *Кравецкиј, Плетнева*, 42—273; *Балашов*, 23—170).

У српској средини такође је при обликовању сакралних текстова приметно коришћење писмовних врста заснованих на црквенословенском ћириличком графичком стандарду (славјаници). У питању су углавном украсна писма која користе калиграфска достигнућа из српскословенског и црквенословенског наслеђа. Најчешћа сфера њихове примене јесте натписна графика: штавише, логотипи већине православних гласила, наслови бројних књига, углавном из сфере православне духовности и нешто мање из теологије, наслови и поднаслови текстова у часописима и зборницима уобличавају се у кључу славјанице. Међутим, интегрални текстови (књига, часописа) веома се ретко штампашу овим писмовним врстама, а опредељење за њихову примену углавном је условљено обимом текста (преферирају се брошуре и краћи текстови) и његовим жанром (у првом реду жанрови са наглашенијом емоционално-дживљајном и естетичком димензијом — молитве и посланице). Црквенословенски текстови обликују се савременом српском азбуком углавном фрагментарно: тако, многи

молитвеници за приватну употребу садрже избор тропара и кондака Господњих, Богородичних и светитељских празника, васкрсне тропаре, кондаке и догматике осам гласова, који се штампају на данашњем ћириличком графичком стандарду, уз пратећи поступак транскрипције. У српском црквеном издаваштву изузетно су ретке публикације у којима се интегрални црквенословенски текстови већег обима обликују на овај начин: то су искључиво тзв. „Одговарања на Литургији” — брошуре у масовним тиражима које садрже текст чина Златоустове, Литургије св. Василија Великог и Литургије пређеосвећених Дарова са додатком (антифони, тропари, кондаци, икони и прокимени највећих празника, избор причастена), а намењене су појцима. Знатно слабија заступљеност савременог граfiјско-ортографског стандарда у обликовању црквенословенског текста у српској средини дала би се објаснити чињеницом све присутније конкурентске и напоредне употребе стандардног српског језика у својству званично признатог богослужбеног језика Српске православне цркве, мотивисане социолингвистичким (језичком политиком Цркве) и интралингвистичким разлозима (изразитијом удаљеношћу црквенословенског од српског језика у поствуковском раздобљу), а свакако и slabим познавањем основа црквенословенског језика у редовима лаиката (уз одсуство организованих и институционалних мера њиховог обучавања томе језику) (уп. Бајић 2007: 359—363). Црквенословенске књиге у српској средини, дакле, срачунате су углавном на рецепцију клирика и лица са богословским образовањем, док се у руској оне намењују најширим круговима корисника.

Савремени српски стандардни језик у својој општеупотребној реализацији поседује два граfiјска система — ћирилички и латинички, што представља његову типолошку диференцијалну црту у односу на руски. У сакралном стандарду, међутим, коришћење латинице је недопустиво, без обзира на то о ком је функционалном стилу и жанру реч, а ово проистиче из језичке политике Српске православне цркве, која признаје искључиво ћириличко писмо (како по традицији, тако, рекли бисмо, и као израз конфронтације са идеологијом која је инаугурисала паралелну и напоредну употребу двају граfiјских система у српском језику). Латиница (углавном универзална, а не српскохрватска) среће се само у изворном писању теолошких термина западнохришћанске провенијенције (*Filioque, praefatio, Sanctus, intercessio, lectio sollemnis* и сл.) и властитих имена, најчешће у научним теолошким публикацијама, а у истој функцији и истом типу издања веома је често присутан и грчки алфавит (идентичне појаве региструјемо и у руском сакралном стандарду). У Римокатоличкој цркви на хрватском и српском подручју користи се такође само један граfiјски систем — латиница (у општој и хрватској/српскохрватској варијанти), с тим што у хрватској етносоциокултурној средини она има статус јединог признатог писма и у оквирима секуларне комуни-

кације. Афирмација хрватске латинице у сакралном дискурсу тесно је повезана са афирмацијом хрватског и других националних стандардних језика у богослужбеној пракси Римокатоличке цркве након Другог ватиканског концила, 60-их година XX века (уп. *Вукашиновић*, 87—94). Историјски посматрано, међутим, сакралном дискурсу на јужнословенским просторима био је својствен управо плурализам писама: тако, Православна црква користила је глагољичку и ћириличку, Римокатоличка црква — глагољичку, латиничку и ћириличку традицију (у XVI и XVII столећу за потребе богослужења по западном обреду штампан је низ ћириличких књига), док су исламизирани Срби користили ћирилицу, латиницу и арапско писмо — ово потоње за изражавање на арапском језику, са посебном варијантом прилагођеном нашем језику — арабицом² (уп. *Маројевић*, 129—132; *Барјакћаревић*, 149—150).

У графичком обликовању текстова из теологије и православне духовности уочавају се и специфичне функције курзива и полуфета. Курзив се, тако, веома често користи при цитирању — пре свега при преузимању навода из Библије, али и општепознатих литургијских текстова (нпр. фрагменти из чинова светих Тајни) и химнографских остварења (тропари, кондаци, стихире и др.), и у овој функцији готово у потпуности потискује наводнике, налазећи примену не само код цитата у ужем смислу, него и при посредном преузимању (реминисценције, алузије). Присуство курзива у текстовима из сакралног функционалностилског комплекса изражено је услед чињенице да интертекстуалност представља њихово битно обележје (анализу интертекстуалности на материјалу проповеди в. у: *Плисов*). Од специфичних графичких знакова честу примену налази знак крста — на насловним страницама књига, брошура и часописа, изнад наслова поглавља или чланака, на почетку молитава, проповеди, посланица, писама, диптиха (поменика), дијаријских забележака, затим при бележењу године упокојења или испред властитог имена упокојеног лица, као и испред титуле или потписа свештених лица, пре свега архијереја (нпр. † *Архиепископ Лазарь Одесский и Тамбовский, Епи-*

² Арабица се, напоменућемо, користила и у сакралном функционалностилском комплексу, посебно у књижевноуметничком, научно-теолошком и информативнопублицистичком стилу: тако је Салих Гашовић испевао песму о Мухамедовом рођењу („Mevlud”) на „босанском језику”, записавши је и штампавши арапским писмом; поједини муслимански вероучитељи штампали су на њој уџбенике веронауке, а на њој је у Сарајеву од 1908. до 1919. године, такође на језику босанских муслимана, издавано и више верских гласила (*Барјакћаревић*, 149). Образовани муслимани, посебно свештена лица, морали су, међутим, познавати и изворно арапско писмо и књижевни арапски језик као језик исламског канона: ислам, наима, никада није дозвољавао превођење Корана за богослужбену употребу, у верским школама читао се и учио напамет искључиво арапски оригинал, са инсистирањем на правилности изговора, а ово је произилазило из догмата о нестворености Корана, арапских слова, па и сваке речи Алахове забележене у Корану (о статусу арапског језика и писма у исламу в. детаљније *Мечковская*, 16, 130—131, 278).

скоп жички † Хризостом), а његова модификована варијанта — крст са кругом на доњој страни вертикалне линије — користи се као симбол за манастир (у натписима, затим у заглављима и финалном делу писама, а покаткад и у везаном тексту). Из старо- и црквенословенског наслеђа преузета је титла, надредни знак који се користио за обележавање скраћеног писања (контракцијом и суспензијом) и бројне вредности слова: у текстовима на српском и руском језику она се примењује углавном у литургичкој и литератури из области сакралне музикологије, за означавање гласова (напева), година, подела на перикопе (зачала), катизме, стихове — наравно, изнад слова из традиционалне црквенословенске ћирилице (не грађанице).

IV. Орфографија у сакралном дискурсу (сћање, проблеми, мођућа решења)

И. В. Бугајова као карактеристична обележја ортографског обликовања сакралног текста у савременом руском језику наводи: (а) изражено присуство ортографских дублета у складу са савременом или црквенословенском нормом, нпр. код личних имена (*Елисавета/Елизавета, Татиана/Татјана, Алексий/Алексей, Даниил/Данил*), апелатива (*судия/судья, диакон/дьякон, игуменья/игуменья, диавол/дьявол, келлия/келья*), у неким морфолошким категоријама — форми инструментала јединине именица треће деклинације (*кровию/кровью, совестию/совестью, помощию/помощью*), придевској промени (*честнаго/честного, святаго/святого, Божия/Божиего*) и др., (б) специфичну употребу великог слова и (в) специфично писање појединих морфема, пре свега префикса на -з (типа: *безценный, безсовестный, безчинство*) (*Бугаева б*, 637—639), док Ј. В. Кондратјева скреће пажњу на специфичности употребе великог слова (*Кондратьева*, 218—219).

У српском језику нормативисти су такође уочили да је сакралном стандарду својствена далеко фреквентнија употреба великог слова него општејезичкој норми. Тако, у *Правойису* Матице српске из 1993, при разматрању писања теонима, констатује се да „на правописну праксу реално утичу и тежње да се велико слово пише из поштовања, као и узуси прихваћени у верски маркираним текстовима” (*Пешикан, Јерковић, Пижурица*, 71), уз напомену да проблематика писања великог слова у сакралном стандарду „није предмет језикословног правописног нормирања” (*Пешикан, Јерковић, Пижурица*, 75, *Правойис српскога језика*). *Приручник за школе* такође примећује да се „у текстовима са верском садржином (односно у онима које издаје црква) у писању великог слова у понеком детаљу примењују особена правила (нажалост, засад, чини се, прилично недоследно и неуређено)” (*Пешикан, Пижурица, Јерковић*, 26). Друга одступања од норме у сакралном стандарду нису уочена.

Наш материјал показује да се у савременом сакралном дискурсу српскога језика уочавају идентичне класе појава на које указује Бугајова. Ортографских дублета има знатно мање и слабије су разуђени по класама (*анђел/анђео, арханђел/арханђео, чесни/часни, Јеванђеље/Јеванђеље/Еванђеље, Божиј/Божији, Госјодња/Госјодњеџ*), што вероватно проистиче из знатно мањег удела црквенословенског елемента у српском језичком стандарду у односу на руски, као и из сужене употребе црквенословенског језика у богослужбеној пракси Српске цркве у односу на Руску (увођење стандардног српског језика у литургијску употребу отпочело је у XIX, наставило се у првој трећини XX века, а пуни замах добило од 60-их година XX века — уп. *Бајић, Кончаревих*, 378—380). Писање великог слова по специфичним узусима свакако је најмаркантнија црта сакралног дискурса, која се најчешће везује за процес онимизације неких апелатива инспирисан богословским аргументима (*Тело и Крв Христова, Ошац, Син, Лоџос, Црква, Сабрање, Пуноћа, свешћени Канони*, итд.), мада је у многим случајевима ова појава недовољно мотивисана и неконзистентна. Најзад, у издањима појединих православних издавачких кућа, у неким верским гласилима, оригиналним и преводним текстовима одређених аутора заступљено је морфемско писање извесних коренских (*срб-*: *србски, Србство, србство, Српкиња; ѿрелестна, насущни, ѿредка*) и афиксалних морфема (*разсрбљен, разцрковити, безсловесни* и сл.), али ову појаву склони смо да евидентирамо као црту индивидуалног ауторског стила (о њој смо писали у: *Кончаревих 1994*), с обзиром на то да она није узела маха у синодалним, епархијским и публикацијама просветних и научних институција Српске православне цркве. Индивидуалног је карактера и писање удвојених сугласника у неким сакралним речима страног порекла (*аллилуја, авва, амма*), као и, ређе, писање удвојених самогласника у канонским антропонимима (*Исаак*, али не и: *Аарон, Исус, Гавриил*) — појава која нема утемељења у ортографској норми српскога језика. Стога ћемо се у даљем излагању задржати пре свега на специфичностима у обележавању великог слова.

И. В. Арнолд основано констатује да се особености ортографског обликовања тичу конотативне, а не предметно-логичке димензије исказа, односно да се њиховим посредством уноси додатна „валоризациона, емоционална, експресивна и функционалностилска информација” (*Арнолд*, 291). У случају текстова који припадају сакралном функционалностилском комплексу одступања од општеважећих ортографских норми у писању великог слова најчешће маркирају тестичку оријентацију аутора и уједно су срачуната на постизање одговарајућег емоционално-експресивног ефекта код читалаца. Ову тенденцију показују информативно-публицистички стил у сфери црквеног издаваштва (примери 1 и 2), административно-пословни у доменима деловања Цркве (примери 3, 4, 5), књижевноуметнички стил

реализован у молитвеним и текстовима из сфере православне духовности (примери 6, 7), нпр.:

После Свете Службе и резања славског колача уследила је величанствена славска Литија централним београдским улицама. Литију су предводили Преосвећени Епископи Митрофан, Иринеј и Атанасије, уз свештенство, свештеномонаштво и ђаконе Архиепископије београдско-карловачке. [...] Тројица Епископа, на три места на којима је Литија застајала, прочитали су литијска Јеванђеља, а затим су узношене молитве уз учешће свештенства и верног народа. На челу Литије ношени су Јерусалимски крст, икона Пресвете Богородице Тројеручице, поклон манастира Хиландара Вазнесењској цркви, звонца [...] (С. Лубардић, *Духовна радост у ђресјоници*, Православље, 2007, 990, 1—2).

(1) В среду 7 марта рано утром архиеп. Марк улетеу в Мюнхен, и вечером служиу в кафедральном соборе литургию Преждеосвященных Даров. Богослужения Крестопоклонной недели Владыка также совершил в кафедральном соборе. В четверг четвертой седмицы Великого Поста архиеп. Марк улетеу в Берлин, где он совершил вечером Таинство Елеосвящения. В пятницу Владыка служиу в Берлине Литургию Преждеосвященных Даров, после чего во второй половине дня вернулся в Мюнхен (Аноним, *По епархиям... март — май*, Вестник Германской Епархии РПЦ за границей, 2007, 3, 6).

(2) После Великог Петка, највеће трагедије човечанства, али и славе Божије, када је човек био немилосрдни судија Љубави Божијој, када је осудио на смрт Богочовека Христа, када су лаж, превара и обман хтели да ликују над Распетим Христом, када су се небо, и земља, и подземни свет постидели недела рода људскога и тама све обузела — ево нам Дана ПРОЛАСКА и ПРЕЛАСКА Богочовека Христа из смрти у живот, из таме гроба у светлост Дана. Ево Дана над данима, Времена над временима, када Васкрсли Господ покида окове греха, смрти и ђавола (*Васкршња послианица Архиепископа њећког, Митрополија београдско-карловачког и Патријарха срјског Г. Павла*, Светигора, 2008, 181, 5).

(3) Ваше Блаженство, Блаженнейший Предстоятель Святейшей Кипрской Православной Церкви, возлюбленный о Господе нашем Иисусе Христе Собрат и Сослужитель у Престола Божия! Радостью и удовлетворением отозвалась в Нашем сердце добрая весть о Вашем избрании на древний и славный Архиепископский Престол Кипра. Милостью и произволением Божиим возлюбленная Сестра Святейшая Кипрская Церковь обрела в Вашем лице своего Ангела, молитвенника и возглавителя (*Послание Святейшего Патриарха по случаю интронизации Блаженнейшего Хризостома II, архиепископа Новой Юстинианны и всего Кипра*, 2006. In: И. Ю. Ярмульская, *Современное духовное послание как документ Церкви*, Изд. ВолГУ, Волгоград, 2008, 181).

(4) Господь обетовал нам, что Истинная Церковь перейдет через все превратности и доживет до самого Конца Мира. [...] Только в Ней пребывайте, исповедуйтесь, причащайтесь, крестите ваших детей, ибо это есть настоящая, Неподдельная Российская Церковь (*Рождественское Послание и Духовное Завещание Священнослужителям и всем верным чадом нашей Церкви первоиерарха Русской Православной Церкви Заграницей Митрополита Виталия*, 2001. In: И. Ю. Ярмульская, *Современное духовное послание как документ Церкви*, Изд. ВолГУ, Волгоград, 2008, 211).

(5) Господь явил нам сегодня пример смирения и любви. Владыка твари, Приявший многоболезненную плоть, сегодня смиренно покоряется Закону, данному Им Самим грешным людям, приемлет Обрезание Пресвятой безгрешной плоти Своей [...]. И сегодня Он предрекает Свой высший подвиг, для нас совершенный, высший отказ от Себя — смерть, которой Он отдаст Себя ради любви к нам. И тем дарует нам Воскресение (И. Назаренко, *Любовь и смирение как высшее творчество христианина. Проповедь*, Встреча, 2002, 15, 47).

(6) Владико Христе Боже, Царе векова и Творче свега, благодарим Ти за сва добра која си ми дао и за причешће пречистим и животворним Тајнама Твојим. Молим Те, Благи и Човекољубиви, сачувај ме под кровом Твојим и у сенци крила Твојих, и даруј ми да се чистом савешћу до последњег даха свог достојно причешћујем Светињама Твојим на отпуштење грехова и на живот вечни. Јер си Ти Хлеб живота, Извор освећења, Давалац добара, и Теби славу уносимо са Оцем и Светим Духом, сада и увек и у векове векова. Амин (*Молићве после Свештог Причешћа*. In: А. Јевтић (прир.), *Молићвеник. Каноник*, Манастир Ђелије, Ваљево, 2004, 160).

(7) Господи, открой мне волю Твою для меня и окружающих меня. Какие бы я ни получил известия в течение дня, дай мне принять их со спокойной душой и твердым убеждением, что на все святая воля Твоя. Господи Великий Милосердный, во всех моих делах и словах руководи моими мыслями и чувствами, во всех непредвиденных обстоятельствах не дай мне забыть, что все ниспослано Тобой (*Молитва преподобных старцев и отцев Оптиной пустыни*. In: *Краткий православный молитвослов*, Изд. Московской Патриархии, Москва, 1990, 125).

У научним теолошким текстovima, међутим, у први план избија настојање да се писањем великог слова истакне надсазнајност, необухвативост духовних појмова и категорија, њихова коренита различитост у односу на стварност емпиријског света, премда је и у овом функционалном стилу присутна емоционално-експресивна димензија, која проистиче из самог карактера и метода богословског познања, оствариваног у богоопштењу, непрекидној лично-саборној молитвено-литургијској заједници са Богом, а она, са своје стране, не може а да се не изражава у „молитви Богу и славословљењу Његове славе и љубави и доброте и лепоте” (*Јевтић*, 10) (примери 8—11):

(8) Јер, истинско хришћанско православно богословље и јесте пре свега плод Божјег нама јављања и откривања и из тога насталог нашег богопознања. Богопознање и богословље је плод нашег личног сусрета са Богом Јављеним и Откривеним у Христу Исусу, у Коме је Бог засновао Свој лични однос и заједницу са човеком и родом људским. Богословље, дакле, као израз нашег познања Живог и Истинитог, *Објављеног* Бога, у најтешњој је вези са Божанским Откривењем (А. Јевтић, *Методологија богословља*. In: *Трагање за Хришћом*. „Храст”, Београд, 1989, 13).

(9) Само монархија чини и одржава јединство у тројичном Божанству, које је један Бог и Господ. Отац је извор и узрок Сина и Светога Духа; и то Отац јединога Сина и Производителъ Светога Духа. Син је

Син, Реч, Премудрост, Сила, Обличје, Сјај, Изображење Оца, и од Оца. Али Дух Свети није Син Оца него Дух Оца, као онај који од Оца исходи. Али је Он и Дух Сина, не стога што је од Њега, већ што кроз Њега од Оца исходи (Ј. Поповић, *Доџмајшика Православне Цркве, књ. I*, Манастир Ђелије, Београд, 1980, 161).

(10) Только „Бог *есть* Любовь”. Только Бог любит той любовью, о которой говорится в Евангелии. И только в Боговоплощении, в соединении Бога и человека, то есть в Иисусе Христе, Сыне Божиим и Сыне Человеческом, Любовь Самого Бога, лучше же сказать, сам Бог Любовь явлены и дарованы людям. [...] Пребыть во Христе — это значит быть и жить в Церкви, которая есть Жизнь Христова, сообщенная и дарованная людям (А. Шмеман, *Евхаристия — Таинство Царства*, „Паломник”, Москва, 2001, 168—189).

(11) Незримое сопребывание Святого Духа во всяком проявлении или действии Первообраза обусловлено самой нераздельностью Ипостасей Пресвятой Троицы. [...] Боговоплощение и вочеловечивание — это принятие Невидимым Образом образа видимого, человеческого. [...] Святой Дух возводит к созерцанию Красоты и Славы Первообраза (В. Лепяхин, *Икона и иконичность*, Успенское подворье Оптиной пустыни, Санкт-Петербург, 2002, 49).

Ипак, модалност као параметар који у великој мери условљава опредељење за одређени начин писања није доминантна у систему чинилаца којима се регулише сакрални ортографски стандард, бар када је реч о обележавању великог слова у одређеним класама речи (пре свега агионимима). Ова област, по нашем мишљењу, мора бити предмет нормативистичке регулативе: у њеном одсуству, наиме, долази до појава различитог писања истих ортограма не само у различитим текстовима истог жанра, него и у разним издањима истог текста (тако је, на пример, Ј. В. Кондратјева упоредном анализом двају издања невеликог текста *Благовештјењског акаџисџа Пресвџтој Боџородици* установила четири потпуно немотивисане разлике у обележавању великог слова (*Кондратјева*, 220—223), или, како ће показати наш пример (12), недоследности у фрагментима истог текста:

(12) Свети арханђели и анђели, молитџе Бога за нас. О Херувими, и Серафими, Силе, Власти, Анђели и Арханђели, Начала, и Престоли, и Господства, молитџе Христа приљежно да се избавим од робовања страстима. Свети архистратџи, служитељи славе Боџанске, начальници Анђела и наставници људи, просите што је корисно за нас и велику милост као војводе бестелесних сила (Н. Петровић (прир.), *Православни молишвеник*, Манастир Хиландар, Београд, 1988, 65).

Узрок ортографске неуједначености у обележавању великог слова Ј. В. Кондратјева сагледава у томе што се лексика из сфере теологије и православне духовности „не посматра као посебан социолингвистички објекат, него као део једног веома широког и по класификацији аморфног фрагмента лексике, који се означава као *називље ве-*

зано за религију” (Кондратјева, 218), док И. В. Бугајова настоји да их идентификује у мешању ортографских традиција црквенословенског и савременог језика (Бугаева б, 636). Парадоксално, али ортографском шаренилу у овој области свакако, поред наведених и раније поменутих социолингвистичких узрока (свесна конфронтација са општејезичком нормом заснованом на секуларистичком концепту), доприноси и чињеница да су најчешће интервенције у нормативистичким захватима, у целини узев, везане управо за ову област ортографије: тако, према констатацији П. Ивића и колектива, у узастопним српским правописима, од Боранићевог из 1921. до најновијих, „велико слово је у појединим случајевима више пута било замењивано малим словом, па опет великим, итд.” (Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић, 108), као што је индикативан и податак да је у Правопису МС — МХ из 1960. било заступљено 54, а у Матичином Правопису из 1993. — преко стотину правила везаних за писање великог слова (Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић, 108). У једној упоредној анализи рађеној на материјалу четири правописа српског језика М. Пешикан утврдио је, између осталих, неуједначеност правила о писању великог слова у називима административних јединица Цркве, њених поглавара и у називима свештених књига (Пешикан, 346—348). Како ортографске особености лексике из религијско-црквене сфере до сада нису биле предмет компаративних проучавања ни из монолингвалне, ни из конфронтационе перспективе, у даљем излагању покушаћемо да понудимо преглед постојећих решења на плану општејезичке норме у српском (са освртом и на хрватски и бошњачки правопис) и руском језику и да предложимо оријентире за њено модификовање, узимајући у обзир и стање и потребе сакралног ортографског стандарда. Из техничких разлога наводићемо карактеристичне примере из мањег броја извора, али са доследним указивањем на странице у другим изворима на којима је презентирано исто правило (скраћеница ВС означава писање великим словом, МС — малим словом, а 1. ВС — писање иницијалног великог слова у вишечланим називима). На неким местима цитираћемо и образложења појединих правописних решења, пре свега оних која се разликују од преовлађујућих нормативистичких тенденција, ограђујући се у појединим случајевима од понуђене теолошке аргументације стављањем спорних формулација у знакове навода.

А. Писање теонима:

1. У политеистичким религијама:

а) за одређено биће са божанским својствима — ВС (*Зевс, Јуиштер*), за врсту бића — МС (*саишир, нимфа, вила*) [*Алексић а, 14; Алексић б, 11; Пешикан, Јерковић, Пижурица, 71*]; рус.: *муза, сирена, бес* [*Розентал а, 19, Розентал б, 19*] (у преносном или апелативном смислу); [*Розентал в, 306*]. Норма је усаглашена и у српском и у руском језику. Сакрални стандард примењује иста правила.

б) *боџ*, *боџиња* као врста бића — МС [*Белић*, 11; *Алексић а*, 16; *Алексић б*, 16; *Пешикан*, *Јерковић*, *Пижурица*, 71; *Ивић*, *Клајн*, *Пешикан*, *Брборић*, 108]; *боџ*, *боџиња* [*Halilović*, 17]; изведенице од *боџ* као опште именице МС: *božanstvo*, *božanski*, заменице *он*, *njegov* МС [*Halilović*, 17]; *slavenski bog rata* [*Babić*, *Нам*, *Могош*, 33]; рус.: *древнеславјанский бог грома и молнии Перун* [*Розенталъ а*, 19]. Норма је усаглашена и у српском и у руском језику. Сакрални стандард примењује иста правила.

2. у монотеистичким религијама:

а) *Боџ* као „назив појма јединог у својој врсти” ВС [*Пешикан*, *Јерковић*, *Пижурица*, 71; *Ивић*, *Клајн*, *Пешикан*, *Брборић*, 108; *Halilović*, 17]; придев од именице *Боџ*: *Боџију* ВС; сви заменички облици који се односе на Бога: *Он*, *Njega*, *Ga*, *Ми* [*Halilović*, 17]; рус.: „вероватно треба подржати писање *Боџ* и *Господъ*” ВС [*Соловьев*, 760]; *боџ* доследно МС [*Симић*, *Сѣанојчић*, *Осѣојух*, *Ђорић*, *Ковачевић*, 103] (образложење: „не спада у лична имена”); диференцирано писање: *боџ* и *алах* МС, „осим ако се тим именицама означаје име одређеног лица или се њима персонифицира неко божанство: *Рече Боџу Михаил Арханђел*” [*Алексић а*, 16; *Алексић б*, 11]; *боџ* „као општа именица” МС, „персонификовано” *Боџ* ВС [*Симић*, 25]. Ни у српском, ни у руском језику норма није усаглашена. Сакрални стандард оба језика опредељује се искључиво и доследно за писање великог слова и у именици *Боџ*, и у придеву *Боџију/Божий*, и у заменицама — пре свега личним (*Он*, *Њеџа*, *Га*, *Му/Он*, *Его*, *Ему*), а веома често и показним и односним (*Онај*, *Коју*, *Чију/Тот*, *Который*, *Чей*).

б) властита имена: *Јехова*, *Јахве*, *Алах* ВС [*Пешикан*, *Јерковић*, *Пижурица*, 71; *Пешикан*, *Пижурица*, *Јерковић*, 17]; *Vog*, *Isus*, *Jahve*, *Alah* ВС [*Babić*, *Нам*, *Могош*, 33]; *Allah*, *Jahve* [*Halilović*, 17]; рус.: *Иисус Христос*, *Брахма*, *Озирис*, *Аспарта* ВС [*Розенталъ а*, 19; *Розенталъ б*, 14; *Розенталъ в*, 306; *Соловьев*, 759]. Норма је усаглашена и у српском и у руском језику. Сакрални стандард оба језика примењује иста правила.

в) устаљене замене (перифразе) имена Божијег: *Госѣод*, *Свевишњи* ВС [*Пешикан*, *Јерковић*, *Пижурица*, 71; *Пешикан*, *Пижурица*, *Јерковић*, 17]; МС: *боџ*, *џосѣод* [*Симић*, *Сѣанојчић*, *Осѣојух*, *Ђорић*, *Ковачевић*, 103], ВС: *Svevišnji*, *Svemogući*, *Jaganjac Božiji*, *Otkupitelj*, *Mesija* [*Babić*, *Нам*, *Могош*, 33]; *Milostivi*, *Samilosni*, *Vladar* [*Halilović*, 17]. Норма у српском језику није усаглашена. Руски правописи ово не експлицирају. У сакралном стандарду оба језика доследно се користи велико слово.

г) код вишечланих теонима — 1. ВС: *Светѣа ѿројица*, *Светѣи дух*, *Дух светѣи* [*Пешикан*, *Јерковић*, *Пижурица* 1993: 72]; *Светѣо ѿројсѣиво* [*Ивић*, *Клајн*, *Пешикан*, *Брборић*, 111]; *Sveto / Presveto Trojstvo*, *Duh Sveti* ВС [*Babić*, *Нам*, *Могош*, 33]. Норма у српском језику је усаглашена, у руском није експлицирана. Сакрални стандард у српском не

признаје норму и идентичан је хрватском нормативистичком решењу, а иста ситуација је и у руском.

д) у општенијем значењу, типа: *шражење боџа, сједињење с боџом, муслимански боџ* МС [Пешикан, Јерковић, Пижурица, 71; Пешикан, Пижурица, Јерковић, 17; Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић, 108]. Норма у српском језику је усаглашена, у руском није експлицирана. Сакрални стандард и у српском и у руском језику овакве примере не третира у смислу апстрактног значења (*шражење Боџа* у православној духовности поима се као тежња за успостављањем личне заједнице са Њим, *сједињење са Боџом* — заједницење на основу литургијског и аскетског опита) и стога се одређује искључиво за писање великог слова.

ђ) у фигуративним и избледелим значењима, узречицама и изразима МС [Пешикан, Јерковић, Пижурица, 71; Пешикан, Пижурица, Јерковић, 17] — па и: *сами боџ зна, свевишњи боџ, ѓосјод ѓа њеџов знао; [Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић, 108] — и: не дај боже; akobogda, bogati, doboga, pobogu, žalibože // ako Bog da, bojazan od Boga, Bog zna kako, do Boga, ne daj Bože [Halilović, 18]; рус. „у устањеним разговорним синтагмама” МС: не дај бог, слава богу, ради бога; рус. упаси господи, господь знает [Соловьев, 760]. Српска и руска нормативистичка решења су идентична. *Pravopis bosanskoga jezika* уводи састављено и растављено писање као критеријум разграничења. Сакрални стандард у оба језика овакве примере не третира у фигуративном смислу и одређује се за писање великог слова.*

е) бестелесне силе: а) називи врста бића — *враџ, ѓаво, сојона, шејџан, белај* МС [Пешикан, Јерковић, Пижурица, 71; Симић, Сјанојчић, Осјојић, Ђорић, Ковачевић, 103]; б) имена појединих таквих бића — *Луцифер, Велзевул* ВС [Пешикан, Јерковић, Пижурица, 71]; и (а) и (б) ВС — *Мефисџофел, Сајана* [Симић, 25]; *ђаво* као општа именица МС, персонификовано ВС [Симић, 25]; *сојона, шејџан* МС [Halilović, 17]; *Арханђел Михаил* ВС [Симић, 25]; рус.: *бес, диавол* [Розенталъ а, 19; Розенталъ б, 19; Розенталъ в, 306]. Српска норма је углавном усаглашена, изузев што Симић 2006 предвиђа диференцијацију апстрактне и персонификоване употребе код назива појединих бестелесних сила, као и писање диференцијатора (ознаке чина у небеској јерархији) великим словом. Руска норма идентична је са српском. Сакрални стандард у оба језика у потпуности признаје норму, а колебања се срећу у писању почетног слова диференцијатора (*арханђел, херувим, серафим, анђео/архангел, херувим, серафим, ангел*) и номинатора (*анђео чувар/ангел хранитељ*); у овим случајевима сматрамо да су аргументи на страни писања малог слова, будући да се ради о чиновима бестелесних бића, а не о бићима јединственим у својој врсти.

Б. Писање агиоантропонима:

а) писање имена Богородице: *Боџородица*, *Боџомаџи*, *Госџа* — као устаљене замене имена ВС [*Пеџикан*, *Јерковић*, *Пиџурица*, 72; *Пеџикан*, *Пиџурица*, *Јерковић*, 17]; „као властито име” *Bogorodica*, *Djeвица*, *Gospa* [*Halilović*, 17]; чин светости + номинатор без властитог имена — 1. ВС: *Светџа љречистџа*, *Пресветџа девица* (исто као код светачких имена) [*Пеџикан*, *Јерковић*, *Пиџурица*, 52]; са властитим именом — МС: *светџа девица Мариџа*, *љресветџа боџомаџи Мариџа* [*Пеџикан*, *Јерковић*, *Пиџурица*, 52] (исто као код канонизованих Светих), *боџородица Мариџа* [*Пеџикан*, *Пиџурица*, *Јерковић*, 17]; *Vlažena Djeва Marija* ВС [*Babić*, *Ham*, *Mogiš*, 33]; уз властито име МС: *gospa Marija*, *bogorodica Marija* [*Halilović*, 17]. Српска норма је уједначена, бошњачки правопис нуди идентично основно решење, хрватски се разликује; у руском норма није експлицирана. Сакрални стандард и српског, и руског језика у сва три случаја (агномен без других компонента, чин светости + номинатор без властитог имена и са њим) опредељује се доследно за писање великог слова.

б) писање светачких имена: чин светости + име МС: *љрејодобни Нифонџи*, *светџи Сџефан*, *блажени Авџустџин* [*Белић*, 11; *Алексић а*, 13, 18; *Пеџикан*, *Јерковић*, *Пиџурица*, 51; *Ивић*, *Клајн*, *Пеџикан*, *Брборић*, 111]; *sveti Anto*, *sveti Petar*, *sveti Valentin* [*Halilović*, 25]; ВС: *Светџи Сава* (образложење: „надимак (одн. чин светости — љрим. *наџа*) преузима функцију личног имена”) [*Simić*, 280; *Симић*, 25]; два чина светости + властито име — 1. ВС: *Прейодобни мученик Теодосије* (образложење: „као вишечлани назив божанства”) [*Ивић*, *Клајн*, *Пеџикан*, *Брборић*, 111]; чин светости МС + локализатор ВС: *светџи Василије Остџироџки*, *светџи Фрањо Асиџки* [*Пеџикан*, *Пиџурица*, *Јерковић*, 16; *Ивић*, *Клајн*, *Пеџикан*, *Брборић*, 111]; *Светџи Сава*, *Светџи Василије Остџироџки* [*Симић*, *Сџанојчић*, *Остџојић*, *Ђорић*, *Ковачевић*, 103]; актуелни локализатор — МС, а „они из наслеђа како је уобичајено” (ВС): *Грџур Нински* [*Simić*, 281]; номинатор уз лично име ВС: *Ајосџол Павле* [*Симић*, 25]; дескриптор уз лично име МС *љремудри Солон* [*Симић*, 25]; чин светости + номинатор без властитог имена — 1. ВС *Светџи врач*, *Светџа брађа*, *Светџи краљ* [*Пеџикан*, *Јерковић*, *Пиџурица*, 52]; са властитим именом — МС: *светџа брађа Ѓирило и Меџодије*, *светџи краљ Милуџин* [*Пеџикан*, *Јерковић*, *Пиџурица*, 52; *Пеџикан*, *Пиџурица*, *Јерковић*, 16]; дескриптор као део имена ВС: *Ођњена Мариџа* [*Пеџикан*, *Јерковић*, *Пиџурица*, 52]; дескриптор ВС („ako se zamjenjuje ime vjerovjesnika Muhammeda”): *Poslanik*, *Vjerovjesnik*, *Al-lahov Poslanik* [*Halilović*, 18]. Српска норма је, како видимо, неуједначена у погледу писања појединих диференцијатора — чина светости и дескриптора; бошњачка спроводи дистинкцију по конфесионалној основи; руска не даје експлицитна упутства. У сакралном стандарду чин светости (*светџи*, *љраведни*, *љрејодобни*, *мученик*, *великомученица*, *блажени*, *равноајосџолни* и сл.) у руском се доследно пише

често наилази и на писање других диференцијатора (чина светости) великим словом, типа: *Храм Свеѿоѿ Јована Милосѿивоѿ, Манасѿир Прејодобне Меланије Римљанке*, али та пракса није општеприхваћена.

Д. Писање титула свештених лица: *Ваѿа свеѿосѿи, Ваѿе високојпреосвеѿѿенсѿиво, Њеѿова свеѿосѿи* 1. ВС [Пеѿикан, Јерковић, Пиѿурица, 75; Пеѿикан, Пиѿурица, Јерковић, 26; Ивић, Клајн, Пеѿикан, Брборић, 113]; *Vaša preuzvišenosti* [Halilović, 34]; свака компонента ВС: *Svetost, Vaša Svetosti, Uzoritost, Vaša Uzoritosti, Njegova Uzoritost* [Babić, Ham, Moguš, 37]. Српска норма је унифицирана и идентична са бошњачком, руска није експлицирана, а у сакралном стандарду оба језика примењује се решење заступљено у хрватској норми (*Ваѿе Преосвеѿѿенсѿиво, Њеѿова Свеѿосѿи*).

Ђ. Писање звања верских поглавара — МС: *ѿаѿријарх, ѿаѿа, реис-ул-улема, владика, еѿискоѿ* (рестриктивна одредба — неправилно је писање ВС у *Њеѿова Свеѿосѿи Паѿријарх, Свеѿи Оѿац Паѿа* [Пеѿикан, Јерковић, Пиѿурица, 76; Пеѿикан, Пиѿурица, Јерковић, 26; Љубеновић, 381]; ВС *Рапа, Рапѿ* [Babić, Ham, Moguš, 37]; са властитим именом МС: *рапа Иван Равао; Рапѿна молѿва // молѿва рапе Ивана Равла* [Babić, Ham, Moguš, 37]; „звања верских поглавара највишег реда употребљена самостално могу се, али не морају”, писати 1. ВС: *Рапа, Reisul-ulema* [Halilović, 34]; уз властито име МС: *reisul-ulema Ђауѿевић* [Halilović, 34]; рус. МС: *патриарх, римскиѿ папа, кардинал, архиепископ* [Розенталъ а, 32; Розенталъ б, 24; Розенталъ в, 322]; звања највиших духовних лица различитих конфесија — свака компонента ВС: *Папа Римскиѿ, Муѿтѿиѿ Азербайѿжанскиѿ* [Соловѿев, 763]. Српска норма је уједначена, различита од бошњачке и хрватске, руска је неуједначена. У сакралном стандарду и српског и руског језика преовладава писање сваке компоненте звања верских поглавара, употребљених и самостално и у комбинацији са властитим именом, великим словом.

Е. Писање назива административних јединица Цркве и других верских заједница: (а) МС „у значењу административно-територијалне јединице, а не и установе”: *ѿећка ѿаѿријарѿиѿа, сењска бискуѿиѿа* [Алексић а, 20; Алексић б, 15; Simić, 285—286]; *еѿархиѿа Хвосно* [Симић, Сѿанојчић, Осѿојић, Ђорић, Ковачевић, 109]; *jelaška ѿира/ѿира jelaška* [Halilović, 22] (б) 1. ВС „у значењу установе”: *Ваѿевско-ѿабачка еѿархиѿа* [Симић, Сѿанојчић, Осѿојић, Ђорић, Ковачевић, 109; Пеѿикан, Пиѿурица, Јерковић, 21; Симић, 33—34]; *Zagrebačka ѿирапѿа, Vrhbosanska nadbiskupѿа* [Babić, Ham, Moguš, 35]. 1. ВС пише се и у називима управних органа Цркве: *Свеѿи синод* [Симић, Сѿанојчић, Осѿојић, Ђорић, Ковачевић, 111; Симић, 34], као и у називима верских организација и удружења: *Хриѿћанска младеѿ* [Симић, 34; Ивић,

Клајн, Пешикан, Брборић, 111]. Српска норма је уједначена, са идентичним решењима у хрватском и бошњачком правопису. Руска норма није експлицирана. У сакралном стандарду углавном се не врши диференцирање по географском и јуридикчком критеријуму; у српском језику преовладава писање иницијалног великог слова (у *Жичкој епархији*, *Епархија жичка*), мада се вишечлани називи највиших инстанци црквене управе најчешће пишу великим словима у свакој компоненти, типа: *Свети Архиепископски Сабор*, *Свети Архиепископски Синод*, *Епархијски Управни Одбор*, што нема упориште у општејезичкој норми. У руском језику преовладава писање великих слова у свакој компоненти назива како административно-територијалних јединица, тако и органа управе у Цркви: *Архиепископия Самарская и Сызранская*, *Священный Собор*, *Священный Синод*, *Епархиальное Управление*, по аналогiji са правилом о писању назива највиших државних органа [Розентал а, 27], а исто важи и за верска удружења (типа: *Русское Православное Христианское Студенческое Движение*), премда ово потоње нема упориште у општејезичкој правописној норми [Розентал а, 27—29; Розентал б, 19—21]. Могуће је да је у сакралном стандарду српског језика, код писања назива органа управе у Цркви, дошло до преузимања решења из руског правописа. Остала решења из сакралног стандарда која се не подударају са нормом вероватно су инспирисана социолингвистичким разлозима (конфронтација са секуларном вредносном оријентацијом, настојање да се ортографским путем истакне неприкосновеност органа црквене управе и обавезујући карактер њихових одлука за клир и лаикат).

Ж. Писање назива припадника религија: *хришћани*, *муслимани*, *назарени* МС [Белић, 16; *Алексић а*, 20; *Алексић б*, 15; *Пешикан, Пужурица, Јерковић*, 18; *Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић*, 109]; *Musliman* ВС „као етнички назив, углавном замењен са Бошњак”; *musliman*, *kršćanin* МС [Halilović, 20]; рус.: *христианин*, *мусульманин* МС [Розентал а, 32]. Српска норма је уједначена и идентична са руском, норма из бошњачког правописа уводи диференцијацију према критеријуму мешања етничког и конфесионалног елемента. Сакрални стандард и у српском и у руском језику доминантно поштује норму, с тим што на нивоу индивидуалног ауторског израза срећемо писање иницијалног великог слова у називима припадника властите конфесије (*Хришћанин*, *Православац*) као средство емоционално-експресивног, али и идеолошког маркирања.

Неки типови агионима остали су изван посебне нормативистичке регулативе, што значи да се подводе под решења вишег реда (нпр. писање агиотопонима у потпуности се регулише правилима писања топонима, писање иконима подводи се, имплицитно, под писање назива уметничких дела). У сакралном стандарду у неким случајевима пожељно је понудити експлицитна правописна решења, посебно

уколико се ради о ужим, малобројнијим класама агиотопонима и онима код којих наилазимо на већу разуђеност у погледу структуре. Тако, на пример, у класи иконима, где срећемо шаренило у погледу ортографских решења, предложили бисмо — и за српски, и за руски стандард — писање иницијалног великог слова локализатора (типа: *Влахернска икона Пресвете Богородице*), предметног диференцијатора (*Тројеручица, Седмосџрелна, Неувенљиви цвети*), сижејног диференцијатора (*Рођење светоџ Јована Крстиишеља, Јављање Пресвете Богородице џрејодобном Серџију, Неочекивана радосџ*); код цитатних диференцијатора предложили бисмо и стављање знакова навода („*Предсџа Царица*”, „*Тобом се радује, Блаџодаџина*”), а код симболичких — писање сваке компоненте великим словом (*Неоџаљива Куџина, Неисџијна Чаша*). У неким случајевима, који се опет тичу мањег броја специфичних примера, такође је потребно експлицирати одговарајуће ортографско правило, на пример: у класи агиоантропонима предложили бисмо писање номинатора (*џрезвиџер, џакон, џрибун, химноџраф*) малим словом, као и агномена — имена мотивисаних догађајима или дејствима која су прославила њихове носиоце (*оџшелник, џустџињак, безмолвник, заџворник*), изузев уколико се семантички они приближавају категорији дескриптора (*Богослов* — „опитан у богословствовању”, *Философ* — „мудрољубив”), дакле када долази до онимизације апелатива с обзиром на њихово преузимање функције индивидуализације личности.

V. Закључак

Значај и вредност проучавања специфичних одлика графиског и ортографског обликовања текстова сакралног функционалностилског комплекса проистиче не само из слабије проучености ове проблематике у лингвистичкој теорији, варијабилности и недовољне разрађености нормативистичких решења, него пре свега из значаја и вредности самих ових текстова као културолошког и социјалног феномена који репрезентује теистичко (у нашем случају православно хришћанско) виђење света. У овом раду покушали смо да проблему приступимо интердисциплинарно, повезујући не само његове интра- и екстралингвистичке (пре свега социолингвистичке) димензије, него укључујући и теолошку перспективу, релевантну за комплексно сагледавање већег броја питања у оквиру теме. Наш основни налаз је да сакрални графиски и ортографски стандард и у српском, и у руском језику показује изванредан ниво нормираности, иако се многа решења у њему примењују спонтано и интуитивно. Ипак, принципе и решења графиског и ортографског обликовања текстова из сакралног функционалностилског комплекса потребно је из више разлога и експлицирати, са предлагањем потенцијалних варијантних решења која би се примењивала у зависности од стилских карактеристика и

жанра сваког конкретног текста. Тиме би се омогућило да се нормативистичка решења примењују систематски, а допринело би се и њиховом осмишљавању, тј. постала би јаснија њихова функција и начин на који се остварују. Следећи корак представљало би осмишљавање и конструисање нових решења и принципа на којима се та решења базирају на нивоу општејезичке норме, уз могућност њихових модификација у односу на сакрални стандард, опет у смислу обезбеђивања флексибилности у њиховој примени у зависности од интенције аутора и стилско-жанровских одлика сваког конкретног текста. Чини нам се неоспорним да је темељна разрада општих принципа и њихова операционализација у конкретна решења најбољи пут за унапређење праксе граfiјског и ортографског обликовања текста који припадају сакралном функционалностилском комплексу, за подизање квалитета црквених издања као значајне конституенте српске и руске националне културе, као и за постизање што адекватнијег третмана културолошко-религијски маркираних појава и елемената у граfiјско-ортографској норми двају језика.

ИЗВОРИ

- I. За научни стил у области теологије:
- (а) српски језик:
Атанасије Јевтић, *Трагање за Христом*, „Храст”, Београд, 1989, 224 стр.
Јустин Поповић, *Домаћика Православне Цркве, књ. I*, Манастир Ђелије, Београд, 1980, 344 стр.
- (б) руски језик:
Валерий Лепехин, *Икона и иконичность*, Изд. Успенское подворье Оптиной пустыни, Санкт-Петербург, 2002, 399 стр.
Александр Шмеман, *Евхаристия — Таинство Царства*. „Паломник”, Москва, 2001, 311 стр.
- II. За информативно-публицистички стил у црквеним гласилима:
- (а) српски језик:
Православље. Новине Српске патријаршије, Београд — од бр. 962 (2007) до бр. 990 (2008)
Светишора. Образник за културу и васпитање Митрополије цетињске, Цетиње — од бр. 175 (2007) до бр. 181 (2008)
- (б) руски језик:
Вестник Германской Епархии Русской Православной Церкви за границей, Мюнхен — од бр. 3 за 2003. до бр. 3 за 2007.
Встреча. Студенческий православный журнал Московской Духовной Академии и Семинарии, Москва — од бр. 7 (1998) до бр. 15 (2002)
- III. За званично-пословни стил у деловању Цркве:
- (а) српски језик:
текстови посланица и одлука црквених инстанци објављивани у II (а)
- (б) руски језик:
Тексты современных церковных посланий. In: И. Ю. Ярмульская, *Современное духовное послание как документ Церкви*, Изд. ВолГУ, Волгоград, 2008, 151—247.

- IV. За сакрални књижевноуметнички стил:
 (а) српски језик:
 Атанасије Јевтић (прир.), *Молишвеник. Каноник*, Манастир Ђелије, Ваљево, 2004, 192 стр.
 Н. Петровић (прир.), *Православни молишвеник*, Манастир Хиландар, Београд, 1988, 171 стр.
 проповеди објављиване у II (а)
 (б) руски језик:
 Аноним (сост.), *Краткий православный молитвослов*, Изд. Московской Патриархии, Москва, 143 стр.
 проповеди објављиване у II (б)

ЛИТЕРАТУРА

- Аверницеv* — С. С. Аверинцев, *Христианство. Энциклопедический словарь, т. I*. „Большая Российская энциклопедия”, Москва, 1993, 863 стр.
- Алексић а* — Радомир Алексић et al., *Правопис српскохрватског књижевног језика са правописним речником*, Матица српска — Матица хрватска, Нови Сад — Загреб, 1960, 829 стр.
- Алексић б* — Радомир Алексић et al., *Правопис српскохрватског језика. Школско издање*, Матица српска — Матица хрватска, Нови Сад — Загреб, 1966, 257 стр.
- Арнолд* — И. В. Арнолд, *Графические стилистические средства*. Ин: И. В. Арнольд (ред.), *Семантика. Стилистика. Интертекстуальность*, Санкт-Петербург, 1999, 290—305.
- Babić* — S. Babić, S. Nam, M. Mogaš, *Hrvatski školski pravopis, „Školska knjiga”*, Zagreb, 2005, 161 str.
- Бајић* — Ружица Бајић, *Богослужбени језик у Српској православној цркви (прошлост, савремено стање, перспективе)*, Институт за српски језик САНУ, 2007, 413 стр.
- Бајић, Кончаревић* — Ружица Бајић, Ксенија Кончаревић, *Српски језик у литурђијском функционисању: стање и перспективе*, Српски језик, X/1—2, 377—401.
- Балашов* — Н. Балашов, *На пути к литургическому возрождению*, „Духовная библиотека”, Москва, 2001, 508 стр.
- Бајрактаревић* — Фехим Бајрактаревић, *Арабица као прехи алфабет наше писмености*, Анали Филолошког факултета VII/7, 1967, 149—151.
- Белић* — Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, „Промисла”, Београд, 1950, 546 стр.
- Брија* — Јован Брија, *Речник православне теологије*, Богословски факултет СПЦ, Београд, 1999, 574 стр.
- Бугаева а* — И. В. Бугаева, *Агионимы в православной среде: структурно-семантический анализ*, ФГОУ ВПО РГАУ — МСХА, Москва, 2007, 139 стр.
- Бугаева б* — И. В. Бугаева, *Графическая и орфографическая нормированность текстов религиозной сферы*. Ин: О. В. Иншаков (ред.), *Русская словесность в контексте современных интеграционных процессов. Материалы II междунар. науч. конф., Волгоград, 24—26 апр. 2007*, Изд. ВолГУ, Волгоград, 2007, т. 1, 635—640.
- Бугаева в* — Бугаева, И. В. 2007. *К вопросу о методологических и теоретических основах изучения религиозной коммуникации*. Ин: А. Мякинин, И. В. Бугаева, Е. В. Плисов (ред.), *Церковь и проблемы современной коммуникации. Сборник статей по материалам Междунар. научно-практ. конф., Нижний Новгород, 5—7. февр. 2007*, Изд. Нижегородская Духовная семинария, 2007, 39—53.
- Вукачиновић* — В. Вукачиновић, *Литурђијска обнова у XX веку. Историјат и богословске идеје литурђијског покрета у Римокатоличкој цркви и њихов узајамни однос с литурђијским животом Православне цркве*, Богословски факултет СПЦ — „Беседа” — ФИДЕБ, Београд — Нови Сад — Вршац, 2001, 170 стр.
- Гадомскиј* — А. К. Гадомский, *Теоллингвистика: история вопроса*, Ученые записки ТНУ, 2005, т. 18 (57), № 1, 16—26.

Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић — Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Српски језички приручник*, „Београдска књига”, Београд, 2004, 342 стр.

Јевтић — Атанасије Јевтић, *Методологија богословља*. In: Атанасије Јевтић, *Трагање за Христом*, „Храст”, Београд, 1989, 5—26.

Кондратьева — Е. В. Кондратьева, *К вопросу об упорядочении орфографического оформления церковных печатных изданий*. In: И. В. Бугаева (ред.), *Церковнославянский язык: история, исследование, преподавание. Материалы I Междунар. науч. конф., 28—30 сент. 2004*, Изд. ПСТГУ, Москва, 2005, 217—224.

Кончаревић а — Ксенија Кончаревић, *Српски, србски, сербски (на појаву насилног прејављања правописа)*, Нова Искра, 1994, 1/8, 30—31.

Кончаревић б — Ксенија Кончаревић, *Руско старообредништво кроз призму лингвокултурологије*, Црквене студије, 2006, III/3, 143—172.

Кончаревић в — Ксенија Кончаревић, *Лингвистика и теологија: сфере интеракције*, Богословље, 2007, LXVI/1—2, 71—86.

Кравецкиј, Плетнева — А. Г. Кравецкий, А. А. Плетнева, *История церковнославянского языка в России (конец XIX—XX в.)*, „Языки русской культуры”, Москва, 2001, 398 стр.

Љубеновић — Крста Љубеновић, *Како се пише. Правописни речник српскохрватског књижевног језика са стручном терминологијом*, „Дече новине”, Горњи Милановац, 1985, 633 стр.

Маројевић — Радмило Маројевић, *Старославенске студије*, Филолошки факултет — „Нова светлост”, Београд — Крагујевац, 2000, 158 стр.

Мечковская — Н. Б. Мечковская, *Язык и религия*, Агентство „ФАИР”, Москва, 1998, 352 стр.

Пешикан — Митар Пешикан, *Поређење попуњених правописних правила*. In: Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић (прир.), *Српски језик у нормативном огледалу*, „Београдска књига”, Београд, 2006, 343—364.

Пешикан, Јерковић, Пижурица — Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мате Пижурица (прир.), *Правопис српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 1993, 504 стр.

Пешикан, Пижурица, Јерковић — Митар Пешикан, Мате Пижурица, Јован Јерковић, *Правопис српског језика. Приручник за школе*, Завод за уџбенике и наставна средства — Матица српска, Београд — Нови Сад, 2001, 294 стр.

Плисов — Е. В. Плисов, „Чужое слово” в проповеди: *интертекстуальность как стилевая черта проповеднического жанра*. In: А. Мякинин, И. В. Бугаева, Е. В. Плисов (ред.), *Церковь и проблемы современной коммуникации. Сборник статей по материалам Междунар. научно-практ. конф., Нижний Новгород, 5—7. февр. 2007*, Изд. Нижегородская Духовная семинария, 2007, 141—158.

Розенталь а — Д. Э. Розенталь, *Вопросы русского правописания*, Изд-во МГУ, Москва, 1970, 224 стр.

Розенталь б — Д. Э. Розенталь, *Справочник по правописанию и литературной правке*, „Книга”, Москва, 1971, 302 стр.

Розенталь в — Д. Э. Розенталь, *Прописная или строчная? Опыт словаря-справочника*, „Русский язык”, Москва, 1984, 327 стр.

Simić — Radoje Simić, *Srpskohrvatski pravopis. Normativistička ispitivanja i ortografski i ortoepijski*, „Научна књига”, Београд, 1991, 415 стр.

Симић — Радоје Симић, *Српски правопис*, „Јасен”, Београд, 2006, 341 стр.

Симић, Сиданојчић, Остојић, Ђорић, Ковачевић — Радоје Симић, Живојин Станојчић, Бранислав Остојић, Божо Ђорић, Милош Ковачевић, *Правопис српског језика са речником*, „Унирекс” — „Штампа”, Београд—Никшић, 1993, 547 стр.

Соловьев — Н. В. Соловьев, *Русское правописание. Орфографический справочник*, „Норинт”, Санкт-Петербург, 1997, 847 стр.

Тошовић — Бранко Тошовић, *Функционални стилкови*, „Београдска књига”, Београд, 2002, 574 стр.

Успенский — Б. А. Успенский, *Языковая ситуация и языковое сознание в Московской Руси: восприятие церковнославянского и русского языка*. In: Б. А. Успенский, *Язык*

и культура. *Избранные труды в 3-х т., т. II*, „Языки русской культуры”, Москва, 1996, 29—58.

Halilović — Sulejman Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika*, „Preporod”, Sarajevo, 1996, 626 str.

Шахов — М. О. Шахов, *Философские аспекты староверия*, „Третий Рим”, Москва, 1998, 205 стр.

Швейцер — А. Д. Швейцер, *Современная социолингвистика. Теория, проблемы, методы*, „Наука”, Москва, 1976, 176 стр.

Ксения Кончаревич

ГРАФИКО-ОРФОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
САКРАЛЬНОГО ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛЕВОГО КОМПЛЕКСА
В СЕРБСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ
(из перспективы социолингвистики и нормативистики)

Резюме

В статье предлагается комплексное и системное описание специфических особенностей графико-орфографического оформления текстов, принадлежащих сакральному функционально-стилевому комплексу сербского языка в сопоставлении с русским. Помимо их инвентаризации на материале сакрального стандарта и общезыковой нормы двух языков, выявления характерных тождеств, сходств и различий, автор пытается также рассмотреть оправданность конфессионально маркированных графических и орфографических вариантов в сакральном, в отличие от профанного дискурса, а также экстра- и интралингвистические причины их наличия. Проведенное исследование позволяет говорить об определенном уровне нормированности сакрального графического и орфографического стандарта и в сербском, и в русском языке, хотя во многих случаях к оформлению соответствующих текстов приступают спонтанно и интуитивно. Принципы и решения графико-орфографического оформления текстов, относящихся к сакральному функционально-стилевому комплексу, нуждаются в экспликации, с учетом возможных вариантных решений соответственно стиливой и жанровой принадлежности любого конкретного текста.

Митра Рељић

О НАЦИОНАЛНОМ ИМЕНУ И ПРЕИМЕНОВАЊУ ЈЕЗИКА
БОШЊАКА/МУСЛИМАНА
(Српски језик као босански у Призренско-шарпланинској области)

Обрнуто установљени поредак ствари, какав изискује да се прибављањем доказа о идентитету исхитрено име накнадно оправдава, нужно доводи до тога да расветљавање националног и, нарочито, језичког идентитета Бошњака/Муслимана неретко прате противуречности и нетачности које нас се, да нису засноване на поништавању туђег, а у корист властитог, и не би морале тицати. У раду се указује на проблематичност оваквих приступа, посебно изнова актуелизоване „богумилске теорије”, скреће пажња на конкретне последице језичког преименовања те неприхватљиву бошњакизацију староседелачког муслиманског становништва Призренско-шарпланинске области.

Кључне речи: Бошњаци, Муслимани, Срби, Горанци, богумили, бошњачки, босански, преименовање, идентитет.

1

Теза коју у погледу етногенезе Бошњака и еволуције босанског језика¹ заступа један број бошњачких аутора сугерише да су безмало сви преобраћеници у ислам за време турске окупације, уколико се служе неком од варијаната донедавно заједничког српскохрватског, али и македонског језика, заправо некадашњи богумили. Сходно таквој „историјској датости” природно је да се ови, ма где им се од Триглава до Ђевђелије корени „задесили”, сматрају Бошњацима и свој језик називају босанским. „Бошњацима у Санџаку је језик босански, исто онако као Бошњацима у Босни, Македонији, на Косову и свим дијеловима свијета гдје они живе” (Џоговић 2005, 155). Овде треба имати на уму да се појмом Бошњаци обухватају и сви аутохтони житељи исламске вероисповести у назначеним деловима бивше СФРЈ, тачније, „сви муслимани средњег и сјеверног Балкана, који говоре словенским језицима, укључујући и Горанце у призренском

¹ Сагласно одлуци Одбора за стандардизацију српског језика (в. *Српски језик у нормативном огледалу* 2006, 62—63), назив *босански језик* захтевао би наводнике, али ће они, с обзиром на природу разматраног проблема а у циљу растерећења текста, овде бити изостављени.

вилајету” (Алихоџић 2003, 183). (Разлог што, барем засад, и код бугарских Помака није „препознат” босански језик јесте, претпостављамо, у сазнању да би од стране тамошњих филолога уследио и адекватан одговор.) Констатације попут ових најчешће су полазиште за даље манипулисање чињеницама, какво, више пута поновљено, неупућени прима као истину, док се „реаговања” домаће стручне јавности поводом свакодневно умножаваних фалсификата углавном свводе на, нигде обелодањено, лично неслагање. Такав однос, с обзиром на свачије право да име свог језика и етноса бира и тумачи по сопственој вољи, имао би оправдање да босански језик није увелико почео да се користи као средство за угрожавање туђих самоосећања, што је и подстакло на писање овог текста. У првом његовом делу подсетићемо на лошу аргументацију „развојног пута” бошњачког/босанског језика коју нам данас нуде лингвисти, социолози, историчари, правници и ини из Сарајева, Подгорице, па све чешће и политичари из Новог Пазара, а други ће бити посвећен агресивном наметању новог језичко-етничког идентитета становништву Призренско-шарпланинске области.

2

Антидатовањем властите историје у предтурско доба тврдњама како је „главна одредница” Бошњака „богумилство” (Адровић 2003, 318) жели се, дакле, показати и доказати вајкадашња језичка, етничка и свака друга самосвојност данашњих Бошњака. А „Заједница која трага за кохезијом, па стога и за колективним идентитетом, неће се окренути само ’митовима о постанку’, него и стварању ’узоритости’ (Ђордано 2001, 79), па ту Кулин бан и сва сила ондашњих босанских првака дођу као наручени. То што богумили (богомили) нису били никакви сопственици средњовековне Босне, нити су чинили какву етничко-језичку засебност, већ секту која се, у мери у којој је ту била присутна, тек по својим верским назорима могла разликовати од осталих босанских хришћана, не само да не омета „доказни поступак” сопствене етничко-језичке аутохтоности и неукорењености других, већ треба да прибави, између осталог, етносу тако важну, сатисфакцију жртве (наводно прогоњени богумили, и само они, одреда су примили ислам). У горљивом доказивању „наслијеђених веза са богумилско-исламским духовним коријенима” (Јахић 2000, 60), поменути круг лингвиста подједнако се оглушује и о упозорења Бошњацима и босанском језику врло наклоњених стручњака. А једна међу њима, Јагода Јурић-Капел, осврћући се на олако и нетачно употребљаване појмове „богумил”, „богумилски” и сл. каже: „Коректно би било овако именовати само припаднике дуалистичке херезе окупљене око попа Богомила у Бугарској у 10. ст. У средњем вијеку је у

Средоземљу било више сличних дуалистичких секти под различитим називима. До данас није разјашњено откуда је дошло и какво је оди-ста било учење босанских херетика који се сами називају искључиво крстјанима. Сачувани босански кодекси једва да показују било какве дуалистичке особине” (Јурић-Капел 2001). На другој страни срећемо и ауторе који с мање обазривости говоре о пореклу Богомилових присталица, њиховом учењу те улози на простору балканских земаља, а на које се заговорници дотичне „богумилске теорије”, разуме се, радо позивају. „У основи дуалистичка, као све вере истока, богумилска секта је тај дуализам наглашавала до краја у свим појавама: бога и ђавола, односно душе и тела, вере и државе. Главни проповедници те вере били су павликанци, Сиријци и Јермени, који су били колонизовани на Балкан од VII до X века” — пише В. Ђоровић (Ђоровић 2006, 96). Карактеристика њихова деловања огледала се у томе да „нису признавали цркву, храмове”, те да су „одбацивали литургију, крст, иконе, крштење, причест, црквени брак...” (История культур славянских народов... 2003, 110). Кад је реч о Босни, богумилску, односно патеренску секту Јован Цвијић везује, најпре, за вечито разједињену босанску и хумску властелу која је по доласку Турака „врло лако примила мухамеданску веру”, па поставши „још више осиона и бесна... дошла у потпуну супротност према народној већини која је остала хришћанска, као и према централној турској управи коју је само трпела” (Цвијић 2006, 106—107). Говорећи о брзој и масовној исламизацији Босне и Херцеговине, Павле Ивић такође помиње присуство богумила и каже да су ови „готово нечујно ишчезли, махом тако што су примили ислам” (Ивић 2001, 81). Неки, попут Дворниковића, гледали су на „богумилство као аутохтоно словенско слободарство” (према: Алексов 2003, 26), други покушавали да пронађу сличности између ове и исламске верске праксе. Понукан тиме, Исмет Бушатлић ће на озбиљан и занимљив начин успоставити паралелу двају учења и мало шта наћи заједничког (Бушатлић 2006). Чини се да је најближе истини (не усамљено) мишљење према којем је наводна веза између Бошњака и некадашњих богумила домишљена у време „настојања аустро-угарских историчара да легитимишу постојање посебне босанске нације и раздвајањем становништва отупе оштрицу српских и хрватских претензија на Босну и Херцеговину и олакшају њену окупацију од стране Хабсбуршке монархије након 1878. године” (Алексов 2003, 21). До тада, босански муслимани, будући везани за Отоманско царство, представљали су „социјалну елиту овог региона. Они нису развили националну идеологију која би тежила засебној држави, а њихова флуидна самосвест дуго је имала одлике милета” (Тодорова 2006, 327), што потом може бити и један од основних разлога неуспеха Калајеве језичке политике. Наиме, у извештају министарства његовог наследника Иштвана Буриана, између осталог, стоји како су се „у Босни и Херцеговини појмови о

народности и конфесији стопили још у предокупационо доба. Зато се не треба чудити што је Земаљска влада за Босну и Херцеговину, по наредби из Беча, званично укинула босански језик 4. октобра 1907. године” (Маркишић 2003, 206). Из периода Калајеве управе, као што је познато, датирају и једини званични помени босанског језика, упркос ничим утемељеним тврдњама о његовом овдашњем присуству још од средњовековних времена. „Да је назив ’босански језик’ имао континуитет ’од босанског средњовековља до данас’ (Повеља 2002: тачка 2), не би он тек тако могао ишчезнути из свести народа и остати, наводно, само у свести оног дела босанског становништва који се исламизирао, већ би у последња два столећа био конкурент двама уходаним називима за језик (*српском* уистину од средњовековних давнина и *хрватском* од друге половине 19. в.)” (Брборић 2004, 31).

Ипак, Бошњаци свој језик нису назвали „богомилским”, иако би такво његово име, с обзиром на претензије да обухвати широк географски простор и свеколико шаренило говора, било ништа мање адекватно. Оваква констатација (макар само као шала) звучаће мање збуњујуће ако се присетимо да би напред претпостављено име језика као кључни ослонац имало верско опредељење корисника, баш као што бошњачки/босански језик има пре свега верско (исламско) полазиште, а тако и претходно успостављена нација. Уосталом, сами бошњачки аутори развој сопственог језика сагледавају „управо на темељима вјерске специфичности његових носилаца и политичке самосвојности земље Босне” (Устамујић 2006). Неки иду и даље, па ово двоје — језик и вероисповест просто поистовећују. Укључујући горански говор у такозвани *мрковићки* поддијалекат ширег санџачког дијалекта, Џевад Јахић прецизира: „Говор Горанаца заузима посебно мјесто међу дијалектима босанскога језика, јер је он најистуренија југоисточна тачка тога језика” (Јахић 2000, 39). Реагујући на изнесену тврдњу, Синан Гуџевић укратко појашњава специфичности горанског говора и упозорава: „Аутору је за припадност језику очито једино важна и свакако пресудна вјероисповијест говорника. А то није ситна петљавина за некога ко се стално буса у науку и научност” (Гуџевић 2001).

3

Кад је реч о напред поменутој „самосвојној Босни”, ваља се присетити да су ову, или поједине њене крајеве, и пре доласка Турака запоседали час Угри, час Млечани, час неки трећи те је, ако се изузме период Тврткове владавине, најмање била „своја” и, као таква, представљала „својину” будућих конвертита таман колико и свих других који су у њој живели. Стога је готово невероватно са каквом се лакоћом целокупна писана баштина средњовековне Босне — цр-

квени рукописи, надгробни натписи, фрањевачка књижевност итд. нуди као „материјално свједочанство развоја босанског језика” (Устамујић 2006) и са колико неодговорности у ондашњим културним и политичким делатницима, бановима и краљевима „налазе” зачетници данашње бошњачке нације. Ако поменути аутори корене сопственог етничко-језичког идентитета „као на длану виде” већ у X столећу, онда би, уместо што се позивају једни на друге, упутно било завринути у расположиву историјску грађу па при помену Константина Порфирогенита казати и то да он у свом спису *О ујрављању државом*, насталом баш у том веку, сведочи да тадашња (Часлављева) српска држава обухвата данашњу Босну од Пливе, Цетине и Лијевна на западу, па Захумље и Неретвљанску област..., а североисточну Босну са Солима и крај од извора Лима, Раса и до Рудника, назива управо „покрштеном Србијом” (Ђоровић 2006, 98). Но, уколико неко сумња у тачност навода српског историчара, па и византијског цара, ево још само једног податка из речника географских појмова швајцарског лексикографа Јохана Јакоба Хофмана, штампаног 1677. године: „Босна (Bosnia, sen Bossena et Bosna) — област Сервије (Србије), прозвана тако по имену реке...” (Хофман 2007, 276). Мистификације у вези са пореклом и наводним богумилством већине босанских владара такође су непотребне, будући да је о томе литературе напретек. Треба ли подсећати да онај којим се Босна доиста може похвалити, краљ Твртко I, беше праунук краља Драгутина, дакле директни потомак Немањића. Податак да је био католик само казује да су у оно време између две хришћанске оријентације постојали нешто другачији односи те да верско опредељење није пратила и етничка диференцијација. Делић овде наведеног треба разумети тек као историјску чињеницу, а никако као потврду нашег веровања да генетски фактор чини посебно важну националну одредницу.

Напокон треба рећи да присуство имена Бошњак није спорно, али су називи попут Мостари, Босневи, Боснали, Сараји итд. за којима се као „ексклузивном грађом” посеже, (Устамујић 2006), пре географске одреднице које су се односиле на све становнике Босне (кад говори о Србима из Босне, Ј. Цвијић не једном користи назив Бошњак и Босанац; види Цвијић 2006, 97) а само ређе упућивале на етничку групу, какав је, на пример, случај „с етнонимом Бошњаки којим себе именују стари пресељеници католици источnobосанског дијалекта у околини Печуја у Мађарској” (Ивић 2001, 165). По свему судећи, извођење етнонимског назива (привременог или сталног) на основу раније регионалне припадности, карактеристично је за групе и појединце досељене у нову средину. Назив Бошњак, односно Босанац, као најједноставнија диференцирајућа ознака, употребљаван је у различитим крајевима бивше Југославије много пре него што ће у самој Босни и Херцеговини он постати званични етноним. Код сумирања, на пример, статистичких података овим су називом на Ко-

сову и Метохији управо издвајани досељеници од саистовernih староседелаца, с једне, и досељеника осталих вероисповести — с друге стране. Називи градских четврти попут *Бошњачка махала* (у Скопљу, Кос. Митровици и другим местима) потиче од домаћих житеља, а не ту приспелог муслиманског становништва, о чему сведочи *Муслиманска слога*, *Наш дом* и други независни листови „за културно и економско подизање муслимана” које су у Скопљу двадесетих година прошлог века издавали досељеници из новопазарског краја и где сами себе нигде не помињу под именом Бошњаци. Важно је поменути да се многи Муслимани и данас опирају овом политички наметнутом имену. Један од њих је и сарајевски лингвиста Мидхат Риђановић. Предочавајући *Зашто не ваља назив Бошњак*, он истиче: „Прво, зато што је архаичан..., Друго, зато што је нетачан јер су се прије половине 19. вијека Бошњацима звали СВИ становници Босне..., Треће и најважније, зато што људи који би требали бити Бошњаци не воле и не желе тај назив” (Риђановић 2007). Аутор истовремено сматра да Муслиманима (као и другима) припада засебно име језика, без обзира на његово лично уверење да се на целом простору Босне и Херцеговине употребљава само један, по свему истоветан књижевни идиом (Риђановић 2007).

За разлику од етнонима који се, у овом или оном контексту, среће у историографској литератури те свакојаким документима, лингвоним бошњачки или босански језик, осим „извјесно вријеме, за аустроугарске владавине” (Устамујић 2006) и изузев романтичарског помена овог имена од стране понеког писца, углавном је био непознаница. Каткад ће се, међутим, јавити такође само код исељеника. У вези са тим, Синан Гуџевић пише: „Ја сам у Санџаку рођен, и ишао сам у основну школу ондје, па у гимназију у највећем санџачком граду Новом Пазару, па сам много пута био у Сјеници, а по неколико пута у Тутину, Рожајама, Бијелом Пољу, Иванграду, Прибоју, Пљевљима, Новој Вароши... Ни у једном од тих мјеста, за све ове године, ја се не могу сјетити да сам икад чуо како неко језик који се ондје говори зове босанским... Ја сам назив ’босански’ чуо само једном у Истанбулу, од једнога исељеника поријеклом из Босне. Моји рођаци ондје (у Турској — прим М. Р.) језик зову ’бошњачки’, сви од реда. Питао сам најстаријега међу њима (...) гдје је чуо да се наш језик зове бошњачки. ’Овдје’, рекао ми је...” (Гуџевић 2001). Све у свему, и поред пуког својатања босанчице која, према Ивићевом мишљењу, није ништа друго до „варијетет српског ћирилског брзописа” (Ивић 2001, 164), Босанске цркве и свеколиког другог тобоже богу-милског наслеђа, елементе за прибављање идентитета босанском језику, његови нормативисти нужно налазе тек у културно-цивилизацијском „миљеу” турског освајача. Тако С. Халиловић подсећа: „У случају Бошњака, пресудни печат у свим областима живота ударио је ислам, и тај је утјецај, наравно, присутан и у језику. Он ће оставити

трага прије свега у значајном лексичком слоју поријеклом из оријенталних језика. Затим је ту очување гласа х у Бошњака, који је као заједничка старославенска фонема био у процесу ишчезавања управо у периоду доласка Турака... Поред тога, ту је чвршће мјесто гласа ф у нашем језику, што је такођер резултат утјецаја оријенталних језика” (према: Шипка 2006, 72).

Процес исламизације балканског простора, као што је познато, узроковао је дуговремену конфузију етничких, националних и конфесионалних идентитета које су појединци и одређени колективи мењали од једног до другог пописа становништва, каткад и чешће (в. Радовановић 2008, 195). Само су људи ретке интелигенције, они, по Цвијићевим речима, „најплеменитији”, од Мехмеда Соколовића до Мехмеда — Меше Селимовића, могли без психолошког грча спојити нову веру са старим народним осећањем.

Да поновно стицање изгубљене етничке самоидентификације може бити вековни проблем, најбоље показују житељи Средачке жупе који се још увек међусобно најбоље препознају као *нашинци*. Језик се у свој овој пометњи још понајбоље сналазио, те су Словени исламске вероисповести одвајкада говорили језиком краја из кога су потекли — бугарским у Бугарској, македонским у Македонији, српскохрватским, српским или хрватским у четири републике бивше СФРЈ, као и најразличитијим дијалектима поменутих и других крајева, односно језика.

4

Дефинисањем новог уставно-правног положаја Босне и Херцеговине након последњег рата, Муслимани ове бивше републике национално су се изјаснили као Бошњаци а свој језик преименовали у бошњачки, потом, подстакнути жељом за националном унификацијом, какву декларативно негирају (в. *Повељу о босанском језику*) — у босански. Бошњаци су осетљиви на реч преименовање, али озбиљни лингвисти (домаћи и страни), ако би и хтели, преноминацију босанскохерцеговачке стандардне варијанте дотадашњег српскохрватског у босански језик тешко да могу другачије одредити. У коментару властитог шематског приказа растакања српскохрватског језика, понуђеног 2002. г., Р. Бугарски нужно закључује: „Спарујући наведене називе (српски, хрватски, босански и црногорски — прим. М. Р.) са супстанцом која евентуално стоји иза њих, како бисмо упозорили да име не треба поистовећивати са идентитетом, можемо поједностављено да кажемо да су српски и хрватски како називи тако и језици, да је босански више назив него језик, а да црногорски у овом тренутку није ниједно” (Бугарски 2005, 165). То што ће се оделити језички стандарди „ослоњени на некадашње варијанте у погледу супстанце и структуре” нешто касније „намјеном и друштвеним функ-

цијама, па следствено томе и нормативно” међусобно удаљавати (Шипка 2006, 108), сасвим је друго питање које не потиरे чињеницу да се ради о првобитно номиналној промени језичког идентитета Бошњака, иницираној не лингвистичким, већ политичким разлозима. Да није тако, данас не би било никакве потребе за призивањем богу-милства, јер „историјски језик је пре свега плод историјског развоја, па тек затим политичке и правне одлуке, а политички језици су пре свега плод политичке и правне одлуке, која себи накнадно тражи, па и измишља, језичку историју и пројектује будућност” (Пипер 2007, 4).

Од самог чина преименовања још је теже разумети начин на који се прибављају „докази” наводно ваздапостојећег језика Бошњака. Он се неретко своди на грубо кривотворење документарне, књижевне и остале писане баштине. Наиме, у уџбеницима, приручницима те публикацијама сваке врсте увелико се доносе факсимили Мирослављевог јеванђеља, Кулинове повеље из 1189 и осталих средњовековних споменика испод којих се, по правилу, наводи: „написан(а) на босанском језику”. Потом се у жару доказивања мистификује *беџово њисмо* (Јахић 2000, 50) и прећуткује да је реч о ћирилици, коришћеној у беговским кућама под најчешћим називом *сџара србија*. Такође се „заборавља” да Мухамед Хеваји Ускуфи, ерудита из XVII века, није познат само као састављач речника, названог Потур-Шахидија, већ и као аутор песама „од којих се најчешће помињу *Илахи бе зебан-и Срб* (ода на српском језику) и *Бераи да веј-и иман бе зебан-и Срб* (позив у веру на српском језику)” (Ивић 2001, 166). Доказе о преименовању свега написаног каткад подастиру и сами аутори. Говорећи о издаваштву мухаџира и осталих муслиманских досељеника у Македонији после Првог светског рата, аутор (Шкријељ 2004, 235) илуструје текст насловницама различитих новина. На насловној страни листа *Хак (Прејород)* ћирилским писмом, између осталог, стоји: „Излази трипут недељно, два пут турски, једанпут и српски и турски”. Верујући ваљда да читалац неће обратити пажњу на ситна слова оригинала, аутор чланка потписује факсимил сагласно његовој намени: „Сл. 9 Лист 'Хак' — насловна страна на бошњачком и турском”. Ово је тек делић очигледних и свесних кривотворења која босанском језику могу највише да штете. Неће му бити од користи ни присилна бошњакизација неких делова Косова и Метохије.

Пре него што скренемо пажњу на конкретније проблеме који се тичу егзистенције српског језика под босанским именом и „надзором” у граду Призрену, Призренском подгору и Шарпланинској области, треба напоменути да питање босанског језика на простору Косова и Метохије, осим у форми напомена и констатација, међу нашим лингвистима такође није шире постављано.²

² Док је у једном делу Републике Србије *босански језик* добио пуну подршку Министарства просвете, а у другом (на Космету), из посве јасних разлога, такође оберучке прихваћен од стране албанских власти, дотле његово увођење у школски систем

Повод да босански језик пређе границе оцртане сопственом *Грамајшиком* (највећи део Косова и Метохије никад није припадао Босанском пашалуку, али је део Босанског пашалука у једном периоду био припојен Косовском вилајету) јесте приспеће тзв. међународних снага, које, као што је познато, обележава почетак убрзаног процеса десловенизације косовскометохијског простора — убијањем, киднаповањем и прогоном људства те уништавањем језичке, културно-историјске и духовне баштине, у првом реду српскога народа. У таквим околностима српски језик постаће најпре средство за идентификацију жртве, па је једна његова изговорена реч неретко кажњавана смрћу. Ондашњи Муслимани, а данашњи Бошњаци, једнако као и Срби, сведоци су ових догађаја, питање је само колико њих ће то и признати, будући да насиље над сопственом заједницом поједини представници исте данас посве непринципијелно, настојећи да оправдају албанска непочинства, објашњавају несрећном околношћу да њихов језик „личи на српски”.

Нема сумње да се идеја о преименовању језика овде најпре јавила код досељеничке муслиманске популација и да је првобитни мотив увођења бошњачког доиста подразумевао очување српскога језика и живе главе на рамену. Међутим, скоро да је било тешко и помислити да ће бошњачки/босански језик истовремено бити „понуђен” староседелачкој муслиманској популацији, настањеној у Шарпланинској области и околини Призрена, тачније, етничким групама „које са босанскохерцеговачким и санџачким Бошњацима немају скоро никакве етногенетске везе сем даљег јужнословенског порекла” (Радовановић 2008, 486).

Док је досељеничко муслиманско становништво, пре или касније, релативно лако прихватило бошњачки/босански језик на Косову и Метохији, код староседелаца је, с ређим изузецима, из разумљивих разлога, он наилазио на мање или више прикривене отпоре, све до декларативног одбијања већине Горанаца да своја два идиома (аутохтони *џорански* и стандардни *српски* језик) номинално или било како другачије преиначе. Цена коју плаћају због пруженог отпора и жеље да сачувају сопствени језички идентитет није мала.

Иако су овдашње старинце муслиманске вероисповести управо карактерисале честе дилеме у погледу сопствене самоидентификације, њихову мању спремност у односу на досељенике да прихвате бо-

---

Републике Македоније тече знатно спорије. Онде он засад, без посебног наставног програма (користе се програми предвиђени за српски језик), почев од 2006/2007 школске године егзистира само у две основне школе (в. Ненад Вујадиновић, *Српскиот јазик како насџавен предмет во основниите училишта во Република Македонија* (докторска дисертација), Скопје, 2008, 62).

шњачки национални идентитет и, посебно, босански језик, није тешко објаснити. Досељеници, нарочито скорији, из Плава, Гусиња, Новог Пазара, Бијелог Поља и других крајева Рашке области, Црне Горе, па и Босне, преименовање српског у бошњачки/босански језик могли су видети и као чин солидарисања с босанскохерцеговачким саистовјерницима са којима у етногенетском, културолошком и психолошком погледу имају доста заједничког. Традиционално добро ослоњени на језик, његовом преноминацијом они нису изгубили поуздање у исти. Коначно, будући покретљиви и боље упућени, досељени Бошњаци су били прилично свесни да у властитом преноминованом вернакулару, уколико не желе, и не морају ништа мењати, кад већ то нису морали грађани Сарајева (в. Бугарски 2005, 139). Староседеоци пак, који се између себе најчешће зову *наџинцима*, у погледу националног самоопредељења тек некако стабилизовани, углавном као Муслимани (у Средачкој жупи, Призрену, Призренском Подгору) и Горанци у Гори, са својим домаћим идиомима — *џоранским*, *наџинским*, *наџким*, те српским књижевним језиком, изненада су се нашли пред новим тешкоћама које су озбиљне из неколико разлога.

Идентитет, најпре, уколико се искључи његово наметање, подразумева *јроцес* формирања заједничког колективног памћења и свега другог што га чини посебним у оквиру, пре свега, одређеног географског, историјског и социокултурног простора. Кад је реч о наведеној популацији, сва ранија идентитетска преливања била су резултат контаката с најнепосреднијим, вековима истим окружењем, где су се са сваком од етничких групација — Србима, Македонцима, Турцима или Албанцима, уз све етноцентризме потхрањиване стереотипима о себи и другима, у језичком, па културолошком и обичајном погледу, коначно, у оном вечито печалбарском начину живота, делиле многе заједничке вредности. Први пут је пристизало нешто, изузев у истоконфесионалном, у свему другом прилично туђе, и то на начин који је овом тихом становништву перманентно сугерисао непријатељство према својим српским суседима. И ако је, с једне стране, прихватање тог новог, по несумњиво правилном запажању Р. Младеновића, било „с намером да се избегне албанизација, сачува словенска припадност” (према: Радовановић 2008, 193), с друге стране, постојала је оправдана бојазан да етничко-језичка бошњакизација може бити искоришћена као прелазна фаза ка бржој албанизацији појединих изолованих група, што се, нажалост, већ догодило. Промена имена свог језика у околностима у каквима староседелачко становништво овде столећима живи, може само умањити поверење у исти, а једном изневерени идентитет — етнички, језички, конфесионални, макар и номинално, није имун на нове промене.

Староседелачко муслиманско становништво поменутих области различито реагује на новоприписано му бошњаштво. Најмањи је број оних који, захваљујући завршеним високим школама, професионалним контактима и, пре свега, својој чврстој одлуци, у говору и писму успешно следе „нормативна правила” босанског језика.

Житељи тамошњих села готово без изузетка и даље се служе својим вајкадашњим локалним говором, а, осим што су примили к знању његово ново име, немају битно другачији однос ни према српском књижевном језику који њихова деца савладавају у школи. Ово поготово, ако и сами учитељи нису спремни на било какве промене у сопственом говору и писму. Неки ће се о томе и отворено изјаснити. Тако на питање о успешности ученика при савладавању, метохијским староседеоцима доиста туђих ијекавицама, поста акценатских дужина и сл., С. Д.,³ учитељ из Речана, овако одговара: „Ништа ја у раду не мењам, говорим српски како сам одувек говорио, а то што се сад другачије зове, то је виша сила.” Учитељев став свакако није изузетак.

О босанском језику на овом простору понајбоље сведочи *Извештај о реализацији истраживања* извесне невладине организације из Призрена, а у оквиру пројекта *Студија о медијима на босанском језику* (в. bosnjaci.net). Извештај је, наиме, у целости састављен правилном екавицом, без и једног кроатизма и сличне „специфичности” савременог босанског језика. Како се у поменутом истраживању анализира јавно мњење (пре свега локалног муслиманског становништва) у ко-метским писаним и електронским медијима на босанском језику, Извештај је и садржајно врло илустративан. Поред оцене известиоца да „програмом Радио телевизије Косова (РТК) на босанском језику чак 71 одсто испитаних није задовољно”, у прилогу се дају и одговори испитаника који показују разлоге незадовољства. Међу похвалама те покудама има индикативних оцена и запажања попут: *много љолитике; перманентно омаловажавање вредности других енџинџеџа; не живим у БиХ него на Косово; бави се џројагандом а не информисањем; џшто џолико криџикује све остале заједнице као да смо ми савршени*. Слични судови односе се и на лист „Алем”: *Надирин (уредница листа — прим. М. Р.) извор зараде; много навијачки настројен лист; језик мржње; иџта лоџа уређивачка љолитика; замара и обојен љолитиком* итд. При крају *Извештаја* ентузијастичне невладине организације су прилично храбро, између осталог, закључили: „Медији на босанском језику су у функцији стварања ’прототипа’ бошњака по мери одређених политичких и интересних група.”

³ Муслимани из Средачке жупе, уколико прихвате разговор, најчешће замоле да им се пуно име и презиме не открије.

Има, међутим, и оних старинаца муслиманске вере који, да ли из жеље да се дистанцирају од свега што је српско и демонстрирају лојалност новој власти, или из уверења да тако морају, прихватају „реалност” тако што коригују властити говор не би ли га колико-толико приближили босанском. Испоставља се да оно што би Ваљевац, на пример, савладао без превеликог труда, рођеном Призренцу и те како представља тешкоћу. Прво што открива призренски „босански” јесте неправилна употреба падежа и то на начин специфичан управо за носиоце косовско-метохијских говора који су прошли одређене школе, како Муслимане тако и Србе, а каква се код човека из Босне ретко кад може срести. То је она, „за сваки случај”, замена акузатива локативом и обрнуто, односно падежа правца и места. Ијекавска замена јата, уколико се, ту и тамо, „испоштује”, посве разумљиво, само укаже на нимало лаку препреку. Упркос свему, на тобоже босанском се публикују романи, песмарице, јавно беседи. А како то изгледа довољно показују и неколике реченице из романа *Гурбеџија* чији је издавач сам аутор М. М., житељ села Локвице у Средачкој жупи. — *Смијешећи се њогледа на своме сајџу*, приђе му и помрси му руком косу. (24) — *Ушли су у ресџоран као двије сијенке...* (95) — *Између ње две љубави које сам одавно носио на дну свога срца, њриједносџ сам иџак дао музици...*(119). У босанском се ништа боље не сналази ни рецензент овога романа, новинар из Призрена Р. К.: — *Он је био џу, ѡводио момачке дане, живио, са ауџором се дружио, и он ће ѡњети џиџулу џурбеџије...* (10) — *Адиџ осџавља своју лијеџу хануму и дијеџу у завичају...* (10) — *Проналази људе из цијеле Жуйе; одсликава... живоџ и разноликосџ каракџера оних који су доџли у Швицарској, да би зарађивали „џарче хљеба”.* (11)

Наведени примери немају за циљ малициозно етикетирање, већ намеру да се покаже, сурово наметнуто, поновно идентитетско лутање и престојавање ових људи и терор који већ деценију подносе они који се, попут Горанаца, томе опиру. У којој мери промотери босанског језика поштују сопствене прогласе и повеље а у којима се залажу за свачије право да слободно бира и именује свој језик, најбоље сведочи један од захтева *Декларације о насџави на босанском језику на Косову*, а који гласи: „Такођер, од Владе Косова тражимо да се у Гори, опџина Драгаш, испоштује Закон о образовању и укину паралелне институције школства.”

Колико ће Горанци, али и онај учитељ из Речана издржати, понајвише зависи од наше жеље и решености да правилно оценимо њихову устрајност и покажемо им да она има смисла.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Adrović, Salija: *Bošnjaci — tako nam je ime* / Almanah 23—24, Podgorica, 2003.
- Alekov, Bojan: *Videnje verskih preobraćenja u formiranju srpske nacionalne svesti / Oltar i kruna*. — Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2003.
- Alihodžić, Rifat: *Neznanje, strah, ili oboje* / Almanah 23—24, Podgorica, 2003.
- Брборић, Бранислав: *Стандардни језик и језички стандард* / Српски језички приручник. — Београд: Београдска књига, 2004.
- Бугарски, Ранко: *Језик и кultura*. — Београд: Библиотека XX век, 2005.
- Бушатлић, Исмет: *Semiotika Bogumilstva i semiotika Islama* / Znakovi vremena br. 26—27. — Сарајево: Научноистраживачки институт „Ibn Sina”, 2006.
- Вујадиновић, Ненад: *Српскиот јазик како наставен предмет во основните училишта во Република Македонија* (докторска дисертација). — Скопје, 2008.
- Гуджевић, Синан: *Ničim izazvan uvod*. — Сарајево: Dani, br. 191, 02. februar 2001.
- Ђордано, Кристијан: *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*. — Београд: Библиотека XX век, 2001.
- Ивић, Павле: *Српски народ и његов језик*. — Сремски Карловци — Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.
- История культур славянских народов*. V 3-х тт. — Т. I: *Древность и Средневековье*. / Отв. Ред. Г. П. Мельников. — Москва: ГАСК, 2003.
- Јахић, Дžевад / Халиловић, Сенahид / Палић, Исмаил: *Gramatika bosanskoga jezika*. — Zenica: Dom štampe, 2000.
- Кappel-Јurić, Јagoda: *Na marginama Gramatike bosanskoga jezika*. — Сарајево: Dani, br. 188, 12. januar 2001.
- Маркишић, Халил: *Povratak imena Bošnjak* / Almanah 23—24, Podgorica, 2003.
- Пипер, Предраг: *Српски у кругу словенских језика* / Књижевност и језик, год. LIV, бр. 1—2, 2007.
- Радовановић, Милован: *Косово и Мејхоџија: антиројгогеографске, историјскогеографске, демографске и жеолиитичке основе*. — Београд: Службени гласник, 2008.
- Riđanović, Midhat: *Zašto ne valja naziv Bošnjak*. — <http://midhatridjanovic.blog.hr/>.
- Својоштити словар Јохана Јакоба Хофмана* (изабране леме са латинског превела и приредила Весна Никчевић) / Атлас Старе Србије. — Цетиње — Београд: Светигора, 2007.
- Српски језик у нормативном огледалу*. — Приредили Бранислав Брборић, Јован Вуксановић, Радојко Гачевић. — Београд: Београдска књига, 2006.
- Todorova, Marija: *Imaginarni Balkan*. — Beograd: Biblioteka XX vek, 2006.
- Ђоровић, Владимир: *Историја Срба*. — Београд: Логос-арт: Маки боок, 2006.
- Ustamujić, Elbisa: *Bosanski jezik — povijesna paradigma kontinuiteta kulturne i nacionalne samobitnosti Bošnjaka*. — <http://www.bosniaappeal.org/skola/uvod/uvod.html>.
- Цвијић, Јован: *Психичке особине Јужних Словена*. — Београд: Српска књижевна задруга, 2006.
- Шипка, Милан: *Језик и политика*. — Београд: Београдска књига, 2006.
- Škrijelj, Redžep: *Sandžački Bošnjaci u Makedoniji (1918—1945)* / Almanah 27—28, Podgorica, 2004.
- Džogović, Alija: *Bošnjacima vraćeno pravo učenja na maternjem bosanskom / Bosanski jezik ili Pravo na identitet* (priredio Esad Džudžević). — Tutin: Centar za bošnjačke studije, 2005.

Митра Релич

О НАЦИОНАЛЬНОМ ИМЕНИ И ПЕРЕИМЕНОВАНИИ ЯЗЫКА
БОШНЯКОВ / МУСУЛЬМАНОВ
(Сербский язык как боснийский в Призренско-шарпланинской области)

Резюме

Определив имя этноса и родного языка (преноминацией сербохорватского в бошняцкий / боснийский), многие бошняцкие специалисты дополнительно занялись этногенезом и „всегдашней” языковой особостью бошняков. Опубликованные на эту тему работы, с некоторыми исключениями, отличаются противоречивостью и фактографической фальшивостью. В настоящей статье указывается на необоснованность данных подходов и теорий вроде „богомильской”, обращается внимание на конкретные последствия преноминации языка и как раз проводимой бошнякизации старожильской мусульманской популяции Призренско-шарпланинской области.

Бранко Вранеш

ПЕПЕЉУГА У ГОГОЉЕВОМ ШИЊЕЛУ

Радом се чувени Гогољев *Шињел*, пратећи његов сиже, јунаке, бројне ауторове назнаке (итд.), открива као травестија једног од најчувенијих текстова књижевности уопште — *Пейељуџе*. Пратећи структуру простора, времена, јунака, приповедање (итд.) *Шињела*, сходно претходном, *Шињел* се открива и као травестирана бајка.

Кључне речи: Николај Василевич Гогољ (1809—1852); *Шињел*; *Пейељуџа*; бајка; травестија; самоиронија.

„У надлештву... али боље да не кажемо у ком надлештву. (...) Дакле, у једном надлешћиву служио је један чиновник.”¹ „У једном царству, не у нашој држави, живео је цар.”² Али ја сам пренаглио...

Неколико речи о наслову. Написан, очитије наводи на паралелу између ликова Акакија Акакијевича Башмачкина и Пепељуџе, заправо на препознавање Акакија Акакијевича као преобучене Пепељуџе. Гласно прочитан, једнако наводи и на сижејне, и структурне паралеле између бајке *Пейељуџа* и *Шињела*, па се, нешто измењен, може писати: *Пейељуџа* у Гогољевом *Шињелу*. Дакле, *Шињел* као преобучена *Пейељуџа*. Управо при светлости ова два значења треба читати редове који следе, први део почетог рада.

У зборнику А. Н. Афанасјева налазе се три верзије (четири, али је једна од њих верзија прве верзије) бајке коју називамо *Пейељуџа*: *Свињска навлака* (270), *Злајна циљелица* (271) и *Пейељуџа* (272).³ А оно што нам даје право да ћемо и њих *Пейељуџом* називати, јесте композиција њиховог сижеа и лика (ликова), под чиме подразумевам схему која се састоји од појединих момената (тако ћу називати кључне мотиве, оријентире сижеа и лика) и односа који се међу њима успостављају. У центру збивања, али и као момен(а)т експозиције је *девојка*⁴ (у положају служавке у 272) коју *малћрећирају* (отац у 270, старица у 271, маћехине ћерке и маћеха у 272, тј. њено окружење), у

¹ Гогољ 10 : 125

² Жар-птица 13 : 101, превод на српски.

³ Бројеви у заградама су бројеви верзија у зборнику Афанасјева на српском језику. У издању на руском језику одговарају им бројеви: 290—291 (за 270 и њену верзију), 292 (за 271), 293 (за 272).

⁴ Постоје и верзије (не у зборнику Афанасјева) у којима је Пепељуџа мушки јунак.

све три верзије *леја*. Отац је пљуне и протера од куће, мајка је не воли, а маћеха и њене ћерке муче је „на све начине”,⁵ терају да ради, а кад посла нема да изгрће пепео (у 271 и 272 то се провлачи кроз целу бајку као понижавање, грдње, задаци, рад). Претходи му понекад (в. 270 и 272) момент *смртии мајке*. За моментом девојке, у тексту следи моменат *немогућих задатака* или *тешкоћа* које Пепељуга подноси (али који су заправо још један вид претходног малтретирања). *Задаци* који ни у једној од верзија нису експлицитно одређени као онемогућавање одласка на бал, али се таквима показују, како за бал јесу везани (за одлазак на бал полусестара или сестре, и маћехе или мајке старице остављају задатак Пепељуги, која остаје; као контраст — 271 и 272), а да би се на њега отишло увек бивају превладани. Изузетак је 270 где су *тешкоће* (дакле не задаци) везане за злостављања од стране оца, а не за бал, и поистовећују се са малтретирањем, или се оно у строгом смислу, на њих непосредно наставља. У 270 девојку отац нагони да се уда за њега, у 271 она мора да отреби две мерице ражи, па други пут и жита три мерице, а у 272 да раздвоји сваку мрвицу, свако зрно читаве мерице измешаног јечма, брашна и чађи (укупно један задатак, пред први бал, у 272), пре мајчиног/маћехиног повратка. За задавањем задатка или тешкоће, следи реакција јунакиње — горко заплаче (у 270 невезана за бал, већ за оца; у 271 везана за бал и задатке; у 272 није експлицитно дат разлог плача).

Пре момента задатака може се појавити *будући ђомоћник* (у 271). Али *ђомоћник који дела* моменат је који по задацима (реакцији на њих) заправо следи. Он омогућава одлазак на бал. У 270 то није сасвим случај (ипак мртва мајка даје савет без кога не би било хаљине). У 271 то је рибица која решава задатке, али не прави хаљину. У 272 то су голубови који не само што задатке решавају већ чудесно праве (она се наједном створи) и нову, предивну хаљину.

Тако долазимо до момента *нове (прелеје, чудесне) хаљине* која је очигледно предуслов за одлазак на бал. У 270 одело очигледно одређује положај у друштву (средици), како цар своју ћерку протера пошто обуче „свињску навлаку”,⁶ а у њу се још јаче заљубио када би обукла лепе хаљине. Такође, док је ћерка у навлаци доживљавају је као чудовиште, али обукавши своју звездама посуту хаљину бива доживљена као лепотица. Дакле, хаљина открива лепоту. Али, она је и врста друштвене улазнице, тј. отвара врата друштвене афирмације, и затвара их претходно вођеном животу потлаченог. Тек када обуче хаљину, Свињска Навлака може да изазове општу пажњу и одушевљење („сви се зачудише”, „сви је нетремице гледају”⁷). У 271 ситуација је иста. Чак и поп само у њу гледа, тј. у лепотицу, док је мотив хаљине као услов друштвеног успеха, и узрок откривене лепоте, ви-

⁵ Афанасјев 6 : 1275.

⁶ Афанасјев 4 : 1270—1271.

⁷ Афанасјев 4 : 1271—1272.

дљив у осорним речима старице упућеним ћерци: „Ах, каква је лепотица била на служби божијој! (...) Поп не пева, не чита — само њу гледа; а ти, глупачо, погледај се у чему све идеш!”⁸ Док је у старим хаљинама, „у ритама”⁹ (271), она је потлачена и од средине скрајнута, а њена лепота неуочљива. У 272 хаљина има исто значење — у њу обучену сви мотре девојку, али је нико не препознаје (виде само лепотицу), и као и у претходне две верзије, облачење у нову хаљину подразумева се као моменат који обавезно претходи моменту одласка на бал (иако се не каже експлицитно да је хаљина за бал неопходна).

Моменат *бала*, који следи, заправо само условно називамо балом, у смислу друштвеног окупљања, које је у 270 бал, у 271 ситуирано у цркви, а у 272 то је свечаност (празник). У 270 каже се само да се бал приређује „у цара”, како видимо — у дворцу, у 271 то је „служба божија” у цркви, а у 272 даје га кнез у своје двору да би на њему изабрао себи невесту. У 270 на бал одлазе „сви са двора”,¹⁰ у 272 кнез позове „свакога у госте”,¹¹ а у 271 у цркви је и сам царевих. Бал је тако *ојшће* окупљање (што важи и за све припаднике одређене групе, типа сви са двора). Балова има више (два у 270 и 271, три у 272). За сваки је везано друштвено и лично признање. У свим верзијама на балу се губи ципелица, и то на последњем балу. Мотива поноћи, као времена по коме се одлази са бала, у 270 и 271 нема, али се у 272 он јавља у упозорењу голубова девојци да се кући пре поноћи (необјашњено зашто) врати, али и везан за саму Машу (тако се девојка овде зове) која се први пут враћа на време (тј. речено је — пре поноћи), али на другој свечаности на време заборави, поноћ неочекивано избије, а она брже-боље отрчи кући. По одласку са бала (балова) следи моменат *ћоврајка у ћрвобитно стање*. У 270 девојка се после бала преобуче назад у свињску навлаку. У 271 после службе божје за девојку се каже да је у ритама. А у 272 по реакцијама околине то је очигледно (према њој понаша се као према Пепељуши, по старом). Момент *несћанка хаљине* као повратка у првобитно стање, дакле, у народним верзијама није потенциран, већ прећутно подразумеван. Момент *изгубљене ципелице* (папуче) везан за последњи бал, занимљиво је погледати на руском језику — губи се башмак или башмачок¹²... Док по последњем балу, царевих (270, 271) или кнез, тј. његови посланици (272) *ћраже, и нађу девојку управо по изгубљеној ципелици*. Она (ципелица) постаје „доказ идентитета”¹³ несудојене лепотице. У 272 једна од сестара, желећи да удене своју сувише велику ногу у ципелицу одсече палац са ње, а обема сестрама по Пепељу-

⁸ Афанасјев 5 : 1273—1274.

⁹ Афанасјев 5 : 1274.

¹⁰ Афанасјев 4 : 1271.

¹¹ Афанасјев 6 : 1275.

¹² Афанасјев 2 : 400—401

¹³ Рјечник симбола 22 : 74

шином венчању голубови „искључају” по једно око. Свакако, у свим верзијама јавља се бајковни *срећан крај (свадба)*. У 270 и 271 по откривању Пепељуге нема *йоновне йојаве хаљине* на њој, док у 272 има — истог трена кад обује ципелицу на њој се чудесно створи.

Иако је зборник Афанасјева објављиван по Гогољевој смрти, преиспитиване бајке нису неодвојиви део зборника, већ живе структуре које су дуго постојале у народу, и Гогољ их је могао знати. Гогољ је могао знати и друге верзије, књишког порекла. *Пейељуџа Шарла Пероа*, први пут објављена крајем 17. века, у Русији је, у преводу на руски језик, била позната већ у другој половини 18. века, и поново почетком деветнаестог.¹⁴ *Пейељуџа* браће Грим (са којом верзија 272 показује великих сличности) објављена је у Немачкој већ 1812. године. Схема ове две књишке верзије,¹⁵ наравно друкчије стилизоване, не одступа битно од претходно установљене, тј. уопште не одступа од сталних момената наше бајке. Поједини њихови моменти пре се могу разматрати као разрађивање народне бајке. Пепељуга Шарла Пероа није само лепа, већ и наглашено добра и блага. Такође прима најпрљавије послове од маћехе (пере судове, риба степенице...), сестре је ниподаштавају, што она стрпљиво подноси. Она (им) заправо *служи*. Претходно сазнајемо да јој је „нестала”¹⁶ мајка (отац се поново оженио, не знамо зашто),¹⁷ чиме и почињу њене несреће. За уводним моментом малтретирања следи и моменат образлагања имена (сви у кући прозову је Пепељуга, како је по завршетку послова седела у пепелу огњишта). Задатака нема. Пепељугиној горкој реакцији јасно је узрок неодлазак на бал, у царском двору, на кога су позване „*све угледније породице*”¹⁸ (не каже се повод за његово приређивање). Чудесни помоћник који дела је кума вила, што нас заправо и не интересује, али нас интересује то да она чудесно прави нову чудесну

¹⁴ „На руском языке сказки Перро впервые вышли в Москве в 1768 году под названием 'Сказки о волшебницах с нравочениями', причём озаглавлены они были вот так: 'Сказка о девочке с красненькой шапочкой', 'Сказка о некотором человеке с синей бородой', 'Сказка о батюшке котике в шпорах и сапогах', 'Сказка о спящей в лесу красавице' и так далее. Потом появились новые переводы, выходили они в 1805 и 1825 годах. Скоро русские дети, также как и их сверстники в других странах, узнали о приключениях Мальчика с пальчик, Золушки и Кота в сапогах. И сейчас нет в нашей стране человека, который не слышал бы о Красной Шапочке или о Спящей красавице.” (Дана 25. 08. 2008. прочитано на сајтовима:

<http://www.kostyor.ru/biography/?n=65>;

<http://zolushkaplus.freenet.uz/index.php?id=Perro&lang=ru>;

<http://www.kv.com.ua/archive/14615/culture/14634.html>;

<http://www.krupaspb.ru/piterbook/business/?ym=000&arc=0&nn=474&np=11>;

http://www.gaidarovka.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=210&Itemid=245).

¹⁵ Постоји и позната италијанска, Базилеова верзија *Пейељуџе*, али је овде, како су се и ове две показале довољним, нисам узимао у обзир.

¹⁶ Наводници на овом изразу нису ознака цитата, већ метафоричности израза.

¹⁷ У узетом српском преводу Пероа, као и у оригиналном Пероовом тексту. У наведеном руском преводу Пероа мајка је *умрла*, чега код Пероа нема.

¹⁸ Перо 20 : 37.

хаљину („златно и сребрно одело искићено драгим камењем (...)”¹⁹ Пепељуги, и тиме омогућава одлазак на бал, што се експлицитно каже — Пепељуга се пита: „(...) али зар ћу да идем (на бал) у овим старим хаљинама?”²⁰ Нове хаљине откривају лепоту Пепељуге (у хаљини сви виде лепотицу, нико не препознаје Пепељугу) уводе је као главну атракцију на бал у царском двору (друштвена улазница) — чак и свирачи престану да свирају, и сви занеме од њене лепоте. А дворкиње загледају Пепељугину хаљину, „да би већ сутрадан могле и саме да се тако опреме, само ако нађу тако лепу тканину и тако вештог кројача”. Улога хаљине, као и улога бала, код Пероа је посебно истакнута. Царевећ је посади на „најпочасније место”.²¹ Она се лепо проводи, игра, чак жели да иде поново. И оде поново (лепота — детаљ још лепших хаљина, друштвено признање, само сажетије описано). За другим балом следи катастрофа. Пепељуга се заборави, дође поноћ, она хитро бежи. Момент нестанка хаљине наговештен је (експлицитно), и повезан са мотивом поноћи, већ у упозорењу виле пред први бал: „Пепељуга седе у кочије, а кума јој нарочито нагласи да никако не остаје после поноћи, јер ако остане на игранци и један тренутак дуже, кочије ће се претворити у бундеву (...) а она сама наћи ће се понова у свом старом оделу”.²² Хаљина нестаје после другог бала (нема приказа нестанка), после поноћи (на чију је важност Пепељуга заборавила како „младој госпођици није било нимало досадно, и она сасвим заборави на оно што јој је рекла кума. Кад је мислила да нема још ни једанаест, поче да избија поноћ, и она скочи и побеже хитро као кошута”²³), а Пепељуга се враћа у првобитно стање (сестре код куће виде само Пепељугу, али не и лепотицу са бала), и својој кући, „сва задихана, без кочија, без лакеја”, и, „у својим старим хаљинама (између осталог, тако знамо да је нова хаљина нестала); од свег њеног сјаја није јој остало ништа сем (...)”²⁴. Сем... Али Пепељуга губи папучицу (у једном скоријем преводу *Пепељуге* Пероа на руски језик башмачок²⁵) по којој је проналазе. За поновну појаву хаљине заслужна је вила и њен штапић, којим претвори Пепељугину одећу у хаљине још лепше од балских. Бајка се завршава срећно, свадбом. Перо проширује и стилизује сталне моменте народне бајке. Примера тих проширивања биће прилике да се види и у даљем току рада, уколико читалац успе да се искобеља из претходног.

Пепељуга браће Грим, рекао сам, показује великих (али не и апсолутних) сличности са верзијом 272, или би можда боље било рећи да верзија 272 показује великих сличности са *Пепељугом* браће Грим.

¹⁹ Перо 20 : 44.

²⁰ Перо 20 : 44.

²¹ Перо 20 : 45.

²² Перо 20 : 44.

²³ Перо 20 : 47.

²⁴ Перо 20 : 47.

Али није наше да сада улазимо у расветљавање преплитања књишке и народне традиције. Наше је да, овај пут заиста у кратким цртама, изнесемо моменте сижеа *Пепељуге* браће Грим. За приказом смрти девојчине мајке, следи приказ малтретирања смерне и добре девојке (после видимо, и лепе) од стране полусестара (касније и маћехе, како се малтретирање наставља кроз читаву бајку). Називају је слушкињом, а посао слушкиње она за њих и обавља. Изругују се, понижавају је. „Глупа гуско, ти не смеш с нама да седиш у соби!”²⁶ Облаче је у старе хаљине и дрвене ципеле (које потом исмевају), у којима јадна девојка ради, ложи, кува, пере. А и „поред тога, сестре су јој задавале сваки могући јад што се само може замислити, ругале су јој се и просипале грашак и сочиво у пепео, тако да је морала у пепелу клечати и скупљати их”.²⁷ Моменат малтретирања је веома наглашен, и приметно гротескно изобличен код браће Грим. Следи образлагање имена Пепељуга — како је девојка увек била пепељава од пепела крај огњишта у ком је морала лежати, то је и прозову — Пепељуга (моменат је присутан, на истом месту, и у 272). Због приређене свечаности у краљевском замку (од стране краља) на којој се бира невеста краљевићу, и на коју су опет биле позване „*све* [али овај пут] лепе девојке у краљевству”,²⁸ тј. да би спречила Пепељугин одлазак на њу, маћеха јој задаје неиспуњиве задатке (покупити једну, па две мереце сочива просутог у пепео, везане само за први бал). На сцену ступа чудесни помоћник (голубови, птице) који задатак решава и омогућава одлазак на „бал”, док други помоћник (дрво, птица на њему) чудесно снабдева Пепељугу хаљином. Хаљина је предуслов за бал (мајка понавља Пепељуги како без ње тамо не може, а и сама бајка то показује чудесним набављањем хаљине пред сваки бал), који се понавља три пута, а на сваком од њих Пепељуга стиче пажњу и дивљење средине. Хаљина (хаљине) јесте друштвена улазница и раскрива Пепељугину лепоту (нико је не препознаје...). „И кад се у тој хаљини појавила на свечаности [други пут],²⁹ свако се дивио њеној лепоти. А краљевић је чекао само њу и није играо док она није дошла.”³⁰ Како је на првом балу само са њом и играо, а руку јој није ни испуштао (као и на осталим баловима). За сваким балом следи повратак у првобитно стање, са Пепељугиним свлачењем нове хаљине, коју однесу птице. По трећем балу, губи се ципелица, уз помоћ које се лепотица са бала препознаје као Пепељуга. Једна сестра одсече себи палац на ноzi да би навукла ципелицу, обема голубови (на Пепељугином венчању) ископају оба ока. Мотива поноћи нема, као ни

²⁵ Перо 21 : 38—65.

²⁶ Браћа Грим 8 : 58.

²⁷ Браћа Грим 8 : 58.

²⁸ Браћа Грим 8 : 60.

²⁹ Оваквим заградама означаваћу своје коментаре у оквиру цитата.

³⁰ Браћа Грим 8 : 64.

поновне појаве хаљине. Завршава се свадбом, срећно. Дакле, бајка *Пепељуга* заправо је издвојени заједнички сиже, структура, схема која се уочава у било којој (свим) од наведених верзија (које га просто дорађују). Поједини моменти (епизоде) негде су додати, негде испуштени, негде проширени. Управо та проширења биће нам врло корисна за даља разматрања (али не и неопходна), и зато сам се, али и уз жељу да се ништа не прећути и не остави нејасно, њима детаљно бавио. Али и поједине моменте сижеа намерно сам износио детаљно упоређујући верзије, да не би било забуне око различитих њихових конкретизација, које су и међу народним бајкама уобичајене, уколико се, да бог сачува, бал појави као чиновнички пријем, а златна рибица као једнооки рошави пијанац. Будући да још једно дело дели поменути заједнички сиже.

„У једном надлештву *служио* је један чиновник”. Какво је ново радно место наше Пепељуге? Ако је то претходно била њена кућа у којој она служи, у којој ју је злостављало њено окружење, и задавало јој без имало поштовања најразличитије послове, и притом није пропуштало прилику да је омаловажава, кињи („Имаш право, сви би се смејали кад би видели Пепељугу на игранци”;³¹ „Шта је, глупачо, јеси ли очистила раж?”³² — 271; „Глупа гуско, ти не смеш с нама да седиш у соби”³³), у којој нико није, сем тада, замећивао њено присуство — сада је то једно надлештво. А наша је служавка, управо у складу са својим положајем служавке, титуларни саветник, чиновник. „У надлештву му нису указивали нимало поштовања. Стражари не само да нису устајали када би он пролазио него га чак нису ни примећивали, као да кроз ходник пролеће обична мува. Претпостављени су се односили према њему некако хладно — деспотски. Тамо неки помоћник шефа одсека турио би му акта под сам нос (...).” „Млади чиновници су му се подсмевали — правили шале на његов рачун (...), причали су пред њим свакојаке приче које су се односиле на њега; за његову газдарицу, седамдесетогодишњу старицу, причали су да га туче, запиткивали га кад ће се узети, сипали му на главу папире, називајући их снегом.”³⁴ Инфантилност и злобност Пепељугиних, узмимо, сестара и маћехе, које Пепељугу киње методама прилагођеним „своме времену” — терају је да пере суђе и подове, треби раж, задиркују је због њених хаљина итд. — наслеђују млади чиновници и претпостављени. Једнако сурови, незаинтересовани или монотони, а она једнако безгласна (народне верзије претежно, а и код Грима Пепељуга ниједном не одговара сестрама), или блага (Перо). „Али, Акакиј Акакијевич на то није одговарао ниједном речју, као да

³¹ Перо 20 : 39.

³² Афанасјев 5 : 1273.

³³ Браћа Грим 8 : 58.

³⁴ Гогољ 10 : 127.

пред њим никог није било; (...) Само кад би шала превршила меру, кад би му гурали руку, спречавајући га да ради свој посао, говорио би: 'Пустите ме, зашто ме вређате?' ”³⁵ И било је нечег бајковитог у речима и гласу којим су оне биле изговаране. И било је нечег бајковитог у гротескним, тужним мукама Акакија Акакијевича. И његовим гротескно стилизованим мучитељима, који су се још крајем седамнаестог века, а и ко зна кад раније, по читав дан само чешљали, а били спремни да себи одсеку и прст само да би уденули превелику ногу у царску ципелицу. Желим да кажем (и поновим), Пепељугине бајковите муке и задиркивања, гротеска уз њих припијена, очувале су се ту и код Гогоља.³⁶ Очувала се и благост Пепељуге. Да видимо како је она одговарала својој сестри, на почетку њеног задиркивања: „Пепељуго, би ли ти волела да идеш на игранку? — О, госпођице, ви ми се ругате, мени није место тамо!”³⁷ Очувао се и њихов бајковни контраст. Што нам показује и једна скорашња популарна стилизација *Пепељуге*. Књига из које је цитиран одељак изашла је у едицији *Клинци и клинцезе*, а Пепељуга на кињења сестре одговара: „*Због чега се тако ужасно понашаште према мени? (...)* Сигурна сам да нисам ништа учинила чиме бих то заслужила ... *Уколико ме не желите овде у кући (...)* *Дојусишите ми да се вратим у школу (...)*”³⁸ Стилизатор је исто тако могао цитирати једнако дирљиве, смерне и наивне, речи Башмачкина: „Пустите ме, зашто ме вређате?”³⁹ Готово иста конструкција сцене и одговора која се јавља у *Шињелу*, јавља се и у бајци, што нам само по себи показује њен бајковни потенцијал. И одговора који се потенцијално јавља и у Пероовој *Пепељуги*, како једино у њој Пепељуга и одговара. Што нам опет показује и чињеница да је наша популарна стилизација бајке управо стилизација *Пепељуге* чији су поједини делови буквално преведени Перо, а сама је његова (Пероа) адаптација.⁴⁰ Дакле, стилизатору није било тешко да одговор и карак-

³⁵ Гогољ 10 : 127.

³⁶ Као узор или инспирација за стварање Акакијевих чиновника мучитеља и мука које му приређују вероватно је послужила *Пепељуга* браће Грим. Видели смо већ њихов опширан и наглашеније гротескан приказ тог момента, којим се издваја између осталих верзија. Поменимо и код браће Грим (дакле не само код њих, али код њих поготово) окупираност, изражену тежњу сестара за материјалним — практичним (од оца траже хаљине, бисере...), за положајем (одсеку себи прст да би се удале за царевиха, експлицитна у савету мајке сестри да прст одсече јер као краљица неће морати ходати), сталешку „ускогрудост”, које, како ћемо видети, одговарају и карактеру Гогољевих чиновника (да спецификујем засад ускогрудост — чиновници исмевају Акакија *колико им је дозвољавала канцеларијска духовијост*, и као да никад не умеју да се вину ван свога чина, ван једног уског реона „канцеларијске” свести, као ни сестре ван својих примитивних задиркивања и своје сталешке свести).

³⁷ Перо 20 : 38.

³⁸ Браћа Грим 7 : 32.

³⁹ Притом Акакијево питање *Зашто ме вређаште* кореспондира с бајковним Пепељугиним питањем *Због чега се тако ужасно понашаште према мени*, а молбено Акакијево *Пусишите ме* Пепељугиној молби *Дојусишите ми...*

⁴⁰ Иако на корицама, и у њеном наслову пише *браћа Грим*.

тер Пепељуге, које заснива на Пероу, преточи у наведено питање. Као што то није било тешко ни Гогољу у Акакијевом бајковитом питању. Али, и задиркивања и исмевања Пепељугиних старих хаљина нису остала само својина Пероа, или народа. Очувала су се она и до 1842. године, и то у делу једног аутора. „Ваља знати да је и шињел [тј. стари, отрцани вицмундир] Акакија Акакијевича био предмет подсмевања чиновника; чак су му били и одузели племенито име шињела и звали га капут.”⁴¹ Чиновници, маћеха и сестре успели су да нађу и заједничку тему — истрошено одело као предмет свога исмевања. Међутим, не бисмо били поштени када не бисмо напоменули да је и Акакију Акакијевичу преминула мајка. И то, следећи изведену схему заједничког сижеа *Пейељуге*, као моменат који претходи моменту исмеване и злостављане девојке/Акакија. А та је „покојна мајка” била уз то „чиновниковица, и веома добра жена”.⁴² А њен син по неком судбинском, родитељском (да не кажемо и интертекстуалном) налогу порекла постаје чиновник и, као и она, веома добар човек. Наслеђује карактеристике мајке. „Велики кнез је имао *жену лепојшицу* и до лудила је волео. *Умре кнегиња*, остане му јединица кћи, *слична мајци као јаје јајету*.”⁴³ (270) „А муж је имао само једну кћер од прве жене, али тако благу и тако добру да јој није било равне: *она је личила на своју мајку* која је била најбоље створење на свету.”⁴⁴ *Била*, како је „нестала”. И код Грима мајка, подсећам, умире (као и у верзији 272). Дакле, и Акакиј Акакијевич повукао је на мајку, као и Пепељуга, и то покојну и добру, као и Пепељугину. Можда привидно неозбиљно, установљена су ипак два кључна момента — момент покојне мајке, за којим следи момент девојке/особе коју малтретирају. Као што смо видели, момент задатка потом, бацио би Пепељугу у плач, али није неопходан, док је чудесни помоћник незаобилазан, као и момент нове хаљине, а ова два могу бити повезана помоћником који хаљину прави. Зато се о задацима у *Шињелу*, у односу на сиже *Пейељуге* и сме говорити чак и само условно, како ћу о њима и говорити, а да то не поквари паралелу. Запамтили смо, правом задатку у нашем заједничком сижеу, може да претходи појава помоћника који још увек не дела (271). У пуном смислу,⁴⁵ задатака ни нема, и не задаје их петроградска клима. Њен утицај сличнији је утицају оца из 270, она прави тешкоће. Покреће радњу, и убрзава потребу за новим оделом. Али је не треба заборавити, и сметнути с ума. И у Пероовој *Пейељуги* недовољност старе хаљине јавља се као незаобилазна тешкоћа за коју су у извесном смислу криве зле сестре

⁴¹ Гогољ 10 : 130—131.

⁴² Гогољ 10 : 126.

⁴³ Афанасјев 4 : 1270.

⁴⁴ Перо 20 : 36.

⁴⁵ При крају првог дела рада биће јасно шта значи „само условно” и „у пуном смислу”.

и маћеха, које су Пепељугу у старим хаљинама оставиле; и у осталим верзијама је тако. На пример, у 271. мајка упаради старију сестру у најлепше хаљине, а млађу остави у ритама. Тако је и у *Шињелу*. Уместо кривице сестара и маћехе, оца, или мајке, јавља се кривица климе, која одмаже уместо да помаже, али у сваком случају, као и сестре и остали, ствара услове за појаву нове чудесне хаљине, и за појаву чудесног помоћника. Код Пероа је Пепељуга чак срећна што од сестре, на своју молбу, не добија нову хаљину, јер не би знала шта ће с њом. Чудесна хаљина од чудесног помоћника далеко је згоднија. Да у верзији 270. није било поквареног оца, не би било ни нових хаљина, које су служиле управо за покушај бега од очеве тираније, а добијене су уз помоћ чудесног савета мртве мајке (за којим опет не би било потребе да тешкоћа није било). Дакле, стара се хаљина распала (није довољна), што кривицом климе, али и „на част” кројачу. Кројачу? Да, наш чудесни помоћник уједно је и кројач. Ако је кума-вили био потребан штапић, чудесном дрвету птице које хаљину баце, наш ревносни помоћник има само иглу, и то иглу са којом је у интимним, али не и најбољим односима. „Петрович је већ три минута увлачио конач у иглене уши, није могао да погоди, па се страшно љутио на мрак, чак и на сам конач, гунђајући полугласно: — Неће, дивљакуша; убола си ме, протуво једна!” Улазак код Петровича обавијен је извесном необичношћу. Он је затекнут на столу, са пода се подавијеним ногама, „као турски паша”.⁴⁶ И бос. Занимљиво је да се при уласку у џамију, дакле муслиманско свето место, мора изути. И то управо зато што „што тло џамије или светишта *не ѝријада људима* па се морају изути прије него што уђу унутра”.⁴⁷ Петрович је затекнут у типичној муслиманској молитвеној пози, што се приповедач труди да дочара и поређењем — „као *џурски ѝаџа*”. Његово кројење је свети чин, издаје се за то. Његово кројење и окружење није предео човека, дошаптава приповедач посредно. То је предео чудесног помоћника. Допунићу ово касније, када за то дође време. „Пре свега, у очи је падао *ѝалац*, врло добро познат Акакију Акакијевичу, с *унакаженим нокћом*, дебелим и јаким као корњачин оклоп.”⁴⁸ Сем тога, Петрович је био и једноок. Објаснио бих претходно шта ћу подразумевати под појмом индикатора — то је показатељ, карактеристичан детаљ који нас упућује на исти такав карактеристичан детаљ, али везан за конкретан текст бајке *Пепељуга*. Он није суштински везан за развој сижеа, или лика, већ пре служи као подсетник или опомена на бајковно. У ширем смислу, сви наведени моменти *Шињела*, а и они још ненаведени, јесу индикатори, али да не би било збуњивања, држимо се ужег значења. У верзији 272 једна од сестара себи одсече

⁴⁶ Гогољ 10 : 132.

⁴⁷ Рјечник simbola 22 : 73 (види и за додатна објашњења под *џијела*)

⁴⁸ Гогољ 10 : 132

управо *ножни њалац*, а затим јој је ископано и *једно око*. Наш Петровић је *једноок*, а нокат на *ножном њалцу* му је унакажен. Два најупадљивија момента у његовом опису, готово су идентична двама најупадљивијим моментима завршетка бајке о Пепељуги (разлика је што сестра нема ножни палац, а овоме је палац унакажен, као да је секира оманула). Код браће Грим ископана су, као једина разлика, оба ока. А да све буде још „сумњивије” жена Петровића, носиоца два поменута мотива из немачке бајке — Немица је. Па је и Петровић волео да пецне управо Немце у свакој прилици. Изгледа, и Гогољ. Ова два (уз Немце три) детаља делују као индикатори, не значе да је Петровић пандан злим сестрама, већ нас на зле Пепељугине сестре просто подсећају. Но, чини се да они нису међу најважнијим — што се мене тиче, можете их засад и обрисати. Петровић је необично одсечан, супротност узбурканом и сметеном Акакију Акакијевичу.⁴⁹ Он као да сигурно решава проблеме, попут какве виле, или рибице. На први поглед, међутим, чини нам се да условни задатак који потом (после појаве помоћника који не дела) следи задаје Петровић, а то је набављање новца за нови шињел. То је само варка, Петровић је ухваћен у погрешном тренутку, и, право речено, трабуња. Тога је свестан и Акакиј Акакијевич, а као доказ оповргавања тезе да је Петровић тај који условни задатак задаје (што би противречило улози помагача) нека послужи и овај приповедачев коментар: „За рад је узео дванаест рубаља — *мање никако није могао.*”⁵⁰ Набављање новца није кривица Петровића, и заправо се не доживљава као ичија кривица, већ као подразумевана ствар. Петровић заиста само помаже. Али, о набављању новца као о *чудесном (немогућем) задатку* можемо говорити из више разлога. Прво, он је Акакију очигледно немогућ и неиспуњив, тако да он, као и Пепељуга, потпуно клоне духом. Друго, да би га Акакиј испунио, потребне су му скоро надљудске способности и одрицања. Не само да бар годину дана неће палити свећу, или гладовати, већ ће „на улици што је могуће лакше и пажљивије, скоро на прстима, газити по камењу и плочама да се ђонови пребрзо не излижу”.⁵¹ Уз то, као што бајковном задатку и доликује, Акакију се придружује и низ неочекиваних помоћника, неочекиваних за Акакија или за читаоца. Прву половину новца, тако, Акакиј већ има, а да ми не знамо ни откуда. Свестан те неочекиваности, и желећи да је нагласи, и постигне, приповедач нам, парадоксално, *образлаже* помоћ — „Пола би још могло да се нађе; пола би се нашло; можда, чак и нешто више; али где да нађе остало?... *Али читалац треба прво да сазна оtkуд* прва половина. Акакиј Акакијевич је (...)”

⁴⁹ Ејхенбаум 12 : 255 (Уочава контрастираност одсечног начина говорења Петровића и испрекидане артикулације Акакија.)

⁵⁰ Гогољ 10 : 138.

⁵¹ Гогољ 10 : 137.

као дугогодишњу, необичну Акакијеву уштеђевину — остављао је „по један грош од сваке потрошене рубље”, а тако је радио „од давних времена”.⁵² Исто, „*насујрої свим очекивањима*, директор није одредио Акакију Акакијевичу ни четрдесет, ни четрдесет пет, већ читавих шездесет рубаља; да ли је предосећао да је Акакију Акакијевичу потребан шињел (...)”,⁵³ јер је пратио исту ону интуицију коју би имала и вила, рибица, или голубови, законитост бајковног света. Најзад, а ово, као и претходно, тиче се чудесних помоћника, можда и више него момента задатка, Петрович је донео шињел (!), направио хаљину, и то „ни у једно друго време шињел не би тако добро дошао”. Као и помоћ чудесних помоћника. „Свом лицу је дао тако важан израз какав Акакиј Акакијевич на њему још никад није видео. Као да је био потпуно свестан да је створио *велико дело* и одједном открио провалију која дели кројаче који само пришивају поставу, и преправљају старо од кројача који шију нове ствари.”⁵⁴ Најава изузетности, чудесности подухвата је очигледна. Наравно, „шињел је испао савршен”, и Акакију је „одлично стајао”,⁵⁵ како бајци и доликује. Неосетно смо стигли и до момента нове чудесне хаљине, чија се невероватност и изузетност потенцира реакцијама Петровича, и Акакија, већ у претходним цитатима. Задаци су савладани, помоћници за њих искоришћени, а Акакиј Акакијевич се у новом шињелу отиснуо у свет. „Када је Петрович најзад донео шињел, то је било... (...) то је зацело био *најсвечанији [торжественнейшиј у оригиналу] дан у живоју* Акакија Акакијевича. Донео га је ујутру, *баш када се Акакиј Акакијевич сїремао да крене у надлешїво*.”⁵⁶ Моменат нове хаљине увек следи непосредно пред моменат одласка на бал. Помоћник управо тад доставља хаљину, или, рецимо тако, шињел, *баш* кад се треба кренути на бал, или, рецимо тако, на свечаност. Зашто сам увео појам *свечаности*, заправо сижејни синоним балу? У верзији 272, на српском језику, помиње се *кнежева свечаностї*. На руском језику одговара јој синтагма *княжий празник*. Тако преводу *велика свечаностї* одговара у оригиналу *большой празник*. Појам празника (*празник*) постаје наш индикатор. „Међутим, Акакиј Акакијевич је ишао *їразнично* расположен.”⁵⁷ (в самом празничном расположении — стр. 177 у руском издању). „Цео тај дан био је за Акакија Акакијевича прави *їразник*”⁵⁸ (*большой торжественный празник*). Последња два наведена примера ту су, дакле, да појмовно уоквире дешавања дана као *їразник*, и тиме укажу и на истоветно појмовно уоквирење којим се послужила

⁵² Гогољ 10 : 136.

⁵³ Гогољ 10 : 138.

⁵⁴ Гогољ 10 : 138.

⁵⁵ Гогољ 10 : 139.

⁵⁶ Гогољ 10 : 138.

⁵⁷ Гогољ 10 : 139.

⁵⁸ Гогољ 10 : 140.

и народна бајка *Пейељуша*. Поврх тога, дан је заиста индикаторно „балски” окарактерисан и као *најсвечанији дан* (најторжественији).⁵⁹ Али, истоветност појмовних уоквирења није довољна, ако се не покаже и истоветност дешавања која се уоквирују. И заиста, Акакиј Акакијевич тог је најсвечанијег дана имао свој празник, своју велику свечаност. Акакиј Акакијевич кренуо је, у свом новом шињелу, ка надлештву. И тренутка када је у надлештво стигао, „*истио̄ часа сви* истрчаше у предворје *да виде нови шињел* Акакија Акакијевича.” „Почеше да му честитају и да га хвале (...)”.⁶⁰ Акакиј, по први пут у причи, а можда и по први пут у своме животу, постаје друштвено вољен. *Сви* га хвале, *истио̄ часа* истрче прекинувши све послове, и *загледају* његов *нови шињел*. „*Само шӣо је* Маша ушла у дворца, *сви* су почели да је гледају: самоме кнезу она се више од свих допала (...)”.⁶¹ Или, да наведемо одговарајуће место код Пероа: „Кад је сишла с кола он (царевих) јој понуди руку, и уведе је у дворану где су били гости. *Одједном* настаде тишина; свирачи престадоше да свирају; игра се прекиде, толико су се сви загледали у велику лепоту ове незнанке.”⁶² „Све дворкиње су пажљиво *загледале како је* незнанка (...) *обучена* (...)”.⁶³ То јест, сви чиновници загледају Акакијев нови шињел, и као и *Пейељугини* музичари, и гости, пуну пажњу поклањају новопридошлој гошћи Акакију Акакијевичу, уз хвале („Чуо се само нејасни шапат: — О, како је лепа!”⁶⁴), и истога часа када се овај у надлештву створи. Нови шињел Акакија Акакијевича очигледно је, као и Пепељугина хаљина, његова друштвена улазница, и Акакија открива у новом светлу, као што му пружа и нове, дотад непробане и неслућене, могућности. Изводи га из анонимног тока његове претходне егзистенције, из потлачености. А исти они који су му некад сипали папириће на главу, сада га дочекују хвалом, очи оних који га нису примећивали баш као ни муву у ходнику, сада су у њега упрте. Они који су је терали да код куће риба под, називали је глупачом, ружном, Пепељугом, сада, на балу је славе и она убира њихово поштовање. Али, то још увек није прави бал Акакија Акакијевича, или је тек први. Његова хаљина, која му је прибавила толику радост, и друштвени успех, добавила му је и једну позивницу. Неки тамо помоћник шефа одсека, из ко зна којих разлога понудио се да уместо Акакија Акакијевича организује пријем (за све!, сви су позвани, као и на балове) јер би нови шињел „требало поквасити”. Па ако је шеф одсека краљ или цар у краљевству или царству нашег надлештва/одсека, онда је

⁵⁹ А самим се придевом *торжественый* синтагма повезује и са *празником*, који у *Пейељуги* означава бал.

⁶⁰ Гогољ 10 : 139.

⁶¹ Афанасјев 6 : 1276.

⁶² Перо 20 : 44.

⁶³ Перо 20 : 45.

⁶⁴ Перо 20 : 44.

помоћник шефа одсека засигурно краљевић или царевић. И тај царевић, наравно, приређује бал. Пријем на који су сви чиновници позвани, поводом свог имендана. Акакиј Акакијевич први пут у причи, како „неколико година није излазио на улицу увече”,⁶⁵ у чему се са Пепељугом дубоко разуме, бива позван на бал. Али нас занима пут Акакија Акакијевича до тога предвече организованог пријема. Заправо, занима нас један *излоџ* пред којим се Акакиј зауставио. „Радознало се зауставио пред осветљеним излогом једне радње да погледа слику неке *леје жене* која је скинула *чизмицу (башмак)* обнаживши целу, *веома леју ногу*, док је иза ње, кроз врата друге собе вирио неки мушкарац са залисцима и лепом кратком брадицом под усном. Акакиј Акакијевич одмахну главом и насмеши се (...)”. Зашто се насмешио? И зашто би помислио: „Но, већ ти Французи! Нема шта, ако нешто замисле, онда већ, заиста, овај...”⁶⁶? Како знамо, можда и најпознатија (па и у Русији вероватно) књишка верзија *Пейељуџе* објављена је у — Француској. Шарл Перо се изгледа нашао на мети Акакијевих алузија. Акакиј Акакијевич се насмешио зато што је у излогу добро осветљене радње угледао добро познату слику. Заправо се Гогољ насмешио кроз Акакија. Пепељуга је била веома лепа жена, како из свих верзија сазнајемо. Давно некад, наша се у ситуацији да изгубљени башмак нанова навуче на своју лепу ногу, или да се тај башмак са њене ноге при бегу изује. Слика коју Акакиј види (уз мотив мушкарца чији опис подсећа на Гогоља, али који је присутан и у епизоди Пепељугиног пробања ципелице) приказује Пепељугу (!) која свој башмак изува. Слика је индикатор бајке, као и смешак Акакија Акакијевича, или „нехотично” помињање Француза у њеној близини.⁶⁷ Садржи све битне мотиве: лепа жена, фокусирана пажња на једну ногу (код Гогоља *леју*, што је у суштини еквивалентно са Пероовим *малу*, па и као „појачавање” те особине — *веома* лепу; а и на ногу *веома леја* скреће пажњу, док је у исто време чини бајколичком⁶⁸), и на мотив башмака са њом у чврстој вези. (Свестан сам готово исте слике, и ситуације, у *Носу* на који и ова слика свакако упућује, и који са *Шињелом* има значајних сижејних и структурних подударности, али она се не би могла тумачити искључиво као алузија на *Нос*, јер, тамо се намешта чарапа, и то је све што се о девојци каже,

⁶⁵ Гогољ 10 : 141.

⁶⁶ Гогољ 10 : 141.

⁶⁷ Као и помињање Немаца у близини индикатора везаних за браћу Грим. Мада се описана слика не везује само или претежно за Пероа, већ за *Пейељуџу* уопште, Акакиј је окружен управо моментима (неке ћу ускоро описати) који као да су грађени по узору на Пероа, а управо у Пероовој *Пейељуџи* су и најистакнутији, те је и индикатор *Француза* „на месту”. Па и сам индикатор даје описни придев уз ногу, као што га даје и Перо, за разлику од осталих верзија које ногу остављају само као *ногу*, и то придев еквивалентан Пероовом (и уз то, појачан).

⁶⁸ Отуда и „појачавање” особине — чини је виднијом, а тиме и индикатор.

а овде, пажња се усмерава на мотиве значајне за сам *Шињел*, тј. *Пепељуђу*). Мотив ноге, стопала, пресудан за *Пепељуђу*, јавља се одмах затим при опису места становања нашег краљевића. Он је живео „на великој нози”.⁶⁹ Јавља се он и код описа Петровича (који је *бос*). Очигледно му се свесно, и индикативно, поклања пажња. Ушавши на пријем, Акакиј је запахнут брзим говором, шумом столица... „Али, већ су га приметили, дочекали с узвицима, и сви су истог часа отишли у предсобље и поново погледали његов шињел.”⁷⁰ Не морам ни да подсећам на истоветност реакције средине на претходном дочеку, где, као и на овом, Акакија изгледа као да ишчекују, *истиоџ часа, сви*, онда у предворје, сада у предсобље, одлазе да виде, њега и његов нови шињел, и да исти шињел хвале (сада експлицитно речена хвала шињелу, онда наговештена). Изрази, фразе, ситуација се понавља, као што бајка и воли. Не морам да подсећам ни на аналогне описе код Пероа (иако су везани за први бал), које сам већ наводио — свирачи, плес, гости и општа активност занеме и сви погледом прате новопридошлу гошћу и њену хаљину... И бал извесно време траје. „И она сасвим заборави на оно што јој је рекла кума. Кад је мислила да нема још ни једанаест, поче да избија *поноћ*, и она скочи и побеже (...).”⁷¹ Или, на другом балу, у 272, „друга” Пепељуга „види да ће ускоро и поноћ, сети се шта су јој голубови наредили и брзо утече кући”,⁷² да се на трећем, последњем, балу и она заборави. Иако је већ давно требало да крену кући, додајемо ми. Или, на другом, и последњем балу, у *Шињелу*, „трећу” Пепељугу „натераше да испије два пехара, после чега он осети да је у соби веселије, али ипак никако није могао да заборави да је већ *поноћ*, и да је давно требало да крене кући.” „Да домаћину не би пало на памет да га задржи, он неприметно изиђе из собе (...).”⁷³ Зашто нам приповедач толико ово место наглашава? Зашто Акакиј Акакијевич не може никако, упркос шампањцу, да заборави да је већ поноћ, и да је требало одавно да крене кући? Да ли се уплашио да не понови грешку својих претходница? *Шињел* понавља моменат последњег бала, и тачног времена поноћи, која, чим избије, заправо чим је јунак постане свестан, тера јунака да бал напусти. Зато је Акакију *већ* поноћ, тј. тачно толико касно да он осећа необразложено морање да кући крене, и чудно осећање да је то требало давно да уради. Поноћ је битан део сижејног

⁶⁹ Гогољ 10 : 141.

⁷⁰ Гогољ 10 : 141—142.

⁷¹ Перо 20 : 47.

⁷² Афанасјев 6 : 1276. Мада је, узевши у обзир подударности „балова” са Пероовим, и Гогољев мотив поноћи примерено тумачити Пероом. Код браће Грим овога мотива нема, нити је у руској народној традицији уобичајен — тако га код Афанасјева има само у 272 која је и сама, изгледа, под утицајем књишке традиције, и то, у погледу овог мотива, како га нема код браће Грим, вероватно Пероовим.

⁷³ Гогољ 10 : 142.

момента, али и драгоцен индикатор. Па и од народних верзија поноћ је заступљена само у оној која је и иначе изгледа под утицајем књишке традиције. Приповедач наглашава чак и жељу Акакија да га домаћин не задржи, врсту искрадања од истог тог домаћина, алудирајући и тиме на Пепељугу, и домаћина кога и коме она стално жели и успева да избегне. Поноћ је, и Акакиј Акакијевич је напустио бал. Али није био сам. Још једна дама несмотрено је себи давно допустила да поноћ прође, и, како смо толико пута до сад рекли, „хитро као кошута”,⁷⁴ „брже-боље”⁷⁵ (272), да је нико не примети, скочила и побегла са бала. Та је дама иста она *лепа жена* коју је Акакиј Акакијевич гледао како у излогу, са слике, изува башмак, и која је поново, као онда смешак, измамила његову реакцију. „Акакиј Акакијевич је био изванредно расположен, чак је, ко зна зашто, изненада *пошрчао* за једном *дамом* која је као муња пролетела крај њега њишући се необично читавим телом (...)”⁷⁶ Дама која необично бежи као муња, или као кошута, тачно пошто је прошла поноћ, неодољиво подсећа, и упућује на Пепељугу која бежи са бала, и своју јурњаву наставља и на улицама. Она је, као *индикатор*, намерно постављена баш у доба када Акакиј Акакијевич напушта свој пријем — опомињући нас на истовременост сижеа *Шињела* и *Пепељуге*, опомињући нас да и Акакиј напушта свој *бал*. И чини нам се да су њих обоје побегли у исто време, она са свог бала, а он са пријема, она некада давно у бајци која се пред њим оживљава, а он „вечерас” пред нама. Има се леп, и незаменљив осећај да је лик из бајке оживео, и подеравши опну свога света искочио из њег на улице, и, не схватајући где је доспео, ноћу пролетео поред нас. А ми, и не знајући, потрчавши накратко за „дежа-вуом”, понављамо његове поступке, и живимо његову бајку. Символично (упућујући на жељену истоветност тумачења, открили смо — као индикатора), и композиција ситуације са сликом, и ситуације са дамом, истоветна је — у оба случаја јавља се дама, жена са битним мотивима Пепељуге, и необична реакција јунака, тада приповедачевог „гласника”, која на индикатор жене усмерава пажњу (осмех, трчање за њом).⁷⁷ За моментом бала, тј. одласка са последњег бала, следи моменат повратка у првобитно стање, нестанка нове хаљине. На бескрајан, мрачан трг, „који је зјапио као страшна пусти-

⁷⁴ Перо 20 : 47.

⁷⁵ Афанасјев 6 : 1276.

⁷⁶ Гогољ 10 : 142.

⁷⁷ Усмеравање пажње је заправо, и опет симболично, карактеристично за све индикаторе (некад и за оне у ширем смислу, како ћемо после видети). Не мора се остваривати увек на исти начин. Тако је и сам излог у коме је индикатор *осветљен*, нога *веома* лепа, дама се њише *необично*, за Петровичев палац каже се да *ида у очи*, а остварен је и кроз упадљиво поређење (са корњачиним оклопом). Нити један индикатор мора, дакле, садржати само једно усмеравање пажње — тако је (у оквиру истог индикатора) излог осветљен, нога *веома* лепа, а Акакиј се насмеши, и још нешто... Уосталом, о овоме ће бити речи.

ња”, пут је навео Акакија Акакијевича. „Не, боље да не гледам”, помисли, и крену затворених очију. А када их је отворио (...) одједном виде да му скоро пред носом стоје неки бркати људи, какви — то већ није могао да разазна. (...) Акакиј Акакијевич осети само како му свукоше шињел и како га ударише коленом, па паде у снег не осећајући више ништа. После неколико минута дође к себи и подиже се, али већ не беше никог.”⁷⁸ Моменат чудесног нестанка хаљине, тј. момент чудесне и необичне њене крађе. Нестварни, бркати људи, са нестварним песницама, брутално свлаче Акакија, и одмах затим нестају. И хаљина нестаје са њима. Читава је сцена обојена необичношћу, почев од описа трга, стања Акакија, до описа крадљиваца. Необична барем колико и нестанак Пепељугине хаљине. „Пепељуга се врати кући, сва задихана, без кочија, без лакеја, и у својим старим хаљинама; од свег њеног сјаја није јој остало ништа сем једне папучице (...) која је била пар с *оном шињом јој је йала с ноже*.”⁷⁹ И од Акакијевог сјаја остали су дроњци. „Кући је Акакиј Акакијевич стигао у потпуном нереду: коса, која му се у малим праменовима задржала на слепоочницама и потиљку, била је рашчупана; на слабини, грудима и панталонама — снег.”⁸⁰ И неко га на вратима дочекује... „Зачувши страшну лупу на вратима, стара газдарица брзо искочи из постеље, и с *йајучом на само једној нози*, потрча да отвори врата, из скромности придржавајући руком кошуљу на грудима (...)”⁸¹ Са папучом (башмаком) на само једној нози! Нови драгоцен индикатор (папуча/башмак), у ког је смештен момент губљења једне ципелице (папуче, башмака) неодојив од момента нестанка хаљине, и одласка са последњег бала, који је Акакиј Акакијевич, заједно са нашом дамом, претходно напустио. Да ли кварити ову лепу сцену домишљањима да је газдарица, у сред ноћи пробуђена, у журби заборавила, или није нашла, да обује други башмак? Ако то, зарад логичког поштења, и морамо, онда напоменути и да се нестала папучица у исто време уклапа у низ згуснутих индикатора (како се ова сцена ближи све згуснутијих) у ширем и ужем смислу, и да није тек произвољно наметање тумачења, чак је и тумачење помоћу *обичности* сцене далеко произвољније, и заправо немарно. Папуча није на једној нози, она је на *само* (!) једној нози. И стилем се наглашава изузетност детаља, и подвлачи постојање индикатора.⁸² Њега антиципира и помињана слика у излогу. Да бих заокружио целину момента губљења хаљине, напоменућу само још један цитат: Акакиј Акакијевич се „сутрадан појавио сав блед, и [поново!] у *свом старом кайушу*, који је сад изгледао још беднији”⁸³

⁷⁸ Гогољ 10 : 143.

⁷⁹ Перо 20 : 47.

⁸⁰ Гогољ 10 : 143—144.

⁸¹ Гогољ 10 : 144.

⁸² Поново усмеравање пажње, попут *веома* лепе ноге, и сл.

⁸³ Гогољ 10 : 145.

Вратимо се захукталој расправи са самим собом. И најзад, то је поново *башмак!* Чудно! Ми још увек нисмо објаснили презиме Акакија Акакијевича. „Чиновник се презивао Башмачкин. Већ одмах се види да је презиме некада давно постало од башмака (...)”⁸⁴ Усуђујем се да додам, од истог оног башмака који жена у излогу скида, а газдарица и не знајући „губи”, или истог оног башмачка који Пепељуги преостаје, а газдарица га уснуло повлачи кроз кућу. Помоћу њег утврђује се да је Пепељуга лепотица са бала. Ципелица, папучица, башмак је „доказ идентитета”,⁸⁵ *презиме* Пепељуге. И када би Пепељуга презиме имала, оно би свакако било изведено, незнано кад, али ипак *некада давно*, од ципелице, *башмака*, башмачка, и Акакиј Акакијевич *Башмачкин* био би макар њен полубрат. Манимо се метафора — презиме Акакија Акакијевича несумњиво алудира на мотив (изгубљене) ципелице, те тиме и постаје индикатор раван газдарици са папучом на само једној нози, или мотиву поноћи. Да је реч о алузији баш на Пепељугину (изгубљену) ципелицу, потврђује како сиже приче, тако и лик Акакија Акакијевича, и читава мрежа осталих индикатора (поготово око „балова”), који сви наше читање упућују ка бајци *Пепељуџа*. Индикатори, и сиже и лик међусобно се потпомажу, и заједно творе подлогу интертекстуалности.

Овде је потребно направити рез. То није толико рез у структури *Шињела*, колико у структури овога рада. Прво ћу објаснити појам *травестије*, у једном широком смислу у којем ћу га надаље користити. Под травестијом подразумеваћу врсту злоупотребе структуре текста, али и разарање његових особености. Под злоупотребом⁸⁶ подразумевам да травестија узима поједини моменат структуре текста, задржава извесне битне његове особености, али га боји, преоблачи, пуни битно другачијим садржајима. Под разарањем текста (тј. појединих односа или момената структуре) подразумевам инверзију, искретање, извртање, паралелизам по супротности. За сада испратимо нашу причу до краја. Оно што је уочљиво јесте да се од индикатора папуче, структура лика и сижеа *Пепељуџе* у *Шињелу* осетно мења. Долази до извртања односа између појединих момената. У *Пепељуџи* су моменти царевића и девојке отишле са бала повезани тако што *царевић тражи* девојку, тј. *девојка је тражена*. Однос између момената подразумева у том смислу пасивност главног јунака. Али, када Акакију Акакијевичу нестане шињел, он сам (!), како зна и уме, мора да се сналази. *Он тражи*. Прво прилази незаинтересованом стражару, затим полицијском начелнику који, уместо да се потруди око случаја шињела, пропитује Акакија да ли се задржавао у јавној кући. Да се

⁸⁴ Гогољ 10 : 125.

⁸⁵ Рјечник симбола 22 : 74.

⁸⁶ О травестији као о *злоупотреби жанра* осећам се обавезаним да напоменем да сам слушао (можда начуо) од професора Душана Иванића.

мења не само однос између момената сижеа, него и структура лика (Акакија, а тиме и Пепељуге коју „представља”), показују и следеће речи: „Тако да најзад Акакиј Акакијевич одлучи да се *једном у живо-џу* и он покаже (...)”,⁸⁷ или „Читав тај дан био је ван себе (*једини њуи у свом живоџу*).”⁸⁸ Он се размаше, прети. Травестија начиње његову (њену) благост. Најзад, он одлучује да оде важној личности. Важна личност је изгледа једина која Акакију Акакијевичу може да помогне, поврати му његову високу, „балску” егзистенцију популарности и уклопљености, коју му је извојевао шињел. Она (важна личност) у том погледу подсећа на краљевића, али ћемо о тој блискости одсад говорити само условно. За нас, много су сада битнији односи међу моментима, него моменти сами. Дакле, Акакиј Акакијевич сам тражи свога краљевића, који не само што га одбија, него га благодарно оставља да ко зна колико чека у холу, и онда крвнички (и увек код Гогоља са дозом хуморног ефекта) кажњава оштрим прекорима, фаталним по Акакија Акакијевича. Однос између момената девојке и царевића травестиран је и у другом смеру. Не само што Акакиј сам тражи свога јединог избавитеља, већ се и тај избавитељ, за разлику од услужног и непогрешивог (барем на крају) царевића, показује не као помоћ, већ као, ни мање ни више, један од узрока Акакијеве смрти. Однос царевић—девојка је двоструко инверзиран, и девојка и царевић у *Шињелу* чине ствари супротне онима у сижеу *Пепељуге*, тј. изврнут је однос девојке према царевићу (она га тражи), и однос царевића према девојци (и кад га нађе он не помаже). У том смислу (односа девојка—царевић) може се говорити о сва три неуспешна покушаја повратка у балску егзистенцију (са стражарем, начелником, и важном личности) — зато ми је било много битније да утврдим травестирање односа, а не конкретне везе између важне личности и царевића. Они (сва тројица) као да су извртање претходних чудесних помоћника. Травестија односа *Пепељуге* води у травестију њихових резултата. Моменат свадбе, и могућег новог појављивања хаљине, растаче се. Њихово место заузео је моменат с(а)мрти Акакија, која је не само травестија *Пепељугиног* сижеа, већ и травестија (Акакијевог и Пепељугиног) лика. Док Пепељуга ужива плодове складних сижејних односа, Акакиј страда од њихове травестије. Страда и његов (њен) стрпљиви, тужни, ћутљиви лик. Он бунца и „час је, најзад, тешко хулио употребљавајући најружније псовке, тако да се газдарица, [а сада нам приповедач наглашава да се лик осетно мења, травестира] која никад у животу није чула нешто слично од њега, крстила у чуду...”⁸⁹ Уместо благоносног силаска, и штапића кума-виле, и поновног стварања чудесне хаљине, Акакију се у буну привића Петровић од кога

⁸⁷ Гогољ 10 : 144.

⁸⁸ Гогољ 10 : 144—145.

⁸⁹ Гогољ 10 : 149.

захтева нови шињел са клопкама за лопове. Уместо „и живели су срећно до краја живота”, уместо освојене друштвене и личне среће, уместо најважнијег положаја у читавом краљевству, „Акакија Акакијевича одвезоше и сахранише”, и „Петроград оста без Акакија Акакијевича као да га у њему никада није ни било”⁹⁰... Ако је некада, пролазећи кроз ходнике, барем имао статус муве, сада нема ни тај — јер наше биће „није привукло чак ни пажњу природњака, који не пропуштају да набоду на чиоду и обичну муву да би је испитали под микроскопом (...)”⁹¹ Али ту није крај приче о Акакију Акакијевичу, а ни крај травестирања његовога (Пепељугиног) лика. Он васкрсава као беспримерни лопов (а од лопова је страдао). Овде није толико битно то да ли је Акакиј заиста васкрсао, или није. Оно што је битно то је да се лик Акакија Акакијевича травестира (тимае и лик Пепељуге која се „снижава”), па барем на тај начин што се његово ружно повампирење помиње. Видимо бар могућности травестије Акакија као реалног вампира лопова. Али, најбитније, ако Пепељуга доживљава славу и друштвени успех као дивна жена краљевића, Акакиј Акакијевич је доживљава као крадљиви вампир. Травестија *Пепељуге* се просто наставила, и појачала, прешавши из анонимности у гротескну популарност. Тако се у анализи ослањамо на оно што извесно у овим сценама постоји — а то су гласине.

Али травестија не почиње тек по моменту губљења хаљине (шињела). Навестио сам то понеком својом речју. Сада ћу се детаљно задржати на травестији појединих момената, и односа међу њима. Пре свега, наша Пепељуга је чиновник, „за кога се не може рећи да је био баш наочит, ниског раста, мало рошав, мало риђ, чак мало ћорав, с малом ћелом на глави, с борама дуж оба образа, и бојом лица за коју се обично каже да је хемороидна...”⁹² Уколико бисмо покушали да насликамо Пепељугин лик, а бројне екранизације ове бајке су у том смеру кретале, сумњам да би се гледаоци прилично мешкољили у својим седиштима када би пред њих самоуверено, на екрану наступила риђкаста, помало слепа и помало рошава — Пепељуга. Дакле, травестиран је моменат (стални) Пепељугине лепоте, присутан и у књишким и у народним верзијама бајке. „А муж је имао само једну кћер од прве жене (...) она је личила на своју мајку која је била *најбоље створење на свету*.”⁹³ Понегде, поменута мајка и умре, а покојна је и у *Шињелу*. Али погледајмо како се код Гогоља уз духовне, моралне квалификације, разни чиновни неодољиво прогуравају на своје, а богоми и не само на своје место. „Покојна мајка, *чиновниковица и веома добра жена*, одлучила је да крсти дете као што је ред (...) с десне стране стајао је кум, *диван човек*, Иван Иванович Јерошкин, *шеф од-*

⁹⁰ Гогољ 10 : 149.

⁹¹ Гогољ 10 : 150.

⁹² Гогољ 10 : 125.

⁹³ Перо 20 : 36.

сека у сенаџу, и кума, суйруџа њолицјског официра, жена рејких врлина (...)"⁹⁴ Укрштање духовног и материјалног, којим се духовно шепурећи исмева, и стално наглашавање (претеривање) „веома добра жена”, „диван човек”, „жена ретких врлина”, које је и само за себе смешно, а укрштено са чиновима поред себе делује још смешније, чини да овај скуп „дивних људи” видимо изговаран устима једног глумца који на то „диван” као да занесено махне главом и подигне своје ручице Бопчинског или Допчинског хватајући ту дивоту у ваздуху. Чини да овај скуп дивних људи, видимо као иронично обојен. Чак је и смрт мајке травестирана, и то не замерамо. Поготово ако смо чашћени и духовитим давањем имена потом (које претходну травестију, јер продужава исту сцену), на које ћу се још враћати. Бајковно су издиференциране све те невоље које задесе Акакија Акакијевича (момент девојке коју малтретирају). Али ипак Пепељугу нико није задиркивао да ће се узети са седамдесетогодишњом старицом, а да притом она има преко педесет година. Ипак јој нико није (као одраслом човеку) сипао папириће на главу. Била је она мучена, сурово, гротескно, али сама та мучења по себи нису била ни смешна ни духовита, него тужна. Она је спавала у пепелу, прала под. И саме су муке Акакијеве травестиране, претерано инфантилне, травестирано гротескне. У себи садрже тужног хумора, можда не ни смеха. Акакија, дакле, третирају колеге као дете. Откуд им на то право? „Ту, у том преписивању, он [Акакиј] је налазио неки свој, разнолик и привлачан свет. На лицу му се одражавало право уживање; нека слова су му била посебно драга, и кад би дошао до њих, радовао би се као *дешје* [израза нема у руском оригиналу]: и шалио се и намигивао, и мицао уснама.”⁹⁵ Он служи са *деишњом* љубављу и чистотом, заокупљен као дете игром, упркос свим непогодностима. „Акакиј Акакијевич се штречну. — Зашто не може, Петровичу? — упита молећивим, скоро *дечјим* гласом. Па само што се на раменима мало похабало, имаш ваљда неко парченце...”⁹⁶ Молећив би био као дете које жели нешто да сакрије. И приповедач се према њему опходи са нарочитом осетљивошћу (намерно тако наглашеном) као да се опходи према детету: „Чим би приметио *да је сџомак њочео да му се надима*, устајао би од стола...”⁹⁷ (када једе), или (као сажетак наших мисли) по крађи шињела, као покуњено дете „Акакиј Акакијевич полако оде тужан у своју собу”⁹⁸ „Ваља знати да се Акакиј Акакијевич изражавао углавном предлозима, прилозима и честицама”, крајње збуњено, па „кад би ствар била посебно тешка” ни реченице није завршавао.⁹⁹ Поред

⁹⁴ Гогољ 10 : 126.

⁹⁵ Гогољ 10 : 128.

⁹⁶ Гогољ 10 : 133.

⁹⁷ Гогољ 10 : 129.

⁹⁸ Гогољ 10 : 144.

⁹⁹ Гогољ 10 : 132.

тога, Акакију Акакијевичу вечито нешто пада на главу, да дочара његову сметеност, и одсутност, тугу, неретко после важних ситуација. „И вечито му се нешто лепило за вицмундир: или сламчица, или неки кончић; сем тога поседовао је изузетну вештину да идући улицом стигне под прозор баш кад се с њега избацује свакојако ђубре, па је увек односио на шеширу коре од лубеница и диња, и сличне ствари.”¹⁰⁰ Кад једе своју чорбу од зеља са мувама и „са свим што би му бог послао у том часу”. За одсутност. За тугу и сметеност, по одласку од крвнички смиреног Петровича: „Акакије Акакијевич изађе на улицу као у сну ... (...) Уз пут га читавом страном закачи прљави димничар и оцрни му све раме; пуна капа креча сручи се на њега с једне грађевине. Он то уопште није примећивао (...)”¹⁰¹ То приповедач заправо наивно дочарава јунакову одвојеност, сметеност и тугу као у дечјем цртаном филму, у некој бајци коју смо навикли да гледамо екранизовану. Акакиј Акакијевич је искрено и дивно,¹⁰² бајковито наиван — и зато инфантилан, али, будући педесетогодишњак, гротескан, травестирано инфантилан/бајковито наиван;¹⁰³ његови мучитељи (и задате муке) су инфантилни, а служе и раде, и имају свакако више од десет година — али и гротескни, травестирано инфантилни/бајковито наивни, а поступци које приповедач користи да то опише и пишчев однос према лику, само то потврђују, изоштравају и чине упадљивим. А када се Акакију на раме навали коњска њушка, или на посао одлази с корама од лубеница и диња на шеширу, и сламчицама на вицмундиру, или му се на главу сручи „пуна капа креча”, и то у једном од најдубљих и најпресуднијих тренутака његовог живота — све то травестира Акакијев (и Пепељугин) лик, не да му да буде само патетичан и тужан, него га чини и помало смешним, попут растуженог малишана. И иначе, инфантилност Акакија, и осталих (Петровича, важне личности, итд.) чини да се према његовој патњи односимо као према патњи неког детета, покровитељски, дакле као и према њиховим поступцима — недовољно озбиљно. То је бајка, травестирана, гротескна. Прелетео сам преко момента девојке коју малтретирају. Следи моменат појаве помоћника и моменат помоћника који дела, између којих се налази моменат задатка. „Пре свега, у очи је падао палац, врло добро познат Акакију Акакијевичу, с унакаженим ноктом, дебелим и јаким као корњачин оклоп. (...) Петрович је већ три минута увлачио конач у иглене уши, није могао да погоди, па се страшно љутио на мрак, чак и на сам конач, гунђајући полугласно: — Неће, дивљакуша; убола си ме, протуво једна! — Ака-

¹⁰⁰ Гогољ 10 : 128.

¹⁰¹ Гогољ 10 : 135.

¹⁰² Нисам мишљења да се Пепељугина благодот у Акакију травестирала у „разблаженост”, или тупост.

¹⁰³ Изразом *инфантилан* мислим као *дете*, а тек *травестирано инфантилан* означава тужно-смешну непримереност својој старости.

кију Акакијевичу је било криво што је наишао баш кад је Петрович љут: он је волео да наручује код њега само кад би овај већ мало повукао, или кад би се, како се изражавала његова жена једнооки ђаво нашљокао ракијчине.”¹⁰⁴ Дакле, Акакиј је стигао у погрешном тренутку. И док Пироова кума вила саосећајно погађа узрок Пепељугиних суза и невоље, затим дела лагодно и лако, Григорије Петрович, са дивљачким (само)уживањем раскринкава и последње Акакијеве напоре да из мртвих поврати свој стари шињел, а ради само кад је трезан, и преговара само кад је мамуран. Једноок је и рошав „по целом лицу”.¹⁰⁵ Изграђен од гротескних детаља: почевши од физичког описа, преко „хармоничног” односа са женом, Немцима и иглом, до широке сцене дијалога између њега и Акакија, и тако даље. Тај лик толико ми је омиљен, да ни сам не знам шта бих о њему писао. Ти *варварски сјокојни* његови одговори уцвеленом Акакију, колосална самоуважност, навика да пакосно „печне Немце у свакој прилици”¹⁰⁶ који су измислили чарапе да зараде што више пара, фамилијарни дијалог са несрећном иглом! Овај ћудљиви помоћник, показали смо пре, ипак је помоћник. Травестирана је његова агилност, али и светост и чудесност. Па иако је бос и у молитвеном ставу док шије, он је бос по обичају свих кројача док раде (травестирана природа изувања у џамији), а повијен као турски паша (иронијско поређење), да нам у очи затим падне гротескни детаљ нокта дебелог као корњачин оклоп и односа са својом иглом. Светост је профанизована. Травестирана, прикљештена, и пре и после („молитвене” сцене), низом гротескних детаља. Исто важи и за чудесност. Поред осталог, ем је Петрович, чудесни помоћник, некада био *кмет*, или само Григорије, а „Петрович је почео да се зове откада је добио слободу и почео да се опија по разним празницима, у почетку о већим, а затим без разлике, о свим црквеним празницима, само ако је у календару стајао крстић.”¹⁰⁷ Ем је довољно нагле нарави да му се помоћ мора искамчити. Ем и кад помаже, не помаже претерано чудесно. Акакиј Акакијевич бар једном би га посетио у току сваког месеца да поразговара о шињелу. А „купили су одлично сукно јер су о томе размишљали већ пола године и ретко којег месеца нису свраћали у радње да се обавесте о ценама”.¹⁰⁸ Прављење хаљине је трајан и промишљен процес. Наш помоћник за рад ипак узима, па и дванаест рубаља (упоредите то са помоћи виле). И не бисмо могли говорити ни о чисто чудесном производу (о томе касније). Па ни о озбиљној реакцији на тај производ: „Шињел је донео Петрович (...) Свом лицу је дао тако важан израз какав Акакиј Акакијевич на њему још никад није видео.

¹⁰⁴ Гогољ 10 : 132.

¹⁰⁵ Гогољ 10 : 131.

¹⁰⁶ Гогољ 10 : 134.

¹⁰⁷ Гогољ 10 : 131.

¹⁰⁸ Гогољ 10 : 138.

Као да је био потпуно свестан да је створио велико дело и одједном открио провалију која дели кројаче који само пришивају поставу и преправљају старо од кројача који шију нове ствари. Он извуче шињел из марама за нос у којој га је донео (...)¹⁰⁹. Тај *важан израз* и *ошкривена њрвалија* једнако су озбиљни (за читаоца) као и марама за нос у којој је донесен шињел, а која је претходно донета од праље. Марама за нос је марама за нос, а ситуација је травестирана. Па чак и онда Петровић, потврђујући (комичним) речима свој важан израз и његову комичну препотентност, не пропушта да, како каже приповедач, високим ценама *диже њрашину* и страши јаднога Акакија својом јефтиноћом. Чудесност је профанизована и прожета гротеском. Дакле, тако се он појављује, и тако дела. Али, како Акакиј Акакијевич испуњава свој *заташак*, тј. од чега се тај задатак састоји? Прво, горка реакција наше Пепељуге на неиспуњивост задатка је да Акакиј *рачуна* и *вага*, мртав озбиљан ломећи главу над трошковима куповине рубља, и поправке чизама. Све то очигледно умањује и травестира чудесност и немогућност задатка. Да би га Акакиј испунио, рекосмо, потребне су му скоро надљудске способности. Али и моја претходна реченица крије извесну иронију. Јер ти надљудски захтеви, као и мукe које Акакиј трпи, изгледају помало чудновато смешне: на прсти-ма ходати по плочама да се њонови *њребрзо* не излижу, или чудновато баналне: „увече не палити свећу” и радити при газдаричиној, не прљати сувише своје рубље, и тако месецима. Приповедач то назива „лаким постом”, иронично свестан (и ту свест творећи и у нама) необичне претераности одрицања, која је довољно *специфично* претерана да у нама изазива осмех: да је Акакиј Акакијевич морао да препише неку необично огромну хрпу папира (као што Пепељуга, у складу са својим послом мора да очисти немогуће), то би било чудновато, али не и упола смешно колико седење полуго код куће, или шуњање као на иглама по плочницима. Иако прва половина новца неочекивано за нас искаче у новчаник Акакија Акакијевича, она је плод једнако претеране, и ишчашене, али и дуготрајне Акакијеве активности. Те иако се уводи као неочекивана, тј. жели се постићи утисак чудесне помоћи, одмах се затим такав утисак и карактеристика жели травестирати. Повишица коју Акакиј добија иронично је обојена и уз помоћ конструкције реченице: он није добио *ни* четрдесет, *ни* четрдесет и пет, *већ чиишавих* шездесет рубаља. Утисак је комичан како приповедач, за нас малим цифрама, припаја неумољиво значајну интонацију изненађења и поштовања, крунише, и тако наглашава, њихову „маленкост”. Али томе ћемо се још враћати. Дакле, *заташак* је травестиран, иронично хуморно обојен, као и разне *јомоћи*, заправо задатка достојне, које Акакију пристижу. Али у шта се обукао Акакиј Акакијевич? Каква је његова тоалета, неопходна за бал

¹⁰⁹ Гогољ 10 : 138.

који следи? Кроз момент бала/пријема видели смо је као услов друштвеног успеха и личне испуњености. Али, од чега је саграђена Гогољева хаљина? „Купили су одлично сукно (...) *Петровић је изјавио* да бољег сукна нема. За поставу су узели каленкор, али тако леп и јак, да је, *по Петровићевим речима*, био бољи од свиле, а по изгледу чак лепши и сјајнији. Куницу нису купили, јер је била скупа. Уместо ње узели су мацје крзно, *најбоље* које се могло наћи у *радњи*, мацје крзно које је издалека изгледало као куница.”¹¹⁰ „Кума је само дотаче својим штапићем, а хаљине се одмах претворише у златно и сребрно одело искићено драгим камењем; затим јој даде папучице (...) најлепше на свету.”¹¹¹ Али Петровић нема штапић, он шавове поправља зубима. И уз то, изгледа, има и особину заједничку свим мајсторима на свету, а она гласи: наше је најбоље, и боље, далеко боље од онога што немамо. *По Петровићевим речима* каленкор (њихов) је бољи од свиле, па је такво вероватно и узето сукно. Пепељуга има хаљину од мацјег крзна. Па чак је и *мацје крзно*, као замена за куницу исто толико верно као што бисмо некој драгој девојци могли подметнути куницу уместо њене вољене мачке, „најбоље у радњи”, а не „најлепше на свету”. Али издалека изгледа као куница! — иронично се правда приповедач. Наша нова хаљина и није толико чудесна, други на балу-пријему имају и бољу од ње, и са оковратницима од дабровоог крзна или кадифеним реверима, а чак и да су се у њу могли ушити „на леђима месец светли”, а „на грудима сунце сјајно”,¹¹² Петровић би по шаву свакако прешао зубима. То јест, чудесна лепота и чудесност хаљине је травестирана, као и начин њеног прављења. Доследно стиже и моменат бала (два бала). Пепељуга се на балу лепо сналази, поплеше, поигра, врло љубазно разговара, дружи се. На другом балу све исто, али се чак и заборави, толико јој брзо време протекне („младој госпођици није било нимало досадно”¹¹³), и све време сви рефлектори управљени су к њој. „Кад су га сви окружили и почели да му говоре да би нови шињел требало „поквасити” и да би требало да приреди бар пријем за све, Акакиј Акакијевич се потпуно изгубио, није знао шта да ради, шта да каже и како да се изговори. После неколико тренутака, поцрвеневши до ушију, почео је прилично наивно да тврди да то уопште није нов шињел, да то није ништа, да је то стари шињел.”¹¹⁴ Цитат нам је познат. Јадном Акакију Акакијевичу је, на послетку, непријатно, а и у почетку хвала „се само смешкао”. И тако прође његов празник, први Акакијев бал у животу. Чак и од *йозива* на пријем „Акакиј Акакијевич покуша да се

¹¹⁰ Гогољ 10 : 138.

¹¹¹ Перо 20 : 44.

¹¹² Афанасјев 4 : 1272.

¹¹³ Перо 20 : 47.

¹¹⁴ Гогољ 10 : 139—140.

извуче, али сви почеше да га убеђују да то није лепо (...)”.¹¹⁵ Пепељуга жели да иде и на други бал, пита за то своју кума вилу, или се одлазак на други бал подразумева (народне верзије). Најзад, пријем нам приређује не сасвим непознати „неки чак” помоћник шефа одсека — или на почетку приповести „неки тамо”, исти онај који би му „турио акта под сам нос”, неопростиво непријатно, и хладно. А и његови су мотиви дискутабилни, напомиње приповедач, он ионако тада слави имендан, а тако показује и своје широко срце лишено лествице друштвених хијерархијских вредности, на коме му и чиновници потом (опет дискутабилно) честитају. Није то наш чисти краљевић. А није то ни наш чисти бал. Пре свега, како осмотре Акакија, сви чиновници се од њега *окрену*, антиципирајући Акакијеву пропаст (као и пад шињела, који је Акакиј излазећи подигао са пода). А он — „просто није знао како да се понаша, шта да ради са рукама, ногама (а камоли да се усуди да, попут Пепељуге, плеше), (...) и после извесног времена почео је да *зева*, да *осећа досаду*, тим пре што је већ давно прошло време када је он, по навици, легао да спава.”¹¹⁶ А и није могао да заборави да је поноћ. Упоредите све то са цитатима са Пепељугиног другог бала. Пепељуга зева. Балови су травестирани. Уморио сам и самога себе, и уз ризик да сам зазвучао као травестирани Пушкин, обећавам да за неколико корака окончавам први део рада. Провлачећи се између тужних кућерака Акакиј је корачао ка травестирано чудесном моменту нестанка хаљине. Акакију гротескни, страшни људи(?), зачепивши му уста песницом (један од њих), по добром ударцу коленом у стомак, свлаче шињел. И са њим нестају. Надзорник је мислио да су му то пријатељи. Наредне односе између момената, и поједине моменте, објаснио сам као травестиране. Важно лице као травестираног принца могуће је, али није неопходно посматрати. Не желим да редам духовите цитате о нашем важном лицу из тог разлога. За потребе овог дела рада довољно је оно већ речено. О травестирању индикатора говориће се и касније, али се и сада може рећи неколико речи. Једноокост и унакажени палац Петровича, већ смо видели да су гротескни детаљи. Својим једним оком Петрович непрестано звера. Са Немцима нема сасвим узоран однос, али то индикатор не дотиче. Реч *їразник* — *їразнично*, ако је схватимо као индикатор чиста је, али подразумева уоквирење травестиране садржине. Пепељуга у излогу башмак скида, могућа инверзија сцене пробања истог, али и могућа антиципација губљења истог (са загонетношћу својеручног скидања код Гогоља) — у оба случаја, „ђокондијански”¹¹⁷ сигнал травестије карактеристичне за *Шињел* уопште. Фран-

¹¹⁵ Гогољ 10 : 140.

¹¹⁶ Гогољ 10 : 142.

¹¹⁷ Извињавам се на ружној изведеници. Алудирам на осмех Леонардове *Боконде* (*Мона Лизе*).

цузи су део Акакијевих могућих домишљања. Шали се са његовим (руских чиновника) „ставом” према бог зна чему код Француза, под којим се притајио чист индикатор. Њена пријатељица која бежи остављена је нетакнута. Индикатор поноћи урамљен је другачијим контекстом од контекста бајки (може се говорити о травестији). Индикатор изгубљене ципелице је чист, па и наглашено чист.

У бајкама бал је покретачки мотив. У бајци хаљина (и задатак) се прави због бала, а код Гогоља бал (и задатак) се прави због хаљине. И сам наслов приче (*Шињел*) указује на промену тежишта са бала на хаљину. Отуда се нестанком хаљине слободније односи према сижеу *Пейељуђе*. Тако Акакиј Акакијевич тражи свој шињел, што је ново у односу на сиже *Пейељуђе*. Као да је оно кључно из *Пейељуђино*̄ сижеа за Гогољеве потребе већ исцрпено. Отуда се, поред већ наведеног, и приговори да се важно лице не може уопште посматрати као принц, јер принц је помоћник шефа одсека (он прави пријем/бал), чине маргиналним. То је све исувише везано за бал, а он није у жижи. Оваква нова прерасподела снага у сижеу, доводи и до његовог лабављења у односу на сиже Пепељуге. Како бал није главни покретач, он Акакију на изванредан начин долази случајно, као и нова хаљина, за разлику од *Пейељуђине* балске оријентације. Али лабављење сижеа последица је и нечега другог, до чега ћемо тек доћи.

Гогољ дезоријентише бајку, пишући своју *Пейељуђу*. Свет те Пепељуге окренут је наглавачке. По њему ходају људи који се више не могу изборити против теже.

* * *

Поново неколико речи о наслову. И написан и изговорен, наводи да реч *Пейељуђа* схватимо као метафору за бајку, а продужетак у *Гогољевом шињелу* као метафору за уметнички свет Гогољевог *Шињела*. Дакле, *Шињел* као преобучена бајка. Тако ће се у овом, другом, делу рада у уметничком свету *Шињела* увидети свет бајке уопште (и његова промена), а не конкретан свет *Пейељуђе* и њених верзија.

„У надлештву... али боље да не кажемо у ком надлештву. (...) Дакле, у једном надлештву служио је један чиновник”. „У једном царству, не у нашој држави, живео је цар.” Други цитат преузет је из бајке *Жар-птица*, први из Гогољевог *Шињела*. И заиста, у оба, ради се о карактеристично бајковној уводној формули (попут *био једном један цар*), постављању неодређеног простора и лика, са претходним негирањем конкретног простора („боље да не кажемо у ком надлештву” и „не у нашој држави”).

Неопходан је један шири поглед, стајалиште са кога се свет *Шињела* може обухватно сагледати, и извесна систематизација. Тако, говорићу о природи простора, времена, лика (ликова), сижеа и индикатора *Шињела*, заправо о местима која *нису одређена* (у смислу одсутности) у свакој од наведених категорија, и о местима која су *неод-*

ређена (у смислу неконкретности, удаљености, замућености), сваке од наведених категорија. Шта подразумевам под овим двоструким местом неодређености? „Бајка се одриче просторне, временске, духовне и психолошке разућености.”¹¹⁸ „Готово све бајке имају једну заједничку особину: нарочиту удаљеност. ’Било је то једном (...)’; ’Била једном једна земља где се то десило’; ’био једном један трговац’ (...)”¹¹⁹ Дакле, бајка *не одређује (у оба смисла)* конкретно, дубински, простор збивања, време збивања (и протичање времена), психологију јунака, и сиже¹²⁰ (последња два претежно у смислу одсутности, а не замућености). Ова двострука неодређеност бајке, или слободније схваћени „недостатак дубинске перспективе”,¹²¹ као њена дистинктивна црта, повучена је и поетиком Гогољевог *Шињела*.

Дакле, чиновник је служио у *једном (неком)* надлештву. Петровић живи „негде на четвртом спрату”.¹²² Не зна се, или „не можемо да вам кажемо тачно где” станује чиновник који приређује пријем, али је сигурно да живи у „лепшем крају града”, уз једну једину напомену — „дакле, веома далеко од Акакија Акакијевича”.¹²³ Најзад, шта ми знамо о унутрашњости поменутог надлештва? Знамо да је унутра неки ходник, сведен на пуко именовање. Шта знамо о кући, или соби Акакија Акакијевича? Знамо да у њој једе понекад говедину или срце супу за неким столом, али је и она заправо *само име*, испражњена од свих садржаја, локализовања, или одређења. Таква је и соба Петровића, кабинет важног лица, предсобље и соба помоћника шефа одсека. Највише што можемо да сазнамо о њима јесте на ком су спрату. Такав је и излог у коме се налази индикатор слике, просто излог неке радње. Било шта, грађевина са које се сручи креч на Акакијеву главу... Исто стоји и са *улицом* на коју Акакиј Акакијевич с времена на време излази, он просто изађе на улицу. И то је о тој улици све. И на коју год улицу да се изађе, то је просто улица, и ко год да се по улицама креће, креће се просто по улицама. А где, на пример, та улица излази? На *бескрајан штрџ*, или на другу улицу. Или води до, или од, наведених неодређених места. „Просто именовање (...) чини да ствари аутоматски кристалишу у *једноставне сличице*. Свет је *ухваћен у реч* (...). На тај начин се означавају и (...) места. Шума у којој јунак бајке залута *се само сјомиње, а никада се не ојисује*.”¹²⁴ То је цитат Макса Литија, из поглавља о апстрактном стилу бајке. Једноставне су, бајковне сличице и Акакијева кућа, и све остале (и овде непоменуте) локације,¹²⁵ које су успут и нелокализоване.

¹¹⁸ Лити 14 : 27.

¹¹⁹ Чапек 24 : 76.

¹²⁰ Неодређеност сижеа не види се из горњих цитата, али ћу је објаснити касније.

¹²¹ Лити 14 : 16, и даље.

¹²² Гогољ 10 : 131.

¹²³ Гогољ 10 : 140.

¹²⁴ Лити 14 : 29.

¹²⁵ Иако их код Гогоља не треба третирати као литијевски *јасно осветљене*.

Оне чак умеју да задрже и бајковне контрасте, попут лепшег, богатог, светлог, насељеног, краја познатог нам приређивача пријема, *веома далеко* од сиромашног, тужног, пустог и мрачног Акакијевог подручја становања. Или ону нарочиту, бајковно формулисану удаљеност *једног царсџива* или *једног надлешџива*. Али како се прелази са једне локације на другу? Како се путује поменутиим улицама? Лако. И неосетно. А у самом тексту неописано, или веома сажето. Иако је чиновник *веома далеко* од Акакија Акакијевича, све што о том путу (који Акакиј прелази пешке!) и о путовању, сазнајемо, јесте низање поменутих бајковних контраста (слабо осветљено — осветљено, пусто — прометно, сиромашно — богато (лепо обучене даме, кочијаши на лакираним саоницама и сељаци са дрвеним решеткастим)), неодређених локација, што је све заједно отприлике продубљено колико и једно стидљиво *најзад*, на почетку реченице која описује Акакијево стицање до циља пута и могуће последице путовања (замор...). „Најзад, стиже до куће у којој становао чиновник.” Из канцеларије Акакиј просто стигне кући. И ако се нешто о том путу и каже (а најчешће се ништа не каже), то је једино наглашавање како га Акакиј Акакијевич не осећа: „и тек кад би му се однекуд навалила коњска њушка (...) примећивао би да се не налази у канцеларији, већ на сред улице. Чим би стигао кући (...)”¹²⁶ Или: „Акакиј Акакијевич је изишао на улицу као у сну”, а освешћује га неотесани стражар. Потом просто „окрене кући”, не каже се ни да је њој стигао. Онда просто оде Петровичу, тј. „оде право к њему”.¹²⁷ А кад му сашију нови шињел, па путује у надлештво: „Пут уопште није примећивао и одједном се нашао у надлештву.”¹²⁸ Када му шињел украду, иако је пламичак светлуцао „у даљини, бољзна где, у некој кућици, која као да је лежала на крају света”¹²⁹ (курзивирано говори и о неодређености и о великој удаљености), он до те кућице у којој „живи” стражар, просто дотрчи. Начелнику опет само „оде”,¹³⁰ без помињања пута, као што је просто „дошао”¹³¹ и важној личности. Тако често стиже и кући. Јадни чиновници просто претрче пет-шест улица по мразу. Две локације, и саме неодређене, повезују се неодређеним путовањем. Простора као да нема, а грађевине и људи ничу ни из чега. Као да лебде у празнини. Или некада, као да се Акакиј, и остали, налазе на шаховској табли, а размаке између (и најудаљенијих) поља прелазе тако што просто бивају превучени од једног до другог сигурном приповедачевом руком. Отуда и утисак позорнице уместо реалног простора, утисак равни, на којој стоје „празне” (у Литијевом смислу пражњења од конкретности) куће, излози, надлештва, као стожери, а јунаци

¹²⁶ Гогољ 10 : 129.

¹²⁷ Гогољ 10 : 135.

¹²⁸ Гогољ 10 : 139.

¹²⁹ Гогољ 10 : 143.

¹³⁰ Гогољ 10 : 144.

¹³¹ Гогољ 10 : 146.

неосетно прелазе од једних до других. А ушавши у њих улазе само на реаранжирану бину. То јест, простор, објекти у простору и путовање (које означава пређени простор између објеката) „нису” Гогољу „битни”, и нису дубински, рељефно обрађени. То су више картонске плоче, на исто тако картонском подијуму, уколико подијума уопште и буде. Или: „отпор средине као да не постоји. Јунаци се крећу необичном брзином, и њихов пут није ни тежак ни лак (...) Јунак креће на пут и стиже на циљ без умора (...) Он је (...) као *йросџор једнога сна*.”¹³² Само, последњи цитат је преузет из испитивања руских бајки Д. С. Лихачова. (Говорећи о простору *Шињела* као о простору сна — обрати пажњу поготово на опис трга, удаљености кућице, и уопште простора у сцени крађе шињела.) А и наша метафора картонске површи okreће нас Литију, и апстрактној особености простора, *йовршинне* на којој бајка приказује радњу (додајемо ми, ако је на нечему и прикаже), као и лакоћи са којом јунак саобраћа између далеких, а и осталих, простора. Ево и једног примера, из добро нам познате бајке: „Иди, рекоше голубови ... Само што је Маша ушла у дворац.”¹³³ Само што је Акакиј стигао кући. Помињања пута ни нема. Јунак бајке често пође и дође, без ичега између, као и јунаци *Шињела*, места у којима живи или којима стиже су више *сличице* него реално „извајани” ситуирани објекти, неодређени било каквим географским координатама. Не зна се где је тачно живео чиновник.

„*Айсџракџносџи* времена скаске тесно је повезана са његовом затвореношћу. (...) Њега као да нема пре почетка скаске, а нема ни после њеног завршетка. Оно *није одређено* у општем току историјског времена.”¹³⁴ А присетимо се и нарочите неодређене *удаљеносџи* по Чапеку. Када је настало чиновничково презиме Башмачкин? „Већ одмах се види да је презиме *некада давно* постало од башмака; али *када, у које време* (...) *џо нико не зна*.”¹³⁵ (ничега овога не известно — стр. 164 у руском издању). Које се године родио Акакиј Акакијевич? Ни то изгледа није извесно, барем није речено. Када је — „доспео у надлештво, то нико није могао да каже.”¹³⁶ И, најзад, да ли време протиче за њега? Ако ћемо о протоку времена судити по променама које оно изазива — „увек је био преписивач”,¹³⁷ не. Чак као да је тако и дошао на свет. Младић, који према Акакију осећа сажалење, а презире своје другове, постављен је „тек недавно”. Болове у кичми од ветра Акакиј осећа „од пре извесног времена”. После иде к Петровичу у „прву недељу ујутру”, али коју недељу, и који је то дан од којег је она прва, не каже се. Акакиј Акакијевич паре је скупљао „од давних времена”. Најзад, колико је дуго Акакиј гладовао? Ни то се

¹³² Лихачов 16 : 63, 66.

¹³³ Афанасјев 5 : 1276.

¹³⁴ Лихачов 15 : 59.

¹³⁵ Гогољ 10 : 125—126.

¹³⁶ Гогољ 10 : 126.

¹³⁷ Гогољ 10 : 126.

не зна. Ради се о месецима, колико њих, није речено. Када добије повишицу, „још истог дана”, отрчи у дућан, али ког дана? А, „када је Петровић донео шињел, то је било... *тешко је рећи тачно ког је шо дана било*”.¹³⁸ Или, колико времена траје пут Акакија до чиновничког пријема?... За полицијског начелника зна се барем да је посетио *суџра* по крађи шињела, али важној личности он једноставно дође, чак без прављења икаквог временског односа и према претходној епизоди сижеа. Ту је време одсутно. Хајде да будемо смешни, па да се запитамо колико времена чека он на важну личност? Одговор код Гогоља нећемо наћи. Па чак не знамо ни кад је јадни Акакиј испустио душу. Ни када је „васкрсао”, ни колико је дана протекло до трена кад напада важну личност, по чему утвара нестаје. Међутим, претходно смо поменули да приповедач некад не прави ни односе према претходној епизоди сижеа. Некада их и прави — па су одреднице „још дуго затим”, „сутрадан”, „у прву недељу”, „рано ујутру”, „отада”, „још два—три месеца” присутне. Оне заправо служе као везивно ткиво између сижејних епизода, а не да представе реалан временски ток. Или, другим речима, „време (...) је тесно везано са сижеом.” Рачуна се „од једне епизоде до друге”. „Време се рачуна од последњег догађаја: 'годину дана касније', 'дан касније', 'следећег јутра’”.¹³⁹ Само, Лихачов говори о *времену скаске*. Чешћа су можда код Гогоља повезивања епизода и без уплитања времена, као однос радњи, са назнакама типа: када се десило ово, десило се оно; пошто је урадио то, урадио је то. „(...) и тек кад би му се однекуд навалила коњска њушка (...) примећивао би да се не налази у канцеларији, већ на сред улице. Чим би стигао кући (...)”. А и време, попут простора, савладава се неприметно, и без последица. Тако Акакиј пут до надлештва, а и временски пут као да не прелази, он се *одједном* створи тамо, без протока времена путовања. Време пута до пријема одређено је једним „најзад”. Дакле, време је неодређено (дато и у бајковним формулама „некада давно” и слично), потпуно одсутно, или подређено сижеу (што се заправо и равна са одсуством). Јунаку не ствара препреке. То је време бајке. Немогућност да се ухватимо за неку почетну тачну временску одредницу, од које ћемо бројати време („скаска почиње из одсуства времена”¹⁴⁰), и немогућност да, чак и у том случају, избројимо дане (јер углавном нису назначени) рађа утисак *лебдења у времену*, неисторијском времену чије протицање никада не можемо да осетимо, нити да кажемо у ком тренутку је јунак сада.

У нашем *једном* надлештву служи и *један* чиновник. Јунаци Гогољеви су „марионете”,¹⁴¹ „маске”,¹⁴² „дрвене лутке назване људи-

¹³⁸ Гогољ 10 : 138.

¹³⁹ Лихачов 15 : 57.

¹⁴⁰ Лихачов 15 : 59.

¹⁴¹ Ејхенбаум 12 : 255.

¹⁴² Набоков 18 : 80—81.

ма”,¹⁴³ „његова лица су скамењене позе”, а „над њима, као какав режисер или прави јунак, царује весело и титрав дух самог уметника”,¹⁴⁴ „фигуре”, или „фигуре од папира”.¹⁴⁵ Само, последњи у напмени, Лити је писао о јунацима бајке, па је и сам користио поређење тих јунака са луткама. „Њени ликови су бестелесне фигуре, без унутрашњег живота, без окружења; недостаје им веза са прошлошћу и са будућношћу, са временом уопште. Овај *недостатак дубинске њерсејектине* у бајци (...)”¹⁴⁶ Па добро, кренимо редом. Шта знамо ми о *телесности* Акакија Акакијевича Башмачкина? Он је „мало рошав, мало риђ, чак мало ћорав, с малом ћелом на глави (...)”. На основу овога описа рекли бисмо да је његово лице поприлично незамисливо, тј. *неодређено*. Та неодређеност описа, сем изостанком детаљнијег, и дубљег сагледавања карактеристика, наглашена је и прилогом „мало”, тј. „унеколико”, који и сам подразумева неизраженост и неодређеност извесне особине. Гогољев јунак скоро да нема лице. Акакиј има неодређених *једесетак* година. И поврх тога, тај број се и не доводи у везу са карактеристикама његове телесности (епизода са комичном надређеношћу важне личности). „Људима из бајке недостаје физичка дубина. (...) Она [бајка] зна за многе болесне принцезе, али болест се не именује: она нам о дејству болести на тело [за разлику од предања] ништа не говори, и не труди се да нам то тело дочара. (...) ми, значи, не видимо његову просторност и дубину, већ само површину.”¹⁴⁷ Гогољево лице управо има само површину. Али како болује Акакиј Акакијевич? Од које болести? Каквог ефекта има она на његово тело? Он има јаку грозницу. Лекар му предвиђа смрт за дан и по. Био је „у вагри и бунилу”, али ми не видимо описану ниједну грашку зноја. Ако замислимо штапану страну текста, опис болести узимао би на њој пет до шест неодређених, нејасних речи. *Дејство болести на тело* не видимо, а и не жели нам се ни дочарати. А сама болест је неодређена „јака грозница”, од које се умире, па и то без телесности. Набоков чак примећује да Акакиј са развојем приче све више постаје дух, без тела. Али, дајте нам и Петровича овамо! Шта знамо о телу овога незаборавнога јунака? Он је био једноок, и „рошав по *чишавом* лицу”. За толико се, изгледа, у лицу разликује од Акакија Акакијевича, пошто се ни о једном, ни о другом, о лицу ништа више и не каже. Дакле, степен рошавости је њихова дистинктивна црта. Али, сазнаћемо нешто и о његовој ноzi. Добро познати палац, и напоменути увод игле (од кога не потекне крв), признаћемо, уз једноокост и рошавост, не дају баш прецизна обавештења о физичком изгледу и телесности нашега кројача. А каква је *важна личност*? Она је просто — важна личност, као што је краљевић у бај-

¹⁴³ Лотман 17 : 299, али он неког цитира — нисам успео наћи кога.

¹⁴⁴ Ејхенбаум 12 : 249.

¹⁴⁵ Лити 14 : 17, и на другим местима.

¹⁴⁶ Лити 14 : 16.

¹⁴⁷ Лити 14 : 17.

ци просто краљевић, а мислим притом на одсуство икакве физичке карактеристике. Бркати лопови су заправо само бркови плус огромна песница, *неки* бркати људи вероватно вишег раста, „какви — то већ није (Акакиј) могао да разазна”. Напоменућу да, иако Акакиј овде прима ударац коленом у стомак, о телесном болу ништа се не каже. Он пада као лутка, или шаховска фигура коју оборимо прстом. Петровичева жена Немица јесте капица плус марама, а лепотом „изгледа није могла да се подичи”.¹⁴⁸ Када је замишљам, замишљам капицу и мараму, и ничег између то двоје. Тела нема, има само одела. Стражар је халебарда. Чиновници су више одела него људи, а визуелно, њихово растрчавање по граду изгледа као гомила графитом извучених црта по папиру. Уопштеније говорећи, физички опис Гогољевих ликова заправо је збир неколико карактеристичних детаља, или одевних предмета, ако и толико (о начелнику полиције се, нпр. не каже ништа), између којих као да нема тела. Као што ни куће, станови, ходници и одсеци *Шињела*, у извесном смислу, немају тела. То су људи попут Шагалових људи, куће попут Шагалових бајковитих кућа (и не чуди што је поменути уметник насликао слику *Омаж Гогољу*).

„Бајка нам показује само дводимензионалне фигуре, а не људе са живим унутрашњим животом.”¹⁴⁹ „Фигури бајке недостаје свет осећања као такав, а уз то и свака психолошка дубина.”¹⁵⁰

Управо овај недостатак омогућује и *једнодимензионалности* бајке — тј. по Литију непостојање узбуђења или душевне узбурканости при саобраћању са оностраним, нечим што одступа од реалног света. Сасвим у складу са тим Акакиј песницу бркатог крадљивца величине главе не доживљава као страшно јер она одступа од реалног, већ зато што представља опасност по њега. Он доживљава профани, а не нуминозни страх. То је потврђено и даљим током приче, где Акакиј „размишља” само о нестанку шињела и о томе да је опљачкан, а уопште не о необичности читаве сцене и крадљиваца. Њему је сасвим нормално и да на прстима хода по улицама. Полицији је нормално да јури повампиреног мртваца, а становништву да полицији на мртваца шаљу тужбе. Нема психолошке реакције при сусрету са нереалним, и оно се не испитује. Сетимо се мајора Коваљова који јури свој нос, и на њега се и љути, а при том нигде не преиспитује заиста необичност догађаја, већ се више брине о чину и друштвеној срамоти, а чиновник који издаје огласе све што о лицу Коваљова, кад му га овај открије, има да каже јесте: „Заиста, врло чудно (...) Место је савршено глатко, као тек испечена палачинка. Да, невероватно глатко!”¹⁵¹ Тешко да је његова реакција дубоко схватање „оностраности” догађаја.

¹⁴⁸ Гогољ 10 : 131.

¹⁴⁹ Лити 14 : 18.

¹⁵⁰ Лити 14 : 19.

¹⁵¹ Гогољ 9 : 57.

Вратимо се пасусу изнад претходног. Шта ми знамо о унутрашњем свету Акакија Акакијевича? Готово ништа. Шта ми знамо о његовом болу? Једнако мало. „Јунакиња из бајке успева да седам година одржи завет ћутања. О душевним мукама и конфликтима који притом морају настати права бајка нам ништа не прича.”¹⁵² Мада може бити и одступања. У сваком случају, те муке и конфликти, као и унутарњи свет јунака нису њена преокупација. Гогољев јунак успева да издржи вишемесечни општи пост да задобије новац за шињел, а „о душевним мукама и конфликтима” каже се да му је у почетку било тешко, па се после некако навикао — и то је све. О болу који истрпи због крађе шињела — „Акакиј Акакијевич полако оде тужан у своју собу, а како је у њој провео ноћ, нека оцени свако ко може да се уживи у положај других”.¹⁵³ Али нам се о тој ноћи не говори. Када се пред сликом насмеши, не сазнајемо шта се одиграва у његовој глави (о овоме ће бити речи и после). А пред смрт не знамо да ли је чуо своју смртну пресуду и да ли је утицала на њега. Ако се осећања и помену, она заиста као да су на извесној равни, а не у слојевима. Та су осећања *илишка*, али не у вредносном смислу. Нема дубинске интроспекције, нема ни рељефности у њиховом приказу. Као да су то осећања детета у човеку од педесет година. Акакијеви остаци говора (ти бројни прилози, несигурна замуцкивања, и туц-муц завршеци) пандан су плићаку хуманости његовог унутрашњег света.¹⁵⁴

Он је носилац једног поступања — вечити преписивач, изопштен, благ и одвојен од света. (Намерно још увек не говорим о завршетку *Шињела* и сцени смрти.) „Замршена сложеност људског бића у бајци бива разрешена — уместо да су сједињене у једном једином човеку, могућности различитог поступања бивају јасно одвојене једне од других и додељене различитим фигурама које су равански распоређене и стоје једна крај друге.”¹⁵⁵ Тако поред Акакија, бајковно контрастирани, стоје несносни чиновници, увучени у свет, друштвени, задиркујући Акакија коме на памет не би пало да икога ишта приупита, а камоли задиркује. Или педантни чиновник чије је око, док Акакиј „ни један једини пут у животу није обратио пажњу на оно што се свакодневно дешава на улици”, „тако оштро да опажа чак ако се коме на другој страни улице покида пантљика на ногавици — што увек изазива благи смешак на његовом лицу”.¹⁵⁶ Зато је бајковита сцена у којој се приказују *сви* чиновници како у вечерњим часовима попуњено проводе време (сви су као један носиоци истог, једног поступања), а Акакиј га, са друге стране, проводи у преписивању. То је претходни бајковни контраст.

¹⁵² Лити 14 : 19.

¹⁵³ Гогољ 10 : 144.

¹⁵⁴ Види код Ејхенбаума помен тог говора као говора марионете, мада анализа није даље разрађивана — Ејхенбаум 12 : 255.

¹⁵⁵ Лити 14 : 19.

¹⁵⁶ Гогољ 10 : 129.

Али, ваља увидети још једну бајковиту црту Акакијевог лика. Акакију се ствари дешавају. Он је вечито покретан спољним подстицајима. „Није унутрашњи, већ спољни подстицај оно што јунака из бајке покреће напред. Њега гоне и њиме управљају дарови, проналазци, задаци, савет, забране, чудесна помоћ и препреке, тешкоће и срећне случајности, а не његова сопствена стремљења.”¹⁵⁷ Акакија покреће непогодна клима (тешкоћа), недостатак новца (задатак), изненадна повишица (помоћ), позив чиновника, крађа шињела. Чак и тамо где нам се чини да ће преузети иницијативу у своје руке, помаже му газдарица, *један чиновник*, и слично. Да би отишао код начелника полиције потребан му је газдаричин *савети*, а важној личности одлази управо по *савету* чиновника подстакнутог сажаљењем. Он свој стари шињел очигледно не жели да мења, али га петроградска клима и Петрович (помоћник) на то приморавају. И приповедач је тога свестан, и пре покретања радње (тј. мотива климе), каже: „Тако је протицао *тихи живои* човека који је са четиристо рубаља плате *умео да се задовољи својом судбином*, и који би можда дотерао и до дубоке старости *да није било разних невоља (...)*”.¹⁵⁸ Па чак иако је заслужио много боље радно место Акакиј га не тражи, и, поново на спољни подстицај, чак и одбија. (Опет намерно не говорим о изузетцима, говорићу о њима касније).

Он је изолован од свог окружења. Али каква је та *изолованост* Акакија Акакијевича? И шта значи када, говорећи о недостатку дубинске перспективе, Лити помене да јунак нема (изолован је од *окружења*)? То значи да је дом јунака недефинисан, да нема укоренености у родбинске односе. „Од родитеља се растаје уколико они нису битни као покретачи радње.”¹⁵⁹ О родбини Акакија чујемо мало на почетку, који је уједно и растанак од њих, будући да се отад више не помињу у тексту, нити Акакију, нити радњи, нешто конкретно значе. Мајка умире, родбина нестаје. Акакиј нема дом, он има само пребивалиште. Сто у његовој кући једнако му је, изгледа, драг, као и било који други сто. Он ту преписује, врши радњу, а не—осећа. И још нешто. То значи недостатак дубинске перспективе у приказу веза између јунака, или другачије речено, изолованост јунака једних од других. То не значи да јунаци међу собом не успостављају икакве везе, већ да те везе нису „чврсте и трајне”,¹⁶⁰ ни унутрашње. Помоћник искрсава ни из чега и исто тако нестаје када дужност обави. А веза између њега и јунака није продубљено унутрашње пријатељство, него је чак и отеловљена у виду дара, као и све друго пренесена на спољашњи план. Тако и Акакиј „искористивши” Петровича више и не помишља на њега. А сам Петрович испарава, једноставно се више не

¹⁵⁷ Лити 14 : 20.

¹⁵⁸ Гогољ 10 : 128.

¹⁵⁹ Лити 14 : 21.

¹⁶⁰ Лити 14 : 22.

помиње у тексту. Њихова краткотрајна и лако раскидива бајковна веза отеловљена је као шињел, као помоћ-дар. Виновник повишице — директор, од тог се не разликује. Судбина оностраног у бајци је таква да „ми од њихових особина (...) видимо само онолико колико нам то радња допушта”. „Ни код њих немамо прилике да бацимо поглед у психолошке дубине”, а она се „тренутно појављују”, а „затим поново нестају”,¹⁶¹ тј. губе се у ноћној тмини. Хоћу да кажем да и бркати лопови деле судбину бајковних оностраних бића. Њихова веза са Акакијем је тренутна и непродубљена, а сами се губе нагло као што су се и створили. Акакиј и његова газдарица повезани су отварањем врата, саветом — радњом, спољним планом, којом се Акакиј „повезује” и са свим осталим ликовима (изузетак је сажаливи чиновник са почетка, газдаричино комшијско запрепашћење над псовкама Акакија, али су то интерполације безопасне по бајковни систем). Не видимо дубље узроке чиновничког задиркивања, а њихова веза са Акакијем такође је бајковна (дата кроз бајковни контраст). Важна личност и остале Акакијеве наде, са њим не успостављају никакву људску везу, баш као ни лекар који му хладнокрвно пресуђује смрт за дан и по, или добронамерни чиновник саветодавац. А везе осталих, тј. свих ових јунака међу собом, ван Акакија, остају скривене, непомињане. Што се односа чиновника и помоћника шефа одсека тиче — њихова комуникација је више комуникација чиновна, него људи. *Празна* колико и тапшања по колону између важне личности и њеног „пријатеља”. А и гранање веза ван Акакија остаје успутно. Занимљива је Литијева напомена како су јунаци бајке „изоловани у односу на свој *унутрашњи*, као и на спољашњи свет”.¹⁶² Као да нагласи ту одвојеност од сопствене унутрашњости, која, између осталог, ствара утисак *илијскоће* лика, непродубљености психологије, Акакиј Акакијевич, по одласку од Петровича, „поче да се прибира, сагледа свој положај у јасном и правом стању и *поче да разговара са собом*, не неповезано, већ разборито и отворено, *као с њаметним пријатељем, с којим се може разговарати и о најинтимнијим стварима*”.¹⁶³ Овај утисак изолованости од самога себе, осетан је у монолозима Акакија Акакијевича, за које се има осећај да су заправо дијалози — дакле, не непосредан разговор са самим собом, већ разговор са „паметним пријатељем, са којим се може разговарати и о најинтимнијим стварима” који се зове *Ја*. Изолованост од окружења, уз новододану изолованост од самога себе, једна је од кључних особина Акакијевог лика, али и осталих ликова *Шињела*. Сви су блиски међу собом колико је и Петрович близак са својом женом, али их, иронично, управо та заједничка црта чини заиста блиским (у смислу структуре лика). Занима нас и, више

¹⁶¹ Лити 14 : 23.

¹⁶² Лити 14 : 23.

¹⁶³ Гогољ 10 : 135.

као напомена, то да се изолованост може манифестовати и „на спољњем плану”. „Родитељи умиру и остављају децу саму (...) Сваки од тројице браће одлази сам у туђину. (...) На тај начин фигуре бајке се ослобађају познатих људи и познатих предела и као изоловане крећу у свет.”¹⁶⁴ Тако Акакију умире мајка, а важна личност се својим чином својевољно изолује од своје околине, одлази у своју туђину. Дакле, фигура бајке је *без окружења*.

„Конечно, површинском свету бајке недостаје и димензија времена.”¹⁶⁵ Време не мења бајковне јунаке, и они не старе, и не развијају се у времену. Немају веза са својом прошлошћу, немају потанког развојног пута од порекла (рађања, нпр.) до својих садашњих положаја. Акакиј Акакијевич се роди, да му се име. А следећа реченица гласи: „Када и како је доспео у надлештво, и ко га је поставио, то нико није могао да каже.” И одмах за њом: „Ма колико да су се мењали директори и разни начелници, он се *увек* налазио на једном те истом месту, на једном те истом положају, на једној те истој дужности; увек је био преписивач, тако да су људи закључили да је, зацело, тако и на свет дошао, већ потпуно оформљен, у вицмундиру и са ћелом на глави.”¹⁶⁶ Јунак је дат као изолован од времена, и од промена, као да је потпуно оформљен дошао на свет. Остали јунаци, у овом аспекту показују безазлена одступања, мада се, треба запамтити, њихова промена не одвија готово никада пред нама (!), већ је увек смештена ван времена радње приче (нпр. Петровић је некад био Григорије, важна личност неважна), заправо, ван бајковитог дела приче (и о томе ће бити речи).

Ироничан однос писца према јунаку у одсудним тренуцима његовог живота са своје стране доприноси доживљају јунака као марионете, обезвређујући хуманост и дубину његовог унутрашњег света својим „олаким” односом према њему — тако и инфантилност има свога удела у постизању бајковне *површиности* лика (види примере из првог дела рада). Дакле, лик је неодређен физички, психолошки, окружењем, у времену, као и у простору, инертан, тј. вечито покретан спољним подстицајима. Отуда Гогољ и каже упућујући нас на бајковитост јунака иницијалном бајковном формулом: „у једном надлештву служио је *један* чиновник”. Зато Акакију и помаже *један* чиновник. Чудно! Ми смо опет заборавили на име нашега чиновника! Ако је важна личност безимена,¹⁶⁷ зар је име Акакија Акакијевича да-

¹⁶⁴ Лити 14 : 42

¹⁶⁵ Лити 14 : 23

¹⁶⁶ Гогољ 10 : 126—127

¹⁶⁷ У сцени тапшања по колону важне личности и њеног пријатеља наизглед се помиње њено име, али ми заправо не знамо које од два имена њој припада. А управо сам Гогољ потенцира именовање *важном личношћу*, не користећи уопште њено право име (очигледно за потребе бајке). Тако да и претходна сцена као да не жели да допринесе правом именовању важног лица, већ да нас поводом њега стави у недоумицу, да истакне одсуство имена.

леко од тога? Оно у једнакој мери потпада под имперсоналност, индивидуалну непродубљеност, намерно одрицање од рељефности, достојну обичности имена једне Маше, или симболичности једне Пепељуге (*Акакиј* би се могло превести као *Безрешан*), и њихових (имена) апстрактности. Чини се да га не можемо прострети у дубину, непрекидна понављања истог слога, као да плутају по бистрој (или безбојној) површини имена, као да ју и сама чине.¹⁶⁸

Дошли смо до сижеа *Шињела*. Њега ћемо помније испитати у последњој четвртини рада (укупног). За сада позабавићемо се детаљима корисним у овом тренутку. „Видљива изолација и невидљива свеопшта повезаност”¹⁶⁹ јунака имају своје последице и по радњу. Оне се могу применити и као одреднице сижеа. Изолованост јунака претпоставља њихово лако комуницирање, и могућност неотезаног појављивања у било ком тренутку, како је слободна од свих дубљих веза са реалношћу. Тако се помоћник појављује кад јунаку затреба. Изолованост јунака омогућава и да се помоћник појави као да зна тајну законитост, баш кад јунаку затреба. Тако се долази и до апстрактне прецизности бајке, која воли да своје епизоде уклапа тачно са чврстим контурама. Ова контурност епизода може бити наглашена и јаким контрастима. Тако у две суседне епизоде „не мора да постоји никаква унутрашња повезаност између два узастопна стања.” „Змај се претвара у вепра, вепар у зеца, а зец у голуба.”¹⁷⁰ Изолованост је, дакле, могућа и као изолованост епизода радње, које су „затворене целине”.¹⁷¹ Тако помоћник обави своју дужност, и одмах нестане, да се више у бајци и не јавља, а ни јунак не помишља да опет потражи његову помоћ. Радња везана за помоћника и она што следи после, затворене су самосталне целине, и не морају бити преплетене. Неколико примера из *Шињела*. Петровић, наш помоћник, већ смо рекли, стиже, прецизан као сат, тачно кад јунаку затреба, у најбољи могући тренутак доноси нови шињел. И пошто га је тако донео, и потврдио контурност и прецизност уклапања епизода бајке, он нестаје, и у причи се више не јавља.¹⁷² Потврдивши и њихову изолованост. Директор, видели смо, страда од исте судбине. О неочекиваној појави уштеђевине (подражавање утиска чудесне помоћи) писали смо у првом делу рада. Газдарица и чиновник, са својим саветима, као и претходни омогућавају (непрекинут) развој сижеа, а затим исто тако нестају. А ако је могуће да се змај претвори у вепра, или зец у голу-

¹⁶⁸ Поново се осећам обавезаним да уз захвалност поменем како ми је на *бајковитости* имена Акакија Акакијевича указала једна колегиница, а да не кренемо Гогољевим стопама, поменимо и њено име, Ксенија Вуловић. Свакако да се све могуће замјерке имају упутити мени, а не њој, уколико их уопште буде. То јест, напоменом не скидам кривицу са себе, већ је радо прихватам.

¹⁶⁹ Лити 14 : 54.

¹⁷⁰ Лити 14 : 39.

¹⁷¹ Лити 14 : 42.

¹⁷² Акакиј га се сети накратко у самртном бунцању.

ба, могуће је и да се ангина претвори у смртну болест. Екстремност контраста је бајковна. Акакиј се разболи од ангине, она се сутрадан претвори у јаку грозницу, и прорекне му се смрт за дан и по. Он умире, као и толики бројни јунаци бајке, без трагике (она није иманентна сцени, већ дочарана по њој уз помоћ приповедачевих коментара), прилагођени сублиматорном стилу где се „губи конкретност и реалност, дубина веза и осећања, нијансе и озбиљност садржаја”.¹⁷³ А када смо већ код контраста бајке у којој „богато одело стоји поред похабане одеће”,¹⁷⁴ поменимо и разлику и доживљај те разлике између старог и новог Акакијевог шињела. Дакле, нису одређени (одсутни су) прелази, повезаност, или мотивисаност епизода једне другом.

За презиме јунака не зна се у које време и на који начин је постало од башмака, сем да је то било *некада давно*. Овај индикатор за држава и бајковну неодређеност.

Гогољ пише бајку. Ако смо у првом делу рада (првој „четвртини”) видели сталне моменте структуре *Пејелуџе у Шињелу*, то смо у досадашњем току другог дела рада увидели описану структуру бајке уопште као „подземну” структуру целог¹⁷⁵ *Шињела* (па и када конкретне паралеле ослабе). Ипак треба напоменути да је конкретно бајковно и опште бајковно у самом *Шињелу* јединствена целина, један уметнички свет, баш као што и било која бајка у себи садржи „измешане” оба аспекта, особености бајке уопште, и специфичности конкретне бајке. Тако по бајковитом изоловању јунака ван времена и промена (Акакија) следи момент чиновника који га задиркују (девојке коју малтретирају). Тако се преко бајковног простора (бајка уопште) путује на Акакијев *џријем* (момент *бала* конкретне бајке *Пејелуџа* у нашем случају), који се и сам одржава у *лејштем крају града* (бајка уопште). Конкретно бајковно и опште бајковно у *Шињелу* чине једно друго виднијим (индикатор Акакијевог презимена додатно је наглашен као индикатор бајке самим тиме што се за исто презиме каже да је настало у бајковитом *некада давно*, *лејши крај града* додатно је наглашен као бајковна одредница самим тиме што је то адреса становања приређивача „Пепељугиног” бала, и сл.), и допуњују се.

Међутим, овде би требало нагласити разлику између онога што је *неодређено*, и онога што *није одређено*. То је разлика између намерне замућености и одсуства. Није исто кад се не каже да јунак мисли (одсуство елемента), и кад се не каже шта он мисли (замућеност елемента), када се не каже где неко станује, и када се каже да није познато где неко станује. Оно што је неодређено, у нашем случају може да значи нешто што није одређено, али оно што није одређено не значи нешто неодређено. Замућеност може да индикује одсуство,

¹⁷³ Лити 14 : 75; уз опаску да Гогољ заправо *јразни*, а не *сублимира*.

¹⁷⁴ Лити 14 : 38.

¹⁷⁵ За потребе овог тренутка задовољимо се атрибутом *целољ*, касније ћу унеколико исправити ову тврдњу.

или да представља замаскирано odsustvo, или да на извeстан начин потврђује odsustvo, али odsustvo не индикује замућеност, odsustvo је јасно, њега просто нема. Све то је још увек мутно и недоречено. Али управо ћемо се посебно позабавити местима неодређености у ужем смислу, и покушати да установимо њихову заједничку црту. Имаћемо посла са приповедачевим коментарима, са самим приповедањем. До сад се већ могло рећи: Гогољ није пресликана бајка! И поздрављам такву примедбу. Она је прави увод у наредни део (последњу четвртину) рада.

а) „У надлештву ... али боље да не кажемо у ком надлештву. Нема ничег горег од свакојаких надлештава, пукова, канцеларија и, једном речју, свакојаких службеничких сталежа. Данас сваки човек у увреди нанетој њему лично види увреду целог друштва. Кажу да је недавно стигла представка једног капетана начелника окружне полиције, не сећам се више ког града, у којој он јасно показује да се државне наредбе не извршавају, и да се његово свето име изговара без икаквог повода. А као доказни материјал приложио је подебео том неког романтичарског дела, у коме се на свакој десетој страници појављује капетан окружни начелник полиције, понегде чак и у потпуно пијаном стању. Дакле, да би се избегле евентуалне непријатности, боље да надлештво о коме је реч назовемо просто *једно надлештво*. Дакле, у једном надлештву служио је један чиновник; (...)”¹⁷⁶

„На жалост, не можемо да вам кажемо где је *шачно* становао чиновник који је славио рођендан: сећање почиње нагло да нас издаје и све што постоји у Петрограду, све куће и улице слиле су се и помешале у глави, тако да је врло тешко извући нешто отуда у исправном стању. Како било да било, сигурно је бар то да је чиновник живео у *лејшем крају града* — дакле, веома далеко од Акакија Акакијевича.”¹⁷⁷

б) „Када је Петровић најзад донео шињел, то је било ... *шешко* је рећи *шачно* ког је *шо* дана било, али то је зацело био најсвечанији дан у животу Акакија Акакијевича.”¹⁷⁸

в) „Када и како је доспео у надлештво, и ко га је поставио, то нико није могао да каже. Ма колико да су се мењали директори и разни начелници, он се увек налазио на једном те истом месту, на једном те истом положају, на једној те истој дужности; увек је био преписивач, тако да су људи закључили да је, зацело, тако и на свет дошао, *већ пошитоно оформљен, у вицмундиру и са ћелом на глави*.”¹⁷⁹

г) „Није познао како су у надлештву одједном сви сазнали да Акакиј Акакијевич има нови шињел и да капута више нема. Истог

¹⁷⁶ Гогољ 10 : 125.

¹⁷⁷ Гогољ 10 : 140.

¹⁷⁸ Гогољ 10 : 138.

¹⁷⁹ Гогољ 10 : 126—127.

часа сви истрчаше у предворје да виде нови шињел Акакија Акакијевича.”¹⁸⁰

„Насупрот свим очекивањима, директор није одредио Акакију Акакијевичу ни четрдесет, ни четрдесет пет, већ читавих шездесет рубаља; да ли је предосећао да је Акакију Акакијевичу потребан шињел, или се то десило сасвим случајно, *није њознаџо*, али он је захваљујући томе имао двадесет рубаља више. Та околност је убрзала ствар.”¹⁸¹

д) „Већ одмах се види да је презиме *некада давно* постало од речи башмак; али *када*, у *које време* и *на који начин* је постало од башмака, *џо нико не зна*.”¹⁸²

„Радознало се зауставио пред осветљеним излогом једне радње да погледа слику *неке* лепе жене која је скидала чизмицу обнаживши целу, веома лепу ногу, док је иза ње, кроз врата друге собе вирио неки мушкарац са залисцима и лепом кратком брадицом под усном. Акакиј Акакијевич одмахну главом и насмеши се, па продужи својим путем. *Заџџо се насмешџо*: да ли што је угледао потпуно непознату ствар, за коју ипак свако има разумевања, или зато што је, као и многи чиновници, помислио: ’Но, већ ти Французи! нема шта, ако нешто замисле, онда већ, заиста, овај...’ А можда чак ни то није помислио — *џа, нико не може да се увуче у човекову душу и да сазна све џџо он мисли*.”¹⁸³

„Акакиј Акакијевич је био изванредно расположен, чак је, *ко зна заџџо*, изненада потрчао за једном дамом која је као муња пролетела крај њега њишући се необично читавим телом, али се брзо зауставио и наставио по старом, врло полако, зачудивши се и сам откуд му од једном толика брзина.”¹⁸⁴

И поздрављам стрпљење које ми је допустило задуго необразложене цитате. Али и систематичност која уочава да сви они имају нешто заједничко. Оно што је у бајци неодређено (у смислу одсутно) називаћу *бајковна месџа неодређеностџи*, а за Гогоља ћу користити просто термин *месџа неодређеностџи*. Дакле, оно што је свима заједничко, то је присуство приповедачевог (експлицитног) коментара, као додатног разјашњења, или правдања — бајковног места неодређености. Али и ефекат који се тим коментаром постиже. Приповедач свет у коме живи покушава, заваравалући траг, да транспонује у бајку. Управо у овом заваравалу трага клица је приповедачеве духовитости, и основ односа према бајковним структурним местима. Када кажем *џокуџава* заправо мислим *издаје се да џокуџава*. У примерима

¹⁸⁰ Гогољ 10 : 139.

¹⁸¹ Гогољ 10 : 138.

¹⁸² Гогољ 10 : 126.

¹⁸³ Гогољ 10 : 141.

¹⁸⁴ Гогољ 10 : 142.

а), б), в), г), д) уочава се да сам бирао места која подразумевају неодређеност простора (а), времена (б), лика (в), сижеа (г) и индикатора (д), при чему неки примери обухватају и више њих. Приповедач бајковна места неодређености преводи у места неодређености. Како он то ради? Приповедач не помиње бајку, нити њен неодређени простор, већ надлештво назива *једним* да би избегао непријатности које би му именован прозвани могли приредити; не помиње се бајковно неодређено место становања (простора), већ га памћење издаје; ни бајка, нити њено неодређено време, већ је тешко рећи тачно ког је то дана било; не помиње се изоловани бајковни јунак, и не назива га зато *један чиновник*, већ нико не може да каже ништа више о њему сем да преписује, и то јер су само то и видели, а и боље да се избегну евентуалне непријатности; не помиње се бајковни сиже у ком се без одређивања реалних услова зна и више него што се може знати, нити подражава епизоду *Пејелуђе*, већ није познато како се то десило да сви истог часа изјуре пред Акакија; не помиње се никаква бајковна помоћ која омогућује лагодан проток радње, него није познато ни то да ли повишица долази случајно — то је *околност*; а ко зна зашто је Акакиј потрчао за дамом, и бога питајте зашто се насмешио на даму у излогу (та нико не може да проникне у главу другог човека), и дама је *нека*, нико не зна ни откуд му тачно дато презиме — ни говора о индикаторима бајке. На то сам мислио рекавши да приповедач завава траг. Оправдања која притом користи су могуће непријатности, лоше памћење, или просто немогућност да се нешто сазна, или неодређеност (немање) информација. Он *заварава трагове бајке*, *сакрива* њено присуство: *актуализујући* бајковна места неодређености (*једно* надлештво је надлештво, везано за реално *данас*, тј. реалну садашњицу од чијег се гоњења приповедач боји; проблеми памћења или немогућности да се нешто сазна везани су за тренутак приповедања, или било које конкретно време у коме се приповедач „распитивао”), *уводећи* у њих *емоционалност* (према једном надлештву очигледно се *има* емотиван, раздражен или ироничан, *сјава*; писац *жали* што нам не може рећи адресу становања), *образлажући* их и *иправдајући* (сва наведена оправдања), *ипроширујући* их (на њих се наизглед непотребно обраћа нарочита пажња) и *субјективизирајући* (како се приповедач експлицитно јавља), *ипреводећи их* претходним у *места неодређености* (у ужем смислу замућености, замагљености), *уводећи* у њих *иронију* (пример под в) се завршава, после дугог описа и изоловања јунака курзивираним, према јунаку ироничним речима; *једно* надлештво прожето је иронијом према реалним надлештвима), *хиперболу* (брига за *тачно* адресу чиновника; губитак памћења; љутња и уопштавање мишљења о надлештвима; брига за *тачно* време доношења шињела; брига за тачно објашњење смешка Акакија), и *самоиронични хумор* који избија из наведених хипербола (и постуака), по-

готово ако их суочимо са неодређеним приповеданим текстом.¹⁸⁵ Све време бајка се приповеда као анегдота. Приповедач све време сакрива бајковно, заварава траг. Али он зна да приповеда бајку, он зна да користи њена структурна места. Зашто нас онда заварава као да то не чини, зашто сакрива?

Можда нам се део одговора понуди ако се вратимо питању: како заварава? Када Акакију стигне неочекивана повишица од двадесет рубаља посебна се пажња наизглед непотребно сабира на узроке из којих ју је директор одредио. Приповедач, да би стварима дао још необичнији изглед, у читав догађај уплиће и коментар „није познато”. Када Акакиј стигне у надлештво, сцена у којој га сви наједном радознано салете, прошла би неопажено, или готово неопажено, да приповедач посебно није истакао њену необичност поновним — „није познато”. Као одговор на мотиве Акакијевог изненадног јурења за стреловитом дамом јавља се као недоумица загонетајуће „ко зна зашто”. После упитног пребирања разлога Акакијевог смешка, поново као неодгонетнути вишак остаје реченица — „а можда чак ни то није помислио”. Тајновито „то нико не зна” обавија и његово презиме. Стварају се читаве мале интриге. Приповедачеви коментари (неодређености), заваравања, „заташкавања”, парадоксално сабирају и сакупљају нашу пажњу на саму сцену. Указују да у њој лежи нешто необично, *нешто још*. Па га и сами граде (повишица би била пука повишица, али је сплетом приповедачевих коментара она изграђена као необична, чудесна помоћ; сцена окупљања у надлештву је коментаром — *није познато* — „дограђена” као необична чудесна помоћ). А то нешто је бајка, бајковита помоћ, сиже, или индикатори ка њој. Са читаоцем се игра жмурке при чему онај који се сакрио непрекидно узвикује из свога скровишта: Нисам ту! из жеље да буде пронађен. Он сакрива истину, али тако да је ми боље уочимо и откријемо, него што бисмо то могли да сакривања нема. Већ ту се види приповедачева самоиронија, пропраћена тихим или гласнијим осмехом (хумором који самоиронија садржи у себи). А ако погледамо пажљивије и остала оправдања која се користе да прикрију бајковно, видимо да ова оправдања, попут лоше смишљених и провидних оправдања за недоласке на састанке, часове, и слична дешавања, изазивају и сама хуморан ефекат, и то управо због своје намерне, смишљене баналности, провидности и наивности. Писцу се тобоже све мешало у глави, не сећа се ниједне улице, ниједног места у Петрограду („све што постоји у Петрограду” слило се у нејасну масу), а на крају приче одједном се сећа имена мостова (Калинкин, Обухов) и имена Корјушкине улице са детаљним образложењем да се ту, у једној четврти, јавља наша утвара. Чини нам се да је приповедач нагло изгубио пам-

¹⁸⁵ Ејхенбаум 12 : 255—256 (Говори о неодређености *Шињела*, уз неколико примера, суочених са њоме лажних, комичних, приповедачевих обећања подробног описа.)

ћење управо када је дошао до бајковног места неодређености. Приповедач овде самога себе раскринкава. Пружа нам кључ за разумевање места неодређености и бројних „није познато” као путоказа ка бајковном, свесно предочавајући коментар, који би то омео, у једном од њих, као лажан, маску, глуму. Он се поиграва бајковним одсуством, заправо више око бајковног одсуства, као да се са њим измотава, поново фокусирајући читаочеву пажњу на њега. Па и о празничном достављању шињела — „тешко је рећи тачно кад је то било”. Уз то, постављено где му није место (ишчекујемо уместо њега део реченице који му следи), па онда и пренаглашено бригом за *шачним* временом (Гогољ нас „боде прстом у око”). Први пример изузео сам из досадашњих разматрања како се за њега није могло рећи исто што и за претходне. Њиме се не „заварава траг” као у претходним примерима. Ништа у њему „није познато”. Али, боље да не буде познато. За разлику од бајковног „не у нашој држави” код Гогоља је боље „да не кажемо у ком надлештву”. Измена формуле приповедања бајке подупрта је и добрим разлозима, али који, нажалост, немају никакве везе са бајком. *Једно* је *надлешћиво* очигледно само *надлешћиво* реалног света, бојазни да у њему вребају сличне опасности и перипетије постављено у надлештво бајке — прво се каже у *надлешћиву*, па се затим „предомисли” у *једно надлешћиво*. Оно је тиме битно одвојено од предела „чисте” бајке. О њему се битно другачије приповеда у односу на приповедање „чисте” бајке.

Гогољ местима неодређености травестира само *приповедање* бајке. Гогољ се поиграва¹⁸⁶ *приповедањем* бајке. (Да не буде нејасно, самоиронично *ко зна зашћо*, и сл. везе са индикаторима *истичу* из општег духа поигравања везом са бајком, истичу из травестије бајковног приповедања, нису травестија бајковног приповедања). То је заједничка улога поступака „сакривања” бајковних места неодређености (приповедачевих коментара) — образлагања, емотивности, проширивања, актуализовања, субјективизирања, замућивања, ироније, хумора, хиперболе. Дакле, циљ заваравања трагова, сакривања, није *избеђавање нејријайности* (и сл.), циљ тог сакривања јесте раскривање бајковног, али као травестирано приповеданог — тиме некада и као травестираног. Приповедач нас тако доводи до свести, и изражава своју свест, о поетици свога приповеданог текста, постављеног травестијом у односу на поетику бајке. Тако бих ову самоиронију назвао и *поетичком интјерјункцијом*, будући да коментарима поетичке трезвности прекида и другачије интонира прост ток приповедања. Она је наставак, израз, и путоказ поетике (осталог) текста *Шињела*. Занимљиво је да и у *Носу* наилазимо више пута на слично структури-

¹⁸⁶ Рекавши да се Гогољ *поиграва* приповедањем бајке алудирам поготово на примере за које сам и везивао израз и уже значење *поигравања* у горњем излагању.

рана места неодређености сижеа (види завршетке делова, где догађаје је „прекрива магла”, и „нико не зна шта се даље десило”).

Травестија самог приповедања бајке (кроз коментаре) очигледно оставља последице и на саме моменте бајке (простор, време, итд). Само од себе поставља се, дакле, питање травестије бајковног уопште у деловима *Шињела* који не носе неопходно жиг приповедачаевог коментара, заправо у којима се он експлицитно не јавља. Остало је отворено питање: чега је то поменута иронија путоказ? На шта се она наставља, и шта се то наставља на њу? Шта изражава?

Бајковни простор је актуализован. Није више реч о бајковном „једном царству”, које је, видели смо у иницијалној формули „Жар птице” јасно одвојено од конкретне државе, и тако апстраховано из реалности, већ о *једном*, петроградском, *надлешћиву*. Затворене просторије замкова сада су затворене канцеларије чиновника. Овај изоловани бирократски простор (мислим при томе на физички простор *Шињела*), иако је и сам омеђен од реалности, представља, у контексту *Шињела*, травестију. Па ни његови зидови, степенице, нису бајковито прозирне, ни стакласте, већ умеју бити, *ваља йризнаџи*, исполиване алкохолем и сплацинама.

Акакиј Акакијевич родио се, ако писца сећање добро служи, 23. марта. „Апстрактна одређеност”¹⁸⁷ бајковних бројева (бр. 3, 7, 12, и сл.) бива нарушена. Али, чак и овај мали пример, у тексту једна реченица, сакрива у себи тајну. Ако погледамо конструкцију примера увидећемо да се он састоји од формуле неодређености „ако ме сећање не вара”, и тачног одређења. Већ у самом себи он је противуречан. И помало смешан. (То је и прилог изврском сећању приповедача, и раскринкавању његовог наглог губитка при адреси чиновника.) Али, узевши у обзир да у читавом тексту, сем овде, и девет сати ујутру кад чиновници крећу у надлештво, нема ниједног тачног датума, а време је потпуно неодређено, овај пример (23. март) заиста постаје самоироничан. Чак ни он није ту да нам да тачно обавештење, већ да његову природу инверзира — реална тачност нам изгледа иреална у односу на остали текст, који је заправо иреалан.¹⁸⁸ Али, време, а додајмо томе и простор, довољно смо описали и у претходном излагању (о местима неодређености), и нису нам више занимљиви. Јунаци и сиже и те како јесу.

¹⁸⁷ Лити 14 : 36.

¹⁸⁸ Зашто баш 23. март не бих умео да одговорим. Али, судећи по постојању тумачења бројних наизглед безначајних детаља, он, како се и међу њима истиче (једини је датум у причи), делује загонетно. Самоироничност његове функције (функције коју му додељује приповедач) — како он није временско обавештење које прича изискује (чак је и, како смо рекли, једини датум у причи), нити га изискује и сам приповедачев коментар на ког се наставља — привлачи пажњу на њега, и поставља питање: због чега је онда он ту? Приповедач нам поново оставља и оставља видним неодгонетнути вишак (сетимо се мешања улица у глави, и уопште природе „сакривања” места неодређености) који може и не мора бити везан за бајку, или *Лейељугу*.

Гогољев простор и време врве од чиновника, као да само чиновници у њима живе. И заиста, актери Гогољеве бајке сви су сталешки одређени. Чин је готово изнад свега. Као што је актуализован простор, актуализовани су и бајковни јунаци. Главни јунак, бајковни помоћник, онострана бића су титуларни саветник, кројач, и лопови. То би била, понављам, више пука измена, него травестија, и нимало не би штетила утиску бајковног. Да их је Гогољ желео „сублимирати” попут бајке. Али је њихова *физичка* непродубљеност, гротескна и смешна (Акакиј, Петровић, Немица, лопови), травестирана у односу на бајку. Сетимо се и почетка првог дела рада и изгледа Гогољеве Пепељуге, заправо изгледа бајковног главног јунака који, усталом, пати од хемороида (врло духовита актуализација). *Мисли* које јунаци мисле и говоре, осећања која их сенче, јесу *илишке*, али које су то мисли, која су то осећања? Акакија обасјава сунце кад преписује лепа слова, нарочито му је слатко кад се акт који преписује шаље некој важној личности (мала дигресија — а од једне важне личности која је давала вредност његовом раду после сурово страда), молећив је и дрхти од помисли на куповину новог шињела, или се разгорева и дрзак је од узбуђења при помисли на стављање кунице на његов око-вратник... Петровић војнички одлучно, из пуке жеље за изазивањем ефекта, малтретира Акакија, и смешно поносно пред самим собом позира још дуго пошто овај оде... Важна личност оставља Акакија да довољно дуго чека у холу да би пријатељу показала своју важност... Једноставна психологија, равна и непродубљена, ако се о психологији ту уопште може говорити, и сама је травестирана. Акакијеви искрзани остаци говора пандан су плићаку хуманости, али и искрзаности његовог унутрашњег света. Огледало су разбијене душе. Ни неспособност јунака да успоставе трајне и дубље емотивне везе (нпр. Петровић не гледа тужно за Акакијем док овај одлази, већ за својим шињелом; види већ наведене примере) није чисто бајковна. Бајка је дехуманизована, али та дехуманизованост нема задње мисли, она није негативно обележена. Код Гогоља изолованост јунака ситуирана је управо у супротно. У сферу комичног апсурда, смешно-тужно обележене дехуманизације. Док је Пепељугин супруг принц, Акакијева супруга је шињел. Лекар који прориче смрт за дан *и њо*¹⁸⁹ (комично нехуман колико и лекар Коваљова који „упитавши кад се догодила несрећа, подиже браду мајору Коваљову и удари му палцем чвргу тачно у место где се раније налазио нос, па је мајор тргао главу тако

¹⁸⁹ Сем гротескно смешног детаља предвиђања смрти баш за дан *и њо*, он, с једнаким ефектом, препоручује за Акакија сандук од боровине уместо од хрстовине, како би овај други за њега био *ћрескуј*. Детаљ је занимљив како Акакиј и Петровић куницу за шињел „нису купили како је била *скуиа*”. Новчане муке очигледно прогоне Акакија, али и травестирају нашу бајку. (Акакиј се због скупоће снабдео мајчим крзном.) Подупире се и социјална поента *Шињела*.

снажно да је ударио потиљком у зид”,¹⁹⁰ па га уверава да је најбоље за њега да остане без носа), важна личност, стражари, чиновници, и слично — гротескно су незаинтересовани, полтронски инфантилни, лажно самоважни,¹⁹¹ чиновни, и *и*ако изоловани. Важна се личност чак својевољно изолује, и колеба. Чин је прогутао човека. А хијерархија бајке (слуге, племство, краљевић, краљ, и њој сличне) претворена је у хијерархију бирократског апарата (писари и титуларни саветник, виши чиновници, помоћник шефа одсека, начелник, важна личност).¹⁹² Која је и сама код Гогоља мизерна. Надређени се од подређених разликују по количини надувености, а и сами подређени, преплашени и улизице, нису ништа бољи, и кад им се подари место бивају, такође, само гори него што су били.¹⁹³ Одсуство Акакијево из времена прожето је напоменом да је на свет изгледа дошао већ „потпуно оформљен, у вицмундиру и са ћелом на глави”. Бајковна изолованост је травестирана. Тиме у извесном смислу и прикривена (исто важи и за простор). Саобраћање без узбуђења са оностраним једнако је травестирано. Оно је намерно и бирократски ситуирано. Акакиј, опљачкан од фантастичних људи са песницама величине главе, просто пријављује крађу, и то *по*лицији. Тако *по*лиција лови *мртваца* да га за преступе, за пример осталима, казни „најтежом казном”,¹⁹⁴ па ухватио се он жив или мртав. У станицу стижу жалбе да је мртвац врло активан, и да се мора гонити, тј. на мртваца се једнодимензионално жали полицији. Једнодимензионалност је смештена у бирократски, законски систем, комично обојена, апсурдна, травестирана. А на бистрој (безбојној) површи Акакијевога имена одражава се ипак комична његова каламбурност и гротескна сцена његовог настанка, као и приповедачева иронија (бескрајна убеђивања о неопходности избора тог и таквог имена, или иронични патос реченице: „И тако постаде Акакиј Акакијевич”), која име травестира. Не забо-

¹⁹⁰ Гогољ 9 : 63—64.

¹⁹¹ Важна личност је до недавно била неважна... Али овај пример наводим и због једног *ваља знаћи* које приповедач пред ту травестирајућу констатацију уметшта, као што је пред травестију простора (исполиване степенице) уметнуо *ваља и*ризнаћи. Ови „ситни” коментари семантички ујезгровљавају (смештају у исто семантичко језгро), обједињују наизглед неповезана места.

¹⁹² Има различитих хијерархија, у оквиру полиције (писари, полицијски надзорник, начелник полиције), Акакијевог надлештва (титуларни саветник и чиновници, помоћник шефа одсека, директор), код важне личности (канцеларија, шеф одсека, начелник одељења, секретар, важна личност), али се све уклапају и у једну општију — важна личност је важнија од било ког начелника, ови од помоћника шефа одсека, овај од писара, итд. Обе, и општа и посебне, заснивају се на истом бирократском принципу. У слици опште хијерархије у тексту који је предмет напомене, не треба тражити дословна поклапања примера у заградама једних са другима.

¹⁹³ Види и нап. 191, и претходне примере, и додатно у *Шивелу* о трансформацији и карактеру *важне личности*. Сетимо се и приче о титуларном саветнику који, стекавши унапређење, огради у канцеларији посебну собу за себе, и покрај врата постави разводнике са црвеним ширитима.

¹⁹⁴ Гогољ 10 : 151.

равимо и подсмешљива, „вратоломна” понављања имена-титуле *важне личности*, важности и неважности, која од имена праве каламбур. Уз то, док нам је Гогољ показује као неважну.¹⁹⁵ Њено име тако резонује иронијом кад год га чујемо — аналоган поступак видимо и у имену-титули „мајора” Коваљова. Најзад, треба објаснити и допунити све оно о чему сам у заградама обећавао да ћу говорити. Ради се претежно о сцени пред завршетак и о завршетку *Шињела*, тј. о смрти и васкрсењу Акакија, и о извесној промени Акакија по крађи шињела. Пепељуга је Пепељуга до краја. Бајковни јунак се, у суштини, не мења, носилац је једног начина понашања. Али, Акакиј (а Гогољ, као да би очувао, и подсетио на бајковно кроз наглашавање контраста са њим, каже, *једном у живоју*,¹⁹⁶ први пут у животу) по отмици шињела писарима прети, преузима иницијативу!¹⁹⁷ (Тиме бива нарушен и бајковни систем спољних подстицаја.) „Читав тај дан био је ван себе”, и, то, опет, „једини пут у свом животу.”¹⁹⁸ Али, то је тек блесак који брзо утихне. Акакијево бунило, врста бунила Акакијевог лика, разбукта се на самрти. Он псује, проклиње, најозбиљнијим псовкама. И газдарица, опет се додаје, никад пре то није чула од њега. Иста сцена са претходном, исте последице травестије бајковног лика, само снажнијег интензитета. Затим, иако су то ипак гласине, али ниједан бајковни јунак ни у гласинама не васкрсава као бескрупулозни вампир коме заудара из уста, а камоли позитивни. У сцени самрти лик као да се и психолошки раслојава, тј. додаје му се подлога бунта, незадовољства, новог психолошког схватања. Слично се догађа и са важном личности која осећа „нешто налик на сажалење”,¹⁹⁹ дакле супротно од претходних поступака у психолошком смислу (али не треба заборавити да је то нешто тек *налик* на сажалење, тј. јунак ипак не осећа сасвим, није способан за хумана осећања, разабире се као ехо, назире се као траг претходне бајковне дехуманизације, па и травестиране), и у смислу непроменљивости бајковног јунака (која због онога *налик* такође као да није потпуно нарушена). Али важна личност се ту и нијансира, и продубљује, психолошки (одједном су, по-

¹⁹⁵ „(...) него најбоље је да се обрати једној *важној личности*, да *важна личност*, повезавши се и договоривши се с ким треба, може да учини да ствар крене брже. Нема друге, Акакиј Акакијевич одлучи да оде *важној личности*. Каква је тачно и у чему се састојала дужност *важне личности*, није познато. Ваља знати да је једна *важна личност* тек недавно постала *важна личност*, а пре тога је била неважна личност. Уосталом, њен положај се ни сада не сматра важним у поређењу са другим, још важнијим. Али увек ће се наћи круг људи за које је неважно у очима других веома важно. Међутим, *ова* важна личност настојала је да повећа своју важност (...)” (Курзивни нису моји, већ преводиоци.)

¹⁹⁶ Гогољ 10 : 144.

¹⁹⁷ Чувши Петровичеву цену од 150 рубаља, узвикне *можда, први џуш у живоју*. Али, овај догађај садржи ипак само чување бајковног (кроз приповедачев коментар), не и травестију, како би Акакијев поступак био сасвим природан и у бајци.

¹⁹⁸ Гогољ 10 : 144—145.

¹⁹⁹ Гогољ 10 : 151.

ред сажалења/?/, „његовом срцу била блиска многа лепа осећања”,²⁰⁰ а ни самилост му није била туђа, али им је чин, а додајемо ми, и бајковна устројеност претходног текста од које се у сценама васкрсења уопште одступа, сметао да се испоље; помисао на Акакија га дуго мучи, пече га савест), и у погледу породице (деце, жене, па и љубавнице), баш као што се нијансира и простор (види имена улица).

И не треба заборавити да је Литијева схема бајке ипак само схема, која се и у народним бајкама другачије попуњава, што нам и сам Лити напомиње. Као и свака схема бајке, било чија да је. Тако се на Гогољеве степенице може оклизнути, и то о помије. Тако и Гогољеви јунаци ипак нешто мисле, и нешто осећају, нису пукe неисписане плоче, умеју и, попут Пероове Пепељуге да грозничаво уздахну „ја бих хтела... ја бих хтела...”²⁰¹ (То је, наравно, метафора за постојање макар каквог унутрашњег света, а не напомена да Гогољеви јунаци поседују само, или изражену, или нетравестирану жудњу.)

Али шта је са сижеом? У бајци сиже одрешито иде напред. Сижеу и јунаку помажу чудесна бића, и радња јасно и, можда са предухом, али никада не оставши без даха, наставља и завршава. Епизоде, а и сама радња, поседују контурну чврстину. Гогољ готово да нема чврсте контуре, он скоро да нема контура. Претрпан је детаљима, описима који не утичу на радњу. Док јунак бајке одлучно и у дослуху са марљивим помоћницима, и неумитним „силама, односно механизмима који управљају светом и судбином”²⁰² корача ка извршењу радње, Акакиј Акакијевич невољно и дезоријентисано, пипајући у мраку, трпи и развија догађаје који му се просто сручују на главу (што јесте одлика бајковног лика, осуђеног на „милост и немилост (...) силама које не познаје”,²⁰³ али травестирана Акакијевим „непристајањем” на развијање радње, и неснађеношћу). *Свеојшџа ѿвезаностѝ* (помоћ Петровича, повишица) ипак се одвија, али травестирана. То је један од узрока, или једно од лица, намерно разлабављеног тока радње *Шињела*. Дакле, док у бајци зачуђује прецизност и контурност уклапања епизоде, без назнаке да се ишта могло одвити другачије, код Гогоља се епизоде такође уклапају у бајковну схему (долазак шињела на време, разне помоћи, надлештво у ком сви као да знају дочекују Акакија, фантазмагорична ангина и нагла смрт Башмачкина), али на једвите јаде, са свим могућим знацима да је могло бити другачије, или су сами чиниоци сижеа травестирани. Оба, често уз приповедачеве ироничне коментаре. Искрсавање половине новца, повишица, иако то нису, делују случајно (са њима се поиграва и у местима неодређености²⁰⁴) иако на време „извиру ниотку-

²⁰⁰ Гогољ 10 : 151.

²⁰¹ Перо 20 : 39.

²⁰² Лити 14 : 59.

²⁰³ Лити 14 : 60.

²⁰⁴ Не заборавимо ни друга места неодређености сижеа, која својим *није ѿзнашѝ* и замућују границе епизоде.

да”,²⁰⁵ за разлику od бајковног света у коме „случај не постоји”.²⁰⁶ Позив на пријем Акакиј једва прихвата, претходно није ни желео нови шињел, и свим силама је одуговлачио и одбијао да прихвати Петровичево: „нов!” (непристајање на развијање радње). Петрович је и те како ћудљиви помоћник, коме се повољна цена (могућност дара) зачас преобрази у цену довољно високу да његова жена узвикне: „Јеси ли пошашавео, будало једна!”²⁰⁷ Предавши свој дар Акакију, он не испарава тренутно попут бајковних помоћника, омогућивши тиме непомућену контурност и јасност развијања радње, већ се са шињелом, својих руку делом, чежњиво опрашта, не пропустивши претходно да нагласи, границе епизоде замрља и епизоду одужи, јефтиноћу свога рада. Чак се и крађа шињела доживљава скоро затворених очију, изнебуха, неодређено, и са намерно умрљаним контурама. За Литија *свеишћа повезаност* омогућава јасан, прецизан, контуран, и неометан ток радње бајке, она је заправо са њим синонимна. Гогољево је уздрмавање такве радње и синонимно са травестирањем такве свеопште повезаности, али не само и једино са њим. Ако говоримо о травестирању битних момената бајковног сижеа, треба истаћи и разарање карактеристичног бајковног „срећног краја”. Са друге стране, сама се свеопшта повезаност остварује кроз помоћнике попут Петровича, док јунак наше бајке добија повишицу. Муке Пепељуге су канцеларијска задиркивања. Чудесни задатак је набавити осамдесет рубаља. Хаљина је шињел. Акакијев први бал је дан на послу. Уместо бала на дворцу, чиновнички пријем у стану помоћника шефа одсека. Да не буде забуне, то што нам повишица и поменути моменти у односу на бајку, и на *Пепељугу*, изгледају као травестија последица је природе Гогољевог инкорпорирања, и природе његовог уметничког света, као и у случају хијерархије, или осталих јунака.²⁰⁸ Додајмо томе и остваривање бајковног сижејног контраста као нагло добијање тешког, смртоносног облика ангине, и постаје нам сасвим јасно шта то значи да су код Гогоља и сами моменти (чиниоци) сижеа травестирани у односу на бајку. Уместо да се нагло обогати, код Гогоља се нагло умре. Полако испуњавам обећања, како је овај пасус одговор на претпоследњи пасус првог дела рада. Барем се надам да их испуњавам. А како се обећања испуњавају то значи и ближење крају овог, насмејмо се заједно али истини, недовољно дугачког рада.

Међутим, пишчеви коментари и даље су нам занимљиви, али и оно што Ејхенбаум назива Гогољевом декламационо-патетичном, и

²⁰⁵ Лити 14 : 58.

²⁰⁶ Лити 14 : 56.

²⁰⁷ Гогољ 10 : 136.

²⁰⁸ Када би јунак неке бајке чиновник, у Дизнијевом цртаном филму добио чудесну повишицу, отишао по помоћ код кројача, или дирнуто ишао на балове-окупљања код колега, ми бисмо то осећали као измену, осавремењивање бајке, али не и као травестију. Травестија бајке се не генерише из актуализације бајке, или укључивања реалног света, већ из посебног, Гогољевог начина актуализације и укључивања (о њему, тј. о њима, говориће се и говори кроз цео рад).

сентиментално-мелодраматичном интонацијом,²⁰⁹ заправо патетичном интонацијом. У његовој раду *Како је саграђен Гогољев „Шињел”* последња је директно повезана са Акакијевом реченицом: „Зашто ме вређате?” Али ми смо у тој реченици уочили бајковно. И то нас вуче да и у интонацији чији је она део уочимо исто бајковно, заправо подражавање особина бајковног света. Прочитајмо, да не бих превише наводио, пасаж од речи „само кад би шала превршила меру (...)”,²¹⁰ па до краја пасуса — „(...) за племенита и поштена...” Патетична интонација је продор бајковне наивности, као покушај њене имитације (намерно наглашене као имитације) — ствар је у наивности морала и наивности стила чијим се посредством она (бајковна наивност) дочарава. Она (интонација) као да је покушај да се идеалност бајке осови на ноге. Приповедач у тим тренуцима као да прича детету (мада свакако не сматрам бајку искључиво, или претежно *децом* формом). Ова наивност је јасно одељена како од претходних сцена, тако и од света самога *Шињела*, и тиме уочљивија. Младић наивно уочава наивну визију моралне подељености и искварености света „у правој боји”, и то нам се преноси наивно-патетичним стилем устаљених наивних формула („несрећни младић”, заклањање руком, наивно згражавање) и посебном *и* интонацијом — проширењем оне „*и* живели су срећно до краја живота”. Она је пресецања иронијом, у извесном смислу увек донекле самоиронична како се њоме приповеда *иравесћирана* бајка. Она је зато увек и донекле одглумљена од приповедача. Таман када би желела да се размахне, у њу уплива мотив чиновникове „ћеле на глави”, пресекавши њен узлет. Ето је и у бајковно контрастираној сцени лагодног провођења слободног времена чиновника и Акакијеве одаљености од свих забава (поново пресецање иронијом). Када се користи да изрази Петровичев понос по одласку Акакија („А Петрович је још дуго после његовог одласка стајао важно стиснутих усана и не прихватајући се посла (...)”²¹¹). Када исти Петрович, оделивши се од Акакијеве невесте, „изиђе за њим и стојећи на улици дуго је издалека посматрао шињел (...)”. По смрти Акакија она је готово исто грађена као и на почетку приче — пресецања иронијом мотива природњака и муве, бизарношћу силажења у гроб, и сл. (пасаж од „и Петроград оста без Акакија (...)” до царева и господара света²¹²). Логично је, али пример дајем издвојено, како Ејхенбаумову сферу примера проширује, прикључити јој и бајковне формуле (у *једном* надлештву служио је *један* чиновник, лепши крај града, и сл.).²¹³

²⁰⁹ Ејхенбаум 12 : 254, и даље.

²¹⁰ Гогољ 10 : 127—128.

²¹¹ Гогољ 10 : 134—135.

²¹² Гогољ 10 : 149—150.

²¹³ Замислимо их суптилно значајно, свесно бајковито изговаране. Дакле, *бајковито* значи наглашено, помало патетично, дочаравање *бајковног*, није исто што и бајковно.

За тај њен аспект важи, дакле, исто што и за приповедање бајке у местима неодређености која бајковне формуле садрже. Занимљиво је (и у прилог њеној бајковности иде) да се патетично-наивна бајковита интонација најизраженије јавља управо са првим и последњим моментом *Пејелуџиног* сижеа, она је и почетак и прави крај Гогољеве бајке²¹⁴, оивичава их и уоквирује. Дакле, у самој себи, она је пресеца-на травестијом бајковног, те и сама садржи постављање бајковног (кроз бајковито) и његово травестирање. Али, и као целину смењује је стил који представља травестију бајковитог стила, те се Ејхенбаумова схема смене патетичне и мимичко-артикулационе интонације може представити као смена наивно-бајковите и бајковито-травестирајуће интонације. Смита ли нам можда библијска паралела — „ја сам брат твој“? То не мари, пошто је преплитање жанрова у *Шињелу* пожељна и захвална тема. Уплитање мелодрамског, или житијног²¹⁵ (или било ког слоја) у бајковност *Шињела* или бајковитост помињане интонације није сиромашење изложеног тумачења, већ његово обогаћивање. Само „финале” *Шињела* (сцене везане за повампирење) треба се, на пример, посматрати као блиско жанру предања, или боље, реалистичком приказу — поменули смо раслојавање простора, психологије, а сада поменимо и натуралистичност описа (мртавац кине тако да тројници напуни очи, уста му језиво заударују на раку), и паничну (људску, небајковиту) реакцију на онострано. У њему се не јавља више ни бајковита интонација. Ни Гогољева места неодређености. А путем приповедачевих коментара реконструирамо и пишчеву свест о томе — фантастичност завршетка доводи се у питање. У истом том завршетку приповедач за претходну бајку(!) прокоментарише да је *савршено истииниша*, а за њен крај да је неочекивано *фантасиичан*, да она задобија *неверовајћу* усмереност. Па како је у првом коментару писац очигледно ироничан, иронија би се, доследно, морала наћи и у другом. Коментаром се свакако, као и самим чином поетичке промене у финалу *Шињела*, потврђује пишчева поетичка самосвест. Стварност појаве вампира у лику Акакија такође се непре-

²¹⁴ Бајке уопште, када интонацији прикључимо и уводну бајковну формулу. Сам крај *Шињела* и није бајка (види крај пасуса, и наредни пасаж).

²¹⁵ Тако је име Акакија Башмачкина (Ципелића) можда инспирисано познатим житијем Акакија Папучара. То, међутим, не побија ништа у нашем тумачењу имена (све што сам рекао о имену стоји), на њега само додаје, ако ишта и додаје, како поминуто житије не показује никаквих других битних сличности са *Шињелом*, па сходно томе, можда ни име није њиме инспирисано (Акакиј је познато име, а Башмачкин смо већ довољно објаснили), или ако и јесте, осврнувши се на аспекте (међу њима и име) и систем аспеката „бајковног” тумачења *Шињела*, значај податка остаје понајвише у обиму утврђивања инспирације аутора — чуо сам и за рад који разматра завршницу *Шињела* као пародирана (можда би то код нас била травестирана) чуда светитеља. Мога би се и у претходном току *Шињела* пронаћи и каква-таква житијна схема (рођење, именовање, искушења, смрт, чуда), поново не „наудивши” бајковној схеми. (Иако ти аспекти могу бити, мада мало вероватно, и неповезани са житијем Акакија Папучара.) Питање је колико су и ти закључци релевантни. За занимљив податак о постојању поминутог житија, захвалан сам професору Предрагу Пиперу.

стано, и иронијски свесно пољуљава. Један чиновник мртваца је, тврди, видео својим очима, али како је побегао главом без обзира није стигао боље да га погледа, већ је издалека видео како му је овај запретио прстом. А мртавац чиновник задаје велики страх, запазимо, свим *илашљивим* људима. Важној личности се Акакиј привиђао сваког дана, па зашто не би и једне ноћи. Најзад, вампир краде шињеле, у контексту претходног схватамо — сама његова улога подсмева се његовој фантастичности. Дакле, Акакиј се није повампирио. Повампирила се само потреба људи за фантазмагоријама. Али, ни крај *Шињела* није потпуно лишен фантастике. Злокобно је убризгавајући у њега, у ноћној тмини нашег света губи се бркати лопов, са песницом какву у *живих* нећеш наћи (!).²¹⁶ Сам *Шињел*, ако га морамо жанровски одредити, био би врста травестиране бајке, која на крају уступа место колико-толико реалистичном приказу. Бајка је ту као бајка разложена, непрепознатљива, што се показује и као врхунац травестије. Али и као финално откривање „правог лица” претходне бајке, враћање првим речима *Шињела*.

У завршетку *Шињела* има се утисак сплашњавања. У животно лице наше бајке, чије љуске, као маске, плове по реалности. Таква је љуска имена *важне личности*, једног *налик*, љуска бајковне једнодимензионалности (однос полиција — вампир), појаве Акакија, бркатог лопова, Петрограда бајке. То су само трагови, по којима пратимо пут до претходног текста, споне са њим. Ничег што гради, подиже бајку. Важна личност спласнула је до обичног, малог, „породичног” човека. Бајковни простор до петроградских улица и мостова. Акакијева

²¹⁶ Сем фантастичне песнице, он је и много вишег раста, огромних бркова. Набоков је на основу коначне појаве бркатог лопова на месту привиђења, извео закључак да је „човек, кога грешком сматрају за духа Акакија Акакијевича без капута, заправо (...) човек који је њему украо шињел”. „Дух Акакија Акакијевича је постојао искључиво снази чињенице да он *нема* шињел” (Набоков 18 : 88), додајемо ми, и да „дуг” важној личности није био враћен — чим се оба промене народ више не види привиђење Акакија. Иако се слажемо у закључку о „овостраности” Акакија вампира, до њега долазимо на различите начине. Не бих се могао лако сложити да бркати лопов краде шињел важне личности (а тиме ни да је он виновник претходних крађа) — важна личност угледа човека, изричито се каже, *ниског* раста, и то таквог у односу на кога је лопов *многo* *вишег* раста. А „привиђење је, *међутим*, *већ* било много вишег раста, имало је огромне бркове (...)” (Гогољ 10 : 154). Уплевши у последњи исказ „међутим” и „већ” као да се указује на разлику између овог „привиђења” и оног чија је активност већ била утихнула. Најзад, док се са фантастиком привиђења поиграва, она се изгледа у бркатом лопову свесно успоставља. То је за мене друго питање — питање идентитета крадљивца (можда ко зна ког обичног или обичних становника), а не његове оностраности. Међутим, синтагмом „какву у живих нећеш наћи”, лопов се повезује са претходним мртвцем, и отвара се ново питање. Значај и природа тог повезивања збуњују — да ли сада уместо лажно фантастичног привиђења иступа заиста фантастични туробни лопов? Или је синтагма „какву у живих нећеш наћи” иронична, подсмешљива према измишљотинама грађана, што би подразумевало и да је бркати лопов био крадљивац шињела? Али зашто је онда чиновник важне личности *низак*? Илузија страха? Описано *међутим* и *већ* иронично? Иако сам се определио за горње тумачење, које ми изгледа логичнијим, и ближе мојем осећању, овај рад, како ћемо видети, има слободу да део овог питања остави и отвореним.

патетика до обичних гласина о повампиреном крадљивцу. Фантастика бајке, и њене законитости, спласнула је до реалности. Тако се бајка финално спушта на земљу. Њене актере видимо као део мале, баналне свакодневице. Видимо њено право, реално лице. Важна личност чак више није ни травестирани бајковни јунак, она уопште и није јунак бајке. Акакиј није травестирана Пепељуга, он и није Пепељуга. Бајковна онострана бића (лопови) нису више бајковна, па био последњи лопов нелагодни обични човек, или бизарно непојмљиво биће. Петроград је Петроград. Једнодимензионалност бајке није више једнодимензионалност бајке, већ апсурдност реалног света. Плиткоћа хуманости, па и травестирана, важног лица — људска актуелност. Гогољ их више не крије ни иза улога које нису били кадри да испуне. Бина је склоњена, глумци су скинули маске, и показали нам своје право — мало и обично лице. Бајка се и коначно травестирала у малу (или бизарну), травестирану реалност, која ју од почетка нагриза. И не само то. Показали су га нашим! Гогољ више не може да издржи пред његовим са-житељима: бајка је била то реално, ето га њено право лице, то су њени прави актери, тло из кога је израсла! Бајка је била само маска, *представа*, ето шта је ваша бајка! Та бајка је о вама, њени јунаци су међу вама. Писао сам је о вама, о нашем добру, свету у коме живимо. „Чему се смејете? Себи се смејете!” Завршетак *Шињела* је његов почетак. То је враћање у контекст реалности, у коме је и почела наша тужна прича „у *надлештју*”, а не у једном надлештју, у које се после „предомисли”. Као и бројне описане актуализације, чије нас је вибрирање најзад довело и до струне, усмерава читање и разумевање наше бајке као бајке реалности, Гогољевог времена.²¹⁷ (Тако и није сваки делић завршетка травестија, неки су више само продубљивање у реално — на пример, важна личност се, уводећи јој савест као психологију, и „побољша” помало у односу на претходну бајку.²¹⁸)

Позабавимо се на кратко иронијом приповедачевих коментара упућеном лику Акакија Акакијевича. Будући носилац патетичног тока приче, позитивног пола бајке, она нам изгледа збуњујућа. Зашто би се са Пепељугом иронисало? Зашто би се њеном несрећом поигравало? Иронија према лику доприноси визији лика као марионете —

²¹⁷ Види и сличан, али експлицитан завршетак *Носа*, тј. Гогољеву поруку да се ствари сличне онима у *Носу*, иако се доимају фантастичним, дешавају и у реалном свету. То је опет смештање у контекст реалности. Видели смо и одговарајући пример из *Ревизора*. *Шињел* у том погледу није усамљен у Гогољевом писању. Кад смо већ код блискости *Ревизору* сетимо се и блискости *Шињела* позоришту — представе бајке, бине простора, глумаца уместо ликова, па и самог приповедача као глумца, који овде глуми и приповедача бајке (о *глумцу* приповедачу види и код Ејхенбаума) — а посебно Гогољевом позоришту.

²¹⁸ Дакле, није довољно „подметнути” бајци реалност да би се генерисала баш травестија. Потребно је подметнути јој малу, баналну, или бизарну, *травестирану* реалност, уз посебну иронију, и посебан дух. Као и при укључивању реалности у њу (види нап. 208 и реченицу под том напоменом).

она, дакле, поставља основ бајковности лика, али тај основ поставља, или потврђује, као травестиран. На шта под овим мислим? Почнимо од Акакијевог рођења. Акакиј Акакијевич, вероватно највећи заљубљеник у свој посао титуларног саветника кога је свет чуо и видео, при крштењу „заплака и направи тако тужну гримасу као да је предосећало да ће бити титуларни саветник”.²¹⁹ Очигледно да приповедач и Акакиј не цене једнако један исти положај. Док је Акакију као титуларном саветнику пуно срце, Гогољ у положају титуларног саветника види више него довољан разлог за плакање над својом судбином. Приповедач и Акакиј не деле „исто мишљење”. То су два различита угла гледања, имајте то на уму. Али буни нас лаки хумор коментара, у нескладу са израженом свешћу о тежини положаја титуларног саветника, а самим тиме и Акакија — он Акакијеву несрећу као да не узима за озбиљно. Он као да Акакија не узима за озбиљно. Као да Акакиј и није човек као ми остали. Као да је *фигура*. У једном надлештву служио је чиновник, „чиновник за кога се не може рећи да је био баш наочит (...) с малом ћелом на глави, с борама дуж оба образа (...) ... Шта се ту може! Крива је петроградска клима!”²²⁰ Приповедач очигледно не сажалева „чисто” Акакијев отужан изглед, тј. не сажалева баш невино Акакија због њега. Он се тим изгледом и поиграва. Он зна да је Акакиј отужан, и то иронично-духовито-сажалљивим коментаром наглашава. Као да Акакиј није човек, него *йион*, чија нас „лоша срећа” не погађа. (Не искључујем да је то у исто време и иронија петроградској клими — то се више односи на део реченице после запете.) Бркати лопов приноси Акакијевим устима песницу „огромну као чиновничка глава”.²²¹ Приноси иронични хумор, и то у тренутку пресудном и за Акакија болно-трагичном (изгледа не и за приповедача — сетите се два угла гледања), проистекао из поређења са специфично чиновничком главом, а не главом уопште, опет као да је Акакиј пука површ, а не људско биће. Зарадивши ангину, Акакиј се тужно и смешно „сав надуо и пао у постељу”, а да није био у стању да изговори ни реч. А приповедач каже, алудирајући на претходно шепурење важне личности: „Ето како снажно делују понекад укори претпостављених!”²²² Опет као глумећи ганутост и озбиљност пореметивши трагичан утисак сцене, и иронишући трагедију лика. И поново незгодна клима: „Захваљујући великодушној помоћи петроградске климе, болест се развијала брже него што се могло очекивати (...)”.²²³ И поново поигравање, иронијски смешна захвалност уперена поспешивачу Акакијевог трагичног пропадања, и то у самом тренутку Акакијевог пропадања, наглашена поприлично бездушним

²¹⁹ Гогољ 10 : 126.

²²⁰ Гогољ 10 : 125.

²²¹ Гогољ 10 : 143.

²²² Гогољ 10 : 148.

²²³ Гогољ 10 : 149.

„него што се могло очекивати”. Поново осмех на лицу, помешан с тугом. Дистанца приповедача и недостатак саосећања са јунаком, као да он и није човек. Затим, немарни коментари о заоставштини Акакија („Коме је све то припало бог зна: то, признајем приповедача ове приче није ни занимало.”) смењени бизарном реченицом тешком као удар потмулог звона: „Акакија Акакијевича одвезоше и сахранише.”²²⁴ То јест, опет шаљива иронија уз трагичност. Али, зашто? Чему та иронија? Та је иронија, изгледа, сведок неуспеха. Неуспеха помирења бајковног света са светом у коме Гогољеви јунаци живе. И као што ни Пепељугине сестре не могу да навуку кристално јасну, и сублимирану ципелицу на своју непристалу ногу, тако и Гогољев свет не може да се увуче у бајку. Вративши се метафори наслова, Гогољев шињел бајци не пристаје. И она и њени ликови у њему постали су травестирани, горки и смешни, и немогуће је према њима имати чист или трагичан однос, непресецајући иронијом. Иронија коментара приповедача према лику (ликовима) *израз* је свести о том неуспеху, како смо то видели и код места неодређености, његов *аутиоказ*, и *наставак*. Елементи *Шињела*, интерагујући један са другим, заправо травестирају један другог, или било шта што би се међу њих увукло. Петровичева жена, и сама „умањена”, својим придикама и монолозима „унижава” и Петровича (тако и чудесног помоћника). Падање креча, или лекаревих саопштења, на Акакијеву главу — Акакија (па и Пепељугу). Приповедачеви коментари повишицу, ликове... Али и Акакијеве реакције задатке и помоћи, да би ти задаци и помоћи травестирали Акакија-Пепељугу. Шињел (хаљина) Петровича-помоћника и Петрович шињел (хаљину). Простор ликове који су у њему, ликови простор, и тако даље. Као зачарани круг. Као да Гогољев свет заклапа под травестију све што у њега уђе. Како су елементи *Шињела* и сами травестирани, како су заправо елементи *травестије*. И нема никакве суштинске разлике између описа изгледа Акакија Акакијевича, и ироничног коментара о њему, који се на травестију описа само наставља, даје јој „гласан” израз, или ка њој показује пут. Нити је има између хаљине — шињела, травестираног „срећног краја” бајке, чиновничког простора, јурења мртваца, жалосног губитка памћења баш при приповедању бајковног простора, коментара о „важности” важног лица. Травестија *Пепељуге*, травестија бајке, њеног приповедања или остали приповедачеви иронични коментари, дишу истим плућима. Плућима травестије.

И сви суделују у стварању једног *аутиоироничног* света. Нису само приповедачеви коментари иронија лику и свету *Шињела*, поигравање са њим. *Шињел* је аутоироничан. Он самога себе подвргава иронији, сви његови елементи крију је у себи. И један у другом откривају, један према другом иронишу. Јунаци *Шињела* су за себе

²²⁴ Гогољ 10 : 149.

узвишени, важни, тужни. Али за нас сва њихова узвишеност, важност, туга је смешна, сва њихова трагичност гротескна, сва њихова доброта нејасна. Погледајмо Петровича који стиснутих усана, сав поносан и важан, „задовољан што није ни себе понизио ни кројачку уметност издао”,²²⁵ немилосрдно стоји у истој пози још дуго по одласку намученог Акакија. Његова важност и узвишеност, коју он заиста осећа, за нас је гротескна, за нас је смешна, за нас је *аутоиронична*. И Петровичева је жена, својим љутитим карактеризацијама вољеног мужа, мужа, опет, у аутоиронију заглибила. Погледајмо важну личност када испаљује свој устаљени асортиман „важних” реченица. Она је у себи самоважна, стамена, на високом положају. Она је за нас мала, изобличена, смешно дехуманизована. Патетика *Шињела*, Петрович који трчи око улица да свој шињел и с лица осмотри, дирљива је, али, опет није чиста. Тај исти Петрович, тај исти његов поступак дирне нас, али и насмеје, као аутоироничан. Па чак и кад Акакиј страда, када одсутно једе муве, и у друштву кора од диње путује на посао (као да падају као дејство самог *Шињела*, његове унутарње законитости), када га задиркују, када преузбуђено одбија нови положај, или егзалтирано преписује посебно му драга слова, или документ од нарочите за њега важности јер се шаље некој важној личности, чак и сам он, тада, и без приповедачевих коментара, дира наше срце, али га и разгаљује — ми се смешимо, не одајемо дужно поштовање ни њему, ни његовој боли, ни његовој искреној посвећености. Можемо лако да замислимо неког трапавог Чарлија Чаплина како несрећан и невесео хода улицом, а са оближњих кровова просипа се на њега све и свашта. (Гогољевог је јунака, а и Гогољеву бајку и лакше разумети поредећи је са модерним бајковитим остварењима него са народним старим бајкама, или старим стилизацијама бајки.) Указао бих на исто разумевање лика као марионете, дечију нежност, наивност и тугу, патетику вечито прекидану комиком и гротескним детаљима, јунака тужно-смешног, неспретног, неуклопљеног и бајковитог, који је у исто време травестија бајке и нова бајка, мимички лик чија дирљива патетика до нас допире кроз једно смешно, сметено, *аутоиронично* одело. Такво је и „одело” Акакија Акакијевича — саткано од конца приповедачевих коментара, и непрекидних смешних незгода и збивања (капа креча што се сручи на њега, итд). Чак је и патетика Акакија аутоиронична. Мора се пробити кроз лажне бркове, кесасте панталоне, велике ципеле, и цилиндар свога лика. Да и не помињем глупости које чиновници изводе на њему, однос лекара када умире... Приповедачеви коментари поводом било које од поменутих ситуација, и многи други, износе то на видело, на неки начин бране нашу непристојност и непоштовање, правдају је. Приповедач просто са наше стране увиђа аутоиронију, и открива је, јавно (свакако да је то откривање тешко раздвојиво и од конституисања те

²²⁵ Гогољ 10 : 135.

аутоироније, оно је у исто време и подиже, њен је градивни елемент). *Шињел* је аутоироничан. *Шињел* је аутоироничан зато што је травестиран. Травестиране фигуре, и не само фигуре, бајке, фигуре које су травестија и саме по себи, дају омотач аутоироније. Да су фигуре чисте, оне не би биле аутоироничне. Када су фигуре травестиране, оне то јесу. Дете које на сав глас прича о себи како је најснажније на свету, и које је у то уверено, то дете јер је његов грудни кош далеко ужи од најснажнијега, а његов глас далеко слабији — јер је оно травестија у односу на „најснажнијег човека на свету”, а његова самоувереност травестија у себи, то дете нам је смешно, аутоиронично. Али се не бисмо смејали широком грудном кошу, особи која заиста заузима поменуто место, и узвикује претходне речи — јер је она чиста фигура. Тако се не смејемо ни чистини бајке. Петровић је аутоиронично чудесан, поуздан, агилан, јер је (у истом) травестиран. Акакиј је аутоиронично наиван, аутоироничан протагонист, јер је травестиран. Повишица аутоиронична помоћ јер је травестирана помоћ. Као и они, и приповедање Гогољеве бајке аутоиронично је, јер (зна да) је травестирано, везе са индикаторима аутоироничне јер (знају да) је читаво њихово окружење травестирано. Аутоиронија интонације истиче из њене травестираности, и травестираности бајке коју приповеда. Па и приповедачев коментар „сажаљења” над ружноћом наше Пепељуге, и други, и према осталим ликовима, аутоиронични су јер (знају да) коментаришу травестију. А претходни зачарани круг травестије у исто је време и зачарани круг аутоироније. Травестија и аутоиронија иду руку под руку. Травестија омогућује аутоиронију. А аутоиронија обелодањује и помаже травестију (у случају индикатора, места неодређености простора, али и осталим). То су карике једног истога ланца, ланца травестије. Уколико једна затрепери, нормално је да ће се огласити и друга.

Зашто *Пейељуџа*? И зашто се она травестира? Гогољ је, по свему судећи, писао *Пейељуџу* пре свега зато што је она готово *симбол бајке*.²²⁶ Тако би се и питање зашто Гогољ бира и травестира баш *Пейељуџу* изједначило са питањем зашто Гогољ бира и травестира баш *бајку*?

²²⁶ Има и других бајки „симбола”, али сем примедбе да му је ова пружала и подлогу, простор за обраду друштвене тематике (који би му можда могла пружити и нека друга), даље испитивање лако би могло исклизнути у нагађање Гогољевих стваралачких порива и афинитета, или тражење незабележеног случаја. Анегдота о чиновнику који је изгубио пушку за коју је дуго, неуморно, и необично штеео, а потом пао у грозницу, за коју се, руковођено сведочењем П. В. Ањенкова, верује да је била прва идеја за *Шињел* (извор ових информација била су ми *Објашњења* из наведеног српског издања Гогољевих дела), тешко да је могла предодредити Гогољев избор (подударности према *Пейељуџи* нису индикативне). Сасвим је могуће да је идеја о *Пейељуџи* анегдоти и временски претходила. За наше потребе довољно је утврдити кључну особину изабране бајке (начињеног избора) као елемент који мора бити и један од узрока избора (тешко да бисмо на основу избора *Пейељуџе* могли закључити да је Гогољ желео непознату бајку, или бајку која није „симбол бајке”).

Гогољ пише бајку свога доба. И та бајка је травестирана. Да ли нам Гогољ тако говори нешто о свету у коме је живео, о добу које га је породило? Саградивши бајку од материјала свога доба, и показавши нам је као травестирану, жели ли нам рећи горку истину о самом материјалу? Да је доба недорасло свету бајке, да га травестира, како је и само у њему, и спрам њега травестирано. Уграђујући га у њу, наливши њиме њен калуп, преобукавши њиме њену арматуру. Тужни, травестирани остатак бајке, која само таква може наставити да егзистира — Гогољев уметнички свет.

Бојим се да ћу овде стати. Уколико је идеја добра, она ће се и сама бранити, без моје помоћи. Примедбе је могу само углачати, и по њу су добре. Да парафразирам сентенцу познатог математичара — доказ је идол пред којим проучавалац жртвује себе.²²⁷ Мада се и овакав завршетак чини патетичним. Можда је овај рад дуг који је требало вратити Николају Гогољу, или пре, откривање запретеог рачуна.

ЛИТЕРАТУРА*

1. Афанасьев, А. Н. „Свиной чехол.” У: *Народные русские сказки*. Стр. 395—400. Москва: Гослитиздат, 1957.
2. Афанасьев, А. Н. „Золотой башмачок.” У: *Народные русские сказки*. Стр. 400—401. Москва: Гослитиздат, 1957.
3. Афанасьев, А. Н. „Чернушка.” У: *Народные русские сказки*. Стр. 401—402. Москва: Гослитиздат, 1957.
4. Afanasjev, Aleksandar Nikolajevič. „Svinjska navlaka.” У: *Sabrane ruske bajke*. Prev. Milijana Mirković, str. 1270—1272. Beograd: Jugoslavija, 1982.
5. Afanasjev, Aleksandar Nikolajevič. „Zlatna cipelica.” У: *Sabrane ruske bajke*. Prev. Milijana Mirković, str. 1273—1275. Beograd: Jugoslavija, 1982.
6. Afanasjev, Aleksandar Nikolajevič. „Pepeljuša.” У: *Sabrane ruske bajke*. Prev. Milijana Mirković, str. 1275—1277. Beograd: Jugoslavija, 1982.
7. Браћа Грим. *Пейџуџа*. Прев. Жика Богдановић. (Београд: Верзал прес, 2000) 94 стр.
8. Браћа Grim. „Pepeljuga.” У: *Najlepše bajke*. Izbor Božidar Zec, prev. Božidar Zec, Milan Tabaković, str. 58—70. Beograd: Prosveta, 2002.
9. Гогољ, Николај В. „Нос.” Прев. Зоран Божовић. У: *Пријоветке*. Прев. Зоран Божовић, Вида Стевановић, стр. 45—70. Београд: Народна књига, Цетиње: Обод, 1970.
10. Гогољ, Николај В. „Шињел.” Прев. Зоран Божовић. У: *Пријоветке*. Прев. Зоран Божовић, Вида Стевановић, стр. 125—154. Београд: Народна књига, Цетиње: Обод, 1970.
11. Гогољ, Николай В. „Шинель.” У: *Петербургские повести*. Стр. 163—190. Москва: Синергия, 2001.
12. Ejhbaum, Boris. „Kako je napravljen Gogoljev šinjel.” У: *Poetika ruskog formalizma*. Prir. Aleksandar Petrov. Ured. Zoran Gavrilović, Sveta Lukić, str. 245—263. (Beograd: Prosveta, 1970).

²²⁷ Синг 23 : 123 — погледати у заглављу стране, дато као мото поглавља. Сер Артур Едингтон је у питању, а његова реченица у оригиналу гласи: „Доказ је идол пред којим математичар жртвује себе.”

* Напомене кроз рад формиране су од презимена аутора, броја јединице у литератури, и броја страна након двотачке. Литература је наведена према МЛА стандарду за библиографско цитирање. У литератури су, по алфабетском редоследу презимена аутора, наведена искључиво дела која су кроз рад цитирана, или коришћена као извори.

13. „Жар-птица.” У: *Русские народные сказки*. Сост. Н. Савушкиной, стр. 101—106. Москва: Художественная литература, 1965.
14. Liti, Maks. *Evropska narodna bajka*. Prev. Dušica Milojković. (Beograd: Orbis, 2004) 181 str.
15. Lihačov, D. S. „Zatvoreno vreme skaske.” U: *Narodna bajka u modernoj književnosti*. Prir. Mirjana Drndarski, str. 56—61. (Beograd: Nolit, 1978).
16. Lihačov, D. S. „Umetnički prostor skaski.” U: *Narodna bajka u modernoj književnosti*. Prir. Mirjana Drndarski, str. 62—68. (Beograd: Nolit, 1978).
17. Lotman, Jurij Mihajlovič. „Umetnički prostor u Gogoljevoj prozi.” Prev. Dobrilo Aranitić. *Treći program I—IV* (1993): str. 263—310.
18. Nabokov, Vladimir. „Šinjel.” U: *Eseji*. Prev. Maja Vračarević, str. 77—90. Beograd: NNK internacional, 2006.
19. Perrault, Charles. „Cendrillon.” U: *Contes de fées*. Avec de notes par Radoje L. Knežević, str. 56—62. Beograd: Librairie Franco-Serbe A. M. Popovitch, [s.a.]
20. Перо, Шарл. „Пепелуга.” У: *Байке*. Прев. Милена Јанковић, стр. 36—50. Београд: Дечја књига, 1951.
21. Перро, Шарль. „Золушка, или хрустальная туфелька.” У: *Лучшие сказки*. Художники Г. Алмазова, В. Шваров, стр. 38—65. Москва: Аст-пресс књига, 2005.
22. *Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Prir. Jean Chevalier i Alain Gheerbrant. Prev. Ana Buljan, Danijel Bućan, Filip Vučak (et. all). (Banjaluka: „Romanov”, 2003) 892 str.
23. Sing, Sajmon. *Fermaova poslednja teorema: priča o zagonetki koja je zbunjivala najveće svetske umove 358 godina*. Sa engleskog prevela Dušanka Nikolić. (Beograd: DN Centar, 1999) 345 str.
24. Čapek, Karel. „O teoriji bajke.” U: *Narodna bajka u modernoj književnosti*. Prir. Mirjana Drndarski, str. 76—77. (Beograd: Nolit, 1978)

Бранко Вранеш

ЗОЛУШКА В ГОГОЛЕВСКОЙ ШИНЕЛИ

Резюме

В работе автор рассматривает известный рассказ Н. В. Гоголя *Шинель*, наблюдая за его сюжетом, образами, многочисленными комментариями писателя и т. д., прочитывает его как трагедию одного из самых известных текстов художественной литературы — *Золушки* (причем сосредотачивает исследовательский интерес на вариантах из сборника Афанасьева, вариантах Шарля Перо и братьев Гримм). В *Шинели* под образом девушки, над которой издеваются, подразумевается Акакий Акакиевич (он также *служит* — в департаменте), которого коллеги жестоко унижают и делают из него посмешище, которому приходится выполнять невозможные задания, устраивать „нечеловеческую” голодовку и прибегать к отказу от всего необходимого во имя новой шинели. У героя появляется волшебный помощник — странный Петрович, сшивший для Акакия новую шинель. Появление нового платья — новой шинели, и в конце — „балы” Акакия — первый день на работе в новой шинели, а также „знаменитый” чиновнический прием свидетельствуют о том, что даже и композиция этих двух сцен почти идентична варианту композиции сказки *Золушка*, принадлежащему Ш. Перо. После этого и у Акакия пропадает платье — новую шинель отнимают у него усатые грабители. И он тоже возвращается к прежнему состоянию и положению. Однако, пока Золушку разыскивают и отыскивают другие, и она снова обретает бальный вид, „прославившись” как принцесса. Акакий сам ищет свою шинель, сталкиваясь с бездушной бюрократией, и умирает в конце, превращаясь, по слухам, в вампира.

Речь идет, несомненно, о трагедии сказки *Золушка*, что прослеживается на протяжении всего текста: некрасивый вид Золушки/Акакия, гротескность и профанность волшебного помощника/Петровича, покидание бала/приема, встреча у порога после ограбления с хозяйкой квартиры, имевшей *на одной только ноге* башмак, что напоми-

нает потерянный после бала башмачок Золушки и, возможно, объясняет фамилию самого Акакия Акакиевича — Башмачкин. Другими словами, сюжет, образы взаимно переплетаются, дополняют, поясняют друг друга. Все ассоциации связаны с *Золушкой*.

Среди приемов сюжета *Шинели* находятся сказочная „немотивированность” и всеобщая взаимообусловленность (получение неожиданной прибавки именно тогда, когда это нужно, и др.), внезапные контрасты (смерть Акакия и др.) и т. д. Многочисленные неопределенные комментарии рассказчика типа *где именно, не можем сказать* и т. п., или иронические комментарии об образах или мире *Шинели* обнаруживают понимание Гоголем поэтики создаваемого им текста, т. е. осознанное намерение написать его в качестве сказки-трагедии. Таким образом, имя Акикия Акакиевича по своей символической природе относится к сфере сказки. Сама *Шинель* начинается как сказка — сказочной формулой (в *одном* департаменте служил *один* чиновник). Каждый из этих элементов является травестированным: недостаток глубинной перспективы героя, изолированность, представленная как дегуманизированность, абсурдность; наглядное течение сказочного сюжета, „насыщенное” многочисленными деталями, ироническими комментариями и т. д. Трагедии же *Золушки*, сказки, ее повествования, или другие иронические комментарии рассказчика представляют собой неделимый и однозначный „организм”. Так как *Шинель* травестирована, то она оказывается самоироничной, грустно-смешной. Финал *Шинели* (сцены после смерти Акакия) представляет собой снятие „маски” сказки, т. е. внесение мира и действующих лиц *Шинели* в контекст реального времени Гоголя. И из него (финал), а также и из остальных актуализаций и подобных приемов во всей *Шинели* возникает ответ на вопрос о смысле трагедии как сказки вообще, так и *Золушки* — это „идея” о том, что эпоха Гоголя недостойна сказки, и по отношению к ней она может быть только трагедии.

Устанавливаются параллели художественного мира *Шинели* и гоголевского же *Носа*. Художественный мир *Шинели* сопоставляется с художественным миром Марка Шагала и Чарли Чаплина, а также с миром театра (особенно гоголевского). В работе все наблюдения сопровождаются более подробной аргументацией.

Miloš Stošić

NEVSKI PROSPEKT — POKUŠAJ JEDNOG ČITANJA

U ovom radu ćemo preko stilske analize i pripovednih postupaka u *Nevskom prospektu*, osvetliti i neke od karakterističnih elemenata Gogoljeve poetike *Petrogradskih pripovedaka*. Uvodna priča ovog ciklusa nosi u sebi odliku polifonosti koja je u osnovi čitave zbirke. Nećemo dublje ulaziti u analizu same zbirke jer to nije predmet ovog rada. Na početku, biće nam od pomoći ako samo o crtamo konture ovih priča. Mogli bismo da ih podelimo u tri grupe: a) *Nevski prospekt, Portret, Ludakovi zapisi*; b) *Nos, Šinjel, Kočije* i c) *Rim*. Ovakva podela je nametnuta samim aspektom književnog dela koji je predmet interpretacije. *Petrogradske pripovetke* bismo mogli drugačije grupisati, međutim, stilska analiza priča ove zbirke — na prvom mestu *Nevskog prospekta* kao predmeta rada, kao i udeo fantastičnog u njima, uslovlila je gore navedenu podelu. Tu i tamo ćemo se pozivati na druge priče ovog ciklusa kako bismo opravdali i potkrepili iznesene tvrdnje

Gljučne reči: N. V. Gogolj, *Petrogradske pripovetke, Nevski prospekt*, stilska analiza, pripovedni postupci, poetika N. V. Gogolja

Šta je „telo” Gogoljeve poetike?

Govorimo o Gogolju kao jezičko-umetničkom fenomenu. Mnogo puta je ponovljeno da sama upotreba jezika, sam stil predstavljaju bit Gogoljevih dela, a da fabula ostaje zapostavljena. Na paradoksalan način fabula u njegovim pričama postaje sporedna,¹ nebitna pri čitanju, dok u postupku čitanja, opet, zamaskirana pomalo nejasnom jezičkom igrom pripovedača, sama priča izranja u svojoj jasnosti. Ključ takvog postupka je reč, medijum u oblasti književnosti preko koga progovara u isto vreme i ovostrano i onostrano, i stvarnost i fikcija, laž i istina. Fikcija preko reči u književnosti

¹ „Kompozicija postaje potpuno drukčija ukoliko siže sam po sebi kao splet motiva kroz njihovu motivaciju gubi konstruktivnu ulogu, tj. ako pripovedač na ovaj ili onaj način ističe sebe u prvi plan, kao da koristi siže samo za zaplet pojedinih stilskih postupaka. Težište se sa sižeom, koji se ovde skraćuje do najmanje mere, prenosi na postupak pripovedanja...”; Ejhenbaum (1986), str. 245. Vidi takođe rad Meletinskog: „... pri tom parodija, groteska i apsurd zahvataju i oblast narativne strukture u duhu takozvane sternovštine, tako da se strukturalna doslednost i narativna strogost novele mešaju i rasipaju. (...) sama sižejsnost, toliko važna za specifičnost novele, ovde uzmiče pred detaljno obrađenim svetom realija i stilskim efektima skaza. Novelistički siže i situacije od kojih je on sačinjen ovde su samo početna tačka za realističko prikazivanje (kroz pomenute predmetne i govorne realije) socijalnih tipova i jako hijerarhizovan veliki socijalni svet...”; Meletinski (1997), str. 316—317.

postaje stvarnost; ono što se čita recipira se kao ono što jeste, dok stvaran svet čitača ostaje u pozadini, čak se ponekad i obrće naglavačke — do fikcije. Pošto lepota Gogoljevih priča ne leži u fabuli već u pripovednom postupku, ukratko ćemo osvetliti njegovu tehniku.

Prenošenjem težišta s fabule na pripovedanje u prvi plan izbija igra rečima, jezikom; „glavna komična uloga dodeljuje se kalamburima koji se čas ograničavaju na običnu igru rečima, čas se razvijaju do oblika malih anegdota”.² U Gogoljevom komičnom pripovednom postupku („reprodukcijom” — izraz Ejhenbaumov) prevladuje postupak „govorne mimike i pokreta, pronalazeći posebno komične artikulacije, zvučne kalambure, posebne zamršene sintaksičke konstrukcije”.³ Zatim, on reči bira nezavisno od logičkog, stvarnog ili konvencionalnog značenja, s punom pažnjom posvećenom njihovoj zvučnoj, akustičkoj karakteristici.⁴

Kako bismo, ukratko, prikazali poreklo jezika Gogoljevih dela, sumiramo rad Bogdanovićeve,⁵ koji se bavi različitim uticajima na Gogoljev jezik, pa i samim jezikom. Pored raznih uticaja nemačkih pisaca, kao i nemačkih filozofa, naročito Šelunga, ogroman uticaj u Rusiji ostavio je Stern, naročito svojim *Sentimentalnim putovanjem*. Karamzin, Radiščev, Senkovski, Veljtman pišu putopise koji su pod velikim uticajem sternijanstva, to jest putopise „gde pravoga opisa putovanja u suštini i nema”.⁶ Pored ovog, udeo fantastičnog u njima je veliki. Mogli bismo reći da je Veljtmanov *Putnik* neposredno uticao na Gogoljev postupak. „Veljtman se poigrava rečima, spajajući raznorodna značenja (...) bilo da parodira tekući izraz, ili da čuva naporedo direktno i indirektno značenje.”⁷ Međutim, dok se kod Veljtmana igra rečima zadržava na kalamburu, kod Gogolja se širi i na rečenicu, čak se (u *Mrtvim dušama* kao putopisu) Veljtmanov kalambur „pretapa u razvijene i složene, apsurdne slike, te tako postaje i neka vrsta preslikavanja sveta.”⁸ Dalje, nonsenistička tradicija, koja je u to vreme bila poznata kao salonska „igra iracionalnosti” braće Žemčužnikova i A. K. Tolstoja, čiji su aforizmi prelazili u besmislice, takođe je ostavila utisak na Gogolja.⁹ Između ostalih uticaja na Gogoljev stil Bogdanovićeve ističe četvorotomni rečnik V. I. Dalja u kome je sakupio „život ruskog jezika” sa preko 200.000 reči, preko 30.000 narodnih poslovice, narodnih pesama i bajki. Zvukovna svojstva reči, ponekad i sa nepravilnim upotrebama prefiksa i sufiksa, poznavajući Foslerove radove, Lomonosovljevu gramatiku i obilje raskoši Daljevog rečnika, u prozu devetnaestog veka je uveo baš

² B. Ejhenbaum (1986), str. 245.

³ *Ibid.* str. 246.

⁴ *Ibid.*

⁵ Bogdanović (1987).

⁶ *Ibid.* str. 21.

⁷ *Ibid.* str. 20.

⁸ *Ibid.*

⁹ „Da nije boja, svi bismo nosili jednoboju odeću”; „Čovek je razdvojen dole, a ne gore, jer sigurnija su dva oslonca nego jedan”, itd.; *Ibid.*

Gogolj.¹⁰ Dalj je pod pseudonimom Kazak Luganski pisao i pripovetke u narodnom duhu, gde je koristio intonaciju i sintaksu usmenog govora, to jest skaz, s namerom da čin pripovedanja bude uverljiv. Kod Gogolja je skaz prefinjen, ritmički i intonacijski obogaćen, postao stilska kategorija, i odvojio se od rudimentarnog Daljevog skaza.¹¹ Pored navedenog, Gogoljev jezik se odlikuje demorfologizacijom sintakse, upotrebom dijalektizama, žargonskih izraza i kolokvijalnih obrta, građenjem „besmislenog govora”, probiranjem „kurioziteta svakidašnjeg opštenja”, koji se nagomilavanjem preobraćaju u svojevrsnu „normu”: „rečju, komičnost defektnih govornih formacija počiva ne samo na tome što su otklonjene sve, čak i sporedne, predstave o njihovom patološkom karakteru nego i na svojevrsnoj imitaciji njihove prirodne zakonitosti, na njihovom utvrđivanju kao jezičke norme, protivstavljene shemama književnog govora”.¹²

Na kraju ovih kratkih i grubih obrisa koji će nam ipak biti od pomoći pri čitanju i razumevanju *Nevskog prospekta*, osvetličemo još jedan važan deo Gogoljevog stvaralaštva koji se bavi humorom. Humor se u književnosti postiže jezikom, njegovom upotrebom, njegovom deformacijom, pozitivnom i produktivnom zloupotrebom jezika. Gogolj je genijalno umeo da živo opiše komičnu scenu. Pri tom je koristio razna jezička sredstva komike: kalambur, skaz, alogiju, paradoks, dosetku. Koristio je pripovedne opise komičnog ponašanja i reakcije junaka,¹³ posebno stilizovanog pripovedača koji postaje *još jedan* junak priče — romana pomoću svog karakterističnog jezika, itd. Konačno, Gogoljeva onomastika pruža ogroman materijal za analizu komičnih imena, ali i same komike.¹⁴ Jezik nije komičan sam po sebi, piše Prop, već zato što odražava neke osobine ličnosti koja govori, neusavršenost njenog mišljenja.¹⁵ Prop daje analizu komike i smeha preko ruske književnosti 19. i 20. veka, na mnogo mesta dotičući se Gogolja kao autora u čijim su delima prisutni razni oblici komičnog. U rezimeu svoje knjige, on ponavlja da komično nije u suprotnosti sa uzvišenim ili idealnim, nego sa ozbiljnim,¹⁶ kao i da se protivrečnost koja izaziva smeh nalazi između nečeg što se, s jedne strane, krije u subjektu koji se smeje, i, s druge strane, onoga što mu se suprotstavlja i otkriva u svetu koji ga okružuje, odnosno predmeta njegovog smeha.¹⁷ I, najvažnije, ističe da „smeh izazivaju samo *sitni* nedostaci koji nemaju karakter kriminaliteta ili poroč-

¹⁰ Beli (1984), str. 395.

¹¹ Bogdanović (1987), str. 23.

¹² *Ibid.* Navod autora iz *Studije o Gogoljevom stilu* V. Vinogradova, str. 31.

¹³ Dovoljno je setiti se *Mrtvih duša*, dijaloga i opisa „toka svesti” Čičikova i Nastasje Petrovne Korobočke; zatim, pri prodaji mrtvih duša reakcija komično nepoverljivog Sobakeviča kroz čiju komiku izbija glupost, ali i prepređenost.

¹⁴ Vidi: Ejhenbaumov tekst *Kako je napravljen Gogoljev „Šinjel”*, *Eseje o Gogolju* Nabokova, Jurij Mana *Поэтика Гоголя — Вариации к теме, Проблеми комике и смеха* Vladimira Propa...

¹⁵ Prop (1984), str. 105.

¹⁶ *Ibid.* str. 154.

¹⁷ *Ibid.* str. 155.

nosti — i podvlači — analiza pokazuje da je ismevanje fizičkih nedostataka, u stvari, ismevanje nedostataka duhovnog života”.¹⁸ Najsazetiju definiciju funkcije smeha u svojim delima dao je upravo Gogolj. U prepisci s Žukovskim, Gogolj piše o „smehu” prisutnom u njegovom stvaralaštvu: „moj smeh je ispočetka bio dobroćudan; ja uopšte nisam mislio da bilo šta ismevam s nekim ciljem i toliko me je zaprepaštavalo kada bih čuo da se vređaju i čak ljute na mene čitavi društveni staleži i klase, da sam se najzad zamislio. *’Ako je snaga smeha toliko velika da izaziva strah, znači da je ne treba trošiti uzalud’*”.¹⁹

Nevski prospekt — pokušaj jednog čitanja

Pokušaćemo da prikažemo i odgonetnemo stilsku razliku u *Nevskom prospektu* tako što ćemo je raščlaniti na njena četiri dela: prolog, priču o mladom slikaru Piskarjovu, priču o poručniku Pirogovu i epilog.²⁰ Na samom početku pripovedač prostorno situira radnju, opisom koji predstavlja prolog. Napisan u gogoljevskom duhu i jeziku, sa svim odlikama koje smo navikli kod njega da čitamo, prolog ne predstavlja teškoću. Priča II i Epilog takođe ne predstavljaju veće probleme za interpretaciju. Može se reći da u ova tri navedena dela *Nevskog prospekta* imamo, manje-više, ujednačen i očekivan stil, atmosferu i jezik. Problem predstavlja Priča I. Priča o slikaru Piskarjovu pisana je u „romantičarskom” duhu,²¹ dok u priči o poručniku Pirogovu, prologu i epilogu izbija gogoljevski jezik. Kad se u Priči

¹⁸ „Spoljašnji nedostatak se posmatra, čisto instiktivno, kao izvesni znak unutrašnje manjkavosti. Spoljašnji nedostatak nije smešan sam po sebi. Ni unutrašnji nedostatak nije smešan sam po sebi. Do smeha dolazi onda kada se spoljašnji nedostatak prihvati kao signal, kao znak unutrašnje manjkavosti ili pustoši. Pažljivo se udubljujući u umetnička dela, lako ćemo se ubediti da pisac, ili slikar, pripisuje fizičke nedostatke onim likovima koje hoće da osudi sa moralnog, ili duhovnog, ili, pak, socijalnog stanovišta...”, *Ibid.* str. 156—157.

¹⁹ Kurziv — S. M. Gogolj (1991b).

²⁰ Ovde upotrebljavamo termine *prolog* i *epilog*, iako oni nisu direktno tehnički određeni u samom tekstu pripovetke, radi lakšeg snalaženja pri čitanju koje ovde nudimo i ekonomičnijeg pregleda čitave strukture pripovetke. Iz istog razloga dve paralelne priče koje čine jezgro *Nevskog prospekta* proizvoljno smo označili kao: *Priča I* — pod tim mislimo na priču o mladom slikaru Piskarjovu, i *Priča II* — priču o poručniku Pirogovu.

Strukturalna podela *Nevskog prospekta* mogla je da se izvrši na više načina. Podela najbliža ponuđenoj imala bi sledeće elemente: *prolog* „*Nevskog prospekta*”, *priču o mladom slikaru Piskarjovu* (tj. *Priča I*), *epilog Priče o mladom slikaru Piskarjovu; priča o poručniku Pirogovu* (tj. *Priča II*), *epilog priče o poručniku Pirogovu*, i, na kraju, *epilog* „*Nevskog prospekta*”. Na ovaj način, uostalom kao i u modelu koji nudimo, početak jezgra *Nevskog prospekta* (to jest, siže ove dve uporedne priče) predstavljao bi dijalog dvojice protagonista ovih paralelnih priča, koji se odvija u sumrak, na korzou *Nevskog prospekta*. Ovakav izloženi model raščlanjavanja strukture *Nevskog prospekta* je odbačen zbog činjenice da „epilozi” ovih dveju priča *ne predstavljaju odstupanje* od atmosfere, tehnike, stila priče čiji kraj predstavljaju.

²¹ „*Nevski prospekt* u ekspoziciji uključuje element realističkog ogleada, a dva kontrastna sižea sa Piskarjovim i Pirogovim nemaju novelističku oštricu, nju zamenjuje skup izuzetnih scena. Priča o Piskarjovu raspršuje romantičarske iluzije, ali je samo raspršivanje obeleženo crtama još uvek romantičarskog stila...”, Meletinski (1997), str. 315—317.

I takav jezik na trenutak i oglasi,²² definisali bismo ga kao jedva polovinu glave koja proviruje iza vrata, međutim, samo telo se ne vidi. U Priči II, s druge strane, pred nama stoji *skoro* sve ono gogoljevsko, dok su romantičarska vrata u pozadini i ne vide se od grotesknog tela. Moglo bi se reći, i ne bi bilo daleko od istine, da je romantičarski fon pripovedanja Priče I (s poznatim i prepoznatljivim motivima sna, raspolućenosti između fantastike i realnog, čežnjive potraga za „božanskim bićem”, ponoćnom atmosferom, tragičnim, verterovskim krajem kojem ne nedostaje romantičarska jeza) nasleđe romantičarskog doba. Ipak sam *Nevski prospekt*, prikazan kroz čudesan „spoj najgrubljeg realizma i nezdravog idealizma”²³ posmatran kao celina daje drugačiji odgovor²⁴ i traži dublje čitanje. Da krenemo od početka.

Prolog

Početni hronotop predstavlja svakodnevno — čudesno vreme na petrogradskom korzou. Nevski prospekt je dekor zbivanja. Sam prolog opisuje promene koje se dešavaju na ulicama Nevskog prospekta i to „samo u toku jednog dana”. Promene su prikazane u vidu slajdova, fotografskim metodom kojim se hronološki prate zbivanja od jutra do prvih noćnih časova. Pripovedačka situacija je data shodno realističkoj koncepciji podražavanja usmenog pripovedanja — prikazivanja. Narator apostrofira neko neodređeno „vi”, neodređenu skupinu „slušalaca”. Prvobitna namera uspostavljanja vremenskog okvira od jednog dana segmentira se ubrzanim fotografskim snimcima za svaki vremenski odsečak. Sam prolog je izgrađen bez odstupanja od onog što predstavlja *telo* Gogoljevih dela. Na svoj parodično-komičan način on slika „biser” Petrograda od jutra do mraka.

„Siguran sam da nijedan njen stanovnik, bio on običan građanin ili činovnik, ne bi dao Nevski prospekt ni za kakvo blago. Nevskim prospektom oduševljavaju se ne samo oni koji imaju dvadeset pet godina, zanosne brkove i izvanredno sašiven redengot, nego čak i oni kojima iz brade štrče sede dlačice, dok im je glava glatka kao srebrni tanjir. A dame! O, damama je Nevski prospekt još draži. A i kome on nije drag? Čim čovek kroči na Nevski prospekt, odmah oseti da se tu samo šeta...”²⁵

²² U *Priči I* gogoljevaska glava „proviruje” u opisu mladog slikara: „...Taj mladić je pripadao staležu koji kod nas predstavlja prilično neobičnu pojavu i koji je isto tako daleko od građanina Petrograda, kao što je lice koje nam se javlja u snovenjima daleko od realnog sveta. Taj neobični stalež veoma je redak u ovom gradu, gde su svi ili činovnici, ili trgovci, ili zanatlije Nemci. *To je bio slikar! Čudna pojava, zar ne? Petrogradski slikar!...*”, i dalje. Gogolj (1991a), str. 13. Kažemo „proviruje glava” jer tu Gogolj još uvek nije u svom pravom svetlu, već se tek nazire.

²³ Rozanov (1984), str. 385.

²⁴ Pre svega mislimo na već pomenutu stilsku neujednačenost između delova koji čine strukturu ove pripovetke i pitanja koja se zbog te neujednačenosti otvaraju.

²⁵ Gogolj (1991a), str. 7.

S jezičke strane, korišćenjem kalambura, raznih alogičnosti, rečca i deminutiva, korišćenjem grčkih imena („sanjivi Ganimed“), humora, prolog sadrži većinu niti pomoću kojih autor plete svoja dela. Pripovedač je u trećem licu (Er-Erzählung), prisutan *kao svedok* događaja, sa korišćenjem diskurzivnog uplitanja u tok radnje.²⁶ Međutim, autor donosi različita odstupanja, zavisno od dela strukture koju priča. Što se samog pripovedača prologa tiče, tu nema elemenata koji bi predstavljali problem u interpretaciji.²⁷ Dalje, i ovde nailazimo na stilsku tehniku opisivanja ljudi i ljudskih osobina, kao i njihovu karakterizaciju preko metonimijskog opisivanja predmeta, delova tela, odeće itd. Takav postupak predstavlja element Gogoljeve poetike koji se ponavlja i u drugim pričama petrogradskog ciklusa. Prepisujemo duži deo iz prologa jer se u njemu, u pravom svetlu, ističu sve gore navedene karakteristike autorove poetike.

„Tu ćete videti jedinstvene *zaliske*, spretno i čudesno zavučene pod kravatu, kadifaste, atlasne, crne kao samur ili ugalj, koji, na žalost, pripadaju isključivo ministarstvu spoljnih poslova. Činovnike u ostalim nadležstvima providenje je lišilo prava na crne zaliske, oni, na svoju veliku nesreću, moraju da nose riđe zaliske. Tu ćete videti divne *brkove* koje ne može da opiše nijedno pero, nijedna kičica; brkove kojima je posvećena bolja polovina života i koji su predmet dugih danonoćnih bđenja, brkove na koje su izliveni čarobni mirisi i miomirisi i utrošene najskuplje i najređe vrste pomada, brkove koji se za noć uvrću tankim pergamentskim papirom, brkove koji su prožeti najdirljivijom ljubavlju svojih posesora i kojima zavide svi prolaznici. Hiljade vrsta *šeširića*, *haljina* i *marama* — šarenih i vazdušastih, kojima su njihove vlasnice privržene ponekad i po čitava dva dana — zaslepiće svakog na Nevskom prospektu. Kao da se čitavo more leptira odjednom podiglo sa stabala, pa se poput velikog oblaka komeša nad crnim kucima muškoga pola. Tu ćete videti *strukove*, o kojima niste mogli ni da sanjate: tanak struk, tanji od grlića flaše, kome ćete se, prilikom susreta, s poštovanjem ukloniti s puta, da ga nekim slučajem ne zakačite svojim nespretnim laktom; srce će vam obuzeti strepnja i strah da vaše neoprezno disanje slučajno ne prelomi to zanosno delo prirode i umetnosti. A tek kakve ćete damske *rukave* videti na Nevskom prospektu! Ah, kakva lepota! Oni podsećaju na dva vazdušna balona i njihova vlasnica bi se sigurno podigla u vazduh kad je ne bi pridržavao kavaljer, jer podići u vazduh šarmantnu damu isto je tako lako i prijatno kao i prineti ustima pehar pun šampanjca. Nigde se ljudi prilikom susreta ne pozdravljaju tako dostojanstveno i neusiljeno kao na Nevskom prospektu. Tu ćete naći jedinstven *osmeh*, osmeh koji predstavlja vrhunac umetnosti, tako da ćete nekad sebi izgledati manji od makovog zrna, pa ćete pognuti glavu, a nekad ćete, opet, pomisliti da ste viši od šiljka na zgradi Admiraliteta, pa ćete dići glavu... (kurziv — S. M.)”²⁸

²⁶ „Ali avaj! Ja ne služim, pa ne mogu da uživam u delikatnom ophođenju pretpostavljenih...”, Ili: „Nikad neću saznati zašto to čine. (To jest, nikad autor neće saznati zašto gledaju jedni drugima u obući i odeću — S. M.) U početku sam mislio da su obučari, ali prevario sam se: oni, uglavnom, ili rade u nadležstvima, mnogi mogu vrlo lako da upute predstavku iz jednog nadležstva u drugo, ili uživaju u šetnji i čitaju novine po poslastičarnicama — jednom rečju, sve su to čestiti ljudi”, *Ibid.* str. 9—10.

²⁷ Kasnije ćemo se vratiti na ulogu pripovedača prologa.

²⁸ Gogolj (1991a), str. 9—10. Uporedi s citatom iz pripovetke *Nos*: „... Major Kovaljov imao je običaj da se svakog dana prošetava Nevskim prospektom. *Okovratnik* na naprsniku

Kao što i sam primer pokazuje, i sam naratorov glas se odlikuje alogičnošću. Ovaj postupak Man označava „namernim naratorovim besmislicama i apsurdnim tvrdnjama”.²⁹ To je posebno izraženo u gore navedenom citatu („Oni podsećaju na dva vazдушna balona i njihova vlasnica bi se sigurno podigla u vazduh kad je ne bi pridržavao kavaljer, jer podići u vazduh šarmantnu damu isto je tako lako i prijatno kao i prineti ustima pehar pun šampanjca.”) gde narator, veštim maskiranjem gramatički pravilnih fraza, spajanjem zavisnih rečenica, postiže efekat koji se od tehnike skoro i ne vidi. Veznicima „tako da”, „kad ne bi”, „zato što”, „jer”, kako Man primećuje, narator plete gustu mrežu kojom skriva potpunu međusobnu isključivost oba dela suda: kavaljer pridržava damu *dok* „je damu prijatno podići u vazduh...”³⁰

S prvim pominjanjem sumraka, narator napušta implicitno humorističko viđenje, otkriva naročitu subjektivnost, naglašavajući da je to doba tajanstvenosti i mističnosti, čime najavljuje atmosferu gotskog romana Priče I. Presek između prologa, panoramskog prikazivanja, i sužavanja fokusa na buduće protagoniste, ogleda se i u promeni pripovedačke forme: junake ne uvodi sam pripovedač, već se oni sami predstavljaju svojim govorom, gde se odmah ističe kontrast između njih (idealista — obešenjak). Prvi deo strukture *Nevskog prospekta* autor završava u vreme kad se na „žilu-kućavicu Petrograda” spusti sumrak. Noćnom atmosferom, kada nastupa „tajanstveno vreme, kada svetiljke svemu daju neki privlačan, čaroban sjaj”³¹ autor nas priprema za drugi strukturalni deo ove pripovetke.³²

Epilog

Osim onih elemenata koje smo naveli za prolog, epilog sadrži još izražajnije uplitanje pripovedača u priču. Pripovedač *kao svedok* ispričanih

---

bio mu je uvek besprekorno čist i uštirkan. *Zalisci*, kakvi se i sada mogu videti kod gubernijskih i seoskih zemljomera, arhitekata i garnizonskih lekara, kao i kod ljudi koji obavljaju razne policijske dužnosti i uopšte kod svih muškaraca koji imaju punačke obraze i izvanredno igraju boston — ti *zalisci* pružali su se preko obraza i dopirali preko samog nosa...(kurziv — *S. M.*)” *Ibid.* str. 43.

²⁹ Pošto ćemo se i kasnije koristiti Manovom analizom sumiraćemo glavne postavke ovog dela njegovog rada posvećeno fantastičnom i realnom kod Gogolja. Jurij Man ukazuje na neke karakteristike Gogoljeve poetike preko elemenata čudesno-neobičnog na planu prikazivanja i na planu prikazanog. Pod čudesno-neobičnim na planu *prikazivanja* ovaj autor razlikuje tri vrste: *a*) čudesno u rasporedu delova književnog dela, *b*) narušavanje objektivnog sistema rekonstrukcije radnje (u dramskim delima ili u delima s Ich-Erzählung formom naracije), i *c*) alogizam u govoru naratora. S druge strane, čudesno i neobično na planu *prikazanog*, Man nalazi kao: *a*) čudesno u ponašanju stvari; *b*) čudesno u spoljašnjem izgledu predmeta; *c*) čudno uplitanje životinja u radnju (siže); *d*) zbrka i pometnja na putu; *e*) čudno i neočekivano u ponašanju ličnosti; *f*) čudno i neobično u rasuđivanju ličnosti; *g*) čudno i neobično u imenima i prezimenima ličnosti, i na kraju u *h*) nehotičnim pokretima i grimasama ličnosti. Tokom naše analize *Nevskog prospekta* susrešćemo se s većinom ovih odlika Gogoljeve poetike. Opširnije vidi: Man (1993), str. 232—263.

³⁰ *Ibid.* str. 243.

³¹ Gogolj (1991a), str. 11—12.

³² Analizu priče o mladom slikaru Piskarjovu ostavićemo za kraj.

dogadaja kao da sedi na nekom najvišem mestu Nevskog, sa kojeg je sve bilo dostupno njegovom oku i uhu, razmišlja naglas i nama priča. I ovde je pripovedač stilizovan — ne nedostaju naratorove alogičnosti, niti parodij-ska poređenja:

„Jedan ima izvrsnog kuvara, ali, na žalost, tako mala usta da kroz njih ne može da propusti više od dva parčenceta, dok drugi ima usta kao svod Generalštaba, ali, avaj, mora da se zadovolji nemačkim ručkom koji se sastoji samo od krompira. Kako se čudno poigrava s nama sudbina!... „

Ili:

„O, ne verujte tom Nevskom prospektu! Kad prolazim njime, ja se dobro umotam u svoj ogrtač i nastojim da ne gledam osobe koje mi dolaze u susret. Sve je tu obmana, sve je tu san, ništa nije onako kako izgleda! Vi mislite da je onaj gospodin koji šeta u izvanredno sašivenom redengotu veoma bogat? Ni govora, njemu je taj redengot sve što ima. Vi uobražavate da ona dva debeljka koja su se zaustavila pred crkvom u izgradnji sude o njenoj arhitekturi? Ma kakvi, oni razgovaraju o tome kako su se dve vrane čudno smestile jedna naspram druge. Vi mislite da onaj entuzijasta, koji mlatara rukama, priča o tome kako je njegova žena s prozora gađala lopticom nepoznatog oficira? Ni govora, on priča o Lafajetu...”³³

Pripovedačevo „sve je tu obmana” nosi u sebi nekoliko slojeva. Naratorov alogizam je, i ovde, uspešno ugrađen u sam tekst, čak poseduje odliku negativne gradacije. Smislaone besmislice iskaču u prvi plan posebno u delu od citirane klauze. Nakon toga sledi rečenica s pravilnim i tačnim iskazom („Vi mislite da je onaj gospodin koji šeta u izvanredno sašivenom redengotu veoma bogat? Ni govora, njemu je taj redengot sve što ima.”). Rečenica prikazuje „obmanu” samo na planu percepcije; vrši se demistifikacija „obmane” na planu socijalno-ideološkog ogoljavanja (kako-u-stvari-jeste). Žalostan prikaz „gospodina” koji, kad se obmana prikaže bez svojih čari sjaja, postaje mučan siromah koji preko vizuelnih stvari i maski pokušava da održi za sebe kakav-takav položaj u svetu maski. Sledeća rečenica donosi novu „obmanu”, postavljenu na drugom planu („Vi uobražavate da ona dva debeljka koja su se zaustavila pred crkvom u izgradnji sude o njenoj arhitekturi? Ma kakvi, oni razgovaraju o tome kako su se dve vrane čudno smestile jedna naspram druge.”). Za razliku od ozbiljnosti prve rečenice, druga je već zamazana komikom, kalamburom. U isto vreme, ispod komičnosti ovakve slike, kroz podtekst probija ironija. „Crkva” i „arhitektura” zamenjuju se zanimanjem dvojice prikazanih za čudni položaj „dve vrane”. Da je rečeno da gledaju dva goluba ili bilo koje druge ptice, osim gavrana ili vrana, možda bi se moglo reći da je to bilo pesničko nadahnuće, da se veliča gledanje Prirode u odnosu na Umetnost, čime bi se, naravno, izgubio kalambur. Upravo zbog reči „vrana” traži se drugačija in-

³³ Gogolj (1991a), str. 37.

terpretacija. Tu je „obmana” razotkrivena ne na planu percepcije vizuelnih predmeta, nego na planu „unutrašnjeg” (bogatstva, obrazovanosti i stepena zainteresovanosti petrogradskih žitelja), gde se otkrivena „obmana” prikazuje kao unutrašnja manjkavost. Socijalno-ideološka kritika je sakrivena u podtekstu ove ambivalentne rečenične burleske. Sledeća rečenica donosi potpuni obrt, ovog puta na semantičkom planu („Vi mislite da onaj entuzijasta, koji mlatara rukama, priča o tome kako je njegova žena s prozora gađala lopticom nepoznatog oficira? Ni govora, on priča o Lafajetu...”). Sva tri navoda u svojim rečenicama ispunjavaju pravila gramatičke konstrukcije, to jest, na formalnom planu one nisu netačne. Što se sadržinske strane tiče, stvari ne stoje tako. Prvi navod ima svoj smisao i „obmana” je uočljiva. Druga je začinjena kalamburom kojem ne nedostaje alogičnost, ali ipak, nije potpuna besmislica. Treći citat je potpuno alogičan. Rečenica je ispreturana. Ono što treba da stoji u prvoj rečenici stoji u drugoj i obrnuto. Čak smo i mi apostrofirani i tobože narator ispravlja naš alogizam. Ovakav model naratorovih besmislica čest je postupak ovog autora. To jeste Gogoljev stil. Pripovedač započne priču, uhvati se za trunku, prividno nehajno izgovorenu, i otpočinje priču o trunki koja, koliko nema veze s pričom, toliko nema veze ni sa samom trunkom. Međutim, u tim digresijama koje pripovedač čini, sadržan je „duhovni etimon” — da se poslužimo Špicerovim terminom — Gogoljevih dela. Kroz komične alogije u digresijama njegovih priča izbija košmarna logika.³⁴

Postoji i nesuglasje glasova pripovedača prologa i pripovedača epiloga. Dok nas prvi glas ubeđuje u lepote Nevskog prospekta („Nema ničeg lepšeg od Nevskog prospekta, bar ne u Petrogradu, za Petrograd je on sve. Koliko je sjaja i raskoši u toj ulici — ukrasu naše prestonice...”³⁵), drugi nas poziva na opreznost („O, ne verujte tom Nevskom prospektu! (...) Sve je tu obmana, sve je tu san, ništa nije onako kako izgleda!”³⁶). To jest, Gogolj se, na svoj način igra s nama. Epilogom nas pripovedač poziva na opreznost, „Nevski prospekt laže u svako doba...”³⁷ Tako da na planu početka i kraja pripovetke, njenog sižejnog prologa i epiloga (ili, da parafraziramo Petrovskog, rođenju i smrti sižea pripovetke³⁸), pripovedačev glas se pred nama sukobljava, kao što se sukobljava i pripovedačev postupak u pričanju dve paralelne priče koje čine jezgro *Nevskog prospekta*. Naravno,

³⁴ U *Petrogradskim pripovetkama* takve digresije su brojne, čak i u okviru jedne priče. *Nos, Šinjel*, prepune su digresija; *Nevski prospekt* (osim „problematične” priče o mladom slikaru Piskarjovu) takođe. *Kočije* ne zaostaju za gore navedenim pričama: „neobavešteni” pripovedač, alogizmi u ponašanju likova, neobičan obrt situacije na kraju, razne onomatopeje „puf, puf, pu”, „mm” koji fantastično portretišu lik koji ih izgovara... Pripovetka *Portret*, koja je najsličnija priči o slikaru Piskarjovu, kao i *Ludakovi zapisi*, upravo zbog stila i atmosfere, nose odsustvo alogičnih digresija. *Rim* je posebna priča. Neki kritičari je tumače kao kontrastnu priču u okviru *Petrogradskih pripovedaka*, kao što je *Taras Buljba* u zbirci *Mirgorod*.

³⁵ Gogolj (1991a), str. 7.

³⁶ *Ibid.* str. 38.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Petrovski (1982).

govorimo o različitim sukobima. U sukobu pripovedača govori se o sukobu *značenja*. U drugom, o sukobu postupka, tehnike i sukobu značenja samog smisla tog sukoba. Mešanje glasova pripovedača mogli bismo da okarakterišemo kao sukob glasova dvojice uličnih izvikivača, prodavca robe. Jedan nudi robu, ulepšavajući je sjajem, dok je drugi prodavac kudi, odvraća nas od onog što nam je od prvog ponuđeno ukazujući na njenu trulež.

Bahtin je u svojoj studiji ukazao na različite odlike narodne kulture koje su iskorišćene pri građi *Gargantue i Pantagruela*. Što se samih Rableovih prologa i „izvikivača robe” tiče, njih je ovaj autor razjasnio preko različitih karakteristika uličnih govora u Rableovom delu.³⁹ U zbirci pripovedaka *Večeri na salašu kraj Dikanjke* prolozi u sebi nose „glas” familijarnog ćaskanja. Bahtin⁴⁰ ovo rableovsko nasleđe kod Gogolja objašnjava uticajem narodne kulture, kao i odlikama grotesknog realizma koji je bio veoma živ u Ukrajini i Belorusiji pre Gogolja, ali i u njegovo vreme. Srce grotesknog realizma u Ukrajini i Belorusiji bilo je „prvenstveno u duhovnim školama, bogoslovijama i akademijama. Putujući školarci (bogoslovi) i niži klerici, ’manastirski đaci’, raznosili su usmenu rekreativnu književnost facetija (lat. *facetiae* — kratka šaljiva priča, obično lascivnog erotskog karaktera, nastala u Italiji u doba Renesanse), anegdota, kratkih govornih travestija, parodija i slično po celoj Ukrajini”.⁴¹ Bahtin ističe i uticaj drugih elemenata, u ovom slučaju u *Petrogradskim pripovetkama*, koji se nalaze prvenstveno u *samom stilu*, što objašnjava velikim uticajem formi ulične i vašarske narodne komike.⁴² Što se, međutim, tiče problema disharmonije između glasova pripovedača prologa i epiloga, „stil govora vašarskog izvikivača se udeva u tok radnje svojim tonovima ironičnog reklamiranja i pohvala sa njenim alogizmima i naročitim brbljarijama”.⁴³ Bahtin ova mesta objašnjava uticajem sternijanstva, rableovskog jezika i, neposredno, narodne kulture.

Vratimo se *Nevskom prospektu*. Glasovi prologa i epiloga podsećaju na Rableove prologe knjiga. Prvo hvaljenje „robe” (u ovom slučaju samog Nevskog prospekta), nuđenje „robe”, da bi na kraju došlo do blaćenja te iste robe. I pripovedačev glas u pripoveci *Nos* ima sličnu tendenciju. Možemo reći da bi pored samog modela konstruisanja jezika i stila prologa, epiloga, pa čak i samog sižejnog jezgra Gogoljevih dela, paralela s Rableom mogla da se povuče i na planu tona koji je kod obojice ambivalentan. Pored *Nevskog prospekta* i *Nosa*, i pripovetka *Šinjel* ima sličnu tendenciju. Ono što je opisano do samog svršetka priče na kraju se obrće naglavačke.⁴⁴

U završnim rečenicama epiloga dolazi i oštrica (*pointe*) ove pripovetke koja se ne razlikuje od većine oštrica *Petrogradskih priča*. Poenta može

³⁹ Vidi: Bahtin (1978).

⁴⁰ U radu Bahtina (1993).

⁴¹ *Ibid.* str. 223.

⁴² *Ibid.* str. 224.

⁴³ *Ibid.* str. 225.

⁴⁴ Vidi: Man (1993).

biti sadržana u samoj građi sižea, a može se odnositi i na samo *izlaganje* sižea.⁴⁵ U odnosu na sadržaj teksta Gogoljeve oštrice su⁴⁶ „tupe” i varljive; njegove su oštrice polisemične. One postižu isti efekat kao i funkcija jezika u tekstu. Čini se da su i one, same između sebe, sukobljene. S jedne strane, poenta je upletena u samu radnju, to jest, sama je radnja podiže sa dna načinom izlaganja sižea, dok je, sa druge strane, na nju eksplicitno ukazano od strane pripovedača. Na početku epiloga, sumirajući u svesti događaje kojima je prisustvovao, pripovedač nas izveštava da je glasno razmišljao o tome kako je divno uređen ovaj naš svet,⁴⁷ iako smo zajedno s njim prisustvovali jednoj tragičnoj priči koja je za ishod imala morbidno samoubistvo. U isto vreme, opomenuti smo da ne verujemo mnogo Nevskom prospektu, to jest, onom što nam je kroz priču pričano. Ukratko, kao i sa drugim odlikama Gogoljeve poetike, i ovde se susrećemo s ambivalentnošću njegovog postupka i smisla. Onoliko koliko je jedna njegova rečenica komična toliko je, u isto vreme, i ozbiljna i duboka.

Pored ovih odlika koje nalazimo u epilogu, na samom kraju pripovedač nam se otkriva kao još jedan junak ove pripovetke. U liku samog naratora uočljiva je razvojna linija. Od prvobitnog pozitivnog doživljaja Nevskog prospekta, nakon sagledanih besmislenih sudbina obojice junaka, narator menja vizuru odslikavajući mrtvaštvo, kao da sazreva od neznanja do saznanja; da ponovimo: *jezik nije komičan sam po sebi, već zato što odražava neke osobine ličnosti koja govori*. Motiv *fenjera* pokazuje stvarnost kao igru sablasti, ali se takođe može tvrditi da je upravo sam narator svetloša. On, za nas, u sumrak pali svetlo i prikazuje sudbine dva junaka njegovog sveta. Narator-junak je, u stvari, onaj koji izobličuje svet Nevskog prospekta.

Priča o poručniku Pirogovu (Priča II)

„Čak ni poručnik Pirogov nije došao da pogleda leš nesrećnika kome je za života ukazivao svoje visoko pokroviteljstvo. Uostalom, on je imao preča posla, bio je zaokupljen jednim neobičnim slučajem. Ali, obratimo se njemu...”⁴⁸

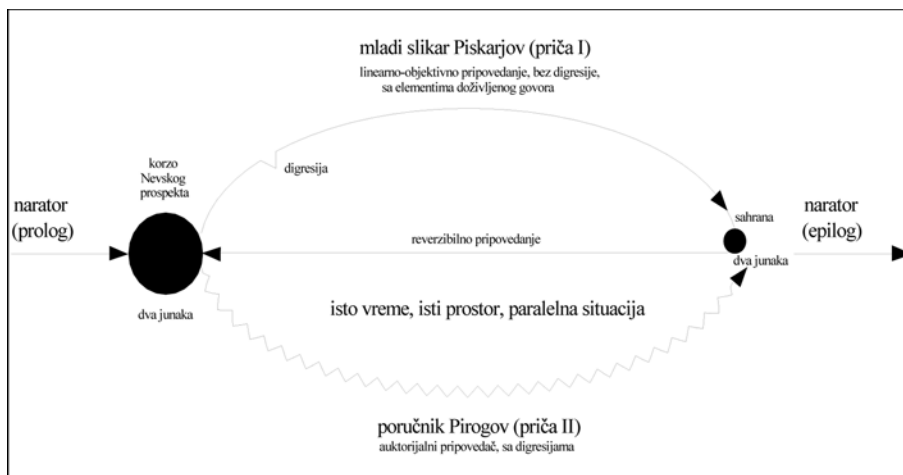
Ovim rečenicama je načinjen prelaz s Priče I na Priču II. S tehničke strane konstruisanja priče Gogolj svoje junake dva puta stavlja jednog do drugog (*Grafikon br. 1*). Prvi put kad nam pripovedač prikazuje razgovor koji se na pločniku Nevskog prospekta vodi između mladog slikara Piskarjova i poručnika Pirogova. Tad ih vidimo zajedno, prvi i poslednji put. Drugi put njih dvojica se ne sreću. Međutim, načinom pripovedanja, pripo-

⁴⁵ Petrovski (1982), str. 197—198.

⁴⁶ Na ovom mestu prvenstveno mislimo na pointe u *Nevskom prospektu, Nosu, Šinjelu*.

⁴⁷ Gogolj (1991a), str. 37.

⁴⁸ *Ibid.* str. 27.

Grafikon br. 1 — Pripovedni postupak u „Nevskom prospektu”

vedač nas vraća u vreme kada smo, prvi i jedini put prisustvovali njihovom dijalogu i, od tog trenutka, ponavlja vreme koje je za mladog Piskarjova već prošlo da bi ga, samo *za nas*, prošao i poručnik Pirogov. Međutim posle rečenice „Ali, obratimo se njemu”, to jest, poručniku Pirogovu, pripovedač to ne čini, nego nastavlja da pripoveda o sebi:

„Ja ne volim leševe i pokojnike i osećam se neprijatno...”⁴⁹

Pripovedačevo pripovedanje o sebi, puno šeretskog tona, traje čitav pasus, da bi se, rečenicom: „Ako se ne varamo, poručnika Pirogova ostavili smo u trenutku kad se rastao od nesrećnog Piskarjova i krenuo za plavušom...”⁵⁰ opet, i opet na kratko, vratio na sam siže. U sledećoj rečenici jasno dolazi do izražaja da je sumorna atmosfera iz Priče I ostala u pozadini i da je zamenjena pravim gogoljevskim stilom.

„Ta plavuša bila je vazdušasto, prilično interesantno stvorenjce...”⁵¹

Prisustvujemo priči koja ima sve ono što se od Gogolja i očekuje. Nit priče se cepka na svakom koraku, raznim sporednim detaljima, analizama, i sama priča se svakom sledećom rečenicom sve više i više udaljava od kraja izbacujući u prvi plan pripovednu tehniku. Takav postupak, „zaboravnog” ili „nedovoljno informisanog” pripovedača, nalazimo u *Nosu*,⁵² u

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ *Ibid.*

⁵² „Odlučio je da se uputi prema Isakijevskom mostu: računao je da će nekako uspeti da ga (nos — *S. M.*) baci u Nevu... Ali, priznajem, kriv sam što dosad ništa nisam rekao o Ivanu Jakovljeviču, čoveku kojeg krasi mnoge vrline...”, *Ibid.* str. 41.

Šinjelu,⁵³ u *Kočijama*,⁵⁴ a može se reći da je takav stil i *Mrtvih duša*. Sam siže pripovetke (ili romana) mogao bi da se ocrtu u jednom kraćem pasusu, međutim, ono što čini osnovu Gogoljevih dela jeste sama jezičko-umetnička tehnika.

Nakon opisa „plavuše”, za kojom poručnik Pirogov juri, pripovedač opet prekida nit kako bi već jednom prešao na poručnika Pirogova:

„No, neće biti na odmet da kažemo čitaocima ko je poručnik Pirogov...”

Ipak, i tu nit prekida:

„... Pre nego što vam predstavimo Pirogova, valjalo bi nešto reći o društvu kome je on pripadao...”⁵⁵

I tu, naravno, pripovedač opisuje sve samo ne društvo kojem je Pirogov pripadao. To jest, mi tu stvarno i dobijamo opis, ali prikazan i osvetljen kroz nekakvu *čudnu* prizmu. Karakteristično je za Gogoljev stil da kroz sliku grupe objašnjava junaka, pojedinca.

„... Nekoliko bledunjavih kćeri, potpuno bezbojnih kao i sam Petrograd, od kojih su neke već prezrele, čajni stočić, klavir, domaća igranka — sve je to neodvojivo od sjajnih epoleta koje na svetlosti blistaju između ljubazne plavuše i crnog fraka brata ili kućnog prijatelja. Te ravnodušne devojke veoma je teško razmrdati i naterati na smeh, za tako nešto potrebna je velika umetnost, ili, bolje reći, suvišna je bilo kakva umetnost. (...) To su glavne osobine ovih mladih ljudi. Ali, poručnik Pirogov imao je puno i lepih osobina koje su ga lično krasile. Izvanredno je recitovao stihove iz *Dmitrija Donskog* i *Nevolja zbog pameti*, vešto je ispuštao kolutove dima iz lule, tako vešto da je odjednom mogao da ih naniže desetak, sve jedan za drugim. Umeo je veoma duhovito da ispriča vic o tome kako je top — top, a nosorog — nosorog. Nije nimalo lako nabrojati sve vrline kojima je sudbina obdarila Pirogova...”⁵⁶

Kao što se vidi iz primera, ovde nema ničeg čega nema i na drugim stranicama Gogoljevih karakterističnih priča. Dovoljno je obratiti pažnju na rečenicu („...vešto je ispuštao kolutove dima iz lule, tako vešto da je odjednom mogao da ih naniže desetak, sve jedan za drugim...”) pa shvatiti

⁵³ „U nadležstvu... ali bolje da ne kažemo u kom nadležstvu...”, *Ibid.* str. 111. Ili: „... S te strane bio je veran pradedovskim običajima i, svađajući se sa ženom, nazivao ju je svet-skom damom i Nemicom. Pošto smo već pomenuli ženu, valja i o njoj reći par reči, ali o njoj se, na žalost, ne zna mnogo, zna se samo da Petrovič ima ženu koja nosi kapicu, a ne maramu, ali da lepotom, izgleda, ne može da se pohvali, jer su joj pod kapicu zavirivali samo gardijski oficiri, koji su pri tom mrdali brkovima i ispuštali neke čudne zvuke...”, *Ibid.* str. 117.

⁵⁴ „Vrlo mi je žao što se ne mogu setiti povodom čega je brigadni general priredio svečani ručak...” Ili u istoj pripovesti: „... da li je on nekome nekada ranije opalio šamar, ili ga je neko njemu opalio, toga se baš tačno ne sećam...”, *Ibid.* str. 139—140.

⁵⁵ *Ibid.* str. 28.

⁵⁶ *Ibid.* str. 28—29. Zanimljivo je uporediti opise *detalja* kod Gogolja i Čehova. Vidi: Šklovski (1991), str. 325. — i dalje.

da se pripovedač vešto poigrava sa čitaocem, predstavljajući se neveštima u jeziku, ali, ujedno, kroz parodiju se poigrava i sa ličnošću poručnika Pirogova, slikajući karikaturu čoveka. *Odjednom* je mogao da *naniže* desetak kolutova, i to sve *jedan za drugim*. Ovakav karikaturni prikaz ne postoji u Priči I, niti pripovedač sebi dozvoljava upotrebu nemuštog jezika. Naprotiv, pripovedač je sav posvećen priči, što je nekarakteristično za Gogoljev stil.

Međutim, priče o mladom slikaru Piskarjovu i poručniku Pirogovu u sebi nose mogućnosti za dublju komparativnu analizu elemenata njihovih struktura. Priča o poručniku Pirogovu sadrži u sebi elemente pikarskog romana. Poznato je da je pikarski roman nastao kao reakcija na sentimentalne, pastoralne i viteške romane koji su u sebi nosili idealizovanu sliku društva. Lutanja junaka viteza u viteškom romanu je u pikarskom romanu parodijski prikazano i tumači se kao kritika njihove poetike. Junak-vitez pikarskog romana je u ovoj romanesknoj formi prikazan kao mangup i prevarant, a tema skitničenja pruža mogućnosti za slikanje raznih socijalnih i kulturnih slojeva.⁵⁷ Tumačen iz ovog ključa, drugi deo *Nevskog prospekta* (Priča II) dobija dublji sloj značenja. Na neki način, priča o poručniku Pirogovu dobija dimenziju književne kritike prve priče, priče o mladom slikaru Piskarjovu, koja bi na ovom planu, pored izraženog karaktera romantičarsko-gotičkih dela nosila i skriveni pečat viteško-pastoralno-sentimentalnog dela.⁵⁸ Odnosno, dobijamo kritiku romantičarsko-gotičke priče od strane realistično-naturalističke i naravno sve to preko parodije.

Poručnik Pirogov je prepoznatljiv gogoljevski lik. Pripovedač nam ga prikazuje kao reprezenta oficirskog petrogradskog staleža. Za razliku od mladog slikara Piskarjova, on je zreo čovek. Od starta zna šta može očekivati od odiseje sa plavušom. Pirogov ima cilj: da što više i što bolje iskoristi priliku koja mu se pružila, a do tog cilja pokušava da dođe raznim marifetlucima. U nastojanjima da postigne cilj, Pirogov ne bira sredstva, i takvim svojim stavom podseća na bokačovske junake.⁵⁹ Iz njegove perspektive, plavokosa boginja se pretvara u maloumnu *lutku*. Između ova dva lika imamo osnovni kontrast između idealnog i materijalnog, to jest, između previsokih uzvišenih ciljeva, s jedne, i prolaznih užitaka, s druge strane. Nasuprot idealistički osenčenom liku mladog slikara Piskarjova koji je sav u želji da dođe do mesta gde njegov *sveti duh* prebiva, prizemni kicoš se usremljuje na *meso*. Oni se zapravo razlikuju u pogledima na svet, ako uopšte može da se govori o njihovim pogledima na svet. Bokačovski elementi koji su ugrađeni u lik poručnika Pirogova, dopunjuju ovaj lik vrlo

⁵⁷ Vidi: Milić (2003).

⁵⁸ Kao što je Servantes svojim *Don Kihotom* parodirao elemente viteških, sentimentalnih, pastoralnih dela, novinama kao i samim elementima tih dela, tako je i Gogolj u okviru strukture *Nevskog prospekta*, Pričom II parodirao elemente romantizma kojih se, svesno, držao u građenju Priče I, ali i obratno.

⁵⁹ Slične bokačovske crte s poručnikom Pirogovim ima i žena Pifagora Pifagoroviča Čertokuckog, junaka *Kočija*.

uverljivo.⁶⁰ Način na koji poručnik Pirogov stiže do cilja, kroz avanture filovane marifetlucima, konstantnim pokušajima da „čudenog” Šilera, majstora limarskog zanata, napravi rogonjom, analogan je junacima *Dekameron* i Rableovog izokrenutog Panurgije. Ipak, Gogolj Bokačovu formulu menja i dopunjuje. Želja poručnika Pirogova da dođe do cilja je čisto stvar hira, žeđ za nasladom,⁶¹ ali ujedno i parodijski protkana rangom „oficira”, koji nije navikao da dobija „ne” kao odgovor, tako da je uočljiv i socijalni plan u podtekstu.

Kao što smo videli za pripovedača prologa, epiloga i Priče II karakteristična je naracija koja nakon nekoliko rečenica gubi svoj logički smisao i zaluta u brbljanje i lupetanja. Jurij Man skreće pažnju da se mesta kod Gogolja, svejedno da li u priči junaka ili u samoj naraciji pripovedača, mogu protumačiti kao mogućnost unutarnje skrivene motivacije. Jer, „ono što objektivno izgleda kao logička nedoslednost, nepotrebno odstupanje od teme itd., sa stanovišta ličnosti možda ne izgleda tako”.⁶² To jest, Man ne isključuje mogućnost da junaci Gogoljevih priča stvarno veruju u ono što pričaju. Primer takvog govora u *Nevskom prospektu* nalazimo u dijalogu Šilera i Hofmana:

„— Neću, ne treba mi nos! — viknuo je Šiler, mlatarajući rukama. — Samo na njega trošim tri funte burmuta mesečno. A pošto u nemačkom dućanu nema ruskog burmuta, ja u lošem ruskom dućanu svaku funtu plaćam po četrdeset kopejaka, što iznosi rublju i dvadeset kopejaka. Dvanaest puta po rublju i dvadeset kopejaka — to je četrnaest rubalja i četrdeset kopejaka! Čuješ li ti, prijatelju moj Hofmane? Samo na nos odlazi mi četrnaest rubalja i četrdeset kopejaka godišnje! A o praznicima šmrčem rape, zato što neću i za praznike da šmrčem loš ruski burmut. Godišnje ušmrknem dve funte rapea, po dve rublje funta. Šest i četrnaest — to je dvadeset rubalja i četrdeset kopejaka samo za burmut. To je pljačka! Pitam ja tebe, prijatelju moj Hofmane, zar nije tako?

Hofman, koji je i sam bio pijan odgovorio je potvrdno.

— Dvadeset rubalja i četrdeset kopejaka! Ja sam švapski Nemač, ja imam svog kralja u Nemačkoj. Ne treba mi nos! Odseci mi ga! Evo ti ga!...”⁶³

Ovakvih i sličnih alogizama, u govorima junaka ili samog naratora, Gogoljevo delo je prepuno. Još jedna odlika koja je prisutna u *Petrogradskim pričama* odnosi se na poseban vid komičnih izjava, odgovora ili saveta. Tako u *Nevskom prospektu*, u priči o poručniku Pirogovu nailazimo na sledeći razgovor:

⁶⁰ Pojedine Bokačove novele se mogu posmatrati iz ugla parodije Grčkih ljubavnih romana.

⁶¹ „... ali pošto savladivanje teškoća donosi nasladu, plavuša mu je iz dana u dan postajala sve privlačnija”, Gogolj (1991a), str. 33.

⁶² Man (1993), str. 251.

⁶³ Gogolj (1991a), str. 30.

„— Prostačino! — povika on besno (Šiler — *S. M.*) — kako smeš da ljubiš moju ženu? Ti si nitkov, a ne ruski oficir! Do đavola, prijatelju moj Hofmane, ja sam Nemac, a ne ruska svinja!

Hofman *odgovori potvrdno.*”⁶⁴

Ili u pripoveci *Nos*:

„Lekar brzo stiže. Upitavši kad se dogodila nesreća, podiže bradu majoru Kovaljovu i uradi mu palcem čvrgu tačno na onom mestu gde se ranije nalazio nos, pa se major tako snažno trže da udari potiljkom o zid. Lekar reče da to nije ništa i *posavetova* ga da se malo odmakne od zida...”⁶⁵

Čini se da je glavni zadatak ovakvog postupka postizanje komičnog efekta unutar samog teksta, ali i parodiranje ozbiljnih dešavanja čije je pripovedanje u toku i na vrhuncu. Ovaj postupak je veoma sličan pomenutim naratorovim kalamburima, apsurdnim izjavama i besmislicama u okviru diskursa.

Ukazaćemo na još jednu odliku Gogoljevog pripovednog postupka. Pored navedenog postupka čija je odlika u prekidanjima niti pripovedanja, naratoru se desi i da *izgubi list s kojeg nam čita*. Seme takvog pripovednog postupka sigurno je zasadio Servantes. Naravno, Servantes je takvim postupkom i uz pomoć te tehnike želeo da pokaže drugačije stvari od Gogolja i otuda i razlika između ova dva autora. Gogolj koristi ovu pripovednu tehniku kako bi postigao diskursivnu pluralizaciju. Jezik⁶⁶ u njegovim delima govori polifoničnošću svojih registara: kolokvijalnim, svakodnevnim, visokim, uzvišenim, ironičnim, alogičnim, itd. Postupkom mistifikacije autora Servantes je u *Don Kihotu* uspeo da prikaže odnos stvarnosti i fikcije, da otvori puteve ka većoj ulozi samih narativnih diskursa u književnom tekstu — novina koja bi mogla da se uporedi s otkrićem penicilina u medicini, kao svojevrsni medikament u književnosti koja je obolela od različitih jednoobraznih narativnih stilova (trivijalizovanih romanesknih vrsta). Ovaj servantesovski postupak se ne koristi u *Nevskom prospektu*, ali ga ima u drugim pričama iz petrogradskog ciklusa — u *Nosu*, doduše nešto uprošćenno. Berberin Ivan Jakovljevič, usled straha zbog pronađenog nosa koleškog asesora Kovaljova u svom jutarnjem „hlepčiću”, odlučuje da se reši dokaza — nosa, koji njega dovodi u vezu s „prekršajem”. Izbezumljen od straha, luta petrogradskim ulicama tražeći pogodno mesto. Na Isakijevskom mostu zastaje, osvrće se oko sebe, neprimetno se oslobađa nosa. Osetio je „kao da mu se s leđa odjednom svalilo deset pudova,”⁶⁷ čak se i osmehnuo. Međutim, osmeh ostaje kratko na njegovom licu. Policijski nadzornik ga je video, poziva ga da priđe i sledi dijalog:

⁶⁴ *Ibid.* str. 36. Hofmanova komika leži u njegovom pijanstvu i jednoličnim replikama.

⁶⁵ *Ibid.* str. 55.

⁶⁶ Vidi: *Don Kihot i književnost, Predavanje* Novice Milića, www.libretto.co.yu.

⁶⁷ Gogolj (1991a), str. 41.

„— Dođi-de ovamo, mili!

Znajući red, Ivan Jakovljevič izdaleka skide kapu i, prišavši hitro, reče:

— Svako dobro, vaše blagorodstvo!

— Ne, ne, bratac, pusti sad blagorodstvo, kaži ti meni šta si ono tamo radio, dok si stajao na mostu?

— Tako mi boga, gospodine, krenuo sam na posao, pa sam, uz put, pogledao kako reka teče.

— Lažeš, lažeš! Nećeš se tek tako izvući. Izvoli-de, odgovori mi!

— Spreman sam da brijem vašu milost bez pogovora dva, pa čak i tri puta nedeljno — odgovori Ivan Jakovljevič.

— Ne, prijatelju, to su sitnice! Mene tri berberina briju, i to smatraju velikom čašću. Nego, izvoli-de, kaži mi šta si tamo radio?

Ivan Jakovljevič preblede... Međutim, tu zbivanja odjednom prekriva magla, tako da niko ne zna šta se dalje dogodilo.”⁶⁸

Pripovedač prvo podiže napetost da bi u presudnom trenutku, kad protivnik na protivnika podiže i zamahuje mačem, prekinuo pripovest i stavio tačku na događaj. S *maglom koja prikriva zbivanja* narator se lakrdijaški igra s nama. I sama reč „magla”, u ovom kontekstu, dobija šaljivo-bajkoviti ton, pogotovo što se identičan postupak koji smo ovde naveli ponavlja pri kraju pripovetke.⁶⁹ Autor, na taj način, negira samog naratora kao autora, kreatora teksta koji saopštava i, takvim postupkom, produbljuje značenjsku ravan teksta. I sama uloga autora i naratora u tekstu dobija višesmislenost, ali, kao i kod Servantesa, postiže komičan efekat vesele igrarije, koja je u svojoj suštini ozbiljna. Kao što smo videli na primeru prologa i epiloga *Nevskog prospekta*, gde se početak na kraju okreće naglavačke, tako se u *Nosu* sama priča, čije smo događaje slušali kroz čitanje naratorovog teksta, dovodi u pitanje. Ovaj Gogoljev postupak mogao bi se nazvati praksom *Petrogradskih pripovedaka*, pošto ovakve nagle promene značenja koje vode neočekivano u suprotnost onog ranije već rečenog, nalazimo i u *Šinjelu*. S druge strane, *Ludakovi zapisi* pisani u prvom licu (Ich-Erzählung), otkrivaju slične neočekivane obrte u samoj naraciji, jeziku junaka, što je pandan istom postupku primenjenom u formi pripovedača trećeg lica (Er-Erzählung), iako ovakve nagle promene, u sklopu *Ludakovih zapisa*, predstavljaju na prvom mestu sam siže, ali i postupak karakterizacije junaka pripovetke.

„Eto, kakav se događaj dogodio u severnoj prestonici naše velike države! Tek sada, kada na miru razmislimo o svemu, vidimo koliko je ta priča neverodostojna. Nećemo govoriti o natprirodnom odvajanju nosa i o njegovom pojavljivanju na raznim mestima u liku državnog savetnika, ali moramo se upitati kako Kovaljov nije znao da se izgubljeni nos ne može oglašavati preko novinske agencije? Time ne želim da kažem da mi se cena za oglas učinila

⁶⁸ *Ibid.* str. 41—42.

⁶⁹ Uporedi: „... Taj gospodin je, očigledno, spadao među ljude koji bi hteli vladu da uvuku u sve, pa čak i u svoje svakodnevne svađe sa ženama. Odmah zatim... ali tu ponovo čitav događaj prekriva magla, tako da niko ne zna šta se kasnije dogodilo...”, *Ibid.* str. 59.

previsoka: to je glupost i ja uopšte nisam koristoljubiv čovek. Ali to je nepri-
stojno, neumesno i ružno. I još nešto: kako je nos dospao u ispečeni hleb i
kako je Ivan Jakovljevič... ne, ja to ne razumem, apsolutno ne razumem! Me-
đutim, najčudnije i najneshvatljivije u svemu tome je sledeće: kako autori mo-
gu da obrađuju takve sižee? Priznajem, to je već potpuno neshvatljivo, to je
zaista... ne, ne, ja to uopšte ne razumem. Prvo, otadžbina od toga nema ama
baš nikakve koristi, drugo... ali ni od drugog nema nikakve koristi. Ja prosto
ne znam...⁷⁰

Pripovedačevo obraćanje čitaocima nosi u sebi element, princip jed-
nog novog pripovedača koji sebe distancira od ispričane priče. Pruža
čitaocima na uvid alibi koji bi ga oslobodio od odgovornosti kao autora
ovakve „neverodostojne” povesti. Pred nama pere ruke. U isto vreme, pri-
povedačev ton — s deminutivima, superlativima, sa svim alogičnostima,
gubljenjem niti pripovedanja i smisaonim skretanjima sa staze jezika —
ironično je obojen. Iako ovde ništa ne izgleda logično i ozbiljno, smisao je
i te kako logičan, ozbiljan i dubok. I sam je pripovedač, ovakvim umetnič-
kim postupkom, ocrtan i okarakterisan kroz svoje jezičko-smisaone marife-
tluke kao još jedan lik pripovetke *Nos*.⁷¹ Predstavljen uz pomoć tona i zna-
čenja svog govora kao još jedan Kovaljov, Ivan Jakovljevič, Akakije Aka-
kijevič... Zanimljiva za analizu je i konstatacija pripovedača-junaka o kori-
sti ovakvih priča, kroz koju izranja stari spor u prostoru umetnosti između
utilitarizma i larpurlartizma. U rečenici *Prvo, otadžbina od toga nema ama
baš nikakve koristi* čuju se unisoni glasovi različitih boja,⁷² koji su bili i u
Gogoljevo vreme i te kako prisutni. Ali, najglasnije je ironično zvučanje
autorovog govora.⁷³

Ni sam završetak priče o poručniku Pirogovu ne odskače od drugih
završetaka priča *Petrogradskih pripovedaka*. Mogli bismo ga tumačiti pre-
ko Manovog plana *čudesnog i neobičnog u ponašanjima ličnosti*, i otkrili
bismo ponovo smisao sveta okrenutog naglavačke. I sam lik poručnika Pi-
rogova ovakvim završetkom svoje odiseje za plavušom jasnije korespondi-
ra sa likom iz paralelne priče (priče o mladom slikaru Piskarjovu i njego-
voj odiseji za crnkom). Neuspeh mladog slikara Piskarjova poklapa se sa
gubljenjem iluzija, padom sa neba i smrću. Kod poručnika Pirogova nije

⁷⁰ Gogolj (1991a), str. 61.

⁷¹ Što bi moglo da se kaže za većinu pripovedača u Gogoljevom stvaralaštvu.

⁷² Glasovi *neobaveštenog*, duhom siromašnog puka, raznih cenzora, kritičara, vlasti...
Pogledati prepisku između Gogolja i Puškina, na primer, gde se jasno vidi strah da će neki
elementi koji čine neophodni deo strukture dela biti cenzurom uklonjeni.

⁷³ Servantesovskog modela umnožavanja glasova naratora ima još u Gogoljevom delu.
Zbirka pripovedaka *Večeri na salašu kraj Dikanjke* posebno pružaju elemente za analizu pri-
povednog postupka i tehnike. Pripovedanje je izvedeno glasom skaza, a motivacija skaza je
složeno prikazana. Autor predgovora, pčelar Rudi Panjko, uvodi novog kazivača đakona Fo-
mu Grigorjeviča, a Foma dalje prepričava svog dedu. U okviru iste zbirke, u priči *Ivan Fjo-
dorovič Šponjka i njegova tetka*, javlja se još jedan narator, u formi kazivača-prepisivača, Ste-
pan Ivanovič Kuročki. Opširnije vidi: Bogdanović (1987). U istom radu Bogdanovičeva ističe
da je upravo upotreba skaza, u postupku pripovedanja *Večeri na salašu kraj Dikanjke*, najka-
rakterističnija razdvojna tačka koja Gogolja udaljava od Tika i Hofmana.

tako. Zatekavši poručnika Pirogova kako ljubi njegovu ženu, Šiler i „njegov prijatelj” Hofman poneli su se „prema njemu tako grubo i neotesano da ja, priznajem, nemam reči da opišem taj tužni događaj”.⁷⁴ Nakon dobijenih batina od Nemaca, poručnik Pirogov odlučuje da traži zadovoljenje od Generalštaba.

„Ako Generalštab odredi blagu kaznu, otići će pravo u Državni savet, a ako ni tamo ne dobije zadovoljenje, žalice se samom caru.

Međutim, sve se nekako čudno završilo: uz put je svratio u poslastičarnicu, pojeo je dva parčeta pite, pročitao nešto u „Severnoj pčeli” i kad je izašao, više nije bio tako ljut.”⁷⁵

Pripovedanje se završava konstatacijom da je do skoro besni poručnik, koji sad već to više nije, završio s drugovima činovnicima i oficirima gde je veselo proveo večer, a uspeo je pretpostavljamo, sve sa modricama po telu i s uplavljenim licem, i da se istakne u mazurki, zadivivši ne samo dame, „nego čak i kavaljere”.

Man je ovaj element Gogoljevog postupka objasnio citatom iz *Šinjela*: „Čovek je tako čudno sazdan da ponekad ni on sam ne zna zašto nešto čini.” U *Kočijama* i u *Priči o tome kako su se posvađali Ivan Ivanovič i Ivan Nikiforovič*, Man ističe da je karakteristično da na tok sižea presudno utiču ovakva ponašanja junaka. U *Nevskom prospektu* nije tako. Sižea je završen, sledi epilog. Međutim, ovakav postupak poručnika Pirogova, u našoj analizi, presudno utiče na smisao teksta. Stilizovani narator nam na taj način prikazuje parodiranog junaka; junaka koji je kao dečkić koji plače za jednom stvari samo dok mu se ne pokaže druga, ali time se pojačava i paralelizam ove dve priče, pošto je i junak *Priče I* parodiran, doduše na drugi način, i takođe prikazan kao dečakić. Samim tim i za *Priču II* može biti rečeno ono što je rečeno za konfrontaciju glasova prologa i epiloga.

Priča o mladom slikaru Piskarjovu (Priča I)

Prelazimo na analizu priče o mladom slikaru Piskarjovu. Već smo nekoliko puta istakli postojanje stilskog nesaglasja između četiri strukturalna dela *Nevskog prospekta*, a samu tehniku, stil i atmosferu *Priče I* okarakterisali kao strukturalni deo koji *štrči*. Gogolj je imao sposobnost da raznovrsne elemente, koji bi morali jedni druge da isključuju, poveže i pomoću njih da načini celinu.⁷⁶ Naročito *Nevski prospekt* pruža materijal za analizu takvih različitih, najraznovrsnijih elemenata i stilova. Takva ispunjenja u tekstu nalazimo u sferi pripovedne tehnike, u upotrebi različitih diskursivnih registara, na planu književnih stilova, korišćenjem i parodiranjem ro-

⁷⁴ Gogolj (1991a), str. 36.

⁷⁵ *Ibid.* str. 36—37.

⁷⁶ Bogdanović (1987), str. 6.

manesknih formi iz prošlosti i njegove sadašnjosti, čime se uspelo u stvaranju novog hibridno-grotesknog, ali i te kako originalnog proznog teksta. Nemoguće je zaobići, ili prevideti, takva ispućenja čak i na planu čitanja i značenja. Kakvo značenje kroz čitanje takvog neobičnog teksta zahteva sam tekst, već je stvar doživljaja subjekta.⁷⁷ Navešćemo odlomak iz Priče I radi lakše analize. Nakon završetka dijaloga mladog slikara Piskarjova i poručnika Pirogova na Nevskom prospektu, vođeni glasom naratora pratimo put mladog slikara u praćenju „crнке”. Sama potera agresivno se prekida, na vrhuncu napetosti, digresijom *ko je junak?* U ovom delu otkriva nam se implicitni autor, koji sa trećeg lica jednine (*on* — mladi slikar Piskarjov, „lik”), prelazi na treće lice množine (*oni* — to jest, narator slika „tip” junaka, a ne pojedinca, što je postupak i u opisu poručnika Pirogova). Nakon toga, prikazuje nam se nastavak puta, gde alterniraju auktorijalni pripovedač i reflektor uz čestu upotrebu doživljenog govora.

„Toj vrsti ljudi pripadao je mladić kojeg smo opisali slikar Piskarjov, stidljiv i bojažljiv, ali ispunjen iskrama osećanja koje su bile spremne da se u zgodnoj prilici razbuke u plamen. S potajnom zebnjom žurio je za osobom koja ga je toliko uzбудila i kao da se i sam čudio svojoj drskosti. Neznanka, koja je naprečac privukla njegov pogled, misli i osećanja, odjednom se okrenula i pogledala ga. Bože, kakve božanske crte! Divno čelo oslepljujuće beline bilo je osenčeno kosom crnom kao ahat. Vireći ispod šeširića, zanosni uvojni lepršali su i milovali obraze, prelivene blagim rumenilom, koje je izazvala večernja studen. Na usnama čitav roj zanosnih sanja. Sve što ostaje od uspomene na detinjstvo, sve što pružaju maštanje i blago nadahnuće kraj upaljenog kandila — sve to kao da se skupilo, slilo i odrazilo na njenim skladnim usnama. Ona pogleda Piskarjova i njegovo srce uzdrhta; pogledala ga je hladno, bila je ljuta što je tako drsko prati, ali na njenom divnom licu i ljutnja je bila zanosna. Obuzet stidom i strahom, Piskarjov zastade i obori oči: kako da pusti to božansko biće, a da ne upozna ni sveto mesto kome je ono došlo u pohode? Te misli savladaše mladog sanjara i on odluči da nastavi da je prati. Da to ne bi bilo suviše upadljivo, kretao se na većem odstojanju, bezbrižno je gledao unaokolo i zavirivao u izloge, ali nije ispuštao iz vida nijedan korak neznanke. Prolaznici se prorediše, ulica postade mirnija, lepotica se osvrnu i Piskarjovu se učini da joj je na usnama bljesnuo blag smešak. On uzdrhta, ne verujući svojim očima. Ne, to je fenjer svojom varljivom svetlošću stvorio iluziju osmeha na njenom licu, ne, to mu se podsmevaju njegova sopstvena sanjarenja. Počeo je teško da diše, obuzeo ga je neki čudan drhtaj, rasplamsala su se u njemu osećanja i sve je prekrila magla. Pločnik je leteo pod njim, kočije i konji u trku izgledali su nepomični, most se rastezao i lomio na vrhu luka, kuće su stajale naopačke, na krovovima, stražara mu je jurila u susret, a stražareva halebarda i pozlaćena slova firme s naslikanim makazama kao da su blistali na trepavicama. I sve je to prouzrokovao jedan pogled, jedan pokret lepuškaste glavice...”⁷⁸

Iz navedenog odlomka, naročito kada se uzmu u obzir u prethodnoj analizi navedeni postupci kojim su građena ostala tri dela *Nevskog pro-*

⁷⁷ Misli se na, hjumovski rečeno, *objektivni* stav prikladno nastrojenih *subjekata*.

⁷⁸ Gogolj (1991a), str. 14—15.

spekta, jasno dolazi do izražaja promena na planu jezika, naratora, stila, atmosfere Priče I.⁷⁹ Treba primetiti da Priču I od ostala tri dela ove priče odvaja i nepostojanje prekida pripovedanja, kao i, za Gogolja toliko karakteristična povremena sentimentalno-melodramska bojenja junakovog govora koja razbijaju komično pripovedanje i konstantno nas drže na ivici ozbiljnosti i igre.⁸⁰ Drugim rečima, u ovom delu pripovetke, narator nas potpuno prebacuje u svet mladog Piskarjova. Komična atmosfera je zamenjena setnim tokovima misli, sentimentalno-melodramskim doživljajem stvarnosti. Analiziraćemo citirani pasus. Tačka gledišta mladog slikara Piskarjova postaje jedini ugao posmatranja kroz koji doživljavamo ovu epizodu. Od dela „Bože, kakve božanske crte! Divno čelo oslepljujuće beline...” i dalje, pripovedača u trećem licu zamenjuje narator koji se koristi doživljenim govorom. Treba obratiti pažnju, i samo uporediti opise delova tela i odeće kako su prikazani u ovom citatu, sa sličnom epizodom iz Priče II, kako bi se uočila očigledna razlika. Lirične misli, uzvišeni ton; slikarov utisak, opet kao uzvišen, dočaran je slikom belog čela preko kojeg pada senka koju stvara, kao ahat, crna kosa. U glavi, mislim, mladog slikara Piskarjova se već stvorio portret. On već ovde transformiše stvarnost i, još snažnije, doživljava je kao umetničko delo, predmet imaginacije. Zatim sledi opis uvojaka dat kroz doživljaj čoveka zadivljenog onim što posmatra; stvara se antipod epizodi iz prologa, ili Priče II. Ne postoji zloradost, karikiranje je odsutno, nema komike. Postoji samo zadivljenost, sentimentalni ton i sveta ozbiljnost. Jezik je tačan, jezik je tečan bez alogizama, bez kalambura, kakav srećemo još i u *Portretu*. Ovde ne nailazimo na diskurzivna uplitanja pripovedača — osim jednog kojeg smo pomenuli i objasnili, što opet ne predstavlja odstupanje od samog stila Priče I. Narator se ne meša u tok priče, i sama je naracija oslobođena besmislica. Svet mladog slikara Piskarjova, dat kroz njegov stilizovan govor, zadržava i za čitaoca atmosferu Piskarjovljevog pogleda na svet, doživljenog, viđenog i prikazanog kroz „uzvišeno”, melodramično — tačno onako kako on vidi, oseća i doživljava svoj svet.⁸¹

⁷⁹ Naravno, pod ovim ne mislimo da u priči o mladom slikaru nema ni delića Gogoljevog prepoznatljivog jezika, ali takav jezik i ako se nazire, i to je na trenutak, i tokom čitavog trajanja ove epizode ostaje u pozadini.

⁸⁰ Takav postupak je posebno izražen u *Šinjelu*. Vidi: Ejhenbaum (1986).

⁸¹ Navodimo još jedan kontrast na planu stila preko kojeg lako može da se prikaže razlika koja odvaja svet mladog slikara Piskarjova od sveta poručnika Pirogova:

„Na njima (slikarima — S. M.) često možete videti izvanredan frak i umazan ogrtač, skupocen kadifani prsluk i salonski kaput sav umazan bojama...”; str. 14. — Ovde je opis dao pripovedač iz svog ugla, sa distance. Ili:

„Najzad se, ipak, probio i pogledao svoju odeću, želeći da se upristoji. Bože dragi, pa šta je to! Na sebi je imao kaput, i to sav umazan bojama: u žurbi je zaboravio da obuče pristojno odelo...”; str. 20. — Ovde je već upotrebljen doživljeni govor, tako da se oseća odsutnost podsmeha. Narator je, na ovom mestu, uzeo ulogu Piskarjova, postao on. Iako se pripoveda u trećem licu, tačka gledišta je Piskarjovljeva.

S druge strane, *Nos* donosi gogoljevski stil, s digresijom, opisan u šaljivom tonu:

Međutim, ovakvo „normalno” pripovedanje doživljava se na planu recepcije kao *nenormalno*, dok se recepijentu samo odstupanje od celine *Nevskog prospekta* pokazuje kao „čudesno-neobično”. U ravni čudesno-neobičnog na planu prikazanog nalazimo samo „isečak”, koji, međutim, i te kako predstavlja savršenstvo Gogoljevog jezika. Pripovedač nam, pored doživljenog govora, dopušta da vidimo i sam „doživljaj” u Piskarjovljevoj svesti koji je izazvao samo jedan fatamagoričan osmeh na licu „crnke”. On prosto leti za njom, čitalac za njim, gledajući sve kroz Piskarjovljevu vizuru sveta naopačke („Pločnik je leteo pod njim, kočije i konji u trku izgledali su nepomični, most se rastezao i lomio na vrhu luka, kuće su stajale naopačke, na krovovima, stražara mu je jurila u susret, a stražareva halebarda i pozlaćena slova firme s naslikanim makazama kao da su blistali na trepavicama. I sve je to prouzrokovao jedan pogled, jedan pokret lepuška-ste glavice...”).

Atmosfera potrage mladog slikara Piskarjova za „crnkom”⁸² jarko je emocionalno obojena, i neposredno nas uvodi u ambijent gotskog, to jest, sentimentalnog romana. To važi i za opis njegove sobe, za njegovo stanje nakon *silaska u pakao*, to jest, stupanja u bordel za „crnkom”, odakle beži kao preplašeni dečak. Takav je ambijent, atmosfera i njegovog sna, njegovog mesečarenja kroz život. U Priči I prisutni su i elementi viteškog romana, pogotovo u samoj građi lika Piskarjova, koji iz prvobitno idealistične slike polako otkriva dubinsku demonsku prirodu svoje izokrenute Dulčineje; u njegovoj želji da svojoj *Bjanki* služi viteški, ispunjavajući njene želje, za koje želi da budu što teže moguće. Priča I obiluje romantičarskim, hofmanovskim,⁸³ nervalovskim motivima, itd., međutim, svi ovi motivi su perfektно ugrađeni i parodirani u *Nevskom prospektu*.

Vratimo se u vreme kad su se dva prijatelja sastala, razmenila nekoliko rečenica i konačno se rastala. Upravo je narator prekinuo opis *Nevskog prospekta* (prolog) njihovim razgovorom:

„Frak Ivana Jakovljeviča (on nikada nije nosio kaput) bio je šaren, to jest, bio je crn, ali je na njemu bilo puno smeđo-žutih i sivih mrlja, okovratnik mu se presijavao, a umesto tri dugmeta, visila su samo tri končića...” str. 41. — Opet, pripovedačev, distancirani glas.

Uporediti opis šinjela u istoimenoj pripovesti.

⁸² „Postoji i izvesna paralela između gospođice u *Viju* i „crnke” iz *Nevskog prospekta*. U *Viju*: „Divno čelo, nežno kao sneg”, „trepavice, kao strele pale na jagodice. (...) Odjednom nešto strahovito poznato izbi na njenom licu. 'Veštica!' vrisnu on, ali ne više svojim glasom, okrenu oči u stranu, poblede sav i stade da čita svoje molitve. Beše to ona ista veštica koju je on ubio.” Ispostavilo se da je lepotica bila veštica.

U *Nevskom prospektu*: „Sad je već želeo da bude što dalje od lepoticе sa zanosnim čelom i trepavicama. (...) Ali šta je sad to? Ko je to? 'To je ona!' uzviknu gotovo iz svega glasa. I, zaista, to je bila ona.” Ispostavilo se da je lepotica bila prostitutka. — Lotman (1993), str. 301—302. Razlika veštica — prostitutka mogla bi se objasniti različitim svetovima koje Gogolj prikazuje u *Mirgorodu* i *Petrogradskim pripovetkama*.

⁸³ Epitetom *hofmanovski* kojim definišemo neke odlike Gogoljevih dela, služimo se *samo* radi bližeg određivanja karaktera gogoljevskog sveta, a nikako zbog stvarnih njegovih odlika. Već je u mnogim radovima ukazivano na vezu Hofmana i Gogolja. Vidi: *Gogolj i Hofman*, gde je Bogdanovičeva ukazala na sličnosti i razlike ova dva autora.

„— Stoj! — povika u tom trenutku poručnik Pirogov, povukavši mladića u fraku i ogrtaču, s kojim je šetao.

— Jesi li je video?

— Jesam, divna je, kao Perudinijeva Bjanka.

— Ma, o kome ti to govoriš?

— O njoj, o onoj crnokosoj. Kakve oči! Bože, kakve oči! Pa držanje, pa figura i oblik lica — kakva lepota!

— Ja sam mislio na plavušu koja je prošla iza nje. Zašto ne podeš za crnkom, kad ti se toliko svidela?

— Taman posla! — pocrvenevši, uzviknu mladić u fraku. — Pa nije ona od onih koje predveče šetaju po Nevskom prospektu, to mora da je neka ugledna dama — nastavi i uzdahnu. — Samo ogrtač na njoj vredi osamdeset rubalja!

— Naivčino! — viknu Pirogov, gurnuvši ga silom u pravcu upadljivog ogrtača koji se lepršao u daljini.

— Požuri, smetenjače, izgubićeš je, a ja ću za plavušom.

I dva prijatelja se razidoše.

„Znamo mi vas, ptičice”, smeškajući se samozadovoljno i samouvereno, mislio je u sebi Pirogov, ubeđen da nema te lepote koja bi njemu mogla odleti...”⁸⁴

Kontrast između mladog slikara Piskarjova i poručnika Pirogova u navedenom dijalogu uočljiv je već na planu njihovih „tačaka gledišta”. Narator je na ovom mestu distanciran, i mešanjem upravnog i neupravnog govora prenosi njihove reči. U ovom scenskom modelu mimetičkog pripovedanja, jezik i stil tačno ocrtavaju konture ova dva junaka. Razgovorni stil mladog slikara Piskarjova je „uzvišen”, da se poslužimo tim terminom, dok je, s druge strane, stilizovani govor poručnika Pirogova „ulični”, familijarni. Za razliku od razgovornog stila mladog slikara Piskarjova, poručniku Pirogovu nije strana upotreba deminutiva („ptičice”, „ručice”), rečca („ma”), narodsko-familijarnog govora („naivčino”, „smetenjače”). Pomoću ove „scene”, narator je već ovde grubim crtama ukazao na razliku stilova („Bjanka” — „ptičica”), pogleda („pocrvenevši” — „smeškajući se”), ciljeva („želeo je samo da vidi kuću, da pogleda gde živi to divno biće, koje kao da se pravo s neba spustilo na Nevski prospekt” — nešto kasnije u Priči II: „nastavi da se udvara bez obzira što mu je Nemica pružila nesumnjiv otpor”), između ova dva junaka, i njihova dva sveta (idealno — materijalno). Podrazumeva se da nama ovu polifoniju prikazuje sam narator, služeći se čas tačkom gledišta jednog, čas drugog junaka, ali koristeći se i sopstvenom.

Osvetličemo lik mladog slikara Piskarjova. Njegove rečenice otkrivaju osobu koja već na vizuelnom planu, preko izgleda „crnke”, idealizuje svoje polje posmatranja. Perudinijeva *Bjanka*, kako Piskarjov naziva „crnku”, lik je madone sa freske u kapeli Santa Maria dei Bjanka. Nešto kasnije narator nas upozorava da mladi slikar Piskarjov dok gleda „istovremeno vidi i vaše crte i crte nekog gipsanog Herkula”,⁸⁵ to jest, čitaocima se stavlja do zna-

⁸⁴ Gogolj (1991a), str. 12.

⁸⁵ *Ibid.* str. 14.

nja da je mladi slikar raspolučen između sveta realnog i sveta fikcije. Dok iskusni poručnik Pirogov zna šta sve petrogradske ulice u sebi nude, mladom slikaru je realan svet tuđ, stran njegovom svetu imaginacije. Mladi slikar Piskarjov jednostavno *ne može* da se „obraduje prilici, kojoj bi se, bez sumnje, svako na njegovom mestu obradovao.”⁸⁶ Otud i njegovo crvenjenje i epitet „zločinački” kojim će definisati predlog poručnika Pirogova da krene u poteru za mladom lepoticom.⁸⁷ Za njega je „crnka” božansko biće koje je palo na Nevski prospekt. Gledano kroz oči mladog Piskarjova, lepota je kao božanstvo. U početnim trenucima njegovih razmišljanja o *Bjanki* uočavamo antički topos kalokagatije („Ružnoća još i može da druguje s njim — s duhom razvrata — *S. M.* —, ali lepota, prefinjena lepota... ona se u našim mislima povezuje samo s nevinošću i čestitošću”⁸⁸). Međutim, narator će nešto kasnije jasno staviti do znanja jačinu kontrasta između onog što Piskarjov želi da vidi i onog što ugleda kada čekić realnosti u paramparčad smrska fresku:

„Zgrozio se. Ona otvori svoja divna ustašca i počeo da govori nešto, ali sve je to bilo tako glupo, tako prljavo... kao da zajedno s neporočnošću čoveka napušta i pamet. Više nije mogao da je sluša...”⁸⁹

Ranije je rečeno da mladi slikar Piskarjov stoji jednom nogom u ovom a drugom u svom svetu fikcije. Njemu je, za razliku od poručnika Pirogova, ovostrani svet pakao. Draži mu je život sna i kontemplacije od samog života. Njegov *život u okviru priče* podeljen je na sanjanje o božanstvu, potragu za „lekom”, to jest, opijumom koji će obnoviti usahle snove o idealnoj i idealnom (idealnom svetu u kojem egzistiraju samo ona — kao potčinjena i poptuno predana njemu, on, njen „ručni rad” i njegova umetnost) i lutanju petrogradskim ulicama u potrazi za njom. Viteški zadatak, kakav je zacrtan u svesti mladog slikara, sastoji se, sa jedne strane u naivnom, sa druge u sebičnom spasavanju lepe „crнке”. Vreme njegovog sna realistički je odmereno dogorevanjem sveće. Kročivši u svet sna, on postaje njegovo jedino egzistencijalno područje. Izvan tog vremena i prostora postoji samo krvava smrt. Svaki njegov sledeći korak usmeren je ka svetu fantazmagorija, gde je on jedini režiser, jedini glumac, i jedini uživatelj sreće. U tom scenariju *Bjanka* je samo senka *njegovih* želja i *njegovih* planova. On živi obmanu, ne videći dalje od nje, i održava je po cenu života. Kroz čitav ovaj deo provlače se nervalovski motivi sna,⁹⁰ što nas opet,

⁸⁶ *Ibid.* str. 17.

⁸⁷ Narator na još jednom mestu jasno ističe kontrast između ova dva junaka: „On vam nikada ne gleda u oči, a kada ipak gleda, onda to čini nekako mutno i neodređeno, ona vas ne prostreljuje jastrebovim pogledom kontrolora ili *sokolovim pogledom kavaljerskog oficira...*”, *Ibid.* str. 14.

⁸⁸ *Ibid.* str. 17.

⁸⁹ *Ibid.* str. 17.

⁹⁰ „San je drugi život”... „Ovde je počelo za mene ono što ću zvati izlivanje sna u stvarni život” — De Nerval (1967), str. 3—8.

komparativnom metodom, preko Žerar de Nervalova dovodi do Hofmana. Javljuju se, pored romantičarskih motiva, i elementi istočnjačke bajke (čarobni napitak koji se izmeće u otrov usled junakove pohlepe), kao i faustovski⁹¹ elementi ugovora s neprirodnim silama, doduše, nedovoljno motivisani u delu. Period njegovih snoviđenja odgovara periodu u viteškom romanu; začaranost junaku sklapa oči za svet realnosti i privremeno ga prenosi u drugi svet, gde u bahtinovskom smislu, dolazi do subjektivne igre vremenom i prostorom, što će preuzeti romantičari, simbolisti i nadrealisti. „Pojavljuje se fantastičan hiperbolizam vremena, rastežu se časovi, dani sažimaju u trenutak.” Uticaj snova nije samo tematski funkcionalan. Ovde snovi dobijaju „stvaralačko-oblikotvornu ulogu.”⁹² Nakon utopističkih i egoističnih namera da svet, zajedno s *idealnom dragom*, urami u svoj sanjani i idilični svet, a to mu je kroz reakcije „crнке” i njene prijateljice brutalno uskraćeno, mladi slikar Piskarjov uviđa pad, opet silazi u pakao, ovog puta njihovog podsmeha i poroka, čija je posledica brutalno samoubistvo. Raj na zemlji, koji u liku „crнке” nalazi mladi slikar, munjevitom brzinom postaje izgubljeni raj. On ne živi u svom vremenu, ne poznaje svet u kom živi, kao ni ljudsku prirodu i društvene poročnosti. Sukob mašte i stvarnosti je za Piskarjova u toj meri snažan da je on van svog sna mrtav. Brutalno ubistvo je dato *samo* da bi pojačalo apsurd njegove somnambulije.

Zanimljivo je kako Gogolj prikazuje odnos prema smrti, kao i reakciju stanovnika priče na smrt junaka. To pitanje je prisutno u *Večerima*, u *Mirgorodu*, u *Mrtvim dušama*; prisutno je i u *Petrogradskim pripovetkama* — u *Šinjelu*, *Portretu* i *Nevskom prospektu*. Ono što je veoma značajno ogleda se u činjenici da se sa smrću junaka ne završava i njihov život i da se događaji nastavljaju svojim tokom. Ovakva situacija kao da nastaje isključivo zbog toga da bi se „istakla netradicionalnost njenog rešenja.”⁹³ U *Nevskom prospektu*, pripovedač se od mrtvog Piskarjova, odmah okreće živom Pirogovu. Međutim, na ovom mestu to nema veze s karnevalskom ambivalentnošću, već sa ironijom. Man ističe da bi tradicionalna logika nalažala prikazivanje prelaza od nižeg ka višem, dok Gogolj u *Nevskom prospektu* obrće i to naglavačke, i pred nama prikazuje prelaz od višeg ka nižem. S jednom ogradom u odnosu na Mana: Gogolj ovde ako i prikazuje promenu od višeg ka nižem, mogli bismo reći da je to na planu jezika i stila, nikako na planu predmeta prikazivanja (u ovom slučaju dva junaka), pošto su oni jednako groteskni. Razlika je u stilu i jeziku njihovih grotesknih priča, a da bi čovek koji vodi patetičan život postao života dostojan kako bi se prikazao na „višem” planu, sama upotreba jezika, u ovom slučaju, nije dovoljna.

⁹¹ Faustovski motiv sadržan je i u *Portetu*.

⁹² Vidi: Bahtin (1989).

⁹³ „...У Гоголя не раз повторяется ситуация: со смертью персонажа не прекращается жизнь, события идут своим ходом. Но эта ситуация словно специально возникает для того, чтобы оттенить нетрадиционность ее решения...”; prvo poglavlje „Gogolj i karnevalsko načelo”; Mann (1995), str. 28.

Što se drugog člana ovog problema tiče — reakcije drugih na smrt junaka — Man ističe da je to odlika Gogoljeve poetike koja se ponavlja, i tumači epizode iz *Nevskog prospekta* (smrt Piskarjova), *Šinjela* (smrt Akakija Akakijeviča), *Starovremenskih spahija* i *Mrtvih duša* (smrt prokurora). Jedna opšta nezainteresovanost, naravno *stanovnika priče*, jedino je prisutna.

„Niko nije zaplakao za njim, nikog nije bilo kraj njegovog beživotnog tela, sem policijskog nadzornika i ravnodušnog gradskog lekara. Njegov mrtvački sanduk tiho, bez religioznog obreda, povezli su na Ohtu, za njim je išao i plakao samo jedan vojnik-stražar, i to zato što je bio pijan...”⁹⁴

Kad se uporede izveštaji o krajevima Piskarjova i Akakija Akakijeviča (*Šinjel*), još jasnije dolazi do izražaja problematika prve priče *Nevskog prospekta* u odnosu na karakteristične Gogoljeve priče.

„Akakija Akakijeviča odvezoše i sahraniše. I Petrograd osta bez Akakija Akakijeviča, kao da ga nikad nije ni bilo u njemu. Iščezlo je i nestalo biće koje niko nije štitio, koje niko nije voleo, koje nikog nije zanimalo i za koje se nije zainteresovao čak ni prirodnjak, koji ne propušta priliku da nabode na čiodu i običnu muvu, kako bi je ispitao pod mikroskopom, biće koje je pokorno podnosilo kancelarijska podsmevanja i koje je bez nekog posebnog razloga otišlo u grob, ali i biće koje je — doduše, pred sam kraj života — ipak posetio dragi gost u vidu šinjela da mu za trenutak ulepša tužni život, i na koje se zatim nesreća okomila isto tako nemilosrdno kao i na careve i gospodare sveta...”⁹⁵

Sentimentalno-melodramski ton („niko”, „nikog”, „sem”, „ravnodušnog”, „tiho”, „samo jedan”) ovog izveštaja o završetku mladog slikara ima sličnosti sa izveštajem iz *Šinjela* („osta bez”, „nikad nije bilo”, „niko nije voleo”, „nikog nije zanimalo”, itd.). Ipak, ono što razlikuje ova dva izveštaja je u suštini ista ona razlika koja odvaja priču I od priče II *Nevskog prospekta*, a to je stil izveštaja, jezik, ton. Najopštije rečeno, razlika postaje očevidna u odsustvu komike u prvoj i odsustvu ozbiljnosti u drugoj priči *Nevskog prospekta*. Pripovedač, u kraju o mladom slikaru, ne skreće sa teme i čvrsto se drži sentimentalno-melodramskog tona. Međutim, ako *Nevski prospekt* čitamo kao jednu priču, kao celinu, zaključićemo da narator to vešto maskira čestim menjanjem pripovednog postupka, sopstvenim tačkama gledišta, kontrastima i mešanjem stilova (prolog, priča I, priča II, epilog). Ali ako, da se poslužimo tom slikom, napravimo greh i pristupimo *času anatomije* dela proučavajući svaki deo *tela* posebno, jasno dolazi do izražaja promena. Videli smo iz citiranog dela kraja o mladom slikaru Piskarjovu da i on sadrži komično-parodijski obrt koji razbija ozbiljnost melodramskog tona. On se i nastavlja: „Čak ni poručnik Pirogov nije došao da pogleda leš nesrećnika...”; međutim, ako se udubimo u tok priče postaje

⁹⁴ Gogolj (1991a), str. 27.

⁹⁵ *Ibid.*

je jasno da to više nije priča o pokojnom slikaru Piskarjovu, već je to obrt, vezivna tačka i prelaz na priču o poručniku Pirogovu i njegovoj poteri za plavušom, koja je, kako smo videli, prepuna dinamike, gogoljevske komike, kalambura, prekida pripovedanja, nemogućnosti sabiranja „misli u tačku”, itd., što je vešto zamaskirano narativnim postupkom u kojem se pripovedač javlja kao svedok.

I u priči I, kao i u ranije analiziranim delovima *Nevskog prospekta*, nailazimo na sukob glasova. Na ovom mestu govorimo o glasovima unutar samog junaka Piskarjova. Govorimo o sukobu glasova njegovog usnulog, sa glasovima njegovog budnog stanju. Razgovori, susreti i mesta gde se sreću „crnka” i mladi slikar menjaju se zavisno od same situacije. Mesta „fantastičnog” (san, kontemplacija i njihov rezultat, učinak) i mesta realnog (ismevanje, odbijanje, njihov rezultat, učinak) sukobljavaju se, a samim tim i efekat tih razgovora i susreta. Svet junakovog sna i svet njegovog košmara (to jest realni svet) jesu dva paralelna, u potpunosti kontrastna sveta koji jedan drugog isključuju. Na taj način dobijena su dva sveta u okviru jedne priče od kojih priča sna biva parodirana pričom realnog stanja, na sličan način kao što je parodirana priča I drugom pričom *Nevskog prospekta*, ili prolog epilogom, ali i obrnuto.

Zaključak

„Sve je kod njega veliko. Stil mu je veći no u ma koga našeg pesnika. Kad ga seciraš, shvataš da to dolazi zbog neuobičajenog spajanja najuzvišenijih reči sa najnižim i najprostijim, što niko sem Deržavina nije smeo...” Na ovaj način je Gogolj okarakterisao Deržavinov stil,⁹⁶ a seciranjem samog teksta *Nevskog prospekta* mogli bismo da zaključimo da i u Gogoljevom slučaju nailazimo na slična mešanja reči, stilova, glasova itd. Gogolj je uspeo da istu priču, udvojenju i prikazanu kao paralelnu, ispriča iz dva suprotna ugla. Međutim, *Priča I* je ispričana stilom i jezikom vremena i književne epohe koja je prevaziđena, prošlost. U *Nevskom prospektu* kao da čitamo Gogoljevu šifrovanu književnu teoriju, isečak književne istorije, ali istovremeno i kritiku kako jedne epohe koja izumire tako i epohe u nastajanju. *Nevskom prospektu* je uskraćivana vrednost. Lepota ove priče poredila se s takvim gigantima proznog teksta kao što su *Nos* i *Šinjel*, i nije teško prihvatiti da je njeno mesto u senci ovih velikana. Ipak, jednim drugačijim čitanjem *Nevski prospekt* postaje ogromno delo; možda se i sam tekst uzdiže do visina druga dva teksta. Već je postalo dosadno isticanje sukoba sna i realnosti, fantastične fikcije i stvarnosti, u Gogoljevom delu. Međutim, ova priča pruža mogućnost dubljeg čitanja, dopušta analizu jednog drugačijeg sukoba. Sukob književnosti, različitih književnih epoha, njenih metoda u jednoj priči (priči o mladom slikaru Piskarjovu) koja je

⁹⁶ Navedeno prema: Vinogradov (1971), str. 119.

parodirana drugom pričom (pričom o poručniku Pirogovu) istog dela, da bi i druga priča bila parodirana glasom naratora koji je i sam parodiran od strane autora. Jedan književni svet na umoru, svet dalje i bliže prošlosti, konfrontiran je sa tekstom realnosti, to jest, da budemo precizniji u definisanju, sa tekstom sveta realnosti kakvog ga *vidi* i *doživljava* glas koji pripoveda. U isto vreme, parodira se i jedan i drugi svet, oni samim stilom parodiraju sebe, tim istim stilom parodira se paralelni tekst, pošto su *Priča I* i *Priča II* sve vreme života teksta *Nevskog prospekta* u sukobu između sebe, u agonu.

Upravo zbog toga smo, kroz analizu i interpretaciju ovog „manje važnog i slabijeg dela (*Nevskog prospekta*)”, pokušali da rehabilitujemo sam tekst i da prikazemo neke od odlika poetike Gogoljevih *Petrogradskih pripovedaka*.

BIBLIOGRAFIJA

- GOGOLJ, Nikolaj, V. (1991a): *Sabrana dela*, Pripovetke, treća knjiga, Jugoslavijapublik, Beograd.
 — (1991b) *Sabrana dela*, Pisma i članci, knjiga šesta, Jugoslavijapublik, Beograd.
 BAHTIN, Mihail (1978): *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*, Nolit, Beograd.
 — (1993) „Rable i Gogolj”, *Treći program*, br. I—IV, Separat o Gogolju.
 — (1989) *O romanu*, Nolit, Beograd.
 BOGDANOVIĆ, Nana (1987): *Književne analize*, Književna zajednica Novog Sada.
 — (1964) *Izabrane pripovetke N. V. Gogolja*, Predgovor, BIGŽ, Beograd.
 МАНН, Ю. В. (1995): *Поэтика Гоголя — Вариации к теме*, ЛР № 064295, Москва „Coda”.
 — (1993) „Realno i fantastično”, *Treći program*, br. I—IV, Separat o Gogolju.
 BELI, Aleksandar (1984): „Gogolj i Majakovski”, *Savremenik*, god. XXX, knjiga LIX, sveska 5, Beograd.
 PETROVSKI, M. A. (1982): „Morfologija novele”, *GRADINA*, br. 7—8.
 MILIĆ, Novica (2003): „Don Kihot i književnost”, www.libretto.co.yu.
 VINOGRADOV, V. V. (1971): *Stilistika*, Zavod za izdavanje udžbenika Sarajevo.
 EJHENBAUM, Boris (1986): *Kako je napravljen Gogoljev „Šinjel”*, Poetika ruskog formalizma, Prosveta, Beograd.
 ROZANOV, Vasilij (1984): *O Gogolju*, *Savremenik*, god. XXX, knjiga LIX, sveska 5, Beograd.
 PROP, Vladimir (1984): *Problemi komike i smeha*, Dnevnik — Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad.
 MELETINSKI, Jelezar (1997): *Istorijska poetika novele*, Matica Srpska, Novi Sad.
 DE NERVAL, Žerar (1967): *Aurelija/Silvija*, Izdavački zavod „Jugoslavija”, Beograd.
 LOTMAN, Jurij (1993): „Umetnički prostor u Gogoljevoj prozi”, *Treći program*, br. I—IV, Separat o Gogolju.
 ŠKLOVSKI, Viktor (1991): „A. P. Čehov”, *Treći Program*, Separat o Čehovu, leto—jesen, Beograd.

Милош Стошич

НЕВСКИЙ ПРОСПЕКТ — ОПЫТ ПРОЧТЕНИЯ

Резюме

В работе посредством стилистического анализа и рассмотрения повествовательных приемов, используемых в *Невском проспекте*, освещаются некоторые из характерных элементов поэтики *Петербургских повестей* Н. В. Гоголя. Подчеркнув, что вводный рассказ этого цикла отличается полифоничностью, лежащей в основе всего сборника, автор первоначально обрисовывает контуры рассказов и разделяет их на три группы: а) *Невский проспект*, *Портрет*, *Записки сумасшедшего*; б) *Нос*, *Шинель*, *Коляска*; в) *Рим*. Отмечается, что такое деление навязано самой структурой литературного произведения, являющегося предметом интерпретации. Автор считает, что *Петербургские повести* можно было бы группировать и иначе, однако стилистический анализ рассказов данного сборника (в первую очередь *Невского проспекта* как предмета исследования) а также присутствие в них фантастического обусловили вышеприведенное деление. В целях аргументации полученных выводов автор периодически обращается и к другим рассказам анализируемого цикла.

Jovan Radojević

FILOZOFSKI ASPEKTI „PRIČA SA KOLIME”
VARLAMA ŠALAMOVA

U radu se analiziraju pojedini estetski i filozofski aspekti „Priča sa Kolime” u svjetlu Ničeovih pojmova i ideja o natčovjeku i volji za moć, kao i Šopenhauerove pesimističke filozofije. Ukazano je na ključne poetske osobenosti Šalamovljevih priča i značaj opozicije duhovno — tjelesno.

Ključne riječi: Šalamov, Priče sa Kolime, filozofski aspekt, Niče, volja za moć, Šopenhauer, pesimizam.

Filozofski okviri

Za pozno Ničeovo stvaralaštvo karakteristično je stvaranje i formiranje ideje o „natčovjeku” i „vječnom vraćanju”. Lik natčovjeka predstavlja sintezu dvaju načela: dionizijskog i apolonijskog koja su u „Rođenju tragedije iz duha muzike” analizirana posebno bez dominantne ideje o harmoniji i integrišućem načelu. Ničeov *natčovjek* je stvaralac, tvorac samog sebe kao autonomne i slobodne ličnosti. U osvit novog vijeka čovjek je osjećao bogoostavljenost i napuštenost intezivnije nego ikad ranije. Ideje racionalizma i prosvetiteljstva pokazale su se krnjim i nedovoljnim da se prevlada kriza. *Lumen naturale* konstatovao je smrt Boga. Niče je prvi u modernom dobu anticipirao u ukazao na krizu hrišćanstva, posebno istorijske crkve i hrišćanstva u kom je dominirala ideja apstraktnog Boga, Boga koji kažnjava i nagrađuje, a sa druge strane je ukazao na pogubnu racionalizaciju religioznog osjećanja koju je sa sobom donosio protestantizam. Ničeov nemir i njegovo isticanje u prvi plan jake ličnosti, gotovo kulta jake ličnosti koja prevladava sve moralne norme svijeta što se razlaže poslednji je krik upozorenja prvog simboliste za cjelovitošću bića i svijeta. Žudnja za jakim ličnostima kao nosiocima kulturnog preporoda prožeta je bila zebnjom i strahom od miliona slabih koji razlažu kulturu. Upravo teza da jake treba braniti od slabih pokazace se bolno tačnom u stvaralačkom opusu Varlama Šalamova, koji je, dajući slike satanski inspirisanog zločina nad jakima, dao i psihološki profil stotina hiljada slabih i nejakih izvršilaca i egzekutora demonske ideje o jednakosti. Niče je sa proročanskom snagom nagovijestio budući raspad evropskog duhovnog i kulturnog modela, devalvaciju

svih vrijednosti, „ustanak porobljenih masa”, vladavinu nadirućeg prostaka, i to sve pod plaštom ideje o lažnoj jednakosti koja razdire tkivo duhovne kulture i personalističku koncepciju čovjeka. Niče je podigao zavjesu i otkrio gledaocu prizore pakla koji će se ovaplotiti u dvadesetom vijeku pod znamenjem marksističke ideje, a Varlam Šalamov će prvi podići glavu i pogledati zvijer komunizma u oči. Šalamovljeva pripovjedačka perspektiva je umnogome drugačija u odnosu na sve njegove velike prethodnike. On se nalazi u epicentru samog pakla i sa te tačke počinje njegova naracija. To je kretanje na simboličkom planu sa dna samog bezdana zla i kroz krhotine svijeta vodi čitaoca ka pojedinim svijetlim tačkama, ka junacima koji su u rijetkim primjerima kontrapunkt zlu u paklu logora. Dante je prvi upozorio čovjeka renesanse slikama pakla. Njegov narativni postupak počinje iz perspektive vrha i spušta se do devetog kruga. Čitalac inferno upoznaje postepeno, fokus je na silasku i usporenom kretanju iz jednog kruga u drugi sve do samog dna i najužasnijeg poslednjeg kruga što na duhovnoj ravni predstavlja anti-ljestvicu u odnosu na duhovno uspinjanje i učenje sv. Jovana Lestvičnika. Kod Dantea postoje tri carstva: *Inferno*, *Purgatorio*, *Paradiso*, a kod Šalamova samo — *Inferno*. Šalamov već od prve priče daje u krupnom planu sliku devetog kruga. Slike kolimskog inferna prevazilaze okvire pojmova dokumentarnosti i vjerodostojnosti u literarnom postupku. U „Pričama sa Kolime” dokument je na paradoksalan način uzdignut na nivo simbola. Šalamov podiže zavjesu sa Kolimskih prizora i u produbljenoj perspektivi slike otkriva se drama i rascijepljenost u njegovim junacima, otkriva se perspektiva *unutrašnje Kolime*. Jer i sama ideja pakla kao ideja je periferna u odnosu na središte bića: „U stvari, suština pakla je upojedinačenje, osamljenost bića. Stoga, kao u Danteovom *Paklu*, iako se može videti bol drugih bića, taj bol samo pojačava sopstveni osećaj osamljenosti, jer nije moguće opštiti s drugima; prisutna je samo sopstvena neprekidna patnja.”¹

Niče je smatrao da je u instinktu neposredno izražen princip svega postojećeg, a to je — *volja za moć*. Smatrao je da je fizičko načelo primarno u odnosu na duhovno i da duhovno načelo predstavlja nadogradnju na suštinsku osnovu koja je život tijela kao neposrednog ovaploćenja prirodne snage. Šalamov u priči „Sentencija” prikazuje proces postepene regeneracije junaka nakon izlaska iz logora. Regeneracija počinje prvo od tijela, a potom od čula i čulnih opažaja, i tek nakon toga u svijest prodiru elementi duhovne kulture koji junaku nakon povratka pamćenja i prisjećanja termina *sentencija* donose istinsku radost i ozarenje: „Nedelju dana nisam mogao da razumem šta znači reč *sentencija*. Šaptao sam je, prepadao i zasmijavao njome svoje susede. Hteo sam da je odgonetnem, objasnim, prevedem... A onda, posle nedelju dana, razumeo sam, i uzdrhtao od straha i radosti. Od straha zato što sam se plašio da se vratim u svet u koji mi nije bilo povrat-

¹ Artur Versluis, *Pesma kosmosa. Uvod u tradicionalnu kosmologiju*, Ezotheria, Beograd, 2005, str. 41.

ka. Od radosti jer sam video da se život vraća u mene mimo moje volje.”² Ovdje treba primijetiti da se Šalamovljeva antropologija umnogome poklapa i korespondira sa Ničeovim idejama. U logoru prvo nestaje sve što je vezano za duh i duhovno osjećanje i nakon logora se duhovno posljednje vraća. Tijelo i tjelesno na nivou instinkta za preživljavanje naglašeno je skoro do nivoa grubo animalnog: „Malo je toplote bilo u meni. Malo se mesa držalo na mojim kostima. Mesa je bilo dovoljno samo za ozlojeđenost — posljednje ljudsko osećanje. Posljednje ljudsko osećanje nije bila ravnodušnost, nego ozlojeđenost — najbliža ljudskim kostima.”³ Očigledna je još jedna podudarnost: nakon bolesti i fizičkih patnji Niče je u posljednjim svojim spisima naglašavao da „postoje samo fizička stanja, a da su duhovna samo posledica i simbolika”. Niče instinkt uzdiže na nivo osnovnog pokretača. Narator u „Pričama sa Kolime” sumnja da se nakon bola i patnje može vratiti ljubav: „Ljubav mi se nije vratila. O, kako je ljubav daleko od zavisti, od straha i zlobe. Kako je ljubav malo potrebna ljudima! Ljubav dolazi tek onda kada su se sva druga osećanja već vratila. Ljubav dolazi posljednja, vraća se posljednja — ako se uopšte vraća.”⁴ Šalamovljevi junaci su od prve priče okupirani vjerom u tijelo. Jedino što je ostalo u njihovom svijetu — ostala je instinktivna vezanost za pojavno. U priči „Noću” autor u prvi plan ističe fiziološki aspekt junaka: „Večera se završila. Glebov lagano oliza čanak, brižljivo zgrnu mrve hleba sa stola u levi dlan i, prinevši ga ustima, pažljivo ih poliza. Ne gutajući, osećao je kako pljuvačka u ustima gusto i halapljivo obavija grudvicu hleba. Glebov ne bi mogao reći da li je to bilo ukusno. Ukus je nešto sasvim drugo, ništavno u poređenju sa ovim strasnim zanosnim osećanjem koje je pružala hrana.”⁵ Jedino što je ostalo, ostala je žudnja za zemaljskim. Veza između tijela i zemlje je hrana. Na ovom planu kontrapunkt je Ničeov Zaratustra. Za nje ga svoj svijet stiče tek onaj koji je izgubio svijet. Onaj koji je izgubio vjeru u Zemlju i zemaljsko osjetio je pokrete u dnu bića, osjetio je istinski duh koji slobodno diše: „Telo koje je izgubilo veru u telo — ono je počelo prstima zaludenog duha da opipava posljednje zidove.”⁶ Međutim i kod jednog i kod drugog autora mogu se pronaći protivrečni stavovi, kod Ničea čak paradoksalni stavovi u odnosu na opoziciju *duhovno* — *tjelesno*. Ničeov stvaralački *credo* u „Zaratustri” u cjelosti je na fonu ezoteričnog. Okrenutost ka unutrašnjem pulsiranju bića i demijurškom porivu kao praosnovi jeste primarna: „Da, za igru stvaranja, braćo moja, potrebno je sveto potvrđivanje: *svoju* volju želi sad duh, *svoj* svet stiče onaj koji je izgubio svet.”⁷ Dok u Ničeovom poznijem stvaralaštvu preovlađuje čudna mješavina ezoteričnog i egzoteričnog u kojoj je ovo drugo dominantno, Šalamovljevi ju-

² Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, BIGZ, Beograd, 1987, t. 2, str. 426.

³ Isto, str. 420.

⁴ Isto, str. 423.

⁵ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 1, str. 15.

⁶ Fridrih Niče, *Tako je govorio Zaratustra*, Oktoih, Podgorica, 1999, str. 64.

⁷ Isto, str. 58 i 59.

naci su donekle drugačije koncipirani. U početku kod njih preovlađuje tjelesno, a tek docnije, kako autor proširuje svoj naratološki okvir, otkriva se da su nosioci duhovnog načela najkompleksniji, na psihološkom planu najintrigantniji i najuspjeliji likovi kolimske epopeje. Dakle Niče počinje sa duhovnim aspektom kao dominantnim (*Rođenje tragedije, Tako je govorio Zaratustra*), a završava sa slavljenjem tijela i nove tjelesnosti (*Antihrist, Volja za moć*). Šalamov pripovijedanje počinje sa koncepcijom junaka kojeg je nakon procesa obeščovječenja ostala još jedino vjera u tijelo, a pripovjedački krug završava sa junacima kojima je vjera u superiornost duhovnog načela osnovni pokretač i tačka oslonca u svakodnevnoj egzistenciji.

Sličnosti u poimanju stvaralaštva i stvaralačkog čina između ova dva autora prepoznajemo u njihovim parabolama: kod Šalamova u paraboli o stvaralačkom putu u priči „Kroz sneg”, a kod Ničea u paraboli o visinama, planinskim vrhovima, razrijeđenom vazduhu i ledu u „Zarastri”. Tako Šalamov daje sliku početka putovanja: „Putevi se uvek probijaju u kakav miran dan, da vetrovi ne bi zameli ljudski napor. Čovjek sam sebi određuje pravac u snežnom beskraju — prema steni, prema visokom drvetu — čovjek usmerava svoje telo kroz sneg kao krmanoš svoj čun rekom, od rta do rta. [...] Prvom je najteže od svih, i kad on klone, napred izbijaju drugi iz te vodeće petorke. I svako od sledećih koji dolaze po tragu, čak i onaj najmanji, najslabiji, mora iznova da stupi na parče celca, a ne na tuđ trag.”⁸ Za razliku od Šalamovljeve parabole o stvaralaštvu i stvaralačkom procesu čiji je razvoj i kretanje, uslovno rečeno, prikazano linearno, kod Ničea je ovaj proces prikazan vertikalno: „Preobražavam se odviše brzo: moja današnjica pobija moju jučerašnjicu. Često preskačem stepenice dok se penjem — što mi nijedan stepenik ne oprašta. Kad se popnem gore, uvek se nađem sam. Niko ne govori sa mnom, mraz usamljenosti me tera da drhtim. [...] Što se više penjem, to više prezirem onoga što se penje. Pa šta to tražim u visini? [...] Ko se popne na najviše planine, taj se smeje svim žalosnim igrama i žalosnim zbiljama.”⁹ Niče je naglašavao da je životu potrebno protivrečje i različitost stepenika, da mu je potrebna visina; Šalamovljeva kolimska horizontala pretvara se docnije u duhovnu vertikalnu (*Vaskrsnuće ariša, Stlanik*), on je sopstvenom patnjom uvećavao sopstveno znanje i prevazilazio samospoznajom dubine spoznaje o čovjeku i njegovoj duši osvijetljenoj adskim plamenovima.

Odnos *ličnost* — *država* još je jedna od dodirnih tačaka između Ničeeve i Šalamovljeve estetike. U osnovi svake države nalazi se pogubno načelo egalitarnosti. A da je težnja za jednakošću nametnuta od spolja isto što i zločin, najbolje se pokazalo na primjeru komunističke države. I Niče i Šalamov odriču korist države i lažnu jednakost u trenutku kada je ličnost, to jest, personalističko u čovjeku ugroženo: „Ni Medved, ni Berzin, ni Ježov, ni Berman, ni Prokofjev, niti su bili izvanredni, niti bar i malo spo-

⁸ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 1, str. 7.

⁹ Fridrih Niče, *Tako je govorio Zaratustra*, str. 71 i 74.

sobni ljudi. Reputaciju im je dao mundir, zvanje, položaj.” [Prevod moj — J. R.]¹⁰ Sa druge strane za Ničea je svaka država odricanje vertikale i načela hijerarhije, odricanje duhovnog aristokratizma: „Država? Šta je to? Pa lepo! Sad otvorite uši, jer sad ću vam reći svoju reč o smrti naroda. Država se zove najhladnije od svih hladnih čudovišta. Hladno, i laže; i ova laž gmiže iz njezinih usta: 'Ja, država, ja sam narod.' Laž je to. Stvaraoci su bili oni koji su stvarali narode i prekrili ih verom i ljubavlju; tako su oni služili životu.”¹¹ Da je koncepcija komunističke države bila monstruoznija od svih do tada poznatih govori nam i težnja ka potpunoj desakralizaciji na jezičkom nivou (nerazlikovanje dobra i zla), na prostornom nivou (manastiri pretvoreni u logore) i vremenskom nivou (težnja da se od Oktobarske revolucije počne sa računanjem novog vremena za novo komunističko doba i novog čovjeka). I ranije je bilo poznato da Sibir u sebi skriva bogatstvo, ali nikada nikome nije palo na pamet da zločin može doseći takve visine. O tome narator eksplicitno govori u priči „Han Girej”: „To, da na Kolimi postoji zlato poznato je već trista godina. Ali ni jedan car se nije usudio da to zlato dobija prinudnim radom, zatvoreničkim radom, ropskim radom, na to se odlučio samo Staljin... Nakon prve godine Belomor kanala, nakon Višere — činilo mu se, da sa čovjekom može raditi što god hoće, granice čovjekovog poniženja nemaju kraja kao ni njegova fizička izdržljivost.” [Prevod moj — J. R.]¹² Država koja je stvorila Solovke i Kolimu je simbol i vjesnik smrti. U neprihvatanju same ideje države Niče je još direktniji od Šalamova: „Gde prestaje država, onde tek počinje čovek koji nije izlišan: tu počinje pesma neophodnoga, neponovljiva i nezamenljiva melodija. Onde gde država *prestaje* — ta pogledajte tamo braćo moja! Zar ne vidite dugu, zar ne vidite mostove natčovekove?”¹³ Staljinova država nije poznavala kategorije neophodnosti i nužnosti u okvirima slobode. Pod plaštom lažne jednakosti izgrađen je sistem iskorišćavanja i uništavanja. Lažna jednakost je stvorila paklenu anti-hijerarhiju. Na vrhu su bili najgori, a na dnu najbolji: „Kolima, i ne samo Kolima, odlikuje se time, što su tamo svi načelnici — svi. Čak i mala 'brigada' od dva čovjeka ima starijeg i mlađeg [...]. Na pet ljudi bira se stalni brigadir koji, naravno, nije oslobođen od rada, već je isto takav rmbadžija kao i ostali. A na brigadu od pedeset ljudi uvijek se nalazi oslobođeni brigadir, to jest brigadir sa pali-

¹⁰ „Ни Медведь, ни Берзин, ни Ежов, ни Берман, ни Прокофьев, не были сколько-нибудь способными, сколько-нибудь замечательными людьми. Славу им дал мундир, звание, военная форма, должность” *Варлам Шаламов*. Колымские рассказы. С. 539.

¹¹ Fridrih Niče, *Tako je govorio Zaratustra*, str. 84.

¹² „О том, что на Колыме есть золото, известно триста лет. Но ни один царь не решался добывать это золото принудительным трудом, арестантским трудом, рабским трудом, решился на это только Сталин... После первого года — Беломорканала, после Вишеры — ему казалось, что с человеком все сделать можно, границы его унижения безмерны, его физическая крепость безмерна” *Варлам Шаламов*. Колымские рассказы. АСТ. М., 2008. С. 548, 549.

¹³ Fridrih Niče, *Tako je govorio Zaratustra*, str. 86.

com.” [Prevod moj — J. R.]¹⁴ Niče je u *Zaratuštri* među prvima upozorio šta sobom nosi ideja o jednakosti koja je nametnuta od spolja. Prvi je upozorio da *egalite* francuske revolucije u sebi skriva želju i žudnju za tiranijom: „I volja za jednakošću — to ubuduće treba da postane ime za vrlinu; i protiv svega što ima moći podići ćemo svoju viku!’ Vi pravednici jednakosti, tiransko ludilo nemoći više iz vas za ’jednakošću’: vaše najtananije tiranske požude prerušavaju se tako u reči o vrlini!”¹⁵

Pesimizam i nevjerovanje u progres i mogućnost da progres i umjetnost (filozofija) čovjeka učine savršenim jedna je od dodirnih tačaka estetike Šalamova sa osnovnim filozofskim postulatima Artura Šopenhauera istaknutim u njegovom ključnom djelu „Svijet kao volja i predstava”. Za Šalamova je svijet Kolime svijet apsolutne patnje, međutim ni drugi svijet koga često imenuje kao Velika zemlja on ne doživljava bitno drugačije. I taj drugi svijet je svijet bez slobode (ili slobode pod navodnicima), svijet u kome je čovjekovo bivstvovanje takođe prožeto patnjom koja je po formi drugačija i „prefinjena” od kolimskog ada. Na nižim stepenima razvitka u prirodi volja se, po Šopenhaueru, ispoljava kao slijepa sila i tamni poriv. Ali što je veći stepen objektivacije volje, to se ona više ispoljava kao ideja. Čovjek kao najsavršenija objektivacija volje je ujedno i biće koje ima najviše potrebe. Stalna nemogućnost zadovoljavanja potreba dovodi do toga da je čovjekov život uvijek i pri svim okolnostima patnja. Šopenhauer je među prvima podvrgao sumnji moralnost materijalnog progressa društva i prvi je govorio o cijeni koju će čovječanstvo platiti za progres. Odricanje istorijskog progressa i ponavljanje istorije i istorijskih događaja osnovne su teze zbog kojih se uz Šopenhauerovu filozofiju često dodavao pridjev *pesimistička*: „Često ponavljano učenju o progresivnom razvoju čovečanstva ka sve većem savršenstvu ili uopšte o nekakvom nastajanju putem svetskog procesa protivreči apriorni uvid da je do svakog trenutka proteklo već beskonačno vreme i da je, prema tome, sve što s vremenom dolazi, već postojalo”.¹⁶ Šalamov, sa druge strane, u jednom od svojih autopoetičkih iskaza izražava sumnju u iskustvo ruske humanističke književnosti i vjeru u ponavljanje istorijskih događaja: „1) Ne vjerujem u književnost. Ne vjerujem u njene mogućnosti da čovjeka učini boljim. Iskustvo ruske humanističke književnosti dovelo je do krvavih pogubljenja u XX vijeku pred mojim očima. 2) Ne vjerujem u njenu mogućnost da može bilo koga da upozori i spasi od ponavljanja. Istorija se ponavlja i svako strijeljanje iz trideset sedme godine može biti ponovljeno.” [Prevod moj — J. R.]¹⁷ I Šopen-

¹⁴ „Колыма, да и не только Колыма, отличается тем, что там все — начальники, все. Даже маленькая бригада в два человека имеет старшего и младшего [...]. На пять человек выделяется постоянный бригадир, не освобожденный от работ, конечно, а такой же работяга. А на бригаду в пятьдесят человек всегда бывает освобожденный бригадир, то есть бригадир с палкой” *Варлам Шаламов*. Колымские рассказы. С. 636.

¹⁵ Fridrih Niče, *Tako je govorio Zaratuštra*, str. 142.

¹⁶ Artur Šopenhauer, *Svet kao volja i predstava*, Grafos, Beograd, 1981, t. II, str. 219.

¹⁷ „1. Я не верю в литературу. Не верю в ее возможности по исправлению человека. Опыт гуманистической русской литературы привел к кровавым казням XX сто-

hauer i Šalamov su mišljenja da se korijeni zla nalaze u samom začetku svijeta.

Poetske osobnosti

„Priče sa Kolime” su po svojoj suštini traženje novog izraza uslovljenog sadržinom. Opisi stanja ljudske duše u ekstremnim egzistencijalnim situacijama prisutni su u svakoj Šalamovljevoj priči. Docnije je i sam autor u autopoetičkim tekstovima insistirao na novini koju unosi u rusku prozu: „*Priče sa Kolime* su fiksacija izuzetnog u stanju izuzetnosti. Nisu dokumentarna proza nego su proza preživljena kao dokument bez izobličavanja *Zapisa iz mrtvog doma*. Istinitost zapisnika, skice, dovedena do većeg stepena umetnosti — tako sam shvatam svoj rad.”¹⁸ Milivoje Jovanović navodi ključne odlike Šalamovljeve proze: „Kao u Babelja, i u Šalamova se sreće više tipova pripovijedanja o tri faze naratorovog boravka u logorskoj svakodnevicu (do 1937, između 1937. i 1946, i posle ovog datuma, do konačnog oslobađanja). On vešto kombinuje verodostojan autobiografski iskaz [...] crticu, traktat o naravima i zakonima logorskog života, [...] filozofsku priču.”¹⁹ Viktor Jerofejev u „*Ruskim cvetovima zla*” govoreći o ruskoj književnosti XIX vijeka naglašava da je: „Osnovni patos znatnog dela nje bilo spasenje čoveka i čovečanstva. [...] Ruska klasična književnost je divno učila kako se ostaje čovek u nepodnošljivim, ekstremnim situacijama, ne izneveravajući ni sebe ni druge.”²⁰ Navodeći osnovne crte staljinističke epohe Jerofejev govori o ključnom problemu koji je ostao nerazjašnjen i u poststaljinističkom vremenu: zlo nema socijalne korijene i socijalni smisao, nego se nalazi duboko u čovjekovoj duši. Porijeklo i korijeni zla su, prije svega, ontološke prirode. Suština Staljinove vladavine nije u kultu ličnosti koji je samo jedna od posledica totalitarnog sistema i totalitarne svijesti: „Staljinistička komedija, koja se odvijala na džinovskoj sceni Evroazije, bila je u tom smislu poučna, i nepristrasni gledalac je mogao, po njenom završetku, da izađe sa najpesimističkim predstavama o čovjekovoj prirodi. Međutim, kada je njen najblistaviji deo završen 1953. godine, smrću autora i režisera, preživeli gledaoci su požurili da svo zlo svale na 'kult ličnosti', čime su posvedočili, prema svemu ostalom, ljudsku nesposobnost za analizu.”²¹ Logorska proza je fenomen ne samo u ruskoj, već i u svjetskoj književnosti. Nastala je u duhovnim stremljenjima da se svedu računi i pronađe smisao u katastrofičnim događajima koji su se desili na prostori-

letia pered moimi glazami. 2. i ne ver v ee vozmožnost kogo-nibud predupredit, izbit ot povtoreniä. Istoriä povtoräetsä, i l bo rassrel tridcat sed mogo goda možet b t povtoren” [Varlam Šalamov. *Записные книжки 1954—1979 гг.* [http:// www.booksite.ru/fulltext/new/boo/ksh/ala/mov/38.htm](http://www.booksite.ru/fulltext/new/boo/ksh/ala/mov/38.htm)]

¹⁸ Varlam Šalamov. „O mojoj prozi”, in: *Polja*, str. 92.

¹⁹ Milivoje Jovanović. „Smrt Varlama Šalamova”, in: *Književne novine*, str. 37.

²⁰ Viktor Jerofejev, *Ruski cvetovi zla*, Zepter Book World, Beograd, 1999, str. 6.

²¹ Viktor Jerofejev, *Ruski cvetovi zla*, str. 7.

ma bivšeg Sovjetskog Saveza tokom XX vijeka. Otuda je u velikoj mjeri prisutna i moralno-filozofska problematika u djelima bivših logoraša GULAG-a Aleksandra Solženjicina, Varlama Šalamova, Jevgenije Ginzburg, kojima je lično stvaralačko iskustvo dozvolilo ne samo da opišu užase što su se dešavali u logorima, već i da pokrenu vječne probleme ljudskog postojanja. Za tekstove „logorske proze” karakteristično je da se „u njima subjekat postavlja iskosa: prizori užasa se transformišu čisto spisateljskim postupcima [...]. Osnova pisanja mora uvek da bude u otklonu, pomerená između odvratnosti i privlačnosti užasa, ne prestajući pri tome da stalno crpi iz njih.”²² Autori logorske proze su svoja djela shvatali istovremeno kao književnu konstrukciju i traganje za istinom. U ovim djelima je sadržano mnogostruko iskustvo pisca i čovjeka. Sama potreba za pisanjem je izražena kao najneposrednija veza sa slobodom. Uočljiv je i osoben narativni postupak kod pisaca ovog tematskog kruga, sklonost ka promišljenom miješanju eseja i priče i brisanju granica između istorijske i romaneskne građe: „Takva raznolikost diskursa, kao i stavljanje naglasaka na ovaj ili onaj narativni ili poetski postupak, doprinosi otkrivanju heterogenosti pisanja.”²³ Ove odrednice se prepoznaju i u „Pričama sa Kolime”: „Šalamovljevo delo prihvata, možda uprkos svemu, svoju heterogenost. Ono je, u isti mah, sociološki ogled jednog mudraca i priča, poezija aktivnog otpora i kritička filozofija, esej i povest, ili *fiction* i *faction*; njegovo pisanje ne dopušta da bude zatočeno ni u jedan od prethodnih, poznatih žanrova.”²⁴ Julij Šrejder je među prvima ukazao na značaj Varlama Šalamova kao pisca i na vrijednost njegovog literarnog opusa koji ni do danas nije dovoljno osvjetljen u ruskoj književnoj kritici.²⁵ „Nova proza” Šalamova po ocjeni Šrejdera, nudi čitaocu najveću objektivnost koja je postignuta preko maksimalne subjektivnosti stvaralačkog čina. Mišljenja smo da bi smještanje „Priča sa Kolime” isključivo u kontekst termina logorska proza bilo suviše pojednostavljeno. Šalamovljevo djelo svojim estetskim iskazom i vrijednošću nadilazi ove okvire. Takođe smatramo pogrešnim tvrdnje da se Šalamov prije svega oslanjao na realistički postupak i na tradiciju ruskog realizma. Milivoje Jovanović je precizno ukazao na osnove Šalamovljeve poetike: „Zasnovana

²² Jovica Aćin, *Gatanje po pepelu. O izgnanstvima i logorima*, Stubovi kulture, Beograd, 2003, str. 103.

²³ Isto, str. 122.

²⁴ Isto.

²⁵ „Реальный масштаб Шаламова до сих пор недостаточно осознан ни российской литературной критикой, ни фундаментальным литературоведением. Мешает этому обжигающая боль лагерной темы, с которой в первую очередь ассоциируются его творчество и жизнь. Правда, поведанная Шаламовым со всей мощью его литературного таланта, заслонило самого художника. Ирония судьбы состоит в том, что мы восприняли художника, ставящего и решающего совершенно новые эстетические задачи, по законам традиционной сталинистской эстетики, стыдливо называемой соцреализмом. Вопросы о том, что изображается, за кого стоит автор, чьи интересы он выражает, от имени кого из героев он говорит — это все из джентльменского набора соцреалистической критики” Юлий Шрейдер. Духовная тайна Варлама Шаламова. [<http://www.booksite.ru/fulltext/3sh/ala/mov/10html>].

na 'pamćenju' i peripetijama 'povraćenog pamćenja', poetika 'autentičnosti' za koju se Šalamov zalaže pretpostavlja i ozbiljnu upućenost na književne prethodnike, čime se ovo stvaralaštvo dovodi u vezu sa akmeističkim radom na 'svetskom pesničkom tekstu'. Šalamov je osim toga bio uveren da su 'pamćenje života' i 'pamćenje književnosti' pojave istog reda.²⁶ Milivoje Jovanović je ukazao i na ponavljanja fabule pojedinih priča poput „Komada mesa” i „Joši Berdi”, koje se oslanjaju na motive Babeljeve priče „Moj prvi honorar”, kao i Ljeskovljeve i Tinjanovljeve proze. Ukazao je da se „pozitivni” program filozofije života Varlama Šalamova „oslanja na 'akmeističke' primere Osipa Mandeljštama i Nikolaja Gumiljova; njegova pesnička filozofija najviše duguje Borisu Pasternaku, a tehnika realizovanja situacije naratora u nevidenoj sredini u vezi je sa stvaralačkim putem Isaka Babelja”.²⁷ Sam Šalamov je realizam smatrao mitom i poricao mogućnost postojanja „dokumentarne književnosti”.²⁸

Šalamovljeve priče Ivana Vuletić žanrovski dijeli na tri grupe. Prvu grupu čine najduže priče „koje predstavljaju opis jedne od strana logorskog života, imaju izvesnu esejističku dimenziju i odišu najvećom dokumentarnošću”.²⁹ U ovu grupu priča spadaju: „Crveni krst”, „Kako je sve to počelo”, „Nadgrobno slovo”, „Zeleni pravobranilac”, „Žena iz sveta kriminalaca”, „Sergej Jesenjin i svet lopova”, „Grafit”. Sam autor u priči „Kravata” naglašava prisutnost esejističkog elementa: „Građu ne treba poznavati suviše dobro. Tako je bilo sa svim piscima prošlosti i sadašnjosti, ali proza budućnosti traži nešto drugo. Progovoriće ljudi koji nisu pisci, nego stručnjaci sa darom za pisanje. I oni će ispričati ono što znaju i što su videli. Verodostojnost je snaga literature budućnosti [...] to je istina posebne vrste, to je istina stvarnosti.”³⁰ Autor u formi bliskoj eseju analizira suštinu rada u logoru i osvjetljava zločinačku zamisao tvorca GULAG-a: „Tri 'bojkota' i — streljanje. Po zakonu. Mnogi nisu mogli ni da shvate glavni logorski zakon (upravo zbog njega su logori i izmišljeni): da ne smeš odbijati da radiš, da se to odbijanje tretira kao najčudovišniji zločin, gori od svake sabotaže. Treba makar i poslednjim snagama dopuziti do radilišta. Nadzornik će da te upiše kao 'jedinicu', kao raspoloživu 'radnu jedinicu', a proizvod-

²⁶ Milivoje Jovanović. „Varlam Šalamov i ruska književnost”, in: *Povelja* (Kraljevo), XVI, 1986, br. 2—3, str. 135—136.

²⁷ Isto, str. 137.

²⁸ „Реализм — это миф. Парадоксальным образом в прозу реализма удержан документ. Никакой документальной литературы не существует. Есть документ — и все. Документальная литература — это уже искажение сути, подделка подлинника” [Варлам Шаламов. *Записные книжки 1954—1979 г.* <http://www.booksite.ru/fulltext/new/boo/ksh/ala/mov/38.htm>]. A u sledećem autopoetičkom iskazu Šalamov još eksplicitnije ukazuje na estetske okvire svog stvaralaštva: „Я тоже считаю себя наследником, но не гуманной русской литературы XIX века, а наследником модернизма начала века. Проверка на звук. Многоплановость и символичность. Очерк документальный доведен до крайней степени художественной” [Варлам Шаламов. *Записные книжки 1954—1979 г.* <http://www.booksite.ru/fulltext/new/boo/ksh/ala/mov/38.htm>]

²⁹ Ivana Vuletić, *Zaveštanje Varlama Šalamova*, in: Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 2, str. 438.

³⁰ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 1, str. 145.

no odelenje daće ti 'akcept'. I spasen si, za danas, od streljanja. [...] Mnogo je zlatnih grumenova prošlo kroz moje ruke: rudnik 'Partizan' bio je zaista 'zlatonosan', ali zlato u meni nije izazivalo nikakvo drugo osećanje osim najdublje odvratnosti."³¹ Šalamov zapaža da se sistem vrijednosti kod čovjeka mijenja ukoliko se on nalazi u ekstremnoj egzistencijalnoj situaciji. U kolimskom svijetu zlato nema vrijednost, ono asocira na prinudni rad, patnju, iscrpljenost i smrt. Zato i izaziva gađenje. Posebnu esejističku dimenziju ima priča „Grafit“: „Veštačkom mastiljavom olovkom ne mogu se obeležiti večnost i besmrtnost. Samo grafit, ugljenik sabijen pod ogromnim pritiskom miliona godina i pretvoren ako ne u kameni ugulj, onda u brilijant, ili u ono što je još dragocenije od brilijanta — u olovku, u grafit kojim može da se zabeleži sve što se zna i vidi... On je veće čudo od dijamanta, mada je hemijska priroda i grafita i dijamanta ista."³² Pisac tačno, sa naučne tačke gledišta, potencira heksagonalnu modifikaciju ugljenika u grafitu i polimorfnu modifikaciju ugljenika u dijamantu i sve to prenosi na duhovni plan naglašavajući: „Hartija je — jedna od maski, jedan od preobražaja drveta u dijamant u grafit. Grafit je večnost."³³ Ugljenik koji se odlikuje četvorovalentnošću glavni je sastojak svakog (tjelesnog) organizma. Dijamant je u stvari kristalizovani ugljenik koji u mitološkoj ravni predstavlja ono neorgansko u čovjeku. Ili kazano još eksplicitnije: dijamant je simbol duhovnog u čovjeku. Grafitom ispisan tekst, rođen iz duha, postaje besmrtnan.

Drugu grupu priča čine priče u čijoj se osnovi nalazi autobiografski iskaz. U njima je osnovna tema iz logorskog života ispričana u prvom licu. U ovu grupu spadaju priče: „Zavera pravnika“, „Kondezovano mleko“, „Marsel Prust“, „Trka za dimom lokomotive“, „Voz“, „Moje suđenje“. U ovim pričama najčešća pripovjedačeva imena su Andrejev, Golubjov, Krist, pa i Šalamov. Junak i pripovjedač priče „Voz“ opisuje izlazak iz logora, prve kontakte sa životom na slobodi, početak prvog putovanja vozom nakon dvadeset godina robije, prva osjećanja i misli koje se rađaju u glavi nakon dodira sa „slobodnim svijetom“: „Sve je bilo uobičajeno; sirene lokomotiva, vagoni u pokretu, stanica, milicioner, pijaca u blizini stanice — kao da sam sanjao dugogodišnji san i da sam se tek sad probudio. I uplašio sam se, probio me hladan znoj. Uplašio sam se i zbog strašne čovekove snage, želje i sposobnosti da zaboravlja. Video sam da sam spreman da zaboravim sve, da jednostavno izbrišem dvadeset godina svog života! I kada sam to shvatio, pobedio sam samog sebe. Znao sam da svom pamćenju neću dozvoliti da zaboravi ništa od onoga što sam video."³⁴ Šalamov se takođe nakon robije vraćao vozom preko Irkutska u Moskvu. Cijelog života je strahovao da nešto ne zaboravi od kolimskog pakla prije nego što to zapiše. Primjer za autobiografski iskaz nalazimo u priči „Moje suđenje“:

³¹ Isto, str. 286 i 287.

³² Isto, t. 2, str. 416.

³³ Isto, str. 417.

³⁴ Isto, str. 130.

„— Zatim ste rekli da je Bunjin veliki ruski pisac. — On je zaista veliki ruski pisac. Zar mogu da zaradim robiju zato što sam to rekao? — Možete. On je emigrant. Opaki emigrant.”³⁵ Prisetimo se da je Šalamovljeva izjava kako Ivana Bunjina smatra ruskim klasikom bila jedna od glavnih tačaka treće optužnice. Šalamov je po ovoj optužnici osuđen 1943. godine na dodatni rok od deset godina robije. Elemente iskaza autobiografske prirode prepoznajemo i u priči „Po pismo”: „Idućeg dana zakucao sam na jedna vrata, ušao, dali su mi pismo napisano rukopisom koji mi je bio dobro poznat; energičan, ispisan, istovremeno čitak i jasan. Bilo je to Pasternakovo pismo.”³⁶ Šalamov je još za vrijeme robije uz pomoć svoje žene, Galine Ignjatijevne Gudz stupio u prepisku sa Borisom Pasternakom.³⁷ Pasternak je posebno cijenio poeziju Varlama Šalamova. Prva „Kolimska sveska” predata je Pasternaku u Moskvi 13. novembra 1953. godine.

Za treću grupu priča je karakteristično „da se u središtu nalazi epizoda vezana za neki lik iz logorskog života, sa naglašenom pripovedačkom distancom, kao u noveli. Kazivanje je u trećem licu”.³⁸ To su priče: „Noću”, „Pojedinačna norma”, „Vaska Denisov, kradljivac svinja”, „Šok-terapija”, „Patka”, „Biznismen”, „Prvi čekista”, „Aneurizma aorte”. Pripovjedački ton u ovoj grupi priča je plod „epske objektivacije subjektivnog”.³⁹ Kao primjer možemo navesti finale priče „Aneurizma aorte” u kome pisac prikazuje smrt zatvorenice Jekaterine Glovacke: „Istog trenutka postade joj vruće u grudima, kao da je nešto peče, i, gubeći svest, ona poslednji put ugleda Podšivalovljevo lice, iskrivljeno od straha, i zaledene bolničke prozore. — Onesite je u ordinaciju — naredi dežurni lekar. — Bolje je nosite u mrtvačnicu — reče Zajcev.”⁴⁰ Isti je pripovjedački postupak primijenjen i u priči „Patka”: „Sad svejedno, patka je ostala tamo. Čoveku je bilo veoma teško da sam odlučuje, da čini i preduzima nešto čemu ga njegov svakodnevni život nije naučio. Nisu ga učili kako da ulovi patku. Zbog toga su i njegovi pokreti bili bespomoćni, nevešti. Nisu ga naučili ni da porazmisli o mogućnosti takvog jednog lova — njegov mozak nije bio u stanju da ispravno rešava neočekivana pitanja koja mu je život postavljao. [...] Strašno je teško umešati se u sopstvenu sudbinu. Možda je tako i bolje — patka umire u nezaleđenoj vodi, čovek u baraci [...]. Patka je ostala da umre u vrućcu. I opet je sve bilo kao da nije ni doletela u ove krajeve.”⁴¹ Autor je i sveznajući i sveprisutan. Ali je u isto vrijeme udaljen, neosjetljiv i neumoljivo objektiv. Epska objektivacija subjektivnog prisutna je i u priči „Pojedinačna norma”. Junak priče, Dugajev biva osuđen na smrt zato što je ispunio samo dvadeset i pet procenata od norme: „Uve-

³⁵ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 2, str. 319.

³⁶ Isto, str. 405.

³⁷ O tome vidi: Irina Sirovinska. „O Varlamu Šalamovu”. in: *Polja*, str. 85—90.

³⁸ Ivana Vuletić, *Zaveštanje Varlama Šalamova*, in: Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 2, str. 439.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 2, str. 299.

⁴¹ Isto, t. 1, str. 299.

če Dugajeva pozvaše isledniku. Odgovorio je na četiri pitanja: ime, prezime, član, dužina kazne. [...] A prekosutradan uveče vojnici ga povedoše iza konjušnice, stazom prema šumi [...]. Shvativši u čemu je stvar, Dugajev zažali što se uzalud naradio, što se uzalud namučio tog svog poslednjeg dana.”⁴² Pripovjedač savršeno ujednačenim tonom daje sliku susreta junaka sa smrću.

Za sve tri grupe priča karakteristična je dokumentarnost i forma kratke priče sa kojom Šalamov nastavlja tradiciju Čehova i Babelja,⁴³ ali i daje svoj osobeni stvaralački pečat u istančanom i analitičkom duhu moderne literature.

Duhovno — tjelesno

U „Pričama sa Kolime” Varlam Šalamov često ponavlja i varira pojedine motive rada, hladnoće, gladi, besmislene kazne, uzaludnosti patnje. Opozicija *duhovno — tjelesno* prisutna je u većini priča. Pisac od prve priče uvodi čitaoca u svijet bez aksiologije. Čitalac je zapravo „svjedok” jednog paklenog svijeta antivrijednosti. U priči „Na veresiju” zatvorenika Garkunova ubijaju kriminalci zbog iznošenog džempera. Pripovjedač priču završava konstatacijom: „Valjalo je potražiti novog partnera za testerisanje drva.”⁴⁴ U kolimskom antisvijetu život je sveden na brojku. U priči „Noću” Bagrecov i Glebov otkopavaju grob da bi sa mrtvog zatvorenika skinuli iznošenu odjeću: „Bagrecov se osmehivao. Sutra će oni prodati veš, zameniti ga za hleb, možda će čak uspeti da nabave malo duvana...”⁴⁵ U podtekstu nam pripovjedač daje sliku odnosa prema smrti koji je doveden do krajnjeg stepena dehumanizacije. Šalamov je za vrijeme robije bio svjedok i smrti Osipa Mandeljštama. Opis pjesnikove smrti poslužio je Šalamovu da prikaže krajnji stepen ljudske bezosjećajnosti: „Predveče je umro. Izbrisali su ga tek dva dana kasnije — njegovi domišljati susedi uspevali su dva dana da uzimaju hleb za mrtvacu; mrtvac je dizao ruku kao marioneta. Znači, umro je pre datuma svoje smrti — to nije tako beznačajna pojedinost za njegove buduće biografe.”⁴⁶ Isti motiv prepoznajemo i u priči „Tesari”: „Juče je umro njegov susjed, jednostavno je umro, i niko se nije upitao zašto, kao da je postojao samo jedan, svima znan uzrok smrti. Dežurni se radovao što mu nije umro uveče nego ujutro — ostalo mu je celo pokojnikovo sledo-

⁴² Isto, str. 26.

⁴³ O formi i nastanku svojih priča Šalamov piše: „Moje priče predstavljaju uspešnu i svesnu borbu sa onim što se naziva žanr priče. [...] Ponekad sam uzimao olovku i iz Babeljevih priča precrtavao sve njegove lepote, sve te požare slične nedelji i gledao sam šta ostaje. [...] Tako je nastalo jedno od osnovnih pravila: lakonizam. Rečenica priče mora biti lakonska, jednostavna, odstranjuje se sve suvišno još pre papira, pre nego što sam uzeo pero.” Varlam Šalamov. „O mojoj prozi”, in: *Polja*, str. 90—91.

⁴⁴ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 1, str. 14.

⁴⁵ Isto, str. 17.

⁴⁶ Isto, str. 86.

vanje.⁴⁷ Pripovjedačeva perspektiva je jasna, on insistira da instinkti koji se bude kod čovjeka u logoru imaju korijene u animalnom: „Ta još preostala svest, koja već, možda, i nije bila ljudska, imala je suviše malo kanala.”⁴⁸ Primjer za ovu tvrdnju eksplicitno je dat u ovoj priči: „I onih nekoliko pravaca — u menzu, u bolnicu, u stražarnicu — određivali smo đavo će ga znati kako stečenim instinktom, bliskim čulu orijentacije koje u punoj mjeri imaju životinje i koje se u odgovarajućim uslovima budi u čoveku.”⁴⁹ U priči „Na suvoj hrani” zatvorenik Ivan Ivanovič izvršava samoubištvo. Njegovi drugovi hladnokrvno skidaju sa njega odjeću i dijele je između sebe: „Ivan Ivanovič imao je još uvek dobro očuvane šuferice, torbicu, peškir, rezervnu potkošulju od beza, iz koje je već bio iskuvao vaši, zakrpljene pustene čizme s postavom, a na pričnama je ležao njegov grudnjak. Posle kratkog dogovaranja sve te stvari smo uzeli za sebe [...]. Mrtvo telo, uvek i svuda 'na slobodi', izaziva neko nejasno interesovanje, privlači kao magnet. U logoru toga nema: smrt je suviše svakodnevna pojava, osećanja su sasvim otupela, ne postoji nikakvo interesovanje za mrtvo telo.”⁵⁰ Pripovjedač potencira da je iz ljudske svijesti izbrisan i nestao odnos prema smrti i strah od smrti kao jedan od osnovnih egzistencijalnih fenomena. Šalamov čak i riječ sloboda piše pod navodnicima. Junaci Šalamova nam otkrivaju one najdublje istine o ljudskoj duši: „Shvatili smo da smrt nije ni malo gora od života, i nismo se bojali ni jednog ni drugog.”⁵¹ U noveli „Rukavica” narator naglašava primarnost tjelesnog nad duhovnim: „Sve se završilo sitnicama i koža je ponovo izrasla. Na kosturu su se ponovo pojavili mišići, kosti su malo nastradale od osteomijelitisa nakon promrznuća. Čak je i duša, po svojoj prilici, ponovo izrasla oko ovih povrijeđenih kostiju... [Prevod moj — J. R.]”⁵² Između dvije kože, stare i nove, promijenjena je unutrašnja struktura bića. Između stare i nove kože smjestila se cijela istorija ličnosti koja preko potenciranog pamćenja ipak ne dovodi do katarze: „Taj plamen nove kože, rumenkasti plamen deset prstiju nalik na svijećnjak, zar nije bio čudo? Zar u rukavici koja je bila data uz istoriju bolesti nije bila ispisana istorija ne samo mog tijela, moje sudbine, duše, već i istorija države, vremena, svijeta. [...] Poput zmije sam zbacio sa sebe svoju staru kožu u snijeg. [Prevod moj — J. R.]”⁵³ Motivom obnavljanja kože

⁴⁷ Isto, str. 19.

⁴⁸ Isto, str. 16.

⁴⁹ Isto, str. 18.

⁵⁰ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 1, str. 58.

⁵¹ Isto, str. 46.

⁵² „Все окончилось пустяками, и кожа опять narosla. Выросли на скелете мышцы, пострадали немного кости, искривленные остеомиелитами после отмоорожений. Даже душа narosla вокруг этих поврежденных костей, очевидно” *Варлам Шаламов*. Колымские рассказы. С. 590.

⁵³ „Тот огонь новой кожи, розовое пламя десятисвечника отмоороженных рук разве не был чудом? Разве в перчатке, которая приложена к истории болезни, не пишется история не только моего тела, моей судьбы, души, но история государства, времени, мира. [...] Я, как змей, сбросил в снегу свою старую кожу” *Варлам Шаламов*. Колымские рассказы. С. 590, 591.

narator ukazuje asocijativnim putem na obnavljanje životnih snaga. A po-
ređenje sa zmijskom kožom ima korijene u imitativnoj magiji kada se po-
jedine osobine životinja simpatičkim putem prenose na čovjeka. U istoj no-
veli preko opisa izlizanog i izbljedjelog ćebeta povlači se paralela između
zvjezdanog neba Dalekog Sjevera i neba iznad jevanđeljskih toponima. I
nebo iznad Kolime je drugačije, jer je i dubina ada kolimskog s onu stranu
dobra i zla: „Kroz izlitzano ćebe možeš vidjeti rimske zvijezde. Ali zvijezde
iznad Kolime nijesu bile rimske zvijezde. Karta zvjezdanog neba iznad Da-
lekog sjevera bila je drugačija od one iznad jevanđeljskih mjesta [Prevod
moj — J. R.]”.⁵⁴ A kada je došao dan osjećaja potpunog fizičkog obnavlja-
nja duša je ostala mrtva: „Došao je dan kada se cijela moja koža obnovila
— ali se duša nije obnovila [Prevod moj — J. R.]”.⁵⁵ U logoru je duhovno
načelo u potpunosti podređeno fizičkom: „Gledao sam kako su nemoćali i
umirali naši konji — prosto nemam reči da to na drugi način, drugim gla-
golom iskažem. Konji se ni po čemu nisu razlikovali od ljudi. Umirali su
od severa, od nepodnošljivog rada, batina, loše ishrane, i mada su to dobi-
jalu hiljadu puta manje nego ljudi — konji su umirali brže od njih. Shvatio
sam ono najvažnije: čovek nije postao čovek zato što je delo Božje, već
zato što je bio *fizički* jači, izdržljiviji od svih životinja, a iznad svega zato
što je svoje duhovno načelo uspešno podredio fizičkom.”⁵⁶ Šalamovljeva
antropologija seže do nepodnošljivih dubina. Autor u potpunosti desakrali-
zuje svijet i depersonalizuje čovjeka i njegovu teleološku dimenziju: „Konj
malaksava kudikamo ranije od čoveka, iako je, naravno, razlika između
njegovog prethodnog i njegovog sadašnjeg života neuporedivo manja nego
kod čoveka. I često se čini, a tako zacelo i jeste, da se čovek kao fizički
izdržljiviji od svake životinje upravo zato i uzdigao iznad životinjskog car-
stva i postao čovek, tj. biće koje je moglo da izmisli i takve stvari kao što
su naša ostrva sa čitavim ovim neverovatnim životom [...]. A čovek živi
[...], spasava ga isključivo instinkt samoodržanja, grčevita borba za život,
pre svega fizička, kojoj je podređena i svest o tome. On živi istim životom
kojim žive kamen, drvo, ptica, pas. Ali on se bori za život mnogo upornije
nego oni i zato je od svake životinje izdržljiviji.”⁵⁷ Šalamov u svom siste-
mu vrijednosti poriče metafizičku koncepciju svijeta. A čovjeka poredi sa
kamenom i drvetom i time povlači znak jednakosti sa svim u organskom
svijetu odričući načelo hijerarhije.

Kod junaka „Priča sa Kolime” nema žudnje za preporodom. U logoru
vlada Velika Ravnodušnost i besmisao patnje i stradanja. Ni u sveprisut-
nom *motiv*u rada autor ne pronalazi smisao. Na ulazu u svaki logor bile su

⁵⁴ „Сквозь вытертое одеяло ты увидишь римские звезды. Но звезды Колымы не были римскими звездами. Чертеж звездного неба Дальнего Севера иной, чем в евангельских местах” *Варлам Шаламов*. Колымские рассказы. С. 602.

⁵⁵ „Настал день, когда кожа моя обновилась вся — а душа не обновилась” *Варлам Шаламов*. Колымские рассказы. С. 602.

⁵⁶ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 1, str. 33.

⁵⁷ Isto, str. 114.

ispisane riječi Josifa Visarionoviča Staljina: „Rad je pitanje časti, pitanje slave, pitanje samopregora i herojstva!”⁵⁸ Šalamov obrađujući motiv rada povlači paralelu između dva totalitarna sistema — fašističkog i komunističkog: „Kažu da je na kapijama nemačkih logora bio ispisan citat iz Ničea: 'Svakom svoje'. Berija je prevazišao Hitlera u ciničnosti.”⁵⁹ Za pisca rad u logoru je istovremeno i kraj biološke egzistencije: „Rad i smrt su sinonimi, i to ne samo za zatvorenike, za 'osuđene neprijatelje naroda'. Rad i smrt su sinonimi i za logorsku upravu i za Moskvu.”⁶⁰ Izjednačavanje fašističkog i komunističkog totalitarnog poretka je očigledno kada autor stavlja znak jednakosti kroz repliku inženjera Kiprejeva, jednog od rijetkih pozitivnih junaka datih kao kontrapunkt paklu logora koji je govorio da je „Kolima — Aušvic bez peći”.⁶¹ Procedura i odnos prema zatvorenicima u njemačkim logorima i u logorima u Sovjetskom Savezu bili su veoma slični: „'Dosje' formular, predstavlja — legitimaciju zatvorenika sa fotografijama iz profila i anfas, s otiscima deset prstiju obe ruke i opisom osobenih znakova. Radnik u odeljenju evidencije, 'arhivu № 3', mora da sastavi akt o smrti zatvorenika u pet primeraka, s otiscima svih prstiju i informacijom da li su mrtvacu izbijeni zlatni zubi. Za zlatne zube sastavlja se poseban akt. Tako je bilo u logorima od pamtiveka, tako da podaci o vađenju zubâ u Nemačkoj nisu na Kolimi nikog začudili. Neke države ne žele da se odreknu zlata svojih mrtvaca.”⁶² Procedura je po formi dovedena do savršenstva. Iza, na prvi pogled, besprekorne zakonske forme suštinski se skrivalo iskonsko zlo koje ne dopušta duhovnu i kulturnu različitost. Pokretanje velikih čistki i masovnih zločina istorijski je vezano za 1934. godinu i ubistvo sekretara Lenjingradske partijske organizacije S. M. Kirova. Docnija istraživanja su pokazala da je sam Staljin isplanirao ovaj zločin: „On je to [ubistvo Kirova — primjedba autora] iskoristio kao izgovor za pokretanje 'velike čistke' u kojoj su zajedno nestali njegovi bivši protivnici, saradnici koji su pokazali ili mogli pokazati bilo kakvu slobodu mišljenja, rukovodioci koji nisu bili njegovi pioniri, desetine hiljada partijskih ljudi sa nižih položaja i bezbroj građana bez ikakvog političkog uticaja. [...] Kada je čistka uzela maha, Staljin je 1936. proglasio novi ustav. [...] Ustav je sadržao savršenu listu građanskih prava, ali bez garancije da će ona biti poštovana.”⁶³ Nakon ovoga uslijedila je 1937. godina, godina velikog terora kada se u jednom trenutku dvanaest miliona ljudi našlo u logorima. Šalamov ovu činjenicu pominje u priči „Poseta mistera Poupa”: „Posle višerskog iskustva — po mišljenju uprave uspešnog — logori su se proširili po celom Sovjetskom Savezu, nije više bilo oblasti u kojoj nije bilo logora, nije bilo gradi-

⁵⁸ Isto, str. 53.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Isto, str. 320.

⁶¹ Isto, t. 2, str. 275.

⁶² Isto, str. 418.

⁶³ Dimitrije Obolenski i Robert Oti, *Istorija Rusije*, Clio, Beograd, 2003, str. 313 i 315.

lišta na kome nisu radili zatvorenici. Upravo posle Višere broj zatvorenika u zemlji dostigao je cifru od dvanaest miliona ljudi.”⁶⁴ Vladavina zasnovana na strahu i odsustvo bilo kakve vrednosne hijerarhije unosila je nesigurnost u svakog čovjeka pojedinačno. To je ujedno bila i glavna karakterna crta Staljinovog režima. Nepogrešiv je mogao biti samo jedan: „Staljinov najvažniji doprinos svetskoj kulturi sastojao se u usavršavanju jedne nove tehnike vladanja sistematskim smenjivanjem terora i popuštanja. Ova 'veštačka dijalektika' iziskivala je građenje manipulaciji podložnog, 'gvozdenog' aparata, u potpunosti zavisnog od diktatora, i rešenost da se 'permanentna čistka' pretvori u sračunato oruđe vladanja državom.”⁶⁵ Nasilje i zločin nad ličnošću, odsustvo načela slobode i personalističkog načela u sistemu vrijednosti bio je zajednički imenitelj oba režima koja su svojim zločinima obilježila istoriju XX vijeka. Ova dva režima su na djelu pokazala kako se državni aparat i sama država, da parafraziramo Ničea, pretvara u hladno i okrutno čudovište.

Ka novoj obali

Motiv slobode je na različite načine tretiran u „Pričama sa Kolime”. Sam pisac je imao ambivalentan odnos koji se kretao od negiranja postojanja slobode, slobodnog svijeta, pisanja riječi sloboda pod navodnicima do izraza divljenja prema ljudima koji su sa dostojanstvom primali sve patnje u kolimskom paklu i koji se nijesu mirili sa robijaškom sviješću. U priči „Nadgrobno slovo” pripovjedačeva pozicija je isključiva: sloboda zauvijek umire sa svim etičkim vrijednostima koje u logoru brzo nestaju. Junak priče na pitanje da li bi želio da se vrati kući, odgovara: „— Ja ću reći istinu — odgovorih. — Pre bih u zatvor. Ne šalim se. Ne bih sada volio da se vratim svojoj porodici. Tamo me nikad neće shvatiti, i neće ni moći da me shvate. Ono što njima izgleda važno, ja znam da je tričavo. A ono što je važno meni, ono malo što je u meni ostalo, oni ne mogu ni da shvate ni da osete. Samo bih im doneo nov strah, još jedan među hiljadu strahova kojima je ispunjen njihov život. Ono što sam ja video, čovek ne sme ni da vidi ni da zna. A zatvor, to je druga stvar. Zatvor je, sloboda. To je, koliko ja znam, jedino mesto gde su ljudi bez bojazni govorili sve što su mislili.”⁶⁶ Intelktualac i kad dočeka kraj robije izlazi na slobodu sa ropskom sviješću, sa kolimskim užasom koji nosi u sebi: „Fizički pritisak postaje moralni pritisak. Intelktualac je zauvek zastrašen. Duh mu je slomljen. Tu zastrašenost i taj slomljeni duh on odnosi u slobodan život.”⁶⁷ Pa, ipak, pripovjedač u priči „Poslednji boj majora Pugačova” izražava iskreno divlje-

⁶⁴ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 2, str. 213.

⁶⁵ Džejms Bilington, *Ikona i sekira*, Rad, Beograd, 1988, str. 623.

⁶⁶ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 1, str. 276.

⁶⁷ Isto, str. 216.

nje prema onima za koje je sloboda jednaka životu. Major Pugačov u „zalepljujuće kolimsko proleće bez kiša” kreće u isplanirano bjekstvo sa još jedanaest svojih drugova jer je „bolja smrt nego zatvorenički život, [...] bolje je umreti sa oružjem u rukama nego skapavati od gladi i rada pod kundacima i čizmama stražara”.⁶⁸ Nakon bjekstva Pugačov biva brzo otkriven i opkoljen. Njegovi drugovi ginu sa oružjem u rukama koje su oteli od logorske straže. Sam major Pugačov, neposredno pred samoubistvo, kroz zgusnuto vrijeme prisjeća se cijelog života: „I, ležeći u pećini, on se seti celog svog života — teškog muževnog života, života koji se sada završava na kraju medveđe staze u tajgi, setio se ljudi — svih koje je poštovao i voleo, pre svega svoje majke. Setio se učiteljice Marije Ivanovne [...], prisetio se još mnogo, mnogo ljudi s kojima ga je sudbina spojila. [...] Ali najbolji i najdostojanstveniji od svih bili su njegovih jedanaest poginulih drugova. [...] I u ovom paklu na severu oni su našli snage da mu poveruju i da ispruže ruke prema slobodi. I da u bici umru. Da, to su bili najbolji ljudi u njegovom životu.”⁶⁹ Ali, major Pugačov nije jedini lik koji predstavlja kontrapunkt logorskom beznađu. Ljude koji su dostojanstveno podnosili patnje Šalamov je prepoznao i u drugim psihološkim profilima: „Olga Stepanovna je bila pronicljiva i zapazila je da u logoru samo jedna grupa ljudi čuva u sebi ljudski lik: vernici — sveštenstvo i sektaši.”⁷⁰ Narator ovo zapažanje u istoj priči ponavlja još eksplicitnije: „Ateizam, u kojem sam proživio čitav svoj život, nije me učinio hrišćaninom. Kvarenje je u logoru zahvatilo duše sviju osim vernika. Tako je bilo i pre petnaest i pre pet godina.”⁷¹ U prilog ovoj tvrdnji može poslužiti i lik sveštenika Zamjatina iz priče „Slobodan dan”. U ekspoziciji priče dat je opis sveštenika kako služi liturgiju: „Na šumskom proplanku čovek se molio bogu [...]. Imao je čudnovat izraz lica, isti onakav kakav se sreće na licima ljudi koji se sećaju detinjstva, ili nečeg isto tako dragog. Krstio se širokim i brzim pokretima: trima skupljenim prstima kao da je nadole povlačio sopstvenu glavu [...]. Bio je to zatvorenik Zamjatin, sveštenik iz iste barake u kojoj sam živio i ja. [...] On je poluglasno i svečano, usnama koje su nemele od hladnoće, izgovarao reči što sam ih poznavao i pamtio iz detinjstva. Bili su to odlomci iz slovenske liturgije — Zamjatin je služio službu u srebrnoj šumi.”⁷² Upravo se u ovoj priči ispoljio autorov ambivalentan stav prema pitanjima slobode, slobodne volje i duhovnih vrijednosti. Šalamov podvrgava preispitivanju sopstvene teze da u logoru ne ostaje ništa, osim mržnje i da se duh u čovjeku lomi i umire prije tijela: „Znam da je svaki čovek ovde imao nešto *poslednje*, nešto najvažnije — ono što mu je pomagalo da živi, da se grčevito hvata za život koji su nam tako uporno i predano otimali.

⁶⁸ Isto, t. 2, str. 376.

⁶⁹ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 2, str. 382.

⁷⁰ Isto, str. 88.

⁷¹ Isto, str. 89.

⁷² Isto, t. 1, str. 175.

Ako je Zamjatinovo *poslednje* bila liturgija Jovana Zlatoustog, moje spasonosno *poslednje* bila je poezija [...]. To je bilo jedino što još nisu uništili premor, mraz, glad i beskonačna poniženja.⁷³ Da su duhovne vrijednosti u normalnom poretku stvari iznad materijalnih i da je materijalni svijet samo emanacija duhovnog pripovjedač potvrđuje i u priči „Krst”. Slijepi sveštenik sa svojom ženom nakon revolucije nastavlja život u svojoj parohiji i smjerno podnosi sve nedaće svakodnevice. Čak i sinovljevu smrt, poslije koje je i oslijepio. Pošto su sve rasprodali da bi preživjeli odlučuje da prodaju i zlatni naprsni krst. Žena mu se protivi, ali on uzima sjekiru i rasijeca krst na komade da bi zlatom kupili hljeb: „— Nemoj da gledaš — rekao je slepi sveštenik stavljajući krst na pod. Ali ona nije mogla, nije mogla da ne gleda. Krst je ležao figuricom okrenut nadole. Slepí sveštenik je napipao krst i zamahnuo sekirom. Udario je, krst je odskočio i lako zazvonio po podu — slepi sveštenik je promašio. Napipao je krst i ponovo ga stavio na isto mesto i ponovo digao sekiru. Ovog puta se krst iskrivio i pošlo mu je za rukom da odlomi parče prstima.”⁷⁴ Sveštenikovo pitanje upućeno ženi „zar je u ovome bog?”⁷⁵ naglašava junakovu poziciju da duhovni svijet i predmeti koji ga simbolizuju pripadaju sferi noumenalnog.

Ipak treba naglasiti da je Šalamov smatrao da nikakvo, pa ni religiozno osjećanje svijeta ne može pomoći da se sačuva unutrašnje čovjekovo biće. Duhovno u kolimskim logorima biva zauvijek ubijeno. Za ovo mišljenje nam može poslužiti primjer dijaloga između Andrejeva i ljekarke Nine Semjonovne:

„— Čitajte apostola Pavla... Korinćanima... [...] Nenam religiozna osećanja, Nina Semjonovna. [...] — Šta? Vi, koji ste prošli hiljadu života? Vi koji ste uskrsnuli... Vi nemate religiozna osećanja. [...] Mogućnost 'izlaza u religiji' bila je previše slučajna, previše nezemaljska. Stavivši Jevanđelje u džep razmišljao sam samo o jednoj stvari: hoću li danas dobiti večeru. [...] Sutradan sam vratio Jevanđelje Nini Semjonovnoj.”⁷⁶

U autorovoj koncepciji svijeta pakao Kolime je iznad himne ljubavi apostola Pavla iz Poslanice Korinćanima. Jer logor je u takvoj hijerarhiji dno života, a mržnja jedino osjećanje koje ostaje u čovjekovoj duši.

Pišući o složenosti i višeslojnosti Šalamovljeve proze František Apanovič je, između ostalog, istakao: „Творчество В. Шаламова вообще отличается 'богатством ассоциаций, уходящих в глубинные пласты культуры' и включающих наращиваемые веками ее значение — в ряде интерпретаций и реинтерпретаций — в семантическую структуру самых шаламовских текстов. Культурные и всякие другие ассоциации вызываются в колымской прозе посредством явных и скрытых, прямых и косвенных цитат, различных травестаций, парафразов и

⁷³ Isto, str. 176.

⁷⁴ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 1, str. 361 i 362.

⁷⁵ Isto, str. 361.

⁷⁶ Isto, t. 2, str. 208 i 209.

реминисценций.”⁷⁷ Na prvi pogled Šalamovljev pripovjedački postupak izgleda anahrono zbog oslanjanja na tradiciju realističkog pripovijedanja i tehniku upotrebe pojedinih detalja; pisac bira jedan detalj, varira ga, ponavlja i, na taj način, određuje motivacijsku strukturu priče ili karakterizaciju lika prisutnog u više priča. Ivana Vuletić zapaža i brojne novine koje Šalamovljevu prozu na prvi pogled u potpunosti oslonjenu na realističku tradiciju i dokumentarnost približavaju mnogim djelima moderne književnosti: „Šalamov često pribjegava upotrebi slike koja je bliska filmskoj tehnici [...]. Čitaocu se nameće vizuelizacija opisa situacije, gesta, akcije.”⁷⁸ Kao jedan od najupečatljivijih primjera takve pripovjedačke tehnike navodi pojedine slike u priči „Bobice”:

„Ribakov je ležao između grmova neočekivano malen. Nebo, planine, reka — bili su ogromni, a bog sveti zna koliko je moguće ljudi oboriti u ovim planinama, na puteljcima između grmova. Ribakovljeva konzerva bila se otkotrljala daleko; stigao sam na vreme da je dohvatim i sakrijem u džep.”⁷⁹

Sličan postupak pisac je upotrebio i u pričama „Gubavci”, „Šok-terapija” i „Kondenzovano mleko”. I Irina Sirobinska naglašava da je u Šalamovljevom stvaralaštvu prisutna ova dimenzija: „Varlam Tihonovič se oduševljavao teatrom. [...] Šteta što nije dočekaao postavljanje svoje drame 'Ana Ivanovna' na scenu, ni ekranizaciju svoje proze. Imao je, kako se meni čini, scenski osećaj.”⁸⁰ U finalu brojnih priča Šalamov često koristi sliku blisku filmskoj tehnici da bi razriješio kulminativne trenutke i istovremeno postigao plastičnost izraza. Ivana Vuletić posebno ističe priče „Dečji susreti” i „Serafim” koje povezuje „odlika koju bismo nazvali pogled spolja”.⁸¹ U ovim pričama Šalamov „osvežava i dopunjuje ugao posmatranja teme”⁸² tako što o strahotama logora govore junaci koji nijesu logoraši: „Dete se ni crtajući zimu nije udaljilo od istine. Zelenila je nestalo. [...] Počeo je severni lov: zubati nemački ovčar zatezao je povodac koji je u ruci držao Ivan-carević. Ivan-carević je nosio vojničku kapu-ušanku, beli jagnjeći kožuh, valjenke i duboke rukavice, 'krage', kako ih zovu na Dalekom severu. O ramenu Ivana-carevića visio je automat. Golo trouglasto drveće bilo je pobodeno u sneg. Dete nije ništa videlo, ništa zapamtilo osim žutih kuća, bodljikave žice, kula, ovčara, stražara s automatima i beskrajnog plavog neba.”⁸³ Svi koji se nađu u blizini logora bivaju zauvijek otrovani. U ovoj priči preko opisa sadržine dječjih crteža koje je pronašao u svesci na smetlištu Šalamov indirektno pripovijeda ne o uzrocima već o

⁷⁷ *Францишек Апанович. Сошествие в Ад.* <http://www.booksite.ru/fulltext/3sh/ala/mov/15.htm>

⁷⁸ Ivana Vuletić, *Zaveštanje Varlama Šalamova*, in: Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 2, str. 442.

⁷⁹ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 1, str. 71 i 72.

⁸⁰ Irina Sirobinska. „O Varlamu Šalamovu”, in: *Polja*, str. 87.

⁸¹ Ivana Vuletić, *Zaveštanje Varlama Šalamova*, str. 443.

⁸² Isto.

⁸³ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 1, str. 90.

posledicama zla. I Viktor Jerofejev u djelu Šalamova vidi preteču ruske proze koja se pojavila u poslednje dvije decenije XX vijeka: „Priče Varlama Šalamova [...] nije napisao Orfej, koji je sišao u pakao, nego Pluton, koji se digao iz pakla i uvideo 'iluzornost i težinu nade'. Ta promena *orientacije* postala je principijelna za *drugu književnost*.”⁸⁴ Šalamov je svojom literaturom doveo u pitanje osnovne humanističke vrijednosti i „filozofiju nade” koja je bila jako izražena u ruskoj književnosti. Problematizovao je ideju humanizma da čovjek kao razumno biće uvijek teži dobru. Sumnja u osnovnu ideju humanizma rodila je sumnju u sve vrijednosti prisutne u novoj ruskoj književnosti, mišljenja je Jerofejev: „Nastaje doba do sada neviđenih sumnji, ne samo u *novog čoveka* nego i u čoveka uopšte. Nova ruska književnost je posumnjala u sve bez izuzetka: u ljubav, decu, veru, crkvu, kulturu, lepotu, plemenitost, materinstvo, narodnu mudrost...”⁸⁵

U priči „Prvi zub” junak i pripovjedač Sazonov tokom transporta ustaje u odbranu sektaša Petra Zajca koga tuku stražari na čelu sa Ščerbakovom. Stražari premlaćuju i Sazonova, koji u priči opisuje događaj na čijem kraju, odgovarajući na pitanje komandanta Nesmjelova „ima li neko da se žali na stražu?”, slomljeno i utučeno odgovara: „Ne [...]. Nema žalbi na stražu”.⁸⁶ Na sagovornikovu primjedbu da priča nije loša, da je književno pismena, ali da je ipak neće objaviti, Sazonov predlaže još dvije verzije kraja. U prvoj on postaje nakon „prevaspitavanja” visoki načelnik u logoru i Ščerbakov kao potčinjeni iz straha moli da se pomire. U drugoj verziji na ulici srijeće Petra Zajca sad već bolničara koji ga ne prepoznaje. Nakon sagovornikove konstatacije da mu se ni jedna od dvije varijante ne dopada Sazonov ostaje pri prvobitnoj verziji finala priče: „— Onda ću da ostavim onu prvu. Lakše je kad se napiše, makar i ne moglo da se objavi. Kad se napiše, može i da se zaboravi.”⁸⁷ Nudeći tri verzije kraja priče i opredjeljujući se, ipak, za onu prvu koja odgovara istini, autor se suprotstavlja svakoj vrsti cenzure i autocenzure. A napisati istinu znači i zakoračiti na moguću put preporoda.

Irina Sirotinska je ukazivala do koje mjere je Šalamovljevi stil odgovarao njegovoj ličnosti: „Čak i izbor njegovih omiljenih epiteta: tvrd, najbolji, energičan, viši... Težnje su ka apsolutnoj, nemogućoj nepovredivosti, višoj tački.”⁸⁸ Na neke jezičke osobenosti „Priča sa Kolime” ukazuje i Jelena Volkova: „Среди опорных, ключевых слов, имеющих значение и конкретно-событийное, и обобщающее-многозначное, патетическое и парадоксальное, можно выделить такое лексико-семантическое гнездо, которое отсылает читателя к бесконечной временной протяженности: 'навсегда', 'навек' и 'всегда'. Это знак судьбы, чужой воли, тоски по вечности, минутной радости человека, вырвавшегося из па-

⁸⁴ Viktor Jerofejev, *Ruski cvetovi zla*, str. 9.

⁸⁵ Isto, str. 9.

⁸⁶ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 2, str. 25.

⁸⁷ Isto, str. 26.

⁸⁸ Irina Sirotinska. „O Varlamu Šalamovu”, in: *Polja*, str. 89.

учьей сети, и знак неотступной памяти о силе распада”.⁸⁹ Šalamov je isticao važnost ovladavanja savremenim stilom i jezikom: „Morate znati da, ako ne ovladate savremenim stilom, savremenim jezikom, savremenom idejom — sve što napišete biće lažno.”⁹⁰ Autor otkriva da logor ne lomi i osiromašuje samo čovjekovu ličnost i čovjekovo biće, već se to siromašenje, prirodno, reflektuje i na jezik: „Moj jezik, grub rudarski jezik bio je krajnje siromašan, kao što su bila siromašna i moja osećanja, koja su se još zadržala oko kostiju. Ustajanje, odlazak na rad, ručak, kraj rada, povratak, građanine upravniče, dozvolite da se obratim, lopata, potkop, razumem, bušilica, čorba je vrela, hleb, obrok, daj jedan dim — služio sam se više godina dvadesetinom reči. Polovina tih reči bile su psovke.”⁹¹ I jezik logorske uprave i čuvara je redukovan: „Svi oni, svakog časa, ponavljaju zatvoreniku jedno te isto: ‘Radi! Hajde! Još...’”⁹² Osim osiromašenja jezika autor uočava kako vremenom dolazi do desemantizacije pojedinih riječi, i kako te „nove” riječi poprimaju novo značenje suprotno od onoga koje su imale. U priči „Dva susreta” pripovjedač opisuje posjetu rudniku upravnika Leonida Mihajloviča Anisimova: „Došao je da proveri jesmo li pošteno pokisli, da li se izvršava njegovo naređenje u vezi sa zatvorenicima po pedeset osmom, koji ne podležu nikakvim ‘aktirovkama’ i koje treba poslati u raj, u raj, u raj!”⁹³ Poslati u raj znači — ubiti. Riječ raj je izgubila svoje prvobitno značenje. Totalitarnost jednog poretka se, prije svega, ogleda u jeziku. Prisutnost poetskog, višeznačnost, figurativnost ukazuju na odsustvo totalitarnog i obrnuto. Rastakanje odnosa između riječi i pojmova je očigledna, posebno između onih riječi i pojmova koji čine osnovu etičkog: „U logoru su merila poremećena i svaki ljudski pojam, zadržavajući svoj pisani oblik, zvučanje, uobičajeni spoj slova i glasova, sadrži nešto drugo, za šta na ‘kontinentu’ nema imena: merila su ovde drukčija, običaji i navike osobeni i smisao svake reči izmenjen. [...] Smislaono se preobražavaju ne samo pojmovi kao što su Ljubav, Porodica, Čast, Rad, Vrlina, Porok, Zločin, nego i reči koje su suštinski vezane za taj svet i koje su u njemu rođene. Takva je i reč *bekstvo*. [...] Sa Kolime se ne može pobeći. Mesta za logore bila su genijalno izabrana.”⁹⁴ Priroda sovjetskog sistema ogledala se na jezičkom planu i u velikom broju skraćenica iza kojih su se skrivala puna imena institucija i ustanova koje su bile pretvorene u mašinu za ubijanje: OGPU, OLP, SLON, NKVD, VČK. Ni u logoru nema punih imena. Postoji samo osnovna podjela na zatvorenike osuđene po članu 58 (politički osuđenici) i na one osuđene po članu 35 („socijalno opasni elementi”), sve ostalo je bilo manje važno. Čak ni prilikom sahranjivanja nije bilo imena

⁸⁹ Елена Волкова. Варлам Шаламов: поединок слова с абсурдом // Вопросы литературы, № 6, 1997. <http://www.booksite.ru/varlam/article.htm>

⁹⁰ Varlam Šalamov. „O mojoj prozi”, in: *Polja*, str. 92.

⁹¹ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 2, str. 424 i 425.

⁹² Isto, t. 1, str. 208.

⁹³ Isto, str. 155.

⁹⁴ Isto, str. 431 i 433.

— samo brojevi: „Pločicu sa brojem dosijea vezivali su za levu nogu robi-jaša.”⁹⁵ I na taj način se „stvара mukli lanac označenih bez označilaca. Te- lo jezika je rastočeno kao posledica terora”.⁹⁶ Pomjerena stvarnost se odra- zila i na jezičkom planu, kako u svakodnevnom, razgovornom jeziku tako i u oficijelnoj komunikaciji. Opozicije *Kolima — Velika zemlja* i njihovi ekvivalenti *ostrvo — kopno* postali su dominantni i u novinskim i u knji- ževnim tekstovima: „Centralne djelove Rusije na Kolimi zovu 'kopnom', mada Kolima nije ostrvo, već oblast na Čuhotskom poluostrvu — ali saha- linski leksikon, otpremanje samo brodovima, višednevno putovanje morem — sve to stvara iluziju ostrva. Na psihološkom planu tu nikakve iluzije ne- ma. Kolima je ostrvo. I kopno i Velika zemlja — to je svakodnevni rečnik: rečnik časopisa, novina, književnosti [Prevod moj — J. R.]”⁹⁷ U podtekstu se naslućuje suštinska opozicija dva svijeta, dvije planete, planete Kolime za koju su vezani tamni valeri i simboli podzemnog svijeta i planete Veli- ke zemlje za koju su karakteristični svjetliji tonovi. Opozicija crno — bije- lo je ponekad do tog stepena naglašena da se može govoriti i o piščevom poimanju dobra i zla u svijetlu manihejskog učenja.

Brisanje granice između istine i laži, između dobra i zla dovedeno je bilo do tih visina da je u jeziku logoraša i kriminalaca i imenica čovjek de- semantizovana uprkos jarkoj semantičkoj obojenosti koju posjeduje po svo- joj unutrašnjoj strukturi: „Čovjek na jeziku kriminalaca — znači krimina- lac, lopuža, član svijeta kriminalaca [Prevod moj — J. R.]”⁹⁸ Slične pri- mjere imamo i za pojedine toponime. Solovecki manastir je pretvoren u je- dan od prvih logora u Sovjetskom Savezu. Toponim *Solovke* i mikrotopo- nim *Solovecki manastir* nestali su tridesetih godina iz jezika i umjesto njih je počela da se upotrebljava imenica *ostrvo*: „Specijalna pratnja prispela je sa Ostrva — tako su onda zvali Solovke, prosto 'ostrvo', kao 'ostrvo Saha- lin’.”⁹⁹ Desakralizacija onoga što predstavlja *genius loci* reflektovala se i na jezičkom nivou. U judeohrišćanskoj mitologiji sakralizovani prostor nije homogen, već ima prekide. Manifestacija svetosti prostora ontološki zasniva kvalitativno drugačiji prostor u odnosu na *profani*. Ovo je karakteristično za religiozni pogled na svijet.¹⁰⁰ Solovecki manastir je prestao da postoji

⁹⁵ Isto, t. 1, str. 468.

⁹⁶ Jovica Aćin, *Gatanje po pepelu. O izgnanstvima i logorima*, str. 143.

⁹⁷ „Центральные части России на Колыме зовут „материком”, хотя Колыма не остров, а область на Чукотском полуострове — но сахалинский лексикон, отправка только пароходами, многодневный морской путь — все это создает иллюзию острова. Психологической иллюзии нет никакой. Колыма — это остров. С нее возвращаются на „материк”, на Большую землю. И материк, и Большая земля — это словарь повседневности: журнальный, газетный, книжный” *Варлам Шаламов*. Колымские рассказы. С. 556.

⁹⁸ „Человек на блатном языке — значит — блатарь, уркаган, член преступного мира” *Варлам Шаламов*. Колымские рассказы. С. 776.

⁹⁹ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, t. 2, str. 29.

¹⁰⁰ Pišući o nehomogenosti prostora koji je po svojoj suštini istovremeno i sakralni Mirča Elijade ističe i sledeće: „За vernika, та crkva učestvuje u jednom drugom prostoru no što je то ulica u kojoj се она налази. Vrata која се отварају ka unutrašnjosti označavaju prekid

kao *axis mundi* i činom desakralizacije je postao dio profanog prostora i profanog svijeta. Profano iskustvo podrazumijeva homogenost i relativnost prostora, ne postoji više slika cjelovitog svijeta „već samo fragmenti jednog skrhanog univerzuma”.¹⁰¹ U profanom svijetu i Solovecki manastir postaje ostrvo, kao što i Kolima liči na grupu ostrva. Ostrvo u sistemu akvatičkog simbolizma trebalo bi da označava rađanje novog svijeta poslije Potopa. Ostrvo izranja iz Vode kao simbola očišćenja. Ali u antisvijetu Kolime i Soloveckog logora simbol ostrva se pretvara u svoju suprotnost. To nije više simbol rađanja novog, kvalitativno drugačijeg života, već pozornica na kojoj se smjenjuju slike i prizori iz Podzemnog svijeta.

LITERATURA

- Шаламов В. Колымские рассказы. Аст. М., 2008.
- Šalamov, Varlam Tihonovič: *Priče sa Kolime*. Т. 1, 2. Preveli Ivana Vuletić i Dejan Mihailović. Beograd, BIGZ, 1987.
- Апанович [Интернет]: *Апанович Ф. Сошествие в Ад. Образ Троицы в „Колымских рассказах”*. <http://www.booksite.ru/fulltext/3sh/ala/mov/15.htm>
- Aćin, Jovica: *Gatanje po pepelu. O izgnanstvima i logorima*. Beograd, Stubovi kulture, 2003.
- Bilington, Džejms: *Ikona i sekira*. Beograd, Rad, 1988.
- Versluis, Artur: *Pesma kosmosa. Uvod u tradicionalnu kosmologiju*. Beograd, Ezotheia, 2005.
- Волкова [Интернет]: *Волкова Е. Варлам Шаламов: поединок слова с абсурдом // Вопросы литературы, № 6, 1997*. <http://www.booksite.ru/varlam/article.htm>
- Elijade, Mirča: *Sveto i profano*. Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003.
- Jerofejev, Viktor: *Ruski cvetovi zla*. Beograd, Zepter Book World, 1999.
- Jovanović, Milivoje: *Smrt Varlama Šalamova*. „Književne novine”, (Beograd) broj 642, februar 1982, str. 37, 38.
- Jovanović, Milivoje: *Varlam Šalamov i ruska književnost*. „Povelja”, Časopis za književnost, umetnost, kulturu, prosvetna i društvena pitanja. (Kraljevo), godina XVI, broj 2—3, 1986, str. 127—140.
- Niče, Fridrih: *Tako je govorio Zaratustra*. Podgorica, Oktoih, 1999.
- Niče, Fridrih: *Antihrist*. Beograd, Moderna, 1991.
- Obolenski, Dimitrije i Oti, Robert: *Istorija Rusije*. Beograd, Clio, 2003.
- „Polja”, Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja. (Novi Sad), godina XXXVII, broj 385, mart 1991. [Temu „Varlam Šalamov” priredili Aleksandar Badnjarević i Novica Tadić, str. 85—117].
- Русские писатели 20 века. Биографический словарь. (Гл. ред. Николаев П. А.). Научное издательство Большая российская энциклопедия; Издательство Рандеву — АМ. М., 2000.
- Сиротинская [Интернет]: *Сиротинская I. Реабилитирован в 2000. Из следственного дела Варлама Шаламова*. <http://www.magazines.russ.ru/znamia/2001/6/shalam.html>
- Сиротинская [Интернет]: *Сиротинская I. Варлам Шаламов. „Колымские рассказы”*. <http://www.litera.ru/stixiya/articles/764.html>

kontinuiteta. Prag koji razdvaja dva prostora upućuje u isto vreme i na odvajanje dva načina bivstvovanja, svetovnog i religioznog. Prag je istovremeno međa, granica koja razdvaja i suprotstavlja dva sveta, i paradoksalno mesto gde oni opšte, gde se odvija prelaz iz profanog u sakralizovani svet.” Mirča Elijade, *Sveto i profano*, str. 78.

¹⁰¹ Isto, str. 77.

Шаламов [Интернет]: *Шаламов В. Т.* Записные книжки 1954—1979 гг.
<http://www.booksite.ru/fulltext/new/boo/ksh/ala/mov/38.htm>

Šopenhauer, Artur: *Svet kao volja i predstava*. Beograd, Grafos, 1981. Т. II.

Шрейдер [Интернет]: *Шрейдер Ю.* Духовная тайна Варлама Шаламова.
<http://www.booksite.ru/fulltext/3sh/ala/mov/10.html>

Йован Радоевич

ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ *КОЛЫМСКИХ РАССКАЗОВ*
ВАРЛАМА ШАЛАМОВА

Резюме

В данной работе рассматриваются основные эстетические аспекты творчества и художественное своеобразие „новой прозы” „Колымских рассказов” В. Т. Шаламова. Эта эстетика не только реализована им в прозе и поэзии явно сознательно, но и более того — она присутствует и в текстах автора о литературе и в его письмах. Поэтому своеобразие эстетики Шаламова может быть выявлено не только путем анализа его литературных произведений. Не меньшее значение имеет обращение к его эстетическим воззрениям и литературно-критическим работам. В „Колымских рассказах” основное внимание писатель уделяет исследованию проблемы разрушения личности в лагере и возможности духовного возрождения человека. Писатель рассматривает лагерь как своего рода модель человеческой жизни, когда ее вековые коллизии и противоречия доведены и обострены до крайнего предела.

И. А. Стернин

ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕОРЕТИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ
ШКОЛЫ ВОРОНЕЖСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В ОБЛАСТИ
ОБЩЕГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ И ПРОБЛЕМ
КОММУНИКАТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Теоретико-лингвистическая школа Воронежского университета имеет уже значительную историю. Она сформировалась на кафедре общего языкознания и стилистики Воронежского университета в начале семидесятых годов прошлого века. С 1998 г. она утверждена Ученым советом Воронежского университета в качестве ведущей научной школы.

Кафедра общего языкознания и стилистики создана на филологическом факультете ВГУ в 1973 г. доктором филологических наук, профессором Зинаидой Даниловной Поповой, которая возглавляла кафедру со дня ее основания до февраля 1995 г. С февраля 1995 г. по настоящее время кафедрой заведует автор этих строк.

Большой вклад в научную работу кафедры внесли долгое время работавшие на кафедре видный специалист в области лингвистики художественного текста профессор И. Я. Чернухина, и известный исследователь русского синтаксиса профессор Т. А. Колосова.

Кафедра изначально обеспечивала общетеоретические лингвистические курсы на филологическом факультете и обучение русскому языку иностранных студентов-филологов (до 100 человек в год). Кафедра разработала методику обучения русскому языку иностранных студентов-филологов, выпустила многочисленные учебные пособия и проводила теоретические исследования в области сопоставления языков.

Штатный состав кафедры в отдельные годы достигал более 20 человек, большая часть которых была преподавателями русского языка как иностранного. В связи с сокращением контингента иностранных студентов в 90-е гг. штатный состав кафедры постепенно сокращался, что обусловило и изменение научной проблематики кафедры.

С начала 90-х гг. кафедра внедряла преподавание филологических дисциплин на неязыковых факультетах Воронежского универ-

ситета — *русский язык и культура речи, практическая риторика, спор и полемика, речевое воздействие*. Были выпущены многочисленные пособия по данной проблематике. В настоящее время с введением предмета „Русский язык и культура речи” кафедра обеспечивает преподавание данного предмета на большинстве неязыковых факультетов университета.

В 2002 г. из состава кафедры была выделена специальная кафедра, которая занимается обучением иностранных студентов и стажеров на филологическом факультете.

Отличительной чертой развития кафедры общего языкознания и стилистики Воронежского университета на протяжении всего периода ее существования был интенсивный научный рост сотрудников. В период работы на кафедре кандидатские диссертации защитили 15 сотрудников — А. Г. Лапотько, Н. А. Козельская, Р. В. Зиброва, Г. Я. Селезнева, Р. Д. Козырева, Н. М. Вахтель, О. Н. Чарыкова, А. М. Шишлянникова, Т. Д. Порецких, Г. Ф. Ковалев, А. А. Кретов, И. И. Юрасова, Л. И. Рыбачева, З. Е. Фомина, И. П. Лапинская. Докторские диссертации, работая на кафедре, защитили 7 человек — А. М. Ломов, Т. А. Колосова, И. Я. Чернухина, И. А. Стернин, А. А. Кретов, О. Н. Чарыкова, Н. М. Вахтель; кроме того, защитившие на кафедре кандидатские диссертации Е. И. Беляева, З. Е. Фомина, В. Ю. Копров, В. М. Топорова, М. А. Стернина, В. Б. Гольдберг, М. М. Булынина, М. Ф. Панкина, Л. В. Ковалева, И. Г. Кожевникова, А. П. Бабушкин, Н. А. Лемяскина, М. Е. Новичихина впоследствии стали докторами наук, работая в других коллективах.

Кафедра ведет большую работу по подготовке научных кадров для университета, вузов Воронежа и региона. Значительное число кандидатов филологических наук, работающих на факультете РГФ, кафедрах русского и иностранных языков университета и педуниверситета, технологической академии, строительной академии, аграрного университета, лесотехнической академии — выпускники аспирантуры кафедры. На кафедре стали кандидатами наук более 20 иностранных аспирантов — из Германии, Египта, Кубы, Алжира, Вьетнама, Китая, Ирака. Всего за 35 лет существования кафедры на ней защищены 27 докторских и 127 кандидатских диссертаций.

Кафедра читает основные теоретические лингвистические курсы — общее языкознание и введение в языкознание, а также обеспечивает обучение студентов коммуникативным дисциплинам — практической стилистике, культуре речи, риторике, выразительному чтению. Основные спецкурсы кафедры: „Модели системы языка в современной лингвистике”, „Контрастивная лингвистика”, „Язык и мышление”, „Язык и общество”, „Теория метафоры”, „Основы психолингвистики”, „Основы прагмалингвистики”, „Риторика”, „Речевое воздействие”, „Речевая культура личности”, „Когнитивная лингвистика”.

С 2008 г. при кафедре открыта магистратура по направлению „Психолингвистика и лингвокриминалистика”. Подготовлены также магистерские программы „Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика (теория языка)”, „Литературное редактирование и спичрайтинг”, „Теория и практика речевого воздействия”, „Русский язык как иностранный и межнациональное общение”.

Научной школе кафедры Министерством образования и науки с 2007 г. поручено проведение курсов повышения квалификации по русскому языку для сотрудников вузов и средних специальных учебных заведений России.

По всем основным читаемым курсам и спецкурсам сотрудниками кафедры выпущены авторские учебные и методические пособия:

- 3. Д. Попова. *Общее языкознание*. Воронеж, 1987.
- 3. Д. Попова. *Введение в языкознание*. Воронеж, 1993.
- Основы культуры речи*. Воронеж, 1994.
- 3. Д. Попова, И. А. Стернин. *Лексическая система языка*. Воронеж, 1984
- Н. М. Вахтель, 3. Д. Попова. *Выразительное чтение*. Воронеж, 1995
- А. Г. Лапотько, Л. П. Синельников. *Риторика как научная и учебная дисциплина. Пособие для учителей, студентов, учащихся школ и гимназий*, Луганск, 1996.
- И. А. Стернин. *Практическая риторика*. Изд. 3, „Академия”, 2007.
- 3. Д. Попова. *Модели системы языка в современной лингвистике*. Воронеж, 1996.
- А. Г. Лапотько. *Риторическая аргументация*. Воронеж, 2002 г.
- И. А. Стернин. *Язык и мышление*. Воронеж, 1997 г.
- О. Н. Чарыкова (ред.) *Введение в языкознание*. Воронеж, 2006.
- Попова 3. Д., Стернин И. А. *Общее языкознание*. М., Изд-во „Восток-Запад”, 2007.

Кафедра общего языкознания и стилистики играет ведущую роль в центральном регионе России в таких научных областях как общее языкознание, контрастивная лингвистика, когнитивная лингвистика, общая и русская фразеология и семасиология, психолингвистика и риторика.

Научная школа кафедры общего языкознания и стилистики утверждена Ученым советом Воронежского университета в качестве ведущей научной школы в области теоретического и русского языкознания.

Основные научные результаты, полученные в рамках теоретико-лингвистической школы 3. Д. Поповой, следующие.

1. Обосновано существование лексико-фразеологической подсистемы в системе языка.

2. Разработана концепция полевой организации языка, разработаны методы и приемы описания языка по полевой методике, принципы выделения и описания ядра и различных зон периферии.

3. Разработана динамическая модель языка, в рамках которой даны новые трактовки слога как элемента фонетического блока модели, новая интерпретация словоформы как элемента лексической системы языка в ее семантическом, словообразовательном и категориальном аспектах.

4. Разработано новое толкование взаимоотношений позиционной и структурной схемы простого предложения.

5. Разработана универсальная типология семем (пять типов коннотативных и денотативных семем), позволяющих описать лексическую семантику любого языка.

6. Разработана концепция контрастивной лингвистики, обосновано ее отличие от сопоставительной, разработаны принципы и методы контрастивного описания языка, сформулированы принципы контрастивной лексикографии.

7. Разработано понятие национально-культурной специфики языка, определены типы и виды проявления национальной специфики языка, разработаны методы и приемы описания национальной специфики языковых явлений разных языковых уровней.

8. Разработано понятие когнитивного анализа лексико-фразеологической системы языка, определены типы концептов, выражаемые языковыми средствами, выявлены языковые средства, вербализующие национальные и индивидуальные концепты.

9. Разработана концепция взаимосвязи отражения национальной действительности сознанием, национального менталитета, национальной концептосферы и национальной семантики языка.

10. Сформулирована концепция коммуникативной лексикологии, разработаны принципы, методы и приемы описания значения слова в коммуникативном акте.

11. Разработана полевая модель значения, обосновано наличие ядра и периферии в семантике слова.

12. Разработана типология семантических компонентов для описания семантики слова и фразеосочетания.

13. Разработаны методы и приемы экспериментального изучения и описания значений лексических и фразеологических единиц.

14. Разработано понятие и концепция изучения и описания коммуникативного поведения носителя языка как совокупности норм и традиций национального общения, определена структура коммуникативного поведения народа, создана модель описания национального коммуникативного поведения в контрастивном аспекте.

15. Разработано понятие нормативного коммуникативного поведения носителя языка; принципов и методов его описания и формирования.

16. Разработаны основные принципы и структура науки о речевом воздействии, обосновано понимание науки о речевом воздей-

ствии как науки об эффективном общении, описаны основные законы, принципы, правила и приемы речевого воздействия.

17. Разработана концепция современной риторики как раздела науки о речевом воздействии, разработаны принципы и приемы обучения эффективному речевому воздействию.

18. Выявлены и обобщены основные тенденции развития и направления изменений в русском языке конца XX века, выявлена взаимосвязь происходящих изменений с социальными процессами в современном российском обществе.

Кафедра ведет большую работу со средней школой. На кафедре разработана программа нового школьного предмета „Культура общения”, который введен с 1997/98 уч. г. во всех школах Воронежской области с 1 по 11 классы в рамках региональной программы „Русский язык”. Подготовлены и выпущены учебники „Культура общения” для 1—11 классов средней школы, подготовлены учебно-методические разработки для учителей, подготовлены многочисленные учебные пособия и методические разработки по культуре общения и культуре речи для средней школы.

На базе кафедры действует воронежское региональное отделение Всероссийской риторической ассоциации и воронежское региональное отделение Всероссийского психолингвистического общества.

Кафедрой в 2002 г. создана городская телефонная „Служба русского языка”, которая ежедневно консультирует жителей Воронежа по вопросам русского языка.

Кафедрой реализуется просветительский проект „Территория слова”, в рамках которого проводятся ежегодные праздники русского языка и с 2002 ведется еженедельная радиопередача „Территория слова” на Воронежском радио.

Семь членов научной школы кафедры входят в состав докторского диссертационного совета при филологическом факультете по специальностям русский язык и теория языка, шесть членов — в докторский совет по романским и германским языкам факультета РГФ ВГУ, двое — в докторский совет по журналистике при факультете журналистики ВГУ.

Члены научной школы кафедры в своем подавляющем большинстве продолжают развивать научное направление школы как в университете, так и в многочисленных других учебных заведениях города и страны, работая в проблемной группе кафедры в рамках согласованной тематики.

Эта работа ведется на кафедрах английской и немецкой филологии факультета РГФ ВГУ, кафедрах английского и немецкого языков гуманитарных и естественных факультетов ВГУ, кафедре русского языка для иностранных учащихся основных факультетов ВГУ, кафедре русского языка подготовительного факультета ВГУ для иностранных граждан, кафедре русского и иностранного языков ВГАСА,

кафедре теории и практики журналистики и кафедры стилистики и литературного редактирования факультета журналистики ВГУ, кафедре русского языка Воронежской технологической академии, Воронежского агроуниверситета, кафедрах иностранных языков Воронежского педагогического университета, кафедре теории и практики коммуникации Воронежского института повышения квалификации и переподготовки работников образования; кроме того, в проблемную группу кафедры входят сотрудники ряда кафедр Липецкого ГПУ, Липецкого технического университета, Борисоглебского ГПУ, Тамбовского университета, Целиноградского ГПИ, Башкирского ГУ, Полтавского ГПИ, Амурского ГУ, Астраханского ГУ, Ярославского ГПУ.

Важным направлением работы теоретико-лингвистической школы ВГУ является направление, связанное с коммуникативными исследованиями. Руководит этим направлением засл. деятель науки РФ проф. И. А. Стернин.

Эти исследования были начаты его докторской диссертацией „Лексическое значение слова в речи” (1987), в котором была разработан коммуникативный подход к значению слова.

В 2002 г. был создан Центр коммуникативных исследований ВГУ как межрегиональный центр координации исследований в области коммуникативной проблематики.

Работа Центра сначала осуществлялась на основе двусторонних договоров с кафедрами и научными подразделениями российских и зарубежных вузов и научных организаций, заинтересованных в проведении совместных исследований в сфере коммуникации и совместной публикации результатов исследований.

С 2005 г. Центр получил статус самостоятельного университетского научно-учебного подразделения.

С Центром на основании двусторонних договоров сотрудничают 20 научных коллективов России, ближнего и дальнего зарубежья: Сектор психолингвистики и теории коммуникации Института языкознания РАН; Кафедра педагогики и психологии Института русского языка им. А. С. Пушкина; Кафедра межкультурной коммуникации Российского ГПУ им. Герцена (СПб.); Центр теории и практики речевой коммуникации Высшей школы филологии и культуры Ярославского педагогического университета; Научный, учебно-методический и культурно-информационный фонд „Лингва” Башкирского государственного университета; Кафедра методики обучения иностранным языкам и второго языка Башкирского государственного университета; Кафедра теории и практики коммуникации Воронежского областного института повышения квалификации и переподготовки работников образования, Кафедра английского языка Воронежского университета; Кафедра французской филологии Воронежского университета; Кафедра современных языков и теории коммуникации Воронежского технического университета

Зарубежные участники: Кафедра русского языка университета Ювяскюля (Финляндия); Кафедра славистики Белградского университета (Сербия); Этнографический институт Сербской академии наук и искусств (Белград); Институт экспериментальной фонетики и патологии речи (Сербия, Белград); Кафедра русской филологии Вильнюсского университета; Кафедра педагогики и психологии управления социальными системами Харьковского национального технического университета; Кафедра теории языка и межкультурной коммуникации Харьковского национального политехнического университета; Кафедра межкультурной экономической коммуникации Белорусского государственного экономического университета; Кафедра русистики и транслятологии философского факультета Прешовского университета, Словакия; Кафедра русского языка Тимишоарского университета (Румыния); Факультет баллистики и славистики Хельсинкского университета (Финляндия).

Основные направления деятельности Центра: Научные исследования в области современной коммуникации (межличностная, групповая, профессиональная, деловая, межкультурная, массовая, риторика); Публикации (межвузовские и международные) в сфере коммуникации; Обучение эффективной коммуникации (практическая риторика, деловое общение, культура речи, коммуникативные тренинги); Повышение квалификации и обмен опытом в сфере исследования и обучения коммуникации, проведение научных конференций, семинаров и мастер-классов по коммуникативной проблематике.

По коммуникативной проблематике в рамках коммуникативной проблематики Центра защищены следующие диссертации:

1. Стернин Иосиф Абрамович. *Лексическое значение слова в речи*. Минск, 1987. 10. 02. 19 — теория языка.
2. Беспаятнова Галина Николаевна. *Языковая личность телевизионного ведущего*. 10. 02. 19. Воронеж, 1994. Рук. И. А. Стернин.
3. Шилихина Ксения Михайловна. *Вербальные способы модификации поведения и эмоционально-психологического состояния собеседника в российской и американской коммуникативной культурах*. 10. 02. 19. Рук. И. А. Стернин. Защищена 25. 6. 99.
4. Лемяскина Наталия Александровна. *Коммуникативное поведение младшего школьника. (Психолингвистическое исследование)*. 10. 02. 19. Рук. И. А. Стернин. Защищена 23 декабря 1999 г.
5. Шаманова Марина Владимировна. *Лексико-фразеологическое поле „общение” в современном русском языке*. 10. 02. 01. Рук. И. А. Стернин. Защищена 19. 10. 2000.
6. Меликян Светлана Вячеславовна. *Речевой акт молчания в структуре общения*. 10. 02. 19. Рук. И. А. Стернин. Защищена 22 декабря 2000 г.
7. Стеблецова Анна Олеговна. *Национально-культурная специфика делового текста (на материале английского и русского языков)*. 10. 02. 19. Рук. И. А. Стернин. Защищена 20 июня 2001.

8. Чернышова Елена Борисовна. *Коммуникативное поведение дошкольника (психолингвистическое исследование)*. 10. 02. 19. Рук. И. А. Стернин. Защищена 13 декабря 2001 г.

9. Серебрякова Руслана Вячеславовна. *Национальная специфика речевых актов комплимента и похвалы в русской и английской коммуникативных культурах*. 10. 02. 19 — теория языка. Рук. И. А. Стернин. Защищена 31 октября 2002 г.

10. Грищук Елена Ивановна. *Абстрактная лексика в языковом сознании (экспериментальное исследование языкового сознания старшеклассников)*. 10. 02. 19. Защищена 23 января 2003 г. Рук. И. А. Стернин.

11. Полякова Екатерина Константиновна. *Риторический идеал в русском коммуникативном сознании (психолингвистическое исследование)*. 10. 02. 19 — теория языка. Защищена 24 апреля 2003 г.

12. Гетте Елена Юрьевна. *Речевое поведение в гендерном аспекте: проблемы теории и методики описания*. Защищена 11 ноября 2004 г. 10. 02. 19. Научный рук. И. А. Стернин.

13. Стрельникова Марина Анатольевна. *Национальные особенности речевого жанра телеинтервью в российской и американской коммуникативных культурах*. 10. 02. 19. Защищена 14 апреля 2005. Научный руководитель И. А. Стернин

14. Вахтель Наталия Михайловна (докторская). *Высказывания в позиции газетного заголовка: семантика и прагматика*. 10. 02. 01. Защищена 9 июня 2005 г.

15. Саломатина Мария Сергеевна. *Коммуникативная личность филолога (психолингвистическое исследование)*. 10. 02. 19. Защищена 27 октября 2005. Научный руководитель И. А. Стернин.

16. Куликова Людмила Викторовна. (докторская). *Коммуникативный стиль как проблема теории межкультурного общения*. Волгоград, 2006. 10. 02. 19 — теория языка. Научный консультант И. А. Стернин. Защищена 4 июля 2006 г.

17. Лазуренко Елена Юрьевна. *Профессиональное коммуникативное поведение: экспериментальное исследование*. Воронеж, 2006. 10. 02. 19 — теория языка. Рук. И. А. Стернин. 28 декабря 2006 г.

18. Дьякова Лариса Николаевна. *Русская авторская песня в лингвистическом и коммуникативном аспектах*. 10. 02. 01 — русский язык. Воронеж, 2007. Защищена 31 мая 2007 г. Рук. И. А. Стернин.

19. Городецкая Людмила Александровна (докторская). *Лингвокультурологическая компетентность личности как культурологическая проблема*. 24. 00. 01 — теория и история культуры. Защищена 23 октября 2007 г. Научн. конс. И. А. Стернин.

20. Куранова Татьяна Петровна. *Языковая игра в речи теле— и радиоведущих*. 10. 02. 01 — русский язык. Защищена 26 сентября 2008 г. (Ярославский ГПУ). Научный рук. И. А. Стернин.

Центром коммуникативных исследований выпускаются несколько серий продолжающихся научных изданий: тематическая серия „Коммуникативное поведение” (31 выпуск); тематическая серия „Коммуникативные исследования” (5 выпусков); тематическая серия „Русское и финское коммуникативное поведение” (6 выпусков); тематическая серия „Коммуникативное поведение славянских народов” (6

выпусков); тематическая серия „Культура общения и ее формирование”; тематическая серия „Язык и национальное сознание” (12 выпусков); тематическая серия „Контрастивное описание русского и немецкого языков” (8 выпусков).

Кафедра общего языкознания и стилистики Воронежского университета и Центр коммуникативных исследований воронежского университета сердечно приглашают коллег из Сербии, других славянских стран к сотрудничеству в коммуникативных исследованиях языков, к участию в реализуемых кафедрой и центром проектах и научных сборниках.¹

---

¹ Контакты: Россия, Воронеж, 394006, пл. Ленина, 10, Воронежский государственный университет, филологический факультет, ауд. 32а, тел. (4732) 208-249, e-mail: sternin@phil.vsu.ru, факс: (4732) 208-353. Директор Центра коммуникативных исследований — засл. деятель науки РФ, зам. председателя Российской риторической ассоциации, д.ф.н., проф. Иосиф Абрамович Стернин.

Светлана В. Стеванович

МЕТАФОРА И МЕТОНИМИЯ В АСПЕКТЕ ИЗУЧЕНИЯ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ СМЫСЛОВ

Некоторые исследователи регулярную многозначность слова рассматривают как следствие семантической деривации [Шмелев Д. Н., Апресян Ю. Д., Падучева Е. В.]. Действительно, многозначное слово может быть представлено как парадигма его лексем, связанных радиально или цепочечно одна с другой через семантическую деривацию. Цель данной статьи заключается в выявлении универсального множества семантических переходов, определяющих деривационную схему пространственных прилагательных.

Предметом рассмотрения является пара пространственных прилагательных *близкий — далекий* в русском и сербском языках в аспекте изучения концептуализации пространственных смыслов.

Согласно классификации качественных прилагательных А. Н. Шрамма, которая отражает принцип познавательной активности человека, данные прилагательные попадают в группу эмпирично-рациональных или рациональных [Шрамм, 1979]. Признаки, определяемые подобными прилагательными, не имеют эталона и воспринимаются полимодально или на основе собственного опыта. Именно эмпирично-рациональные и рациональные являются классическими качественными прилагательными, они образуют степени сравнения, имеют краткую форму, сочетаются с наречиями меры и степени, употребляются в атрибутивной и предикативной функциях; легко переходят в разряд оценочных, поэтому изначально пространственная оппозиция „близкий — далекий” может метонимически характеризовать: степень родства (*близкий/дальний*); отношения между людьми (*близкий/далекий*); интеллект (*недалекий/далекий*). Можно предположить, что данные наблюдения являются подтверждением универсальных семантических переходов, определяющих деривационную схему пространственных прилагательных.

Анализ лексикографических источников и изучение контекстуальных смыслов прилагательных *близкий — далекий* и их производных в русском и сербском языках позволил выделить общие концеп-

туальные пространства оппозиции „близкий — далекий”, описать их организацию и функции:

- Географическое физическое пространство.
- Временное пространство.
- Пространство родственных отношений.
- Пространство внутреннего мира человека.
- Пространство смысла.
- Пространство состояния.
- Умозрительное пространство.
- Пространство социальное (иерархическое).

В основе классификации лежит пространственная оппозиция „близкий — далекий”, центром которой является человек. Данная схема реализуется в физическом пространстве бытия, а также распространяется на абстрактное пространство, выражая при этом особые содержательные смыслы. Остановимся на характеристике каждого типа производного пространства.

I. Географическое физическое пространство

Вслед за Е. С. Кубряковой, под термином „географическое физическое пространство” мы понимаем величину, подводимую под следующее описание — это обобщенное представление о целостном образовании между небом и землей, которое наблюдаемо, видимо и осязаемо, частью которого себя ощущает сам человек и внутри которого он относительно свободно перемещается или же перемещает подчиненные ему объекты [Кубрякова, 1997: 26]. Географическое физическое пространство задается линейно по горизонтали и вертикали, субъектом восприятия является человек. Репрезентация внешнего пространства прилагательными *близкий/далекий* в русском языке представлена в схеме 1 (Ч — человек)

Схема 1.

Рус. *Далекий-близкий* ___ *ближний* ___ *ближайший* ___ Ч ___ *ближайший* ___ *ближний* ___ *близкий* *далекий*

Объекты, получающие характеристику *ближайший/најближи*, *ближний/ближњи*, *близкий/близак* в физическом пространстве чаще всего воспринимаются зрительно: рус. *ближайший магазин*, *ближайший сельсовет*, *ближний телефон*, *близкий огонь*, *близкий берег*; серб. *најближа крчма*, *најближа гомила*, *најближи шанац*, *најближи манастир*, *блиска ријека*. Однако признак 'зрительное восприятие' не является главным и существенным, т.к. и „далекие объекты” также могут восприниматься зрительно (рус. *далекий дрожащий огонь*, *далекая синяя полоса леса*; серб. *далеко небо*).

Воспринимать на слух можно как „близкие”, „недалекие” так и „далекие” объекты: *близкие очереди пулемета, близкие шаги, недалекий свист, недалекий вой, далекий неясный звук, далекое ржание*; серб. *Блиско џурско џушкарање* „Близкая стрельба турок”. *Кроз џуџањ џе недалеке џаље, Николеџина је с врха џоле чуке ослушкивао још једну, мнођо удаљенију канонаду, одоздо од жељезничке џруђе* „Через грохот недалекой стрельбы Nicoлетина с вершины скалистой горы слышал еще одну канонаду над железнодорожной линией”. *Чује се воз из низине — далеk* „Слышен далекий поезд в низине”. Для ближайшего пояса „окрестности говорящего” специфичным является признак 'восприятие объектов с помощью особого чутья или обоняния': рус. *Почувствовал близкое дыхание*; серб. *Смоласџи мирис блиске шуме* „Смолистый запах близкого леса”.

Объекты, находящиеся в дальнем поясе „окрестности говорящего”, чаще воспринимаются рационально (*далекий поселок, далеко село, далеко небо*).

„Близкие” и „далекие объекты” могут находиться как на горизонтальной, так и на вертикальной удаленности. В словарях сербского языка имплицитно представлено указание на 'близкое вертикальное' (*блиске звезде*), лексикографические источники русского языка не учитывают данный признак.

II. Временное пространство

В рамках данного пространства определяется степень удаленности от настоящего на временной оси: рус. *ближайшее будущее; далекое будущее*; серб. *блиска будућност, блиска џрошлост, далека будућност*.

Временное пространство задается линейно (*ближайшая станция / дальнейшие планы*) и циклически (*ближайшее воскресенье/далекое лето*). Признаки *близкий, далекий* на временной оси не являются равноценными: события *далекого* прошлого и будущего являются актуальными как для носителей русского, так и сербского языков. Однако в сербском языке прил. *близак* и *ближе* репрезентируют события как „ближайшего будущего”, так и „ближайшего прошлого”:

1. *Нијесам овлашћен да одђоварам на џиџања која се џичу блиске будућности* „Не уполномочен отвечать на вопросы, касающиеся *ближайшего будущего*”.

2. *Осим џођа, знало се из џрилично блиске џрошлости за неке и одвише ревносне шумаре који су се без џрађа изђубили у џланини [...]* „Кроме того, известно из достаточно *ближайшего прошлого* о некоторых очень ревностных лесниках, пропавших без следа в горах [...]”.

3. *Слободарски Крађујевац у ближој и даљој џрошлости [...]* био *јак најредни и родољубиви ценџар* „Свободолюбивый Крагуевац в *бли-*

жайшем и далеком прошлом был передовым и патриотическим центром”.

Традиционно считается, что временная ось ассоциируется с дорогой, по которой идет человек, позади у него прошлое, впереди — будущее: „В нашем современном обществе время представляется нами идущим откуда-то „спереди”, по линии нашего взгляда, будущее ассоциируется у нас с тем, что „впереди”, прошедшее — с тем, что позади нас” [Степанов, 1998; Копочева, 2003]. Отдаленность от настоящего промежуток времени может быть как в прошлое, так и в будущее. Однако для современного русского языка, в отличие от сербского, не характерно словосочетание *близкое прошлое*. Когда речь идет о недавно происходивших событиях, обычно говорят *недавно* (*недавнее прошлое*). Метафора пути-дороги позволяет реконструировать следующую временную ось в русском языке:

Прошлое → *прошлое* → *прошлое* → *настоящее* → *будущее* →
будущее → *будущее*
далекое недалекое — *ближайшее недалекое* — *далекое*

Ю. Д. Апресян отмечает, что „прилагательное *близкий* в темпоральном смысле отличается от своего синонима *недалекий* тем, что относится только к будущему; ср. *близкое будущее*, *близкая весна*. Между тем *недалекий* может относиться и к прошлому; ср. *в этот недалекый день* [будущее] и *в тот недалекый день* [прошлое]” [Апресян, 1995: 316]. Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев подтверждают это наблюдение, „...*близкий*, в отличие от *далекий*, употребляется только по отношению к будущему, но не к прошлому: мы можем говорить о *близком (ближайшем) будущем*, но не о * *близком прошлом* (хотя можно говорить о *недалеком* или *далеком прошлом*). Если говорят о близких выборах, то ясно, что выборы еще предстоят, а не только что прошли (ср. у Пушкина: *Иду в гостиную; там слышу разговор о близких выборах*). Используя в пятницу выражение *ближайший четверг*, говорящий имеет в виду не только что прошедший („ближайший” в буквальном смысле) четверг, а четверг следующей недели. Напротив, слова *далекий* и *недалекий* чаще относятся к прошлому: мы сразу понимаем, что в строке Пастернака *Мне далекое время мерещится* речь идет о прошлом, хотя мерещиться, вообще говоря, может и будущее” [Булыгина, Шмелев, 1997: 374].

Возможно, представленная языковая концептуализация времени говорит об актуальности для современного русского человека будущего, которое в русском менталитете связано с представлением о лучшей судьбе как самого человека, так и всего народа; это оптимистический взгляд на жизнь, который определяет мировосприятие носителей русского языка. Такое стремление к лучшей доле обычно обусловлено неудовлетворенностью нынешним своим состоянием. „Че-

ловек недоволен временем, в котором живет. Ему кажется, что современное поколение полно недостатков, поскольку теряет идеалы прошлого” [Ушакова, 2002]. Д. С. Лихачев писал по этому поводу следующее: „Неудовлетворенность настоящим составляет одну из основных черт русской литературы, которая сближает ее с народной мыслью: типичными для русского народа религиозными исканиями, поисками счастливого царства, где нет притеснения [...], и за пределами литературы — склонность к бродяжничеству, и тоже в различных поисках и устремлениях”. Обычно историки и культурологи связывают неумение русского человека жить настоящим с историческим опытом России, которая в природно-климатическом и социальном смысле всегда находится в экстремальных условиях. Настоящее воспринимается как состояние кризиса [Копчева, 2003: 306].

В сербской языковой картине мира главное бытие — это традиционный быт и уклад. „И под турками, и под австрияками, и под советскими, которые царили поверху, внизу функционировал свой родной многовековой уклад: семейно-родовые обычаи, корчма и кухня, народный календарь и обряды” [Гачев, 1998: 259]. Можно предположить, что для сербской языковой картины мира типичны черты архаического восприятия времени, где прошлое — это постоянно живая память, верный критерий оценки, сохранение своей религии, традиций, прошлого своего народа, поэтому детальная градация и актуальность прошлого вполне объяснима, поэтому события „близкого прошлого” в сербском языке также актуальны, как и события „близкого будущего”.

III. Пространство родственной связи

В рамках данного пространства предполагается сравнение по линии кровного родства (говорящий и предок, говорящий и потомок, говорящий и другой родственник). Значение 'связанный тесной, близкой, родственной связью' (рус. *близкие родственники*; серб. *блиски рођак*) задается центрически. Значение 'восходящий к общему предку; не связанный тесной, близкой, родственной связью' (рус. *далёкая родня*; серб. *далек род*) — линейно.

В современном русском языке при обозначении дальней родственной связи чаще используется устойчивое словосочетание *дальний родственник*.

В сербском языке последовательно прослеживается четкая градация „своих”: близких родственников, соседей, единоверцев: *близак род* → *ближа својџа* → *најближи комшија* → *ближњи*:

1. *Смирен и њосџојано сиђуран као никада дошад, Тодор се осјећао као да је у ѓосџима, код блиска рода* „Спокоен и постоянно серьезен

как никогда, Тодор чувствовал, как будто находится в гостях у ближайших родственников”.

2. *На жалост̄и за једним од ближних рођака њуст̄и браду* „В трауре по одному из ближайших родственников он опустил бороду”.

3. *Сви смо ми браћа и ближња својша њо богу оцу и мајци...* „Все мы братья и близкие родственники по богу отцу и матери”.

4. *Ближа околина Максимова — најближе комшије* „Ближнее окружение Максима — ближайшие соседи”.

5. *Љубав њрема ближњем, љубав њрема родној груди, вајрени кул̄и њрема оцабине, брига за час̄и — њо су главне особине Србина.* „Любовь к близнему, любовь по отношению к родной груди, пламенный культ родины, волнение за честь — вот отличительные особенности серба”.

Так, в пространство „своих людей” в сербском языке включаются не только родственники, но и социальное окружение (соседи, коллеги).

IV. Пространство внутреннего мира человека

По терминологии Е. С. Яковлевой, пространство инобытия, „ментальное пространство”, в рамках которого описываются духовные, дружественные, приятельские, идейные отношения между людьми: рус. *близкие мне люди; близки по духу*; серб. *блиски друџ, близак њо вољи*.

В обоих языках значение ’близкие отношения между людьми’ представлено как в лексикографических источниках, так и в контекстной семантике.

V. Пространство смысла

Данное метафорическое пространство закрепляет результат сравнения продуктов интеллектуального труда человека: рус. *близкий перевод*, серб. *близак смисао, ближи закључак*.

Полюс „близкий”:

В русском языке данное пространство задается на основе сравнения и выявления общего у двух (или нескольких) объектов (*близкий по смыслу/по содержанию; близкий к оригиналу; близкий перевод/пересказ; близкие языки*). В сербском языке данное пространство строится по модели приближения к эталону, т.е. детального, подробного описания (*ближи њодаци* „ближайшие данные”, т.е. более подробные, детальные; *ближи смисао*, т.е. определенный, детально установленный, а не „сходный”, как в русском языке). Для сербского язы-

ка, в отличие от русского, характерен перенос: *близкий* — *детальный, точный, подробный*:

1. *Од Марка су дознали да се ближа обавешћења о креџању рудничких Турака моџу добийти од његовог пријатеља Јанка „Узнали у Марка, что подробные данные о направлении турок рудника могут быть получены у его приятеля Янко”.*

2. *Он би им могао даџи ближе џодаџке о сџању у Уџицу „Он бы мог предоставить подробные данные о состоянии в Уџицах”.*

В русском языке значение 'точный, детальный, подробный' у прил. *ближайший* (*ближайшее рассмотрение*) является устаревающим, что находит отражение (БАС-П, 633).

Полюс „далекий”:

В обоих языках данное пространство строится по модели сравнения с точкой отсчета (эталоном): рус. *далекий от идеала, далекий от совершенства; далек от мысли*, серб. *далек од џреџџосџавке*.

VI. Пространство состояния

При описании пространства состояния в русском и сербском языках используется фразеологическое сочетание: рус. — *близок к обмороку, близок к помешательству*; серб. — *близу џамейџи, близу лудила*. Понятие „близкий” по-разному грамматически выражено: в русском языке прилагательным с предлогом, в сербском — предлогом. Данный тип метафорического пространства формируется по принципу увеличения интенсивности и приближения к пределу (границе) естественного для человека поведения или состояния. Можно предположить, что человеческое поведение как в русской языковой картине мира, так и в сербской не имеет четких рамок и границ, однако существует условный предел, который невозможно переступить (ср.: *он далеко зашел*).

VII. Пространство умозрительное

По терминологии Е. С. Яковлевой, умозрительное квазипространство „бытийности” — это область существования нефизических ментальных, психических объектов, где полюс „близко” значит наличие, полюс „далеко” — отсутствие. В рамках оппозиции „близкий — далекий” умозрительное пространство реализуется исключительно в полюсе „далекий” со значением 'не проявляющий интереса к окружающему, происходящему в настоящую минуту': рус. *он далеко от нас* (т.е. умер), *далекая от всего, далекий от жизни*; серб. *далек свима*.

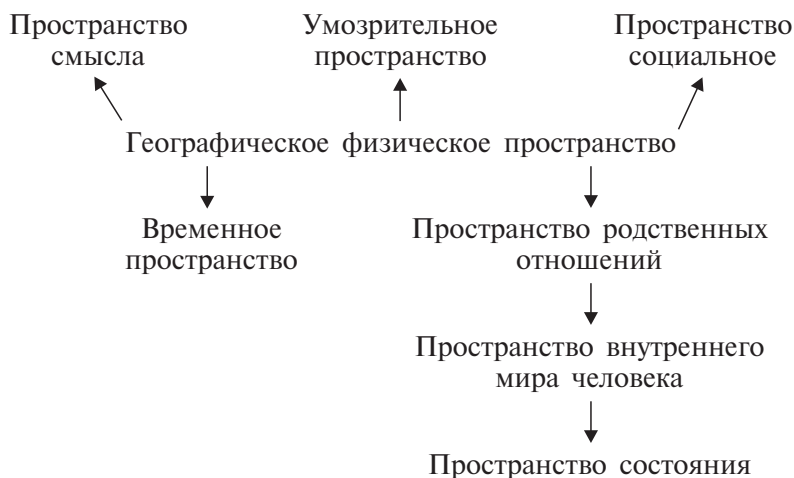
Общим для русского и сербского языкового сознания при описании ближайшего пояса „окрестности говорящего” является при-

знак 'предчувствие трагических ощущений': рус. — *почувствовал вблизи металлический запах смерти*; серб. — *блиска ојасносћ, најближа ојасносћ*.

VIII. Гипотетически выделим пространство социальное (иерархическое)

Оппозиция „близкий — далекий” в социальном пространстве, по данным словарей обоих языков, не является актуальной (ср. в Сл. Даля: *приближенные царя, ближний боярин*), тем не менее в речи активно используются словосочетания *приближенные к президенту, далеко пошел (высоко поднялся)* и т.п.

Таким образом, анализ материала показывает последовательность развития семантики пространственных прилагательных от характеристики физического пространства к временному, затем духовному; от конкретного к абстрактному, менее определенному. Комплексный анализ пары пространственных прилагательных демонстрирует, как семантические деривации соединяют значения многозначного слова в единое целое:

Общие закономерности, обнаруженные при анализе, могут стать основой для моделирования единого семантического поля пространственных прилагательных. Перспектива работы может быть связана с сопоставительным анализом смыслового поля „пространство” как в аспекте общей его структуры и семантического объема, так и в плане изучения конкретных пространственных лексем (*высокий — низкий, глубокий — мелкий, широкий — узкий* и т.д.) для подтверждения вскрытых нами закономерностей направления семантической деривации пространственных смыслов.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян Ю. Д. Избранные труды. Т. II. *Лексическая семантика*. — М.: Школа „Языки русской культуры”, 1995.
- Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. *Языковая концептуализация мира на материале русской грамматики*. — М.: Школа „Языки русской культуры”, 1997.
- Гачев Г. Д. *Национальные образы мира: Курс лекций*. — М.: Академия, 1998.
- Копчева В. В. *Время в русской культуре и языке // Пространство и время в восприятии человека: историко-психологический аспект*. СПб, 2003. Ч. II. — С. 304—311.
- Кубрякова Е. С. *Язык пространства и пространство языка // Известия АН. Серия литературы и языка*, 1997, том 56, № 3, — С. 22—31.
- Падучева Е. В. *О семантической деривации: слово как парадигма лексем // Русский язык сегодня*. — М.: Азбуковник. 2000. — С. 395—417.
- Степанов Ю. С. *Язык и Метод. К современной философии языка*. — М.: „Языки русской культуры”, 1998.
- Ушакова И. Б. *Концептуальный анализ прилагательных с темпоральными признаками „прошлое”, „настоящее”, и „будущее” в современном английском языке*. Автореф дис. ... канд. филол. наук: Иркутск, 2002.
- Шмелев Д. Н. *Очерки по семасиологии русского языка*. — М., 1964.
- Шрамм А. Н. *Очерки по семантике качественных прилагательных: (На материале современного русского языка)*. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1979.

Г. А. Арефьева

СЛОВА И КОНСТРУКЦИИ С УСТУПИТЕЛЬНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Уступительное значение выражается в русском языке с помощью специальных уступительных слов и выражений, таких как *не смотря на, хотя, все-таки, тем не менее, как бы то ни было, даже если, зато, хоть, по крайней мере, если уж не ... (то), пускай, пусть, правда* и т.п.

Это значение объединяет, соотносит две ситуации, которые представляются несовместимыми, но сосуществующими. С точки зрения языкового выражения эти ситуации представлены либо как части сложного (чаще сложноподчиненного) предложения, либо как фрагменты монологического и диалогического дискурса, законченные и незаконченные с точки зрения смысла простые предложения. Поясним сказанное. Ср.:

(1) *Писатель может пользоваться не каждым словом, хотя бы оно и казалось очень удачным* (К. Паустовский). — сложноподчиненное предложение.

(2) *У ребенка была высокая температура, но мы все-таки не стали звать врача.* — сложносочиненное предложение.

(3) *Это материал дешевый и в то же время надежный.* — простое предложение.

(4) — Как дела? *Худо-бедно, на жизнь зарабатываю.*

В сложном предложении (1) и (2) связанные уступительными отношениями ситуации выражены эксплицитно и самостоятельно структурно оформлены в виде частей сложного предложения:

Писатель не пользуется каждым словом — все слова удачные (1);

У ребенка высокая температура — врача не вызывали (2).

В простом предложении (3) соединенные уступительными отношениями ситуации также эксплицитированы, но не имеют каждая по отдельности самостоятельного структурного оформления:

Материал дешевый — материал надежный (3).

Предложение является законченным в смысловом отношении, не зависимым от контекста.

В диалогическом дискурсе (4) только одна из ситуаций, включенных в уступительные отношения, выражена эксплицитно: *на жизнь зарабатываю*. Знаком отсутствующего компонента уступительных отношений является фразеологическая единица с уступительным значением *худо-бедно*. Отсутствующая ситуация может быть представлена следующим образом: *зарабатывать трудно, жизнь нелегкая, нелегко найти работу* и т.п. Другими словами, в этой жизни наличествует некое препятствующее зарабатыванию денег обстоятельство (маленькие зарплаты, отсутствие работы, плохое здоровье говорящего субъекта и т.д.). Реплика диалогического дискурса, представленная простым предложением, является законченной в структурном отношении (простое предложение), но не завершенной с точки зрения смысла. В ней, как уже было отмечено выше, отсутствует второй смысловой компонент, необходимый для возникновения уступительных отношений, который подразумевается.

Среди уступительных союзов различаются неоднозначно характеризующие (многозначные) и однозначно характеризующие. Кроме союзов, в оформлении разных видов уступительности принимают участие и другие факторы — собственно грамматические, лексико-грамматические и контекстуальные.

К неоднозначно характеризующим относятся союзы *хотя, хоть, пусть, пускай*, а также аналог союза *правда*. Специфической особенностью этих союзов является способность оформлять сложное предложение совместно с союзом *но* (возможно, в сопровождении конкретизатора *но зато, но все-таки, но тем не менее, но в то же время, но вместе с тем, но все же*):

Хотя я переменил все собственные имена, но те, о которых в нем говорится, вероятно узнают себя (М. Лермонтов).

Правда, влезть туда надо было на четвереньках, но зато там было сравнительно сухо и горел свет (К. Симонов).

Позицию противительного компонента *но* в главной части могут занимать союзы *а, да* и их синонимы с противительным значением (*зато, однако, все же, все-таки, все, все равно, тем не менее*):

И хотя у меня не было времени изучать новые роли, я все-таки учил их на ходу, по ночам (Ф. Шаляпин).

Элемент допущения акцентируется частицами *и* (при союзах *хотя/хоть, пускай/пусть*) и *даже, даже и* (при союзе *если*):

Мой родственник, хотя и был педиатром, но был знаток и по грудным болезням (А. Достоевская).

Но теперь я не поверю вам, даже если из ваших глаз вместо этих актерских фальшивых слез потечет кровь (А. Чехов).

Однозначно характеризующими считаются следующие союзы: *несмотря на то что, невзирая на то что* (офиц.), *даром что* (устар. и рост.), *независимо от того что, при том что, при всем том что, вопреки тому что*:

Несмотря на то что мне пришлось перенести много материальных невзгод и нравственных страданий, я считаю свою жизнь чрезвычайно счастливою (А. Достоевская).

Даром что отец вскоре помер, они год от году все лучше да лучше жили (Бажов).

Что касается характера уступительного значения, то это понятие, в отличие от понятий причины, времени, степени, условия и т.п., не входит в качестве семантического компонента в значение объединяемых им слов, а уступительные отношения невозможно свести к одному инварианту. Уступительное значение поэтому не относится к числу базовых, основополагающих, т.е. отражающих отношения языка и действительности языковых значений, как причина, время, степень, условие. Тем общим, что характеризует все уступительные слова, является наличие модальной рамки в их значениях, обязательное присутствие фигуры говорящего. Все уступительные слова описывают не одну только действительность, но так или иначе передают отношение, мнение о ней говорящего, который и определяет характер конкретных отношений между двумя несовместимыми, но тем не менее сосуществующими ситуациями.

Характер уступительных выражений семантически весьма богат и разнообразен.

Выделяются следующие значения:

1. Обманутое ожидание.

Имеют место две ситуации — Р и Q.

Обычно существование ситуации Q препятствует существованию ситуаций типа Р. Говорящий знает или считает, что в данном случае имеет место ситуация Р.

Это значение выражается с помощью нижеследующих синонимических рядов.

1.1. *Несмотря на, хотя, невзирая на*:

(1) *Несмотря на свою безграничную власть* (Q), *Варфоломей был широкого ума человек* (Р) (А. Битов).

(2) *Петра Петровича била дрожь* (Р), *хотя он наматал на себя уйму всякой одежды* (Q) (Ф. Абрамов).

(3) *Он добьется своего* (Р), *невзирая ни на какие трудности* (Q).

1.2. *Все-таки, все же, все равно, тем не менее*:

(4) *И все-таки лес еще жил* (Р), *хотя и такой могучей природе, как сибирская, самоисцеление дается все труднее и труднее* (Q) (В. Астафьев).

(5) *Раньше он, хотя и бывал занят (Q), все же иногда мне помогал (P), а сейчас совсем нет.*

(6) *Мои родители против театрального института (Q), но все равно я решила туда поступать (P).*

(7) *И тем не менее, несмотря на столь частое отсутствие в доме отца (Q), домочадцы постоянно ссылались друг перед другом на его авторитет (P) (Н. Кожевникова).*

Эти лексемы являются конверсивами к лексемам предыдущей группы *несмотря на* и *хотя*. Ср.: синонимичные перифразы:

(8) *Несмотря на плохую погоду (хотя была плохая погода) (Q), мы пошли гулять (P). = Была плохая погода (Q), но мы все-таки (все же, все равно, тем не менее) пошли гулять (P).*

У лексем *несмотря на* и *хотя* в фокусе внимания находится неблагоприятная ситуация Q (см. Примеры 1, 2, 8), а у синонимов ряда *все-таки* — одерживающая над ней верх ситуация P (см. Пример 6), причем ситуация Q может вовсе не упоминаться, ср.:

(9) *Я все-таки постараюсь приехать (P).*

Лексемы *несмотря на* и особенно *хотя* часто употребляются в одном предложении с частицами ряда *все-таки*, первые — в подчиненном предложении, последние — в главном (см. Примеры 4, 5, 7).

1.3. *Как-никак, все-таки, все же*, их фразеологический аналог *худо-бедно*.

Лексемы этой группы отличаются от всех остальных лексем класса „обманутое ожидание” количеством семантических валентностей и фокусом внимания говорящего. Лексемы двух предыдущих групп имеют по две валентности — ситуации P и неблагоприятной для нее ситуации Q, причем в фокусе внимания может находиться либо ситуация P (как у ряда *все-таки*), либо ситуация Q (как у ряда *несмотря на*).

Лексемы данной группы имеют по три валентности — ситуации P, неблагоприятной для нее ситуации Q, а также благоприятного для P обстоятельства R. При этом в фокусе внимания находится именно обстоятельство R, объясняющее, почему ситуация P существует. Ср:

(10) *Что это ты вино покупаешь (P), тебе же нельзя? (Q) — Серебряная свадьба завтра, как никак (R).*

(11) *Машина у меня стала часто ломаться (P) — ей все-таки десять лет (R).*

(12) *Но Сорокин худо-бедно создал свой литературный мир (P); по праву первопроходца он занимает свое неотъемлемое место в современной словесности (P) (А. Архангельский).*

Фразеологический аналог этих лексем *худо-бедно* имеет смысл как-нибудь, хотя не идеально, но как-то.

1.4. *В то же время, при этом, при всем том, вместе с тем.*

(13) *Она хороший ученый (Q) и в то же время (при этом) образцовая домашняя хозяйка (P).*

(14) *Она честная, порядочная, ну, добрая (Q), но в ней есть при всем том нечто принижающее ее до мелкого, слепого, такового шершавого животного (R) (А. Чехов).*

(15) *Она, конечно, хороший человек (Q), но вместе с тем я не чувствую, что на нее можно положиться (P).*

Специфика лексем этого ряда состоит в том, что с точки зрения значения они не предполагают ни глубокого конфликта между ситуациями P и Q, ни существенного перевеса P. Они представляют ситуации P и Q как более совместимые друг с другом (хотя, по мнению говорящего, все-таки не часто встречающиеся вместе) и одновременно как более равноправные. В наибольшей мере это относится к лексемам *в то же время* и *при этом*.

В отличие от лексем первого ряда эти лексем употребляются в сочинительных структурах — словосочетаниях и предложениях.

1.4. *Хотя, вопреки, — таки.*

(16) *Петя много занимается музыкой (Q), хотя я должна сказать, что пока он не очень хорошо играет (P).*

(17) *Неукоснительное следование неким принципам, правилам, формам, нам предложенным, в нас воспитанным, до нас существовавшим (P), следование часто даже вопреки здравому смыслу (Q) (А. Битов).*

(18) *Первым делом он хорошо изучил все фортификационные сооружения хоря. Несколько нор (хорька) из-под стены вели далеко в огород. Не жалея зацветающих огурцов, Федя начал копать. Копал, копал и докопался-таки до хорькова гнезда (P). (В. Белов).*

Из всех лексем этой группы предлог *вопреки* в большей мере, чем все прочие лексем подкласса „обманутое ожидание”, подчеркивает идею несовместимости P и Q. Поэтому *вопреки* сближается по смыслу с такими предлогами, как *наперекор*, *вразрез*. Ср. Возможность синонимической замены в примере 17 словосочетания *вопреки здравому смыслу* = *наперекор здравому смыслу*, *вразрез со здравым смыслом*.

Лексема *хотя* по смыслу сближается с *однако* и *но*; ситуации P и Q представлены как логически несовместимые друг с другом, причем победителя в этом конфликте нет. Ситуация, которая упоминается второй, представляется чуть более важной (см. 16).

Лексема *-таки* предполагает, что имеет место ситуация P, хотя до самого ее наступления у говорящего не было уверенности в том, что она будет иметь место (см. 18).

1.5. *Фраземы даром что; несмотря ни на что; как бы то ни было; как ни крути; как ни верти; что ни говори.*

(19) *Он еле ноги таскает, даром что молодой.*

(20) *Целое долгое лето он мучительно наблюдал, как она (Нина) гасла, переставала быть. Нет, он не верил в ее обреченность (Р), несмотря ни на что (И. Грекова).*

(21) *И вот если за что хочется упрекнуть г. Липскерова, это за то, что не он подчиняет себе окружающий мир волею художника, а мир этот подчиняет его (Q). Но как бы то ни было, стихи К. Липскерова — очень хорошие стихи (Р) (В. Ходасевич).*

(22) *Они сетовали друг другу на то, что в Гагре „слабовато с кадрами, и если и есть, то все уже склеенные (взгляд на Веронику), и как ни крути, а, видно, придется ехать в Сочи (Р), где — один малый говорил — этого добра навалом” (В. Аксенов).*

(23) *Как ни верти, а придется туда ехать (Р).*

(24) *Павлов подмигнул своей тени, которая хоть и выглядела жалковато (Q), но, что ни говори, принадлежала удачнику и ловкачу (Р). (Ю. Нагибин).*

Фраземы *как бы то ни было* и *что (там) ни говори* близки по смыслу к фраземе в любом случае. Говорящий признает справедливость факта или мнения Q, противоречащего факту (мнению) Р, однако он считает, что ни Q, ни чего-то большего, чем Q, недостаточно, чтобы помешать Р существовать (см. 21, 24).

Фраземы *как ни крути*, *как ни верти* очень близки: они представляют ситуацию Р как нежелательную для говорящего или какого-то другого лица. Несмотря на все нежелание заинтересованного лица, чтобы было Р, Р существует (см. 22, 23).

Специфика фраземы *несмотря ни на что* состоит в следующем: во-первых, предполагается, что препятствий к существованию ситуации Р может быть много и они очень серьезны; во-вторых, наступление ситуации Р обычно относится к будущему (по отношению к моменту референции) (см. 20).

1.6. Синтаксическая конструкция с союзами *как ни...*, *а*:

(25) *Как тот (Варенуха) ни натягивал утиный козырек кепки на глаза, чтобы бросить тень на лицо, как ни вертел газетным листом (Q), финдиректору удалось рассмотреть громадный синяк с правой стороны лица у самого носа (Р). (М. Булгаков).*

(26) *Что-то еще жгуче беспокоило финдиректора, но что именно, он не мог понять (Р), как ни напрягал воспаленный мозг, сколько ни всматривался в Варенуху (Q) (М. Булгаков).*

Синтаксическая конструкция *как ни ... а* является, в некотором смысле, антиподом *несмотря ни на что*. Если последняя предполагает, что ситуация Р будет иметь место, несмотря на многочисленные и серьезные препятствия Q, то первая указывает на то, что ситуация

P не будет иметь место, несмотря на многочисленные способствующие ее наступлению обстоятельства Q (см. 25, 26).

2. Уступка с несогласием

Лексемы *если и* и *даже если*:

Говорящий считает, что ситуация Q не имеет места. В том случае, если ситуация Q имеет место, ее действие почти полностью нейтрализуется или существенно ослабляется действием фактора P.

(27) *У Сергея было сильно развито чувство всякого предательства, и он его видел там, где оно если и было (Q), то в таких безвредных дозах, какие обычно не замечают (P) (Ф. Искандер).*

(28) *Если и рос (Q), то очень медленно, заметно отставая от сверстников (P) (И. Грекова).*

(29) *Даже если все кончится хорошо и он доставит браконьера на базу (Q), не миновать скандала с генералами (P) (Ю. Нагибин).*

Как видно из примеров, лексема *если и* предполагает меньшую вероятность существования ситуации Q, чем лексема *даже если*. Она указывает на практически полную нейтрализацию ситуации Q под воздействием фактора P.

3. Возражение под видом согласия

Уступительное значение выражается повтором компонентов:

(30) *Настроение настроением (Q), а мне нужно ехать к месту службы (P).*

(31) *Ничего не обещаю (P), но попытаться попытаюсь (Q).*

4. Компенсация и оговорка

Зато, правда, вот только:

Имеет место ситуация Q, положительно или отрицательно оцениваемая говорящим. Кроме того независимо от нее имеет место противоположно оцениваемая ситуация P, по мнению говорящего, в данном случае она важнее Q:

(32) *Сервировка, конечно, была не на высоте, не то, что у нас в вокзальном ресторане (Q), но зато здесь никто не торопился за тридцать минут получить все тридцать три удовольствия (P) (В. Аксенов).*

(33) *Трехкомнатную он обменял на две отдельных по две комнаты и стал обладателем, как вы сами видите, шести комнат (P), правда, рассеянных в полном беспорядке по всей Москве (Q) (М. Булгаков).*

(34) *На этот раз Вор выкатил на середину комнаты бочку с медом в качестве безусловной гарантии скорой выплаты, надо только пойти на базар и продать, и он тут же Варфоломею вернет (P), вот только некогда все — работы много (Q) (А. Битов).*

(35) *А чего церемониться? Ей самой, правда, зла большого не сделал (Q), да зато брату на каждом шагу палки в колеса ставит (P) (Ф. Абрамов).*

(36) *Правда, сохранились некоторые из таких усадеб еще и до сего времени (Q), но в них уже нет жизни (P) (И. Бунин).*

(37) *Бабушка овец оставила, а коз продала (P). Вот только на козла никак не находилось покупателя (Q) (В. Белов).*

Лексемы *правда* и *вот только* являются конверсивами к *зато*. *Зато* — это компенсация: в фокусе внимания находится более важная ситуация P (см. 32). *Правда* и *вот только* — это оговорка: здесь в фокусе внимания — менее важная ситуация Q (см. 33, 34). Ср:

(38) *Он человек совершенно не деловой (Q), но зато честный (P).*

(39) *Он человек, правда, не деловой (Q), но честный (P).*

Лексема *правда* может употребляться при любых P и Q, важно только, чтобы их оценка была противоположной. Что касается *вот только*, то для этой лексемы оценки P и Q фиксированы: P — *это нечто хорошее*, Q — *нечто плохое* (см. 34, 37).

5. Предел

Хоть, пусть, пусть даже, даже если, если и, хотя бы (хоть бы)

Имеет место ситуация Q, сильно выходящая за пределы нормы и создающая отсутствие нормальных условий для существования ситуации P, тем не менее P имеет или будет иметь место:

(40) — *А ведь она любит вас, бабушка, Вера-то?*

— *Любит! — с уверенностью отвечала бабушка, любит (P), пожалуй, хоть умереть готова (Q) (И. Гончаров).*

(41) *Где же им, старой да малой, идти на дальнее болото (P), пусть ягоды там и совком гребут (Q) (В. Астафьев).*

(42) *Пусть бунтовицки, пусть даже дезертиры (Q), но это народ, господа, вот что вы забываете (P) (Б. Пастернак).*

(43) *Он сказал, что не уйдет (P), даже если его начнут убивать (Q) (М. Булгаков).*

(44) *Если он и предаст тебя (Q), не надо его ненавидеть (P).*

(45) *Да хоть бы он принц крови был (Q), моя дочь ни в ком не нуждается (P) (Л. Толстой).*

Лексемы данного подкласса обычно используются при описании разного рода крайностей, чего-то предельно большого или предельно малого (см. 40, 41, 42, 45). Лексема *хоть* — одна из основных в этом подклассе — даже образует ряд фразем со значением крайней степени, предела чего-либо: *хоть на край света, хоть убей, хоть тресни, хоть падай, хоть режь* и др.

6. Уступка вопреки желанию

Здесь выделяются следующие разновидности общего значения:

6.1. Готовность на все.

Понимая, что иметь желаемое трудно или невозможно, субъект хочет или готов иметь меньшее Р, обладание которым более вероятно. Это значение выражается с помощью следующих синонимических рядов.

6.1.1. По крайней мере, хотя бы, хоть, хоть бы.

(46) *К сожалению, ничего сделать не могу, так как валюты у меня больше нет, — спокойно ответил Дунчиль. — Так нет ли, по крайней мере, бриллиантов* (Р) — *спросил артист* (М. Булгаков).

(47) *Может, возьмет тебя на работу литсотрудником или хотя бы корректором* (Р) (С. Довлатов).

(48) *Митя молил бога — и, увы, всегда напрасно! — увидеть ее вместе с собой, — хоть во сне* (Р) (И. Бунин).

(49) *Сидим по целым дням вместе, и хотя бы одно слово!* (Р) (А. Чехов).

6.1.2. Лишь бы, только бы

(50) *Возвратясь в город и хорошенько обдумав свое положение, начал он искать места приказчика, конторщика: потом стал соглашаться на любое — лишь бы был кусок хлеба* (Р) (И. Бунин).

(51) *Ему ничего не надо, только бы его оставили в покое, только бы не трогали* (Р) ! (Ю. Домбровский).

6.1.3. Фразеологизированная синтаксическая конструкция *если уж не, ... то*

(52) *Если уж не выгнал его, то, по крайней мере, нужно было молча уйти* (Р) (М. Булгаков).

Лексемы *лишь бы* и *только бы* имеют несколько отличное от общего значение. Они выражают готовность субъекта на все, отказ от всего, при условии, что будет иметь место желательная для него ситуация Р (см. 50, 51).

Союз *если уж не ... то* отличается от лексем ряда по крайней мере своей двухвалентностью — он обязательно эксплицитно называет и желательную, но не доступную ситуацию Q, и менее желательную, но более доступную ситуацию Р (см. 52).

6.1.4. Общее значение „готовность на все” может быть выражено также с помощью фразеологизма *с худой овцы хоть шерсти клок*.

6.2. Ничего не поделаешь

Понимая, что избавиться от нежелательной ситуации Р трудно или невозможно, и не желая прилагать к этому дополнительные усилия, говорящий выражает согласие с ее существованием. Это значение выражается лексемами *пусть* и *пускай*:

(53) Пусть осуждают там, проклинают (P), а я вот назло всем возьму и погибну, возьму вот и погибну (А. Чехов).

(54) Маша: Не следует им позволять. Он может ранить барона или даже убить (P). Чебутыкин: Барон хороший человек, но не все ли равно? Пускай! Все равно! (А. Чехов).

Субъект ситуации в данном случае может быть только третьим лицом в отличие от ситуации „Предел” (5). Ср.: *Ну ладно, пусть (пускай) я поеду (= ничего не поделаешь). — Пусть я погибну, но я все равно буду делать то, что считаю нужным (погибну — крайне, предельно нежелательная ситуация).

6.3. Хотелось бы большего

Имеет место ситуация P, которая значительно меньше ожидаемой или желаемой. Для выражения этого значения используется лексема *-то*: Михаил немного помолчал. — Песни-то мы все умеем петь (P). А тебя учили, я думаю, не песни петь (Ф. Абрамов).

7. Условие, на котором говорящий готов пойти на уступку

Имеет место ситуация Q, для которой нет достаточных оснований. Считать Q обоснованным говорящий готов при наличии определенных условий (ситуация P). Средства выражения этого значения — лексемы *добро бы* и *пускай бы* (редко):

(55) Собрались встречать Новый год — веселись, безумствуй. А мы на всю ночь развели высокоинтеллектуальный скулеж про нашу расейскую бестолковщину, про наши безобразия (Q). И добро бы хоть польза была от него какая (P), добро бы хоть чувства свои гражданские, что ли, лишний раз отточили, пополнили свои запасы мужества и отваги на предстоящий год (P) (Ф. Абрамов).

(56) Со всех сторон поступали беспрестанно жалобы, что спины и плечи, пускай бы еще только титулярных (P), а то даже самих тайных советников (Q), подвержены совершенной простуде по причине ночного сдвигания шинелей (Н. Гоголь).

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян В. Ю. Уступительность в языке и слова со значением уступки. — Вопросы языкознания, 1999, № 5.
2. Краткая грамматика русского языка. М., „Русский язык”, 1989.

Невена Варница

ПРИГОДНА ПОЕЗИЈА ЖИВА БОЛИЦЕ КОКОЉИЋА

Которски властелин, Живо Болица Кокочић (око 1599 — око 1674) једини је бокељски песник опсежнијег књижевног дела. До пре десетак година био је познат по само двама песмама испеваним у похвалу Пераштанина Андрије Змајевића приликом његовог посвећења за надбискупа барског и примаса „Краљевства Србије” 1671. године (Бојовић, 1997, 71) и по свом, у основи, хагиографском епу *Il San Trifone* (Пантић, 1990, 174). Године 1996. Мирослав Пантић приредио је за штампу рукописни зборник Боличине поезије, који је у 18. веку саставио анонимни Корчуланин. То је збирка од око 400 песама. Седамдесет песама испевано је на српском језику, а управо писање „по нашки”¹ истицали су и први Боличини биографи.²

Међу песмама на народном језику налази се и двадесет посланица.³ У овом прилогу, анализирају се три Кокочићеве посланице различите природе. Две су упућене пријатељима Вицку Сабовићу и Ђурђу Радошу, а трећа је посвећена и упућена монахињи Јероними

¹ Реч је о мешавини српских и хрватских језичких облика који се тешко могу једнозначно одредити.

² „Ту учиш како се назад два пуна века нашки писало, и говорило, а тад да се матерински језик његовао и учио, и да је код племства у високој цени био” (Вуловић, 1879, 6).

³ Песме су објављене под следећим насловима: *Присвијетлому и Припоштованому Господину Ивану Антонију Зборовцу, достојному пастору и бискупу койторскому; Поштованој Госпођи и редовници Суор Јероними Бизанцића, приури С. Павла Реда Светога Доминика; Господину Вицку Сабовићу, пријатељу свому; Господину Ђурђу Радошу, пријатељу свому; Господину Шимуну Шимунићу, шибенском властелину; Господину Франу Бубаљевићу врху Троје ужежене; Господина Франа Бубаљевића Живу Болици; Господину Виченцу Продићу шаље писан сложену у смрти Господина Виченца Микјелевића, сиротица негово; Много свијетлому, племенићу и кријосному Господину Живу Кокочићу, властелину койторскому; Одговор; Истому други одговор; Господину Мајку Паскваловићу, рођаку и пријатељу свому; Присвијетлому и Призвищеному Господину Марку Синовчићу, вишезу и господару свому; Присвијетлому и Призвищеному Господину Чезару Перућину маркезу од Оди писан; Узвищеному Господину Чезару Оду, Маркезу али бану први дан годишња; Многопоштованому Оцу Фра Јачинићу Марију Пасати, приповједовцу извршићу, Реда Светога Доминика; Поштованому Оцу Фра Франческу Койторанину, дефинићу и комесару манастира койторскијех; Исти шаље писан сирједата писану; Господину архибискупу Змајевићу Господина Жива Болице властелина койторскога писан; Истому господару.*

Бизантић, што је, такође, посредан знак пријатељства између песника и те чувене которске породице.

Посланица *Госјодину Вицку Сабовићу, пријатељу свому* кратка је песма од четрнаест стихова, упућена Боличином најближем пријатељу.⁴ Овом врло успелом барокном посланицом Болица исказује своју пријатељску љубав према Сабовићу. У прва три стиха он, у типичном барокном маниру, наводи примере најчвршћих пријатељстава из грчке и римске античке митологије и књижевности. Орест и Пилад, Патрокло и Ахил, и Нис и Еуриал примери су пријатеља који су једни другима били највећа подршка, који су заједно учествовали у борбама и сукобима, па чак и један за другог дали живот.⁵ Засигурно су и Болица и Сабовић, обојица из угледних кућа и образовани, добро познавали ове античке јунаке. Наводећи њихове примере, песник наглашен и патетично-хиперболисан начин исказује како доживљава своје пријатељство са Сабовићем. Стихови се смењују наизменично, тако да подсећају на игре речима. Користећи контраст као стилско средство, Кокољић показује колико му је Сабовић драг, а онда, у следећем стиху, или у другом делу истог стиха истиче и колико је Сабовић одан њему. Тиме се духовито дочарава величина њихове међусобне наклоности:

...колико тебе ја, колико мене ти
и добра ћуд твоја милује на свити.
Од дружбе свакадање драги друг ти мени,
ја теби не мање, мој браче љубљени.⁶

Градирајући опис пријатељства, песник прелази на други, личнији степен исказа, када пише да пријатељи један другоме поверавају најскривеније мисли, те да чак знају и оне ствари о којима се само мисли, а које се не изричу:

Ти твоје скровене све мисли отвораш
Мени, а мишљене све ствари моје знаш.⁷

⁴ Према напомени Мирослава Панћића, Вицко Сабовић је „вероватно неки Которанин, коме је отац *Себастјан* (или *Сабо*), па би по томе он могао бити *Сабовић*. Могао би то бити Вицко Палма, ако би се то смело закључити из помена некаквог капетана брода Петра Палме реченог Сабовић из Котора, у једном дубровачком документу из 1730. год.” (Болица Кокољић, 1996, 287).

⁵ Орест, једини Агамемнонов и Клитемнестрин син, и брат Ифигенијин и Електрин, морао је да са пријатељем Пиладом оде у далеку Тауриду и отуда у Хеладу врати древни Артемидин кип. Пилад је био присутан и када је Орест осветио оца убиством мајке; Патрокло, нешто старији Ахилев рођак и неразвојни пријатељ, у тројанском рату навукао је Ахилев оклоп и нанео тешке губитке Тројанцима, који су помислили да се страшни јунак вратио. Хомер каже да је pepeo Ахилев касније положен у Патроклову урну. Нис и Еуријал су јунаци Вергилијеве *Енеиде*. Приликом ноћног напада на рутулски логор, Еуријал се нашао у обручу, а Нис се вратио по њега и погинуо раме уз раме са пријатељем (Јанковић, 1992, 43, 154, 158–159, 165, 173).

⁶ *Поезија*, 74.

⁷ Исто.

Овим у свет устаљених песничких поређења улази личнији, дубљи, психолошки истанчанији приказ истинског пријатељства и пријатељске узајамности. Вицко Сабовић је, како песник каже, господар пријатељеве воље а његова љубав најдрагоценији је дар. Песма се окончава барокном метафором о животу, опет у маниру дубровачких песника (М. Ветрановћа, Н. Наљешковића, Х. Мажибрадића):

Међу нами ер љубав с неба 'е дар једини,
с ке стоји моја плав у мирној тишини.⁸

Живот је представљен као брод (плав) у мирној луци, укотвљен везама пријатељске љубави. Болица поручује пријатељу да му он пружа сигурност, да је његова пријатељска љубав и наклоност равна небеском дару, јер дарује благословено спокојство. Овом поетском сликом посланица се на врло ефектан начин окончава. Том фигуром аутор као да је истовремено желео да својим читаоцима каже какво треба да буде право пријатељство, а с пријатељем да подели срећу што такво пријатељство негују. Уметнички вредно, ово поетско писмо је сведочанство о нераздвојном пријатељству, те похвала таквом осећању уопште. Општи план значења и форме (поређења из класичне старине и приче које она имплицитно носе за оне који познају класични мит и књижевност) у овој посланици се преплиће са сугестивним исказивањем личних, интимних осећања песника, указујући знатан степен песничке вештине, али и на истинску емотивност и таленат.⁹

Песму *Господину Ђурђу Радошу, пријатељу свому*¹⁰ Живо Болица, као и претходну, упућује блиском пријатељу, али се степен блискости јасно разликује. Сем тога, предмет ове посланице јесте особен аутопоетички исказ, мање личан, мање песнички сугестиван,¹¹ али веома значајан за разумевање Боличиног песништва уопште. Песник се на почетку обраћа свом пријатељу, али не именом, већ називајући га Пиладом, чиме као и у претходној песми алудира на Ореста и Пилада и њихово нераскидиво пријатељство. Снага пријатељства између растављених другова пореди се, у барокном духу, са краљицом свих река, све већом и све снажнијег тока што је даље од свог извора:

...краљица свијех је ка, ове је нарави:
што веће од свога врела је далече,
пут мора овога то јача све тече.¹²

⁸ Исто.

⁹ Податак о томе да ли је Вицко Сабовић одговорио на ову посланицу, нити да ли је ово одговор на неко раније писмо, за сада нажалост немамо; као ни податак о времену када је посланица написана.

¹⁰ Ђурађ Радош, вероватно Которанин, непозната је личност.

¹¹ О овој песми, Мирослав Пантић је изрекао да је „пуна инверзија, а понегде и по смислу мутна”.

¹² *Поезија*, 75.

Овим барокним парадоксом, Болица казује да је раздвојен од пријатеља, али да је њихово пријатељство тиме само ојачало. Даље пише да је примио некакав „биљег” и пријатељев поздрав „из срца” од неименованог младића.

Ко је тај посредник, и какво је знамење Болици уручио, остаје неизвесно. Штавише, чини се да растављени пријатељи намерно чувају неку узајамну тајну, нешто што читалац не може поделити са њима. Ово би могло бити и манир којим се истичу блиске, раздвојеношћу ненарушене везе, али и доказ о функционисању поетске посланице као „правог” писма, намењеног размени информација између пошиљаоца и примаоца. Ипак, део комуникације преко посредника, открива се у даљем току песме. Управо у овом сегменту посланица добија упечатљиву особеност. До преокрета долази када Живо Болица у деветом стиху каже да је младић од њега, заузврат, тражио било шта као уздарје пријатељу, те да је он хтео да пошаље једну од својих љубавних песама:

И мени ки годи упита у мене
Цић теби да згоди пјесанце љувене.¹³

Но, иако емфатично жуди да испуни жељу и своју жудњу описује у маниру зрелих барокних песника, поредећи је са слепим који жуди да свет сагледа властитим очима — песник у овој намери не успева. Његово срце узела је „гиздава Латинка”. Ово није ништа ни необично ни ново у поезији приморских песника, али ново јесте то што песнику његова госпа не дозвољава писање стихова на другим језицима сем на италијанском — на њеном матерњем. Песник моли пријатеља да му не узме за зло што му због тога неће испунити жељу:

Прости ми цић тога, молим те за љубав,
сред срца ку твога носиш ми не пристав,
ако те служити и жељу тву многу
у пјесни смирити до краја не могу.¹⁴

Уместо „пјесни љувене”, Болица пријатељу шаље ову посланицу, у којој пева о својој љубавној спутаности и моли примаоца да песму оплаче („опери пјесанцу сузама”), тј. да се сажали на песника због немилости госпе која је у њега унела смртни непокој. Заљубљени песник суочава и преплиће пријатељску оданост и љубавну страст, али исказује истовремено особену стваралачку спутаност, па можда и дискретно правдање пријатељу због писања на језику који није његов.

На крају, Кокољић своје писмо и формално завршава поздравима, али у виду стиховане слике града Котора и директном изјавом да

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

му шаље писмо (књигу) које као дар ипак садржи малу љубавну песму:

Из града Котора, под гором усађен
 Ки сједи крај мора, тврдином ограђен,
 књигу ти пошиљам од мене сложену
 и малу даривам пјесанцу љувену.¹⁵

Ово можемо читати као лични исказ песника о особеном жанровском преплитању посланице далеком пријатељу и мале љубавне песме о немилосрдној госпи, која, парадоксално, настаје као резултат песниковог правдања што пријатељу не може написати и послати такву песму. Поред општих одлика барокне поезије, ова песма садржи и сложен преплет значења, указујући на талентованог песника само својног израза, забављеног поводом и коренима властитог стварања.¹⁶

Једна Боличина „илирска” песма упућена је, и насловљена, *Поштованој госпођи и редовници суор Јероними Бизантића, приури с. Павла реда светога Доминика*, дакле доминиканској монахињи и настојници (приури) цркве Светог Павла, родом из которске породице Бизанти. И ову кратку песму, од свега четрнаест стихова, Болица почиње барокном реминисценцијом на тему врлине. „Крипост” тј. врлину, он сматра Божјим даром, који сам себе слави и сам је себи довољан. Овај дар Бог дели онима које воли:

... Дијели је Вишњи згар по својој љубави¹⁷

и онима који су је заслужили. Сматрамо важним што песник инсистира да врлина највише краси човека, да је виша и важнија од племства. Управо зато, „будући ње пуна”, сестра Јеронима изабрана је за настојницу манастира, а Болица јој жели напредовање и подвлачи да и она служи на част и славу својој породици. Према формулацији „напредуј у власти како си почела” можемо претпоставити да је ова посланица могла бити управо честитка новопостављеној „приури” с. Павла. У насловљавању и у тексту посланице употребљен је облик Бизантић за име властелинске которске породице, а ова посланица непосредно сведочи о томе да су Бизантијево у народу тако звали, откривајући нам тиме упечатљиве детаље из живота седамнаестовековног Котора. Тачно време настанка ове песме не можемо знати, јер ни у песми ни у документима не постоји смерница која би нас упутила на неки поуздан закључак. Претпостављамо да је упућена сестри Јероними ради честитања новог звања, али, такође, и као исказивање жеља за даљим напредовањем „у власти”.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Ни за ову песму не знамо када је настала, али на основу садржине закључујемо да је написана као уздарје за неки Радошев дар, који је, можда, пратио и пријатељево писмо. Но, ово питање морамо оставити отвореним.

¹⁷ *Поезија*, 73.

Посланица упућена редовници у сагласју је са низом Кокољићевих песама, које, истина, нису истог жанровског одређења, али су по тематици веома сличне.¹⁸ Зна се да је приступање ових девојака манастиру махом било противно њиховој вољи, наметнуто материјалним разлозима (најчешће је, због висине мираза, само најстарија кћер имала право да се уда, док су остале одлазиле у манастир и посвећивале се религиозном животу). Прославе ступања у манастир често су биле врло велике и свечане, попут свадби, а и поредиле су се управо са пировима, јер је и свака будућа редовница називана Христовом вереницом (ital. sponsa Christi). За тај дан приређиване су представе, писане су драме, певане песме, све са циљем да се заређење увелича и раскошно прослави, па, можда, и зато да се потисне и заклони његова мрачна страна. Поједини песници, пријатељи фамилије редовница, и касније су, током њиховог боравка у манастирима обележавали поједине датуме, желећи да истакну како исправност одлуке заређене жене тако и значај породице којој је она припадала, и тиме, бар посредно, оправдају чин насиља заједнице над појединцем.

И у овој посланици Жива Болице Кокољића, стих је избрушен дванаестерац, мисли су врло концизне, а слике заокружене и сведоче да је Болица био вичан барокни песник. У обраћању приури Јерономи нема онакве срдачности какву препознајемо у песама упућеним блиским пријатељима, или претеране сервилне љубазности, која је одлика песама којима се обраћао млетачким представницима власти, али су стихови и песничке фигуре прилагођени прилици и особи којој је песма упућена. Доминантан тон ове посланице јесте поштовање, према врлини као божјем дару, према „дјевици изабраној” и њеним другима „редовницама које у Божјој милости / с тобом драго стоје и мирно задости”. Има у овом сажетом обраћању уваженој редовници праве песничке вештине и уљудног, отменог тона и поштовања које делује искрено и аутентично. Последњи стих — „Бизантића части и слава весела” — наводи нас на закључак да је, поред честитки и похвала упућених суор Јероними, Живо Болица хтео да упути своје хвале и угледној которској породици Бизанти, чија је припадница, напредујући у редовничком звању, допринела још већој слави своје породице.

Три разматране песме израз су песникове наклоности блиским пријатељима и вредно сведочанство о његовој повезаности са најзначајнијим которским породицама онога времена. У овим посланицама садржана су и посредна сведочанства о начину живота Котора 17. века. Истовремено, оне наговештавају и то да је Живо Болица Коко-

¹⁸ Такве су, на пример, песме: *На улажење у манастир Светиога Павла Госиође Фране Бућић; У смрти суор Кашарине Бућића; На пошврђење реда Много поштоване редовнице Сор Габријеле Смаћа Реда Светиога Франческа; У смрти госиође Сор Беаирице Болица, редовнице манастира Свете Марије од Анђела.*

љић, поред вештине барокног творца стихова, имао бар наговештај живог песничког талента и индивидуалности.

ЛИТЕРАТУРА

Бојовић — З. Бојовић, *Необјављена поезија кошорског барокног песника Жива Болице Кокољића*, Књижевност и језик, Београд, 1997, бр. 4.

Болица Кокољић — Ж. Болица Кокољић, *Поезија*, Обод, Цетиње, 1996.

Вуловић — S. Vulović, *Popis i ocjena Narodnih Bokeških Spisatelja i njihovih djela, Nastavak*, Program с. к. Realnog i velikog gimnazija u Kotoru za godinu školsku 1878—79, Zadar, 1879.

Јанковић — В. Јанковић, *Именик класичне старине*, Београд, 1992.

Пантић — М. Пантић, *Књижевности на илу Црне Горе и Боке Кошорске од XVI до XVIII века*, Српска књижевна задруга, Београд, 1990.

Dragan Kujundžić

„POSLE”: RUSKI POST-KOLONIJALNI IDENTITET

1) „Ponavljjanje”

Rusija je posle istorije. Ponoviću. Rusija je posle istorije.

Pozivam Vas da čitate u ovom ponavljanju dva poretka koji konstituišu rusku istoriju, njen identitet, njen hronotop, njeno „mesto” u vremenu. Zapaža se temeljno vremensko kašnjenje Rusije: samo njeno biće javlja se „posle” istorije, (posle istorije Evrope, ili drugih zemalja) već se dogodilo, usled čega je uvek „iza” pokreta svetske istorije, čineći da zauvek, nepovratno, kasni. Ona je, u tom smislu, zemlja u kojoj odloženi interval ovog „post” diktira sve njene „istorijske” modalitete, mesto-vreme „posle” modernosti. Ovaj iskaz otvara mogućnost da istorija Rusije tek ima budućnost.

Drugi poredak ovog ponovljenog iskaza situiraće Rusiju izvan istorije, pre nego što se istorija pojavila, na polje gde se temporalnost svetske istorije još nije dogodila: na polje mesijanističkog obećanja, koje će samo gurnuti Rusiju ka istorijskom, ka njenom potpunom teleološkom ispunjenju, „posle” njega i preko.¹ U ovom drugom smislu, koji je možda primaran, Rusija je još uvek suviše rana, zauvek mlada, neoslabljena istorijskim vremenom, budući da časovnik istorije meri vreme za zemlje, ljude i kulture sasvim strane ruskoj imemorijalnoj ili budućoj temporalnosti. Sama repetitorija, retorički, modeluje ovu hronologiju pri čemu ponavljanje, kopija, recimo, Evrope, prethodi originalu. Vreme Rusije, odveć kasno, tek nadolazi.

2) „Prevoj”

Ponavljjanje ovog iskaza o ruskom identitetu trebalo je da izazove ili sinegdohično sažme unutrašnju suštinsku razliku funkcionisanja kulture koju nazivamo „ruskom”: unutrašnju podeljenost, ponavljanje sa razlikom, pri samom početku ulaska Rusije u „modernost”, ili istoriju. Prevoj kulture unutar sebe, presavijanje preko sebe/na sebe (*onto itself*), označeno unutrašnjom podeljenošću, obrtom, samo-kolonizacijom. (Reči „kultura” i „kolo-

---

¹ Obratiti pažnju na polisemiju engleskog predloga *beyond*: preko, iznad, dalje... i smeliji prevod — s onu stranu — *prim. prev.*

nizacija” potiču od istog korena, obrađivati zemlju — *colere, cultus* — prevoj koji se uvek odnosi na zemlju, i okret naviše, prevrtanje njenog vrha. Osnivačka sila ili nasilje na početku stvaranja kulture manifestovano je kao kolonizacija.) Upućujem naravno na prvobitnu ko-implikaciju između modernosti i ruske istorije poznatu kao reforme Petra Velikog, i kasnije odjeke ovog naboja, koji je pokrenuo ritam ruske istorije koja je usledila.

U radu: „DissemiNation: Time, Margin and the Narrative of Modern Nation”, u knjizi *Nation and Narration*, Homi Baba skreće pažnju na upravo takvu „dvostruku temporalnost”, suštinsku za „poreklo” nacije, na „problematične granice modernosti koje su postavljene u ovim ambivalentnim temporalnostima nacije-prostora”. Da bi se pružio precizan, ne-neophodan račun ove istorije, moralo bi se preusmeriti na ideju „dvostrukog vremena nacije. Zapravo, moguće je samo u disjunktivnom vremenu modernosti nacije... da pitanje nacije kao naracije bude postavljeno” (Bhabha, 1990, 294). U *Location of Culture*, Baba dokazuje da za ovo iskustvo granice „izgleda ne postoji odgovarajuće ime osim aktuelne i kontroverzne primene prefiksa ‘post’ ” (Bhabha, 1994, 1). Ili, kao što Džefri Benington ističe u radu „Postal Politics and the Institution of the Nation”, analizirajući „prevenstvo” ovog „post” ili „posle” pri svakom izračunavanju nacionalnog identiteta, „istorija ovde počinje da gubi dah: ili bolje, istorija... čuva svoje znanje nasilnom redukcijom ove skandalozne nestabilnosti prefiksa „post-”, koja povlači filozofska pitanja u višku istorije” (Benington, 123, 1990). Upravo ovaj višak ponavljanja ne može biti redukovano na nedvosmislen identitet koji je zarobljen ponovljenim iskazom: „Rusija je posle istorije”. Ubrzo ću istraživati kako je ovo oblikovalo najviše slavljene naracije u ruskoj filozofiji i literaturi, od Čadajeva, Puškina, Gogolja i Dostojevskog. Ali prvo, još jedno odlaganje.

3) „Posle”

Sa petrovskim reformama, prema mišljenju Borisa Grojsa, „autentična ruska istorija počinje”. Kao rezultat ovih modernističkih težnji, materijalizovanih u Petrogradu, Rusija je ujedno ušla u svetsku istoriju, i dostigla mesijanističku, post- ili ekstra-istorijsku ambiciju da postane „četvrti Rim”, koji je Moskva samo obećala. Petrovske reforme predstavljaju, u tom smislu, „jedinstven čin samo-kolonizacije ruskog naroda” (Groys, 1993, 358), koji je spasao Rusiju od stvarne kolonizacije od strane Zapada. Petrograd se tako može posmatrati istovremeno kao mesto „ruske slave i moći” i kao „večiti znak kulturne kolonizacije i psihološkog uništenja ruskog naroda” (Groys, 1993, 358). Oscilirajući između ove dve tenzije, „Petrograd je, budući ekstra- ili post-istorijski citat (Zapada), bio osuđen da bude sablasna, avetinjska večnost sa one strane života i smrti” (Groys, 1993, 359).

4) „Paradoks”

Dozvolite mi da počnem ponovo sredstvima reminiscencije, povezane sa pitanjima kulture, kolonizacije, kašnjenja iza, koja motivišu ova razmišljanja. Želim da prizovem sećanje na predavanje koje sam održao na Tartuskom univerzitetu, u Estoniji, početkom decembra 1990, na kom je prisustvovao Jurij Mihajlovič Lotman. Čitao sam tekst o radu Mihaila Bahtina i Žaka Deride povodom preseka njihovih mogućnosti da se smeju u osvit Fridriha Ničea. Između ostalog, istraživao sam prostor alteriteta koji se otvara u činu (filozofskog) smeha, i tvrdio sam da „Ničeev smeh nije, dakle, slučajan događaj u filozofiji, nego ekstremni prostor ili sila heterologije i alteriteta koji dozvoljava mišljenje bića i njegove granice. Unutar njegovih granica, Bataj, Bahtin i Derida pojavljuju se kao najverniji sledbenici i tumači našega vremena” (Kujundžić, 1997, 70). Lotman je prvi reagovao. Njegovi komentari su bili obeleženi izvesnim otporom koji se odnosi upravo na pitanje računanja vremena. Na paralelu između Bahtina i Deride odgovorio je paralelom između Rusije i Evrope: „Rusija je u odnosu na Evropu kao kornjača iz poslovice u odnosu na Ahila iz Zenonovog paradoksa. Ahil počinje da trči ostavljajući kornjaču iza. Za kratko vreme Ahil će napraviti puni krug oko stadijuma. Ali u trenutku pobede, shvatiće da gleda u leđa kornjače. Kornjača, kao Rusija, usled svog sporog napredovanja, napredovala je ispred Evrope”. A za Mihaila Bahtina: „Poznavao sam Mihaila Bahtina, bio je moj prijatelj. I znao sam ga do kraja njegovog života. Dok je Bahtin umirao, nije mislio o smehu. Mislio je o Hristu.”

Primetimo dve mogućnosti ruskog „posle” sugerisane Lotmanovim odgovorom: 1) Rusija je toliko daleko iza „Evrope”, i njene „istorije”, da zapravo postaje njena prethodnica; Evropa je ta koja stvarno kasni iza, samim sredstvima svoje pobede. Pošto je Rusija posle istorije, bez snage da u nju uđe, biće bacana napred, „pre” istorije, „ispred” nje. 2) Ovo kašnjenje iza takođe je povezano sa izvesnim mesijanističkim ili žrtvenim obećanjem: umirući Bahtin misli na Hrista i možda na svoje spasenje. (Želim usput da naglasim da nisam privilegovao ni Bahtina ni Deridu u svom predavanju; ali to je, zapravo, prouzrokovalo sporenje i potrebu da se ustanovi Bahtin/Rusija izvan poređenja, pa samim tim izvan Evrope i istorije.) Takođe, ostaviću suspendovanim uplitanje geografije i identiteta i činjenice da je ova primedba data od strane najistaknutijeg jevrejskog intelektualca sovjetske ere, koji je radio, u stvari, u koloniji Rusije, Estoniji, i da je upravo on reprodukovao ovaj mesijanistički fantazam ruske pozicije i identiteta u odnosu na Zapad, i ne manje u hristološkim terminima, pošto je sam živeo izvan Rusije i u zemlji koju je Rusija kolonizovala. Abisalna iteracija (ponorna, paklena) kolonizovanih identiteta (premda, povezanih za samo funkcionisanje institucije „Ruskih studija” na Zapadu).

Jurij Lotman je pisao o ulasku Rusije u modernost u 18. veku. Tada, tokom reformi Petra Velikog, „presudan prelom sa prethodnim se dogodio”, prelom koji je uticao ujedno na rusku geo-političku poziciju i na njen

istorijski časovnik. Prema Lotmanovom mišljenju, odnos Rusije prema Zapadu postaje traumatično iskustvo koje je donelo pukotinu u kulturnom pamćenju, pri čemu je „zaboraviti” značilo biti prosvেćen” (Lotman i Uspenski, 1985, 31, 50). U tekstu „Binary Models in the Dynamics of Russian Culture”, Lotman (sa Borisom Uspenskim) dalje izjavljuje: „subjektivna ’evropeizacija’ svakodnevnog života nije imala ničeg zajedničkog sa pravim kretanjem prema zapadnom obrascu življenja. Šta više, težilo je ka tome da preuzme vid anti-hrišćanskih formi koje su bile gotovo nemoguće u svakodnevnom životu hrišćanskog Zapada. Rusi vide Zapad kao anti-hrišćanski; dakle, doživeli su ’infidelizaciju’ života kao evropeizaciju. Međutim, takva ’evropeizacija’ je često činila realne oblike evropskog života još udaljenijim. Ovaj paradoks je očigledan...” (Lotman i Uspenski, 1985, 57). Činjenica da je Rusija „evropeizirana” uvela je sablasnu, avetinjsku razlikovnu aparaturu u samom njenom organizmu, koja je onemogućila određivanje nastanka ruskog identiteta, i njegovog kraja, razlika koju bismo mogli nazvati, *pace* Frojd, „Unheimlich”. Zar ne možemo pročitati u ovom eseju Lotmana i Uspenskog izvesni „strah od uticaja”, ujedno simptom ove podjeljenosti kao i fascinirajući odraz? Nije li ovo nacionalistički oporavak/oživljavanje (*recuperation*), upravo kad je o pitanju alteriteta reč? Petrovske reforme, prema ovakvoj proceni, unele su neizvesnost u samo srce onoga kako-treba (*proper*), strah od autentičnosti: što se više činilo da je Rusija „zapadna”, evropeizovana, utoliko su više ruski, anti-zapadni ovi znaci identiteta postajali. Tako su petrovske reforme stvorile rasep/pukotinu bez mogućnosti oporavka/povratka (*recovery*) u samom srcu identiteta ili vremenske pozicije Rusije (pre Evrope/posle Evrope), sugerišući Babine problematične granice modernosti ustanovljene u naciji-prostoru. Ruski identitet se posle prolaska kroz modernost otkrio u ovoj prvobitnoj teškoći. Put Rusije kroz prosvеćenost ostavio je dilemu, dvojaku mogućnost: „pozitivan događaj, koji je obezbedio ruski kulturni progres”, ili „negativni fenomen, koji je vodio u gubitak nacionalne individualnosti”, neodlučno i simultano (Lotman i Uspenski, 1985, 53). Takođe ostavljamo po strani mogućnost da ova aporetička struktura duboko podriiva njen opis i tumačenje u terminima „binarnih opozicija”. A šta bi sa duhom?

Ponavljjanje, gotovo simultanost ovih suprotstavljenih mogućnosti oscilira u shizofreničnom ritmu — Rusija uvek kasni, Rusija uvek rani — i ova dva paralelna poretka označila su njen ulazak „u” istoriju. Petrovske reforme su ostavile neizbrisiv trag na ovom periodu koji je još uvek u razvoju, ovoj eposi koja se još uvek otvara.

5) „Šizma”

Shizofreničan ritam između praznog nacionalnog identiteta i iskustva samo-kolonizacije, pomoću kog je Rusija stekla svoju istoriju kao modernizaciju, sličan je ludilu u slavnoj Čadajevoj *Apologiji ludaka*, napisanoj

1836. godine. Pre petrovskih reformi, Rusija nije imala istoriju, i „Petar Veliki je pronašao samo prazan list na kom je napisao: 'Evropa i Zapad'” (Chaadaev, 1969, 167). Rusija je stekla svoj identitet doslovno brisanjem svoje nacionalne ili istorijske prošlosti. Zato petrovska tradicija predstavlja najdramatičnije presavijanje (francuski: *pli*; latinski *plicare* — saviti), prvobitnu komplikaciju, savijanje lista praznog papira, čije ivice konstituišu prvi, ili ako ne prvi, onda najradikalniji kolonijalni (samo-) rez.

Zaista, nije to prvi samo-kolonijalni impuls u ruskoj istoriji. Samo pokret ruske nacije vezano je za poziv Rurika u Novgorod, severnjaka, skandinavskog princa, da zavede svoj zakon nad zaraćenim frakcijama ruskih prinčeva, 862. godine, da bi ih ujedinio i zaštitio. Prvi, primordijalni impuls za samo-kolonizaciju, otvorio je pukotinu, neizvesnost unutar ruskog identiteta. Ovaj poziv, prema mišljenju Džejsa Bilingtona, autora knjige *The Icon and the Axe*, „pripremio je put za tradiciju 'lažnih pretendata'” koji su povelili Rusiju u pravcu „duge borbe, osuđene na neuspeh” povezane sa unutrašnjim religioznim ratovima (Billington, 1970, 46). Istorija „lažnih pretendata” duboko je uticala na rusku genealošku, patrilinearnu (po očevoj liniji) pouzdanost, vodeći je ka „teškim vremenima” (Billington, 1970, 46). Samo napominjem da zavisnost samo-kolonizirajućeg gesta, koji zaposeda ruski identitet iznutra, i od najranijih vremena, deli ili progoni rusku nacionalnu genealogiju. Upravo će se ova neizvesnost radikalno ubrzati tokom petrovskog perioda. Ruska istorija bi onda mogla biti pročitana kao „duga borba, osuđena na neuspeh” za uspostavljanje saglasnosti sa ovom samo-nametnutom kolonizacijom, nalažući sve kontradiktorne, nasilne impulse svog shizoidnog istorijskog presavijanja, svog pulsiranja između mesijanističkog obećanja, „ikone”, i nasilja (samo) sakaćenja, „sekire”: Raskoljnikov (*раскол* na ruskom znači šizma).

6) „Praznina”

Nakon ulaska u istoriju putem petrovske modernizacije, Rusija je zauvek kolonizovana, odvojena od svojih istorijskih korena, označena kao „Evropa i Zapad”: kad je rođena unutar istorije, Rusija istorijski više ne postoji. Obrađivanje (*colere, cultus*), ostavljeno iza ove kolonijalne modernizacije/asimilacije (*acculturation*) na tlu Rusije, uticalo je na njene geo-političke kao i na njene temporalne, istorijske („pre; posle”) koordinate. Na ovaj način Čadajev opisuje dramatični rez na telu Rusije, obrađivanje njenog nacionalnog tla:

Najuzvišeniji od naših careva, naša slava, naš polu-bog, koji je začeo radi nas novu eru, kome dugujemo našu veličinu, našu slavu i sva dobra koja posedujemo, sto godina pre, pred licem čitavog sveta, odrekao se stare Rusije. Svojim moćnim dahom oduvao je sve naše drevne ustanove; iskopao je bezdan između naše prošlosti i naše sadašnjosti i bezobzirno bacio unutra svu našu tradiciju. Sam je otišao na Zapad i učinio se najmanjim od ljudi, i vratio se

kao najveći među nama; pao je ničice pred Zapadom, i uzdigao se kao naš gospodar i zakonodavac; uneo je u naš idiom idiome Zapada; oblikovao je naše pismo prema zapadnom... Od tog vremena naš je pogled neprestano okrenut Zapadu; udisali smo samo emanacije koje su nam dolazile odatle i samo se njima hranili. (Chaadaev, 1969, 165)

Uvođenje modernosti označeno je simboličnim padanjem Rusije na kolena pred Zapadom: njenim krajnjim pognućem i poniznošću. Ruska modernizacija i ulazak „u” istoriju uslovljene su izvesnom mazohističkom željom: Petar Veliki, koji predstavlja Rusiju, pada ničice pred Zapadom, potom se vraća kući da reprodukuje efekte ove potčinjenosti, kao zakon (Čadajevljevi „gospodar, zakonodavac”). Ogromno ubrzanje ruske istorije *qua* petrovske modernosti zasnovano je na unutrašnjem procepu, otvaranju ka (kolonijalnom) drugom, koje je zauvek uzdrimalo njen istorijski ritam i shvatanje samo-identiteta. Unutrašnja, spiralna, samo-uvijena rana otvorila se i u njoj se oseća da ritam progresa simultano odmotava ruski identitet, večnu sado-mazohističku (Čadajevljevo „padanje na kolena; zakon”) samo-kolonizaciju i regresiju. Egzemplarno, Rusija doživljava ono što Bennington generalizuje: „Nacija je, tako, uvek otvorena prema svojim drugima: ili pre, ustanovljena je jedino u tom otvaranju, koji je, u principu, nasilno” (Bennington, 1990, 131). I to bi mogao biti „zakon” nametnut Rusiji od Petra Velikog, cena koju je Rusija morala da plati da bi se pridružila porodici evropskih nacija. Rusija se iscrpljuje u neizmernom bdenju nad svojim zapadnim granicama, ili, preciznije, ta samo-kolonijalna budnost (želja/strah) zahvata Rusiju i postaje njen identitet (Čadajev: „Od tog vremena naš je pogled neprestano okrenut Zapadu”). Ako je ruska modernizacija dala posledice koje su promenile globalnu istoriju (sve do hladnog rata, trke u svemirskim programima i naoružanju), ujedno je i proračunala ili programirala tokom ovog procesa destrukciju ruskog identiteta (čiji je prekomeran i radikalni primer sovjetski komunizam). Ova destrukcija, samo-unizavanje, auto-brisanje postala je stanje njenog koraćanja u istoriju, njen paradoksalni „progres”. Tako na drugom mestu, u svojim *Filozofskim pismima*, Čadajev opisuje Rusiju:

Istorijsko iskustvo za nas ne postoji. Izgleda da je opšti zakon čovečanstva u našem slučaju opozvan. Izolovani u svetu, nismo ništa dali svetu, ništa uzeli; nismo dodali nijednu ideju masi ljudskih ideja; nismo doprineli ništa napretku ljudskog duha. I razobličili smo sve čega smo se dotakli od tog napretka. Od samog početka našeg društvenog postojanja, ništa nije poteklo od nas zarad opšteg dobra ljudi; nijedna korisna misao nije iznikla na neplodnom tlu naše zemlje; nijedna velika istina nije izašla iz naše sredine; nismo se trudili da bilo šta otkrijemo, dok smo od otkrića drugih pozajmili samoobmanjujuće pojave... (Chaadaev, 1969, 41).

Možemo posmatrati dva citata iz Čadajeva kao dve zgrade ili epohe istorijskog otvaranja. Dva isključiva, pustošeća / poražavajuća (*devastating*), samo-ranjavajuća/-osakaćujuća (*self-mutilating*) poretki javljaju se na

suprotnim stranama kao zgrade otvaranja/zatvaranja ruske istorijske temporalnosti: jedna, ekstremna punoća istorijskog razvoja i modernizacije dostignuta pomoću potčinjenosti drugom („udisali smo samo emanacije koje su nam dolazile odatle [Evrope]”); druga, ništavilo istorijskog identiteta, ispraznost koja zauvek sprečava zatvaranje identifikacije (katastrofična kadenca se prolama u ovoj drugoj eposi: „ništa, ništa, ništa, ništa”). Sablasno, abisalno uvijanje (*spiraling*) identifikatorskih simulacija, „obmanjujućih pojava”, nihilističkih nagona i regresivnih akceleracija. Providenje i istorija „nisu nas ničemu naučile” (Chaadaev, 1969, 41).

7) „Ikona”

Nihilistička praznina otvorena aporetičnom hrono-topologijom Rusije (pre istorije/posle istorije; internalizacija razlike, „Evropa, Zapad” u srcu njenog identiteta) bila je potom ispunjena pokušajima postavljanja ove paralele za sam izvor ruske nacionalne sudbine. Nemajući istoriju Rusija je najopremljenija da izvodi nacije sveta na mesijanistički put ka post-istoričnosti. I ova uloga biće dostignuta kroz potčinjavanje drugih kolonizirajućem pravilu koji strukturise Rusiju iznutra. U drugom jednako poznatom spisu ruske filozofije, Vladimir Solovjov, u svojoj „Russian Idea” (1888), zaključuje da „rusko carstvo [sic] koje bi htelo da služi Univerzalnoj Crkvi i činu društvene organizacije, doneće porodicama naroda sveta mir i blagoslov, *stavljajući ih pod svoju zaštitu*” (Solovev, 1992, 204, podvukao autor). Dosluh između ruskog hilijastičkog mesijanizma koji ujedinjuje ljude na zemlji pod ruskom kolonijalnom protekcijom i komunističkog internacionalizma koji je usledio prilično je očigledan. Ako bismo zamenili „Komunističku partiju” ili „Treću internacionalu” sa „Univerzalnom Crkvom” ovaj pasus je mogao biti napisan ne od Vladimira Solovjova, nego od Vladimira Iljiča Lenjina. (Solovjov, naravno, ne pita da li će „narodi sveta” hteti da budu potčinjeni ruskom „blagoslovu” ili „miroljubivoj zaštiti”). Njegov kolonijalni gest odvija se unutar ruske istorije kao samo-kolonizacija.

8) „Duh”

Aporetična hrono-topologija Rusije kao samo-kolonizovani prostor organizuje čitavo polje ruske literature, politike i kulture. Bez nje neki od njenih najistaknutijih literarnih spisa gotovo su nečitljivi. Zapravo, ovi dokumenti sami mogu se čitati kao najznačajniji simptomi ove konfliktne tenzije. Pogledajmo pojedine proslavljene primere.

Puškinov „Bronzani konjanik” (1883) organizuje se oko gore objanjenog spacio-temporalnog paradoksa. Otvara se deskripcijom zapadne granice Rusije onakvom kakvu je video Petar Veliki pre reformi, pre, zapravo, bilo koje istorije: „Na žalu pustom, On je stao, / Zamislio se, zagle-

dao / Daleko. Pred njim rašireno / Površje reke; pohitao / Čun bedni njime usamljeno”.² Ali, „ogromna daljina” ruske pre-istorije nije prazna. Izgled/položaj³ budućeg grada diktiran je pretnjom Drugog, i ta pretnja uslovljava modernistički, ili sasvim kolonijalni imperativ: „On mišljaše: / Sad Švedaninu teško tome! / Tu grad će dići ruke naše, / Na zlo susedu nadmenome. / Tu i prirode čari sude / U Evropu da prozor bude”.¹ Ulazak u istoriju je zasnovan, prema tome, na ovom nasilnom, ogledaličnom otvaranju prema Drugom. *Prozor* prema Evropi *usečen je* u samo pre-istorijsko telo ruske nacije, u njenu kulturu, da bi pozvao modernizaciju, Zapad, i simultano (i ovo se mora naglasiti) da bi sprečio njen ulazak. „I na tim biće valovima / Sve zastave nam u gostima” — ovi stihovi opisuju devičanski prostor Rusije sada otvoren Drugom, i, s druge strane, samo mesto najveće strepnje Drugog koji će zauvek biti terorisan upravo tim otvaranjem („Sad Švedaninu teško tome!”) i neće mu biti dozvoljen ulazak „unutar” njenog čistog, devičanskog tela. „Prozor u Evropu” zauvek pulsira u ovom kontradiktornom ritmu — represija drugog, poziv drugom — koji proširuje ovu naturalizovanu retroaktivnu deskripciju ruske samo-kolonijalne fantazme, modernosti i istorije.

Ali opis Petrograda kao „isecanje prozora u Evropu” takođe je slika same potčinjenosti Rusije kolonizujućem pogledu, ali ovog puta bačenom *iznutra*. Drugi petrovskih reformi ostaje u Rusiji, samo-naneta „posekotina” (*cut*), i zauvek terorisan nije „Švedanin” nego Rusija sama. Sto godina kasnije („Sto ljeta prođe. Varoš mlada”) označavaju *posledice* ruske post-petrovske istorije kao borbu za izmirenje sa ovim interiorizovanim terorom: „Lepotom blistaj, Petrov grade, / I budi stamen kao Rusija, / Imala s tobom pune sklade / I pobeđena zla stihija”. Ovo zamišljeno pomirenje Rusije i Petrograda se nikada neće desiti, i grad nikad neće moći da učini po volji Prirodi, tj. Rusiji. Nakon poplave grad je unušten, „Mostovi sneti od orkana”, i mrtvi se vraćaju, izbačeni iz svojih grobova: „Kovčezi s groblja izaprana — / Po gradu plove!” Istorija se vraća da progoni Rusiju upravo u onom liku koji je uveo Rusiju u istoriju: u slici Petra Velikog. „Slika”, kako ga Puškin naziva, sprema svoj fantomski povratak: „Za njim se dao Jahač Tučni / Na konju zvonkom kroz tišinu”, ostavljajući građane Rusije metonimijski oličene u „jadnom Evgeniju”, „našem bezumniku”, čija je „trupina” nađena na pragu kolibice na pustom žalu. Povratak mrtvih i duha remeti istorijsku hronotopologiju: ruska istorija je izložena i preme-

² A. S. Puškin: „Bronzani konjanik”, *Drame. Poeme. Pesme*, prev. I. Mamuzić, Prosveta, Beograd, 1963.

³ U izvorniku: *sight/site* (prim. prev)

¹ Ova, verovatno najpoznatija rečenica u ruskoj književnosti, završava se: „В Европу прорубить окно”. Glagol рубить, i njegova prefiksovana verzija прорубить imaju u korenu reč руб koja ima značenje „ivice”, kao ivica sečiva ili sekire, kao u frazi poseći drvo ili iseći sekirom, рубить топором. Ovoga bi se trebalo setiti kada budemo pretresali Raskolnikovljevu upotrebu skire kao sredstva izbora za zločin. Руб (ivica, rub) takode figurira u korenu reči рубеж, granica, i samim tim, u ruskom jeziku, pojačava nasilno uparivanje sečenja Drugog i / kao graničenje sa Drugim.

štena kao povratak, parališuća oscilacija između same važnosti modernosti i posledice te modernizacije kao katastrofe. Uvek *posle* istorije, uvek *povratak* mrtvih. Pisma se zatvara scenom žaljenja, i telo sahranjeno u ime Boga otvara mesijanistički prostor kao unutrašnju granicu/prag (*threshold*), alternativu „prozoru u Evropu”, ranu u zemlji koja sakuplja sećanje na katastrofu zasenjenu figurom „topota teškog, zvonkog duž drumu silno uzdrmana”.

Ali katastrofa ništa ne menja. Upravo ta figurativnost pesme zasnovana je na povratku duha, rekreirajući prvobitni zločin samo-kolonizacije Rusije. U tom smislu, katastrofa istorije oslikana u „Bronzanom konjaniku” ne predstavlja odstupanje, već sam uslov traumatične pojave Rusije „u” istoriji. Rečima Morisa Blanšoa (*Writing of the Disaster*), ova „nesreća sve uništava, ništa ne dodirujući” (Blanchot, 1986, 1).

Snage nesreće koje su još razdvojene u „Bronzanom konjaniku” (oda Petrogradu/grad kao katastrofa) prodiru unutar same strukture „Šinjela” Nikolaja Gogolja (1842). Čitava priča se razvija iz paralizovane retoričnosti koja komada njeno narativno telo. „Šinjel”, zapravo, nikad ne počinje, ali kada ili ako počne, počinje ponavljanjem, kao povratak (duha). Od samog svog rođenja Akakije je obeležen činom titularnog savetnika, mestom u hijerarhiji koje neposredno potiče od „liste činova” Petra Velikog („табелъ о рангах”) uvedene tokom njegovih reformi: „Na krštenju dete je plakalo i napravilo takvu grimasu, kao da je slutilo da će vremenom postati titularni savetnik”.⁴ (On je stoga ne samo onaj koji kopira, nego i kopija sama.) Čin krštenja takođe ostavlja mesijanistički trag koji raspliće, povratak Hrista, ime („krštenje”, „Akakije”) koje se nadmeće sa povratkom petrovskog duha *qua* „titularni savetnik”. Akakije Akakijevič se već od početka pojavljuje u priči kao kopija mesijanističkog, ili kao kopija istorije: duh, ili leš, žrtveno telo, telo koje već truli. Ovo truljenje daje snagu čitavoj naraciji: od opisa njegovog izgleda kao „hemoroidnog... Šta da se radi, kriva je petrogradska klima”, podrazumevanja da je sam Akakije ekskrement („kaka”, otpadak istorije), Akakijevog neprestanog mucanja, do propalog sukna njegovog šinjela, priča se odvija kao sopstveno razobličavanje/unakaženje (*disfiguration*), rasplitanje sopstvene tekst/ure. Nesposobnost da napreduje, inhibiranost diktatorskom modom (moda, način, modernost) krojača *Petroviča*. Pošto je krađa njegovog novog kaputa dovela do njegove smrti, Akakije Akakijevič se vraća kao duh koji progoni prostor Petrograda: „Lice činovnikovo bilo je belo kao sneg, izbledelo kao u pravog mrtvacu... i dalje su govorili da se u drugim delovima grada još uvek pojavljuje činovnik-mrtvac”. Ali užas izazvan sablasnim pojavljivanjem Akakija Akakijeviča pojačan je pojavljivanjem drugog duha na kraju priče: „Priviđenje je sada bilo već mnogo većega rasta, imalo ogromne brkove, a uputilo se, kako se činilo, Obuhovom mostu, i iščezlo potpuno u noćnoj tami”. Priča istori-

⁴ N. V. Gogolj: „Šinjel”, *Odabrana proza*, prir. Božidar Kovačević, Svetski klasici, 1949.

je počinje povratkom duha, dolaženjem nazad sablasti Petra Velikog, nalažući modu za stanovnike grada, namećući svoj zakon („gospodar; zakonodavac”, fašizam mode⁵), stvarajući neopisiv užas. Sama figura (lice) Akakija Akakijeviča je prosopopeja, figura smrti, koja ukida svaku mogućnost da se referencijalni prostor priče (Petrograd) konstituiše drugačije nego putem diktatorskog povratka petrovskog duha („Priviđenje je sada bilo već mnogo većega rasta”). Grad se pojavljuje kao teror duha, to je upravo figura njegovog identiteta kao nastajanja prekida, regresivnog odvijanja post-istorijske, post-kolonijalne naracije, otvaranja u ništavilo: sablast, koja određuje hod („uputila se”⁶) ruske istorije prema ili posle „potpune noćne tame”.

9) „Hronotopos prema Hronotopu: Grad-žrtvena-jagnjad”

U *Zločinu i kazni* (1865—66) Dostojevskog Raskolnikov ulazi u prostor Petrograda koji je već ukaljan razbacanim post-istorijskim otpadom petrovskih reformi: „na sve strane kreč, skele, cigle, prašina i onaj naročiti letnji zadah, tako poznat svakom Petrograđaninu... odvratan i tužan kolorit slike”.⁷ Prostor zapravo oscilira između izgradnje (ono „pre-” njegove istorije) i posledica raspadanja (trulež, kanalizacija, poznata „hemoroidna” klima Petrograda, njegov „naročit zadah”). Raskolnikov je dodatno označen od ove istorije kao onaj-ko-dolazi-kasno (*latecomer*), „do grla dužan gazdarici”, to jest, dolazi posle nje i dužan njenim posledicama. Roman se dalje razvija kao retroaktivna paradigma stvaranja grada, gde je Raskolnikov simptom ove fantazmatične produkcije i njene fantomatične ekonomije (ili njenog duga istoriji). Ponovo, možemo reći za *Zločin i kaznu* da nikada ne počinje, već se neprestano savija prema sebi, počinjući kao sablasni povratak pretećeg alteriteta (drugosti — *prim. prev.*), kao isplaćivanje duga drugome. Obeležen nemačkim šeširo (,,Ej ti, nemački šeširdžijo!”) i opsednut time da se učini nešto novo, izgovori nova reč koja još nije izgovorena, Raskolnikov je počinio prvobitni zločin modernizacije, tehnološko premeštanje (Hajdegerov *Ge-stell*) ili deljenje ruskog identiteta. Njegova sekira (na ruskom: „топор”), „spremna za rukovanje”, verovatno je najslavnije prostetičko sredstvo u istoriji ruske književnosti i kulture, presecajući je na pola (doslovno). Raskolnikovljeva modernistička, tehnološka fantazma oslanja se, zapravo, čvrsto na izokrenutu temporalnost uslovljenu „suštinom tehnologije” kako je razume Martin Hajdeger u studiji „Pitanje o tehnici”: „Moderna tehnologija, koja je za hronološki proračun kasnija, jeste, iz perspektive suštine koja drži prevlast unutar nje, istorijski ranija” (Heidegger, 1977, 22). Ono što izvodi Raskolnikova na njegov put jeste ova arhe-teleologija tehnološkog, prethodeći istoriji, ali u kojoj je „suština

⁵ U izvorniku: *the fascism of fashion* — *prim. prev.*

⁶ U izvorniku: *directing the steps* (upravljajući korak) — *prim. prev.*

⁷ F. M. Dostojevski: „Zločin i kazna”, prev. Jovan Maksimović, Beograd: Otvorena knjiga, 2004.

čitave [ruske] istorije određena”. Roman se odvija vraćanjem sebi u frustriranom, auto-destruktivnom nasilju *techne*. (Ovde samo skrećem pažnju na izvesnu rezonancu između Dostojevskog i Hajdegera, ne potvrđujem je. Distanca koju zauzمام u odnosu na ovu hronotopološku shemu modernosti i njene učinke biće očevidna za koji trenutak.)

Šetnja Raskoljnikova ka mestu zločina značajna je sa te tačke gledišta. (On posećuje mesto zločina i pre i posle zločina; oba odlaska u sebi sadrže značajna udvajanja, vraćanja koja nisu vodila nikuda, osobenost ove inhibirane, presavijene, replikovane narativne „progresije”; uoči posete posle zločina on opsesivno zvoni, najavljujući motiv žaljenja i mesijanističkog okupljanje, budući da prvo crkveno zvono, koje se čuje „pre” zločina, kao što ćemo videti, najavljuje žrtveno u tehnologiji.) Dvapat dok ide na mesto „pre” zločina, pejzaž je obeležen jakom povezanošću sa Zapadom i sa petrovskim reformama. Prvo povezivanje sa Zapadom (na nemačkom: *das Abendland* „nemačkog šesirdžije”) ostvareno je suncem na zalasku i „prozorom u Evropu”: „Omanja soba u koju uđe mladić, sa žutim tapetama, ... beše u tom trenutku jasno obasjana *suncem na zalasku*.⁸ 'I tada će sigurno tako isto sunce sijati! ...' — iznenada i najednom sevnu kroz glavu Raskoljnikovu.” Tokom druge šetnje, petrovska fantazma određuje zločin koji će uslediti, dok Raskoljnikov razmišlja kako će ponovo osmisлити ili podići grad: „Prolazeći pored Jusupova parka, on se čak jako pozabavi mišlju o podizanju visokih vodoskoka... Malo-pomalo, pređe u mislima na ubeđenje da, kad bi se letnja bašta proširila na celo Marsovo polje, i kad bi se spojila sa dvorskim Mihailovskim parkom...” Ne samo što se Raskoljnikov latio zadatka očigledno petrovskog (vodoskoci i Marsovo polje *bili su* izgrađeni kao deo reformatorskog projekta Petra Velikog), nego i neposredno povezuje ove asocijacije sa figurom Bronzanog konjanika, Rastreljevom statuom jahača, lociranom nedaleko od Mihailovskog dvorca, koji Raskoljnikov mašta da poveže sa Marsovim poljem, a pored kog prolazi na putu ka mestu gde će počiniti zločin.

Samo vreme se ubrzava, dok ide ka ostvarenju svoje zamisli, kao simptom ovog tehnološkog, modernističkog pre-meštanja (*dis-placement*) ruskog identiteta: „Negde, sat odjednom otkuca jedan udar. 'Šta je to? Tek valjda nije pola osam? Ne može biti, taj sat ide napred!' ” Raskoljnikovljeve reformističke fantazme su, naravno, paradigma modernističke akceleracije istorije, pa samim tim one nisu „njegove”, nego fantazme drugog, ostvarene preko njegovog instrumentalizovanog tela ili na njemu. Kasni i žuri da stigne na vreme da izvrši zločin, kao dvojnik, sam simptom modernističke tehničke reproduktivnosti, samo ponavljanje, kopija, ili *mašina*: „On izvadi sekiru sasvim, zamahnu obema rukama, skoro izvan sebe, pa skoro bez naprežanja, skoro *mehanički*⁹ tresnu babu po glavi ušicama.” Buđeci opasnost povezanu sa tehnologijom („ekstremna opasnost tehnologi-

⁸ Kurziv Dragana Kujundžića.

⁹ Kurziv Dragana Kujundžića.

je”, Hajdeger), pri ovom retroaktivnom odigravanju susreta Rusije sa modernošću, Dostojevski ujedno postavlja raspuklu (abisalnu, auto-referencijalnu, shizoidnu — *raskol*, Raskoljnikov) scenografiju ruskog identiteta, razjedinjenog u samo-osakaćujućem, kako bi Hajdeger rekao, „presudnom konfrontiranju” onoga što je, „s jedne strane, srodno suštini tehnologije [modernizacija, kolonizacija] i, s druge strane, fundamentalno različito od nje [stabilan, sebi jednak nacionalni identitet]” (Heidegger, 1977, 35). Raskoljnikov se javlja kao samo političko *nesvesno* („jedva svesno”) ove konfliktne identifikatorske aparature, njenog prvobitnog znaka („sekira”, rez / usecanje) ili njenog mehaničkog („skoro mehanički”, „kao automat”) ponašanja.

10) „Stradanje”

Suprotna strana modernističkog nasilja jeste krajnja, žrtvena pasivnost kojom Rusi (u romanu Dostojevskog, na primer) reaguju na uvođenje kolonizujućeg zakona (Čadajevljevi Petar, koji se poklanja pred Zapadom, „gospodar” je u Rusiji). Sadomazohistička dopunska ekonomija proizvodi sebe, ekstazu stradanja, erotizaciju rane, možda najbolje ilustrovanu deliričnim, orgijastičkim zadovoljstvom Marmeladova dok ga žena tuče: „’A batina se ne bojim... Znaj, gospodine, da meni takve batine ne samo što ne pričinjavaju bol nego ja u njima još uživam...’. I ona ga najednom, kao pobesnela, zgrabi za kosu i povuče u sobu. Marmeladov sam olakšavaše njeno naprezanje, smireno se vukući na kolenima. ’To je za mene uživanje! To mene ne boli, nego još u-ži-vam, po-što-vani go-spo-di-ne’ — uzvikivao on, vučen i tresen za kosu, i čak jedared lupnuvši čelom o patos.” Alternativan, mesijanistički, post-(pre-?)-istorijski prostor otvara se u ovom prekomernom stradanju, u ovoj erotizovanoj rani, određujući Petrograd kao mesto nove crkve, kao figuru transfiguracije u novi Jerusalim („’To on u Jerusalim ide, braćo... prestolni grad Sankt Peterburg i njegov atar celiva’ ”, prolaznici ismevaju pokajanje Raskoljnikova na raskršću). Marmeladov, čije ime je „Sjemjon”, tj. Simeon/Simon, javlja se kao ova alternativa, petrovska figura, njeno naličje ili dvojnik, (Sjemjon, tj. Simon, svetovno ime Svetog Petra). I on dovlači *dvanaestoricu* ožalošćenih na svoje podušje, Poslednju Večeru.¹¹ Alternativa petrovske, auto-kolonijalne post-isto-

¹¹ Ime Marmeladova dato je samo izokola, gotovo skriveno, kada govori o svojoj ćerci nazivajući je „Sofija Sjemjonovna”. Upotreba ovog patronima otkriva njegovo ime, čija je etimologija veoma značajna, i odnosi se na dva moguća biblijska izvora. U „Jevandelju po Luci” pojavljuje se Simeun koji „neće vidjeti smrti dok ne vidi Hrista Gospodnjega” (2 : 26). I, naravno, za topografiju Petrograda od najveće važnosti je „Simon sin Jonin”, koji je „Petar (kamen), i na ovome kamenu sazidaću crkvu svoju” („Jevandjele po Mateju”, 16:17/18). Oba imena, Simeun i Simon, izvedenice su od hebrejske reči *shama*, slušati (samim tim etimološki ekvivalentni), od čega dobijamo pravo ime *Shimon* (Petrovski, 1980, 198—201). Ova podeljena referenca, kao u strašnoj tajni, u žrtvenom telu Marmeladova, objedinjuje testimonijalno i mesijansko obećanje. Uz to, njegovo podušje postavljeno je kao „Poslednja večera”! *Dvanaest* gostiju sedi za stolom: 1) Katarina Ivanovna, 2) gazdarica, 3) star, gotovo slep čovek, 4)

ričnosti (zapravo, njegov negativ) jeste ova nadoknada, mesijanističko otvaranje (posle smrti Boga), u koje će Rusija biti bačena posle istorije, pošto će sama istorija prestati da postoji.

Ovako se, u stvari, roman završava, sa Raskoljnikom, u Sibiru, koji gleda u ogromnu daljinu ruske pre-istorije, „kao da još nije prošlo vreme Avrama i stada njegovih”. Ali ova pre-istorija prouzrokovala je ubrzanje vremena (alternativu jednom doživljenom kao modernizacija u sceni zločina i u časovniku koji otkucava pola sata posle *sedam*, „sat ide napred”) pri čemu je „sedam godina” („sedam godina, *samo* sedam godina” — naglasio Dostojevski) Raskoljnikovljevog zatočeništva doživljeno kao biblijskih „sedam dana” stvaranja. Sibirski gulag Sonji i Raskoljnikovu izgleda kao mesto sreće, „beskonačne sreće” (ponovljeno nekoliko puta), i može se samo anticipirati, zajedno sa njima, pri nastanku ove logocentrične/*logoro*¹⁰ centrične ekstaze i njenog mesijanističkog ubrzanja, „veliki budući podvig” koji očekuje Raskoljnikova. „Mesto dijalektike pojavio se život”, sva meditacija je okončana, i budućnost je svetla sa „predodređenošću” Raskoljnikova i ekstatičnim hvalospevom koncentracionom logoru. Dva međusobno isključiva „posle” srastaju u pustošeci žrtveni hijazam: ruska mesijanistička žrtvenost susreće se sa krajnjom opasnošću tehnologije, mehaničke obrade ljudskih tela.

Ostalo, što se kaže, *jeste* (ruska) Istorija.^{III}

Sa engleskog prevela Mirjana Stošić

otrcan činovničič, 5) poručnik u penziji, 6) još jedan čovek, 7) poljski gospodin, 8, 9) dva Poljaka, 10) Poljica, 11) Raskoljnikov i 12) Sonja. Žrtvovano telo Marmeladova (13) obezbeđuje i svedočanstvo za dolazak Mesije, i kamen temeljac za novu crkvu (Simon/Petar).

¹⁰ U izvorniku: *lagercentric*. Koren ove reči poklapa se homografski sa imenicom *lag* (rob, osuđenik), i sa glagolom *lag* (oklevati, zaostajati) — *prim. prev.*

^{III} Dmitrij Mereškovski osetio je ovu osobinu Dostojevskog i smatrao ga je ambivalentnim prethodnikom ruske i sovjetske revolucije. Skrećem pažnju na njegov tekst „Prorok ruske revolucije” (1906); ili na razmišljanja Sjemjona Franka na temu ove dopunske veze između ruskog nacionalnog identiteta i petrovske modernizacije u njegovom beskompromisnom eseju „Religiozni i istorijski smisao ruske revolucije” (1924): „Ruska revolucija je krajnji i popularni izraz nihilizma — temeljno i po poreklu rusko stanje duha... i bez obzira na sve razlike, trebalo bi pomenuti Petra Velikog zajedno sa savremenim ruskim boljševizmom” (Frank, 1992, 332); ili na misao Nikolaja Berdajeva u radu „Poreklo i smisao ruskog komunizma” (1937): „Dostojevski je revolucionar... on je socijalista na temeljima hrišćanskog pravoslavlja, socijalista sa Hristom, gradio je teokratsku utopiju” (Berdiaev, 1990, 72). Treba pomenuti i doslovno vraćanje „u život” figure mrtvog Boga u balsamovanom telu Lenjinove mumije (doslovno uparivanje mesijanizma i komunizma), koje otvara srećni vidik na rusko-sovjetsko mesijansko obećanje, njegovu „svetlu budućnost” (Staljinov izraz „светлое будущее”), koje nalaže sva ona „posle”, „posts”, ovog istorijskog otvaranja/zatvaranja. Lenjinova mumija otelovljuje taj život kada je „sva dijalektika okončana”, sasvim doslovno, u većnom životu kao večnoj smrti. Zaključak ove ideološke zamisli može se naći u Solženjicinovoj pripovesti *Jedan dan u životu Ivana Denisoviča* (1962), u kojoj „beskonačna sreća” postignuta činjenicom da je junak dobio „svoje parče hleba na dan” i sibirskom koncentracionom logoru („Solženjcin je hvalio komunističku upravu na jeziku koji komunistička uprava nije najbolje razumela” [он хвалил начальство словами начальству непонятными] Boris Grojs se jednom našalio). I za skorije zaključke i prihvatanje ruskih totalitarnih/kolonijalnih fantazmi i njenih simptoma videti Solženjicinov rad *Kako ponovo izgraditi Rusiju* prvi put objavljen u Sovjetskom Savezu u komunističkom časopisu *Komsomolskaia pravda* (sic) 1990. (ili njego-

LITERATURA

- Bennington, Geoffrey. „Postal politics and the institution of nation.” In *Nation and Narration*. Ed. Homi Bhabha. New York: Routledge, 1990, 121—137.
- Бердяев, Николай. *Истоки и смысл русского коммунизма*. Москва: Наука, 1990.
- Bhabha, Homi. „DisemiNation: time, narrative, and the margins of the modern nation.” In *Nation and Narration*. Ed. Homi Bhabha. New York: Routledge, 1990, 291—322.
- . *The Location of Culture*. New York: Routledge, 1994.
- Billington H. James. *The Icon and the Axe*. New York: Vintage Books, 1996.
- Blanchot, Maurice. *The Writing of the Disaster*. Tr. Ann Smock. Lincoln: University of Nebraska Press, 1986.
- Chaadaev, Peter. *Philosophical Letters & Apology of a Madman*. Tr. Mary-Barbara Zeldin. Knoxville: The University of Tennessee Press, 1969.
- Франк, Семен. Религиозно-исторический смысл русской революции. In: *Русская идея*. Москва: Республика, 1992, 324—340.
- Гройс, Борис. Имена города. In: *Утопия и обмен*. Москва: Знак, 1993, 357—365.

---

vu poslednju knjigu, sa značajnijim naslovom koji izdaje čitavu mesijansku identifikaciju, *Kako spasiti Rusiju*). Tu on doslovno ponovo povlači granice Rusije, iznova smešta krimske Tare i druge nacije, tvrdi da južne, muslimanske zemlje kao Kazahstan pripadaju Rusiji, glumeći Staljina, odvlači Rusiju u „pre-“, i navodi da njene patnje potiču iz činjenice da su Rusi počeli da dižu zgrade na više od dva sprata, kada su prestali da se voze u kočijama sa upregnutim konjima, itd. (predlog koji bi nesumnjivo odgovarao Martinu Hajdegeru, koji je, u gore pomenutom eseju, suprotstavio drage uspomene na „dedu bavarskog šumara” „monstruoznosti modernosti”). Problemi za Rusiju su počeli, dakle, sa samim njenim ulaskom u modernost/istoriju.

Jurij Rojs

POGLED NA FRAZELOGIJO V LIRIKI
SERGEJA ALEKSANDROVIČA JESENINA

V obravnavi ne govorimo o minimalni FE (frazеološka enota), ker vemo, da že pozna bralec osnovne frazeološke pojme. Ne glede na to navedimo šest lastnosti frazema: 1) vzpostavljljivost v že narejeni obliki; 2) stabilnost besedne zveze; 3) neprevedljivost v druge jezike; 4) prenesenost in metaforičnost; 5) povezanost komponent z jedrno besedo in 6) semantična nemotiviranost celotnega izraza.

A. I. Molotkov¹ vidi tri značilnosti FE: 1) leksikalni pomen; 2) komponentno sestavo in 3) gramatične kategorije. Te tri lastnosti poudarjajo skoraj vsi frazeologi, razlika pa je v uporabi terminologije. V. P. Žukov, V. L. Arhangel'skij, A. Menac uporabljajo izraz „frazеološki pomen”. Precejšnje število frazeologov vidi razliko teh navedkov na planu izraza: leksikalni pomen se izraža z leksemom, a frazeološki z zvezo leksemov.² Sam se pridružujem k frazeologom, ki trde, da ima FE tri značilnosti: 1) frazeološki pomen; 2) komponentno sestavo in 3) gramatične kategorije.

K frazeologiji prištevam citate znanih avtorjev, folklorne, primerjalne SBZ (stalna besedna zveza),³ pregovore in reke, frazeološko substitucijo, transformacijo in elipso; PBZ (prosta besedna zveza; nem. die schwache Wortverbindung)⁴ le dodatno pojasnjuje frazem.

1) Pridevnik + samostalnik

Ti frazemi nastopajo ali kot nominativno sredstvo ali kot sredstvo izražanja različne vrste ekspresije, kot npr.: „*рабочие руки*” /1, 3820/,⁵ „*золотеющая осень*” /1, 231/. „*С Красной Армией* Деникин / Спра-

¹ *Фразеологический словарь русского языка* под редакцией А. И. Молоткова, Москва, 1967.

² Копыленко, М. М., З. Д. Попова, *Очерки по общей фразеологии*, Воронеж, 1978.

³ Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana, 1992, str. 305.

⁴ *Handbuch der Phraseologie* von Harold Burger, Annelies Buhofer und Ambros Sialm, Berlin, 1982.

⁵ Сергей Есенин, *Собрание сочинений в трех томах*, Москва, 1977.

вится, я знаю” /11, 68/. Ta frazem ima stilni kvalifikator zast. „Советская власть” /11, 104/. V množinskem številu srečamo dvakrat FE: „По-накаркали черные вороны...” /1, 224/. „Черные паруса воронов” /1, 330/. „Были синие глаза, да теперь поблекли” /182/. „золотые года!” /11, 116/. „И сердце по-старому, бьется, как билось в далекие дни” /11, 56/. „Они там день деньской” /11, 275/. „Мир тебе — деревянный дом!” /1, 181/. „Эта прямая дорога...” /11, 267/. „Открыли пять золотоносных жил” /11, 101, 102/. „...первый класс...” /1, 115/. Dvakrat najdemo v liriki S. A. Jesenina SBZ: „больничная койка” /182, 202/. „Ни луны, ни собачьего лая” /1, 260/. „...соболий мех” /1, 270/. „Темной ночью на лугу!” /11, 255/. Z levitanskimi žarki prikaže pesnik: „И золотеющую осень” /1, 231/. „святые песни и псалмы...” /11, 216/. „Ведь недаром с давних пор...” /1, 224/. „...черные хищные птицы” /11, 32/. „для одних — золотые россыпи...” /11, 106/. „...лунный свет” /1, 270/. „И лунный серп сеть туник прорывал!” /11, 199/.

2) Posamezno smo opazili priredno združena samostalnika

„трын-трава” /1, 273 in 11, 25/ — rog. in šalj.”
 „Шум и гам в этом логове жутком...” /1, 172/.

3) Predlog + samostalnik

„На корню дожди / Озим выбили” /11, 67/. „...терять свою жизнь без оглядки...” /1, 192/. „Руки вытяну — и вот слушаю на ощупь” /1, 182/. „Это не с руки нам!” /1, 182/ — rog. „Нам на руку, чтоб он хлестал всю ночь” /11, 14/, rog. „Дай, Цим, на счастье лапу мне...” /1, 212/.

4) Predlog + pridevnik + samostalnik

„Сергуха! За милую душу!” /11, 55/, rog. Enak kvalifikator imata SBZ: „Не по душе мне соболий мех...” /1, 270/.

5) Zaimek + predlog + samostalnik

„Но весь в тебя в мать /11, 257/. „Не по своей воле...” /11, 155/.

6) Glagol + samostalnik + predlog (ali brez predloga)

Ti frazemi so v liriki S. A. Jesenina najbolj produktivni in skoraj vedno izražajo povedek. „Смыслят ни бельмеса” /1, 398/, vulg. Stilno neo-

značen je frazem: „ведет беседу мать” /1, 384/. „Быть дождю...” /11, 200/. „Считала лисица / Ворон на дереве” /11, 119/, rog. „Свет такой, хоть выколи глаза...” /1, 269/. „И мы пошли под визг метели, / Куда глаза его глядели...” /1, 382/, rog. „голову негде склонить...” /11, 167/, rog. „Грянул гром...” /1, 284/. „Кот ляпой мце / Показывает дулю” /1, 385/, rog. „Там играют русалочки в жмурки” /11, 212/. „Казаки! Вы целовали крест!” /11, 11/. „Соберет всех в кучу...” /1, 399/. „Конечно, не высосал из пальцев” /11, 127/, rog. „И Лермонтов / Был Саше по плечу” /1, 390/, rog. „Пойду на поминки” /11, 355/. „Тихо справили поминки...” /11, 184/. „Затопить бы печку, постелить постель...” /1, 265/. „И я твой / Судьбине одинокой / Привет их теплый шлю издалека” /1, 377/. „На корточках ползали слухи...” /11, 45/, rog. „Вижу сон” /1, 222; 380/. „И стоит береза / В сонной тишине...” /11, 169/. „Пусть хоть ветер на моем погосте / пляшет трепака” /11, 256/. „Хошь верь, хошь не верь ушам” /11, 55/. „Но к вечеру уж кони над лугами / Брыкаются и хлопают ушами” /1, 111/. „Хе пора ли нам, ребята, взяться за ум...” /1, 277/, rog. Хулигана свела с ума” /1, 178; 11, 48/. „Мой мельник с ума, знать, спятил” /11, 46/. Intenzivnost glagolskega dejanja izraza naslednji ponovitveni frazem: „Вы с ума сошли! Вы с ума сошли! Вы с ума сошли.” /11, 32 in 167/ — tu je stilno zaznamovana intonacija. „Давая мыслям ход...” /1, 374 in 11, 351/, rog. „Конечно, взять на цугундер...” /11, 123/, rog. in šalj. „Парень бравый, кучерявый / Ломит шапку набекрень” /11, 205/. „Стой, атаман, довольно / об ветер язык чесать /11, 10/, rog.

7) Frazološka inverzija

„Власть советская” /11, 65/. „Вечером синим, вечером лунным...” /1, 267/. „Чтоб с глазами она васильковыми...” /1, 229/. „В дорогу дальнюю, не к битве, не к покою...” /1, 104/. „Мать честная! И как же схожи!” /1, 209/. Ijud. „Через прясла и овины / Кажет месяц белый рог” /11, 205/ — МЕ: рог луны. „Песня панихидная на моей головушке” /1, 216/. „Научите меня разуму — уму” /11, 252/, rog. „Две луны, рога свои качая...” /11, 238/.

8) Zaimek + glagol

Teh SBZ je neznatno število, kot npr.: „Как ты мыслишь, так и есть” /116, 27/ — МЕ: быть так, zast. „Как хотите, так и называйте” /11, 126/.

9) Prislov + prislov

„Все давным-давно...” /11, 116/. „Поглядим в глаза друг другу” /1, 198/. „Любо ль, не любо ль — знай бери” /1, 333/, rog. К prislo-

vom prištevam tudi členice, kot npr.: „В первый раз я запел про любовь, / В первый раз, отрекаюсь scandalить” /1, 192/. „Я сегодня пью в последний раз... слушаю в последний раз” /1, 253/.

10) Medmetni frazemi

„Хорошего аппетита! Спокойной ночи!” /11, 93/. „Ради бога, научите меня...” /11, 30/, rog. Епакò še na str. 11, 96. „Снова мне, о боже мой!” /1, 305/. „Добрый вечер!” /11, 314, 314/. За каким вы дьяволом...” /11, 109/, vulg. „До свиданья, друг мой, До свиданья” /318, 318, 318, 357; 1, 252, 252, 252, 252/. „Стало тошно до чертиков!” /11, 121/, vulg. С добрым утром! /11, 175, 175/. „Тот, кто хочет за мной — в добрый час!” /11, 32/. „Черт возьми.” /11, 100, 306/. „Черт желтокожий...” /11, 128/. „...черт знает как?” /1, 172, 172/. „Иди к чертям!” /1, 177/. „Я кричу тебе: К Черту старое!” /1, 327; 11, 10, 10/. „Ни один не боится черт” /11, 125/. vulg.

(Samo enkrat je naveden folklorni frazem: „И все пьют за царя, / За — святую Русь” /11, 71/.)

11) Primerjalni frazemi

Ob skrbnem branju Jeseninove lirike sem našel le dve SBZ, in sicer: „Луна как желтый медведь” /11, 5/ in: „...ясно как день” /11, 106/. V celotni liriki sem našel le eno kletvico: Мать твою в эт-твою!” /11, 93/.

12) Pregovori in reki

„Время даже камень крошит...” /1, 379/. „Лучше жить несчастной, да без мужа” /11, 204/. „Мир праху твоему!” /11, 281/. „В этой жизни умирать не ново, / но и жить, конечно, не новей” /11, 318/ — omenjena verza sta že postala rusko narodno blago.

13) Citati

„Исус назарянин / царь иудейский” /11, 263/. „Я буду воспевать всем существом в поэте / Шестую часть земли / названьем кратким „Русь” /11, 333/.

14) Elipsa glagola

„Такие всегда на примете...” /11, 52/ — ME: есть, имеется на примете in „ружья наперевес” /11, 76, 77/ — zdi se, da je glagol *держат* izpuščen zaradi ritma v verzu.

15) Frazeološka substitucija

„Плакать о прошлом *родных берегов*” /11, 251/ — МЕ: родной край ili край родимый. „А народ суровый / в *ропоте и гаме...*” /1, 402/ — МЕ: шум и гам. „И знаю — скучен всем *напев унылый мой...*” /11, 155/ — МЕ: унылая песня. „И на *корточках плакали...*” /1, 28, 5/ — МЕ: сесть на корточки. „Все мы *тесная родня*” /1, 117/ — МЕ: ближняя (блиская) родня. „На устах у бледной Маши / Так *замерли слова*” /11, 182/ — МЕ: дух замирает (замер) у кого, рог. „*Брызнула смехом* она мне в лицо” /11, 215/ — МЕ: брызнуть/брызгать струей.

16) Frazeološka transformacija

„Месяц, словно *желтый ворон...*” /1, 219/ — МЕ: черный ворон. Pridevniška komponenta postane samostalnik v frazemu: „И играет *зайчик солнца* / В рыжеватой бороде” /11, 214/ — МЕ: солнечный зайчик, рог. „*Мое дело молодое*” /360/ — МЕ: наше дело молодое, рог. „*День ушел, убавилась черта...*” /11, 242/ — МЕ: день убавляется (убавится). „*На помин* небесным птахам пища” /11, 213/ — МЕ: на помин (упокой) души. Normirana glagolska predpona *ot-* je nadomeščena s predpono *do-*: „С болью *в душе* вы *свой век доживаете*” /11, 165/ — МЕ: отжить / отживать свой век. Jesenina „Песнь о великом походе” ima transformacijo v dveh verzih: „Смолк наш царь / Алексеич Петр, / *В три ручья* с него / *Льет* холодный *пот*” /11, 63/ — МЕ: плакать в три ручья / лить слезы в три ручья, рог. in folkl. „*Дождик лил* тогда *в три погубели*” /11, 67/ — МЕ: 1. плакать в три ручья, рог. in 2. лить слезы в три ручья.

Ločilni veznik *или* menja poet s členico *ли*. „Не всегда ведь, *рано ли, поздно ли...*” /11, 22/ — МЕ: рано или поздно. „К вашей *своре собачьей* / Пора простыть” /1, 177/ — МЕ: свора борзых (волков, собак и т.п.) — normirana samostalniška komponenta je postala vrstni pridevnik.

Sklep

Ugotovili smo, da je v liriki S. A. Jesenina največ frazemov s strukturo *glagol + samostalnik*, sledi struktura *pridevnik + samostalnik*. Precej SBZ je transformiranih. Dokajšnje je število medmetnih frazemov, sledijo frazeološke substitucije in strukture *samostalnik + samostalnik*, *predlog + samostalnik* ter neznatno število struktur s štirimi, tremi ali dvema frazema. Nekaj je navedenih SBZ, ki nastopajo posamezno.

VIRI

1. *Rusko hrvatski ili srpski frazeološki rječnik* u redakciji Antice Menac, Zagreb, 1979, 1980. (Pri citiranju pišemo kratico ME).
2. М. Леонидова, *Проблемы структурно-семантической типологии болгарских и русских фразеологизмов*, София, 1986.
3. Харлицкий, М. С. 2006, *Лекции по русской фразеологии*. Москва: Институт А. С. Пушкина. Чтение лекций с 8 по 9 ноября.
4. Л. И. Ройзензон, *Лекции по общей и русской фразеологии*, Самарканд, 1973.
5. В. Н. Телия, *Что такое фразеология*, Москва, 1966.

Tanja Samardžić

AUTOMATSKO PREVOĐENJE IZMEĐU SRODNIH JEZIKA — SRPSKI I SLOVENAČKI

Savremene komunikacione tehnologije omogućuju uspostavljanje brzog i lakog kontakta između govornika najrazličitijih jezika, što dovodi do pojačane potrebe za automatskim prevođenjem, kao i za razvojem različitih prevodilačkih pomagala. Time se otvara sve više prostora za istraživanje u oblasti računarske obrade takozvanih manjih jezika, u koje spadaju i srpski i slovenački. Uprkos sve bogatijim resursima i razvijenoj računarskoj tehnologiji, automatsko prevođenje, međutim, predstavlja i dalje težak zadatak. Ovaj rad ispituje mogućnosti pojednostavljenja procedure automatskog prevođenja između srodnih jezika, posebno srpskog i slovenačkog. U kontekstu dosadašnjih, relativno malobrojnih, istraživanja za druge jezike, par srpski-slovenački pokazuje se kao teorijski i praktično interesantan,* posebno za automatsko prevođenje na bazi lingvističkog znanja, zahvaljujući gramatičkoj i leksičkoj sličnosti, koja proističe iz genetske srodnosti ova dva jezika.

Cljučne reči: Jezička sličnost, automatsko prevođenje, manje obrađivani jezici.

Uvod

U poslednje vreme uočljiva je ponovna aktuelizacija istraživanja u oblasti automatskog prevođenja. Ideja da bi kompjuter mogao sam da prevodi tekstove sa jednog jezika na drugi javila se još sa pojavom prvih kompjutera. Suočena sa brojnim neuspesima, istraživačka zajednica je do danas već više puta gotovo potpuno odustajala od ove ideje (cf. *Arnold et al.*), ali joj se, pod stalnim pritiskom kako komercijalnog tako i naučnog interesa, gotovo periodično vraćala, uvek sa novim elanom i novim iskustvom.

Današnja obnova interesovanja za automatsko prevođenje može se videti kao rezultat dvaju uočljivih opštih tendencija. S jedne strane, razvoj informacione tehnologije, interneta pre svega, učinio je da danas više nego ikad ljudi dolaze u kontakt sa tekstovima na stranim jezicima (cf. *Wehrli a*), što značajno pojačava potražnju za eventualnim softverom koji bi te tekstove prevodio. S druge strane, memorijski i procesorski kapaciteti raču-

---

* Finansijsku podršku za ovaj rad pružili su Ministarstvo nauke Republike Srbije, kroz projekat Srpska književnost i jezik u južnoslovenskom kontekstu (148022) i Komisija Švajcarske Konfederacije za stipendiranje stranih studenata.

nara, takođe, veći su nego ikad, što prirodno vodi do ponovnog preispitivanja mogućnosti automatskog prevođenja.

Ističemo ovde još jedan faktor koji bi značajno mogao uticati na eventualni napredak u oblasti automatskog prevođenja. Veliki broj projekata u oblasti računarske obrade jezika rezultirao je akumulacijom resursa koji sada mogu da se koriste za istraživanje, eksperimentisanje, proveru lingvističkih hipoteza i, što je posebno bitno, evaluaciju rezultata. Takvi resursi su, na primer, *korpusi* (velike elektronski pretražive kolekcije tekstova na jednom ili na više jezika), zatim, posebno bitni, *paralelizovani korpusi* (prevodi sa obeleženom korespondencijom između rečenica), zatim *elektronski rečnici*, *tezaursi* i *ontologije*.

Zadatak automatskog prevođenja

Najveću prepreku za automatsko prevođenje predstavlja činjenica da nije moguće prevoditi rečenice sa jednog jezika na drugi „reč za reč”, tj. tako što bi se svaka reč iz rečenice polaznog jezika redom zamenila odgovarajućom rečju ciljnog jezika. Nepoklapanja između jezika mogu da budu različita, čak i kada se radi o sličnim ili srodnim jezicima. Primeri (1–3) ilustruju neke od najčešćih nepoklapanja između srpskog i engleskog.

(1) Kad si stigla?
 | / |
 When did you arrive?

(2) Mi se poznajemo   deset godina
 | /   \ |
 We have known each other   for ten yaers.

(3) Film je rastužio publiku.
 /   \   /   \   /
 The film made the public sad.

Par (1) ilustruje najlakši slučaj, kada jednoj reči u jednom jeziku sistematski odgovaraju dve reči u drugom jeziku. Dalje, par (2) ilustruje znatno komplikovaniji slučaj: osim što se razlikuje broj reči u odgovarajućim sekvencama (*se* : *each other*; *poznajemo* : *have known*), njihov red je ukršten. Osim toga, za jednu englesku reč (*for*) ne postoji ekvivalent u srpskoj rečenici. Na kraju, par (3) ilustruje slučaj preklapanje konstituenata, gde je deo engleske sekvence koja odgovara srpskom glagolu, pridev *sad*, pozicioniran tek posle objekta.

Osim upravo opisanih nepoklapanja, koja nastaju usled različitih morfoloških i sintaksičkih pravila dva jezika, značajnu prepreku za automatsko prevođenje predstavljaju i leksička nepoklapanja. Reči su retko kada jednoznačne, najčešće imaju nekoliko značenja, kojima odgovaraju različiti prevodi. Na primer, reč *paper* na engleskom može da se prevede rečju *papir* na srpskom kada označava list papira ili zvanični dokument, ali kada označava naučni referat, srpski prevod će biti *članak*.

Savremeni računari omogućuju skladištenje i brzo pretraživanje ogromnog broja reči i njihovih potencijalnih prevoda na druge jezike. Za uspešno automatsko prevođenje, međutim, neophodno je da računar bude u stanju da od svih postojećih opcija, koje su često mnogobrojne, sam odabere odgovarajući prevod za datu reč u datom kontekstu. Postavlja se pitanje: na osnovu čega računar može da se odluči za pravu opciju?

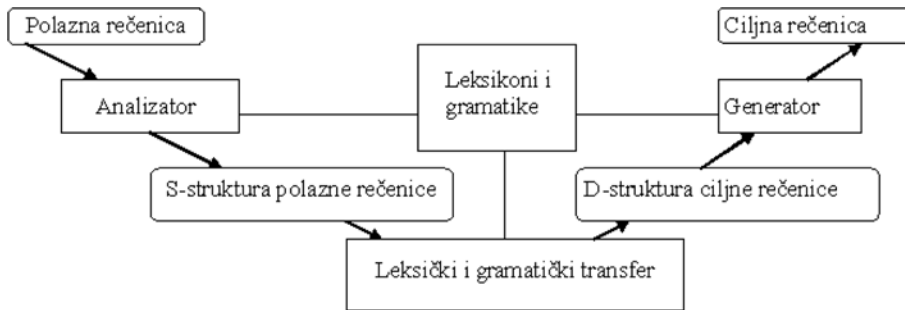
Dva pristupa automatskom prevođenju

Sistemi za automatsko prevođenje mogu da budu zasnovani na dva tipa podataka. *Sistemi na bazi pravila* koriste znanje o jezičkoj strukturi polaznog i ciljnog jezika, nastojeći da uspostave korespondenciju tipa jedan-prema-jedan između dva jezika na nivou apstraktnih rečeničnih konstituenata. S druge strane, *probabilistički sistemi* koriste statističke podatke o distribuciji reči u dva jezika, bez lingvističke analize rečenice. Sledeća dva pododeljka ukratko opisuju ova dva pristupa.

a) Sistemi na bazi pravila

Automatsko prevođenje na bazi lingvističkog znanja odvija se u tri glavne faze: 1) analiza polaznog teksta, 2) transfer i 3) sinteza ciljnog teksta. U fazi analize pojavni oblici u polaznom tekstu svode se na apstraktnije jedinice na osnovu kojih se vrši transfer između jezika. Morfološkom analizom sva pojavljivanja neke reči povezuju se sa njenom lemom (lematizacija). Lemama se, dalje, u leksičkoj analizi pridružuje određena semantička reprezentacija. U sintaksičkoj analizi, rečenice se svode na apstraktne sintaksičke formule na osnovu kojih su formirane. U fazi transfera uspostavlja se korespondencija između dva jezika na apstraktnom nivou. Ustanovljuje se koja sintaksička formula, odnosno koja leksema, u polaznom jeziku odgovara kojoj u ciljnom jeziku. Nakon izvršenog transfera prelazi se na generisanje rečenica u ciljnom jeziku, na osnovu sintaksičkih i morfoloških pravila ciljnog jezika. Slika 1 predstavlja šematizovan prikaz jednog takvog sistema (novija verzija ovog sistema detaljnije je predstavljena u *L'haire et al.*).

Svaki od opisanih koraka može da ima više različitih faza, od kojih svaka zahteva izuzetno komplikovane programe za čije je izvršenje potreb-

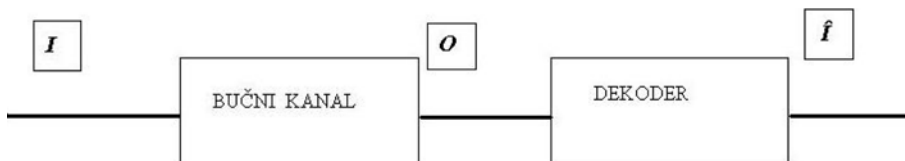

Slika 1: Arhitektura sistema ITS-2; S-struktura predstavlja manje apstraktan nivo, D-struktura je viši nivo apstrakcije.

no mnogo vremena. Ukoliko bi bilo moguće izostaviti bilo koji od koraka, to bi predstavljalo znatnu uštedu i učinilo prevođenje realnijim. Na primer, ako bi se ispostavilo da su rečenice dva jezika uvek formirane na osnovu istih sintaksičkih formula, ne bi bilo potrebe da se analizira sintaksa rečenica polaznog jezika, da bi se zatim generisale iste strukture u ciljnom jeziku. U tom slučaju mogla bi potpuno da se izostavi faza sintaksičke analize, čime bi informacije o sintaksičkoj korespondenciji mogle da budu izostavljene iz transfera, koji bi se onda praktično obavljao na nivou reč za reč.

b) Probabilistički sistemi

Probabilistički pristup automatskom prevođenju podrazumeva primenu tehnika dekodiranja šifrovanih poruka na prevođenje. U tom okviru, polazna rečenica ima ulogu šifrovane poruke. Uzima se, dakle, da je originalna poruka prošla kroz „bučni kanal” u kom je u izvesnoj meri deformisana. U zadatku prevođenja ciljna rečenica ima ulogu originalne poruke koja treba da se rekonstruiše tehnikama dešifrovanja. Šematski prikaz formulacije zadatka zasnovane na konceptu „bučnog kanala” dat je u Slici 2.

Slika 2: Prevođenje kao dešifrovanje, I = ciljna rečenica, O = polazna rečenica, $\hat{I}$ = pokušaj rekonstrukcije I na osnovu O. (Navedeno prema (Manning, Schutze))

U zadatku rekonstrukcije ne koristi se nikakvo znanje o jezičkoj strukturi. Posmatra se samo statistička distribucija reči. U određivanju verovatnoće da jednoj reči u polaznoj rečenici odgovara izvesna reč u ciljnoj rečenici posmatraju se dve vrednosti: *jezički model* i *prevodni model*. Jezički model je distribucija reči u ciljnom jeziku, tj. izvesno znanje o tome ko-

liko je verovatno da se izvesna reč uopšte pojavi u ciljnoj rečenici. Ova vrednost se izračunava kao relativna frekvencija reči u tekstovima na ciljnom jeziku. Prevodni model predstavlja izvesno znanje o tome na koji način je reč mogla biti deformisana u bučnom kanalu. Ova vrednost se formuliše kao uslovna verovatnoća. Uzima se da svaka reč može da bude deformacija nekoliko različitih reči. U tom slučaju potrebno je izračunati koja je verovatnoća da data reč potiče od svake od mogućih opcija, tj. *prevodne tablice* za svaku reč.

Dok je do prve vrednosti relativno lako doći (potrebno je imati samo mašinski čitljive tekstove na određenom jeziku), izračunavanje druge vrednosti veći je izazov, jer se zasniva na već postojećim prevodima, tj. već uočenim korespondencijama između reči. Iako postoje brojni dvojezični mašinski čitljivi rečnici koji sadrže liste prevodnih opcija za svaku reč, u njima se ne može naći podatak o tome koja od opcija je više verovatna, ključan za probabilističko prevođenje. Prevodne tablice se zato najčešće dobijaju iz *paralelizovanih korpusa* (v. *Uvod*) pomoću programa za automatsko poravnanje reči.

Upravo zadatak izrade prevodnih tablica mogao bi da bude lakši za jezike koji su slični nego što je za udaljene jezike. Mogućnost da se uspostavi korespondencija između određenih reči na osnovu njihove sličnosti (grafemske, odnosno fonemske) ukida potrebu za čitavim nizom drugih operacija i proračuna neophodnih za uspostavljanje korespondencije između reči dva potpuno različita jezika. Takođe, kako za brojne jezike i ne postoje dvojezični mašinski čitljivi rečnici, postoji veliki interes da se uočene sličnosti iskoriste za automatsko indukovanje rečnika na osnovu paralelnih korpusa.

Srodni jezici i pojednostavljenje procedura automatskog prevođenja

Interes za automatsko prevođenje najjači je, naravno, za jezike sa najvećim brojem govornika, gde je potencijalno tržište za eventualne softverske proizvode ogromno. Tipičan takav par je, na primer, engleski i kineski. Ne samo da ovi jezici imaju ogroman broj govornika, već je i privredna razmena između zemalja na ovim govornim područjima ogromna. To su presudni faktori koji utiču na to da je veliki broj istraživačkih projekata usmeren upravo na ove jezike. Prevođenje između srodnih jezika, međutim, čak i ako se radi o takozvanim malim jezicima, kao što su i srpski i slovenački, može takođe da bude od značajnog interesa. Moguće je izdvojiti najmanje tri značajna faktora zbog kojih vredi istraživati mogućnosti prevođenja između srodnih jezika.

Prvo, suprotno onome što se moglo očekivati na osnovu tendencija u prvoj polovini devedesetih godina, neposredno nakon što je internet ušao u širu upotrebu, sve više se pokazuje da informatička globalizacija ne povlači i jezičku unifikaciju. Naprotiv, međunarodna komunikacija je sve oči-

glednije multilingvističkog karaktera (cf. *Wehrli b*). Kao ilustraciju, navodimo sledeću opservaciju u vezi sa korišćenjem interneta:

„As more people in a language community come online, content and service providers have a strong interest in accommodating them in their own language. Yahoo! has put up localized versions in French, Spanish, German, Danish, Norwegian, Swedish, Italian, Chinese, Korean, and Japanese, and in all of these markets it is facing competition from other portals, both American and local.” (*Nunberg*)*

Imajući navedeno u vidu, jasno je da će svoje mesto imati prevođenje sa bilo kog na bilo koji jezik, što posebno važi za geografski bliska govorna područja, čiji su stanovnici prirodno međusobno upućeni jedni na druge, kao što je slučaj sa srpskim i slovenačkim.

Drugo, prevođenje između genetski ili teritorijalno bliskih jezika moglo bi da bude značajno lakši zadatak od prevođenja između udaljenih jezika, kao što su, recimo, engleski i kineski. Jedna od velikih prepreka za automatsko prevođenje jeste obim podataka koji treba da se obrade u procesu automatske analize polaznog i sinteze ciljnog teksta. Umesto znanja, „osećaja za jezik” i kompleksnog rezonovanja koji su na raspolaganju prevodiocima, kompjuter pri izboru odgovarajuće reči ili izraza može da se osloni samo na svoje proste logičke operacije i ogromne baze podataka gde su smeštene sve leksičke i gramatičke informacije o datom jeziku (v. prethodni odeljak), kao i moguće prevodne korespondencije između leksičkih jedinica dva jezika.

U pokušaju da se pojednostavi zadatak prevođenja, obično se pribegava ograničavanju na određeni jezički domen ili žanr, kao što su, na primer, prevodi tehničke dokumentacije, receptata za kuvanje, meteoroloških prognoza, naučnih tekstova i slično. Na taj način se smanjuje variranje jezičkih konstrukcija, a time i broj mogućih prevoda za jednu reč. Drugi način pojednostavljenja je smanjenje obima automatizacije prevođenja — interaktivni poluautomatski sistemi, gde kompjuter prevodi ono što je lakše, regularno, predvidljivo i jednoznačno, dok se odluke kod težih zadataka, kao što su višeznačne reči, metaforička značenja i idiomi, ostavljaju prevodiocu. Prevođenje između bliskih jezika može se posmatrati kao još jedan način pojednostavljenja. Što sličniji leksički inventar, sintaksička i morfološka pravila između dva jezika, to je manji broj bazičnih transformacija koje treba izvršiti pri prevođenju. Ovo je mogućnost koja je znatno manje istraživana nego prethodne dve.

I treće, ukoliko bi se pokazalo da je prevođenje između bliskih jezika lakše, efikasnije i brže, to bi moglo da posluži kao osnova za drugačiji okvir za automatsko prevođenje. Jedan takav okvir predlaže se u (*Hajič et*

---

* Prevod: Kako se sve više ljudi u jednoj lokalnoj zajednici uključuje u mrežu, tako lokalni servisi imaju sve više interesa da svoje usluge pružaju na domaćem jeziku. Yahoo! je postavio lokalizovane verzije za francuski, španski, nemački, danski, norveški, švedski, italijanski, kineski, korejski i japanski, morajući pritom na svim ovim tržištima da se nosi i sa konkurencijom drugih portala, što domaćih, što američkih.

al.), prema kome bi jedan jezik mogao da služi kao centralni za jednu grupu jezika. U najkraćem, tekstovi bi se sa daljih jezika prevodili prvo na taj jedan centralni, a zatim sa njega na ostale jezike iz grupe. Takođe, ukoliko bi se distanca između određenih jezika preciznije kvantifikovala (u smislu neke od univerzalnih mera distance), bilo bi moguće odrediti koliko je koraka potrebno za premošćavanje distance između bilo koja dva jezika, što bi moglo da dovede do preformulisanja ciljeva automatskog prevođenja.

Dosadašnja istraživanja

Uprkos očiglednom interesu za automatsko prevođenje između srodnih jezika, istraživanja u ovoj oblasti nisu brojna. U ovom odeljku rezimiramo nekoliko do sada sprovedenih eksperimenata u vezi sa oba pristupa.

Sredinom osamdesetih godina dvadesetog veka Karlov univerzitet u Pragu pokrenuo je projekat RUSLAN, koji je trebalo da ispita hipoteze o mogućim olakšicama pri prevođenju sa češkog na ruski jezik (*Hajič et al.*). Projekat je ugašen nakon pet godina zbog nedostatka sredstava. Prvobitna ideja bila je da se pokuša prevođenje reč za reč, tj. gotovo bez transfera. Ispostavilo se, međutim, da to ne donosi dobre rezultate. Činjenica, na primer, da češki glagol „být” ima tri prevodna ekvivalenta u ruskom morala je da se uključi u transfer. Izbor odgovarajuće varijante toliko dalje komplikuje postupak da se gubi efekat bliskosti jezika. U kasnijim fazama, sve više informacija se dodavalo u transfer. Generalni zaključak koji bi se mogao izvući iz ovog iskustva je da prevođenje sa češkog na ruski nije mnogo drugačije od prevođenja sa češkog na engleski, na primer.

Deset godina kasnije sistem ČESÍLKO (*Hajič et al.*) oživljava ideju o prevođenju između bliskih jezika, ovaj put još bližih — češkog i slovačkog. Sistem, takođe, podrazumeva prevođenje reč za reč, na osnovu pretpostavke da su sintaksičke strukture vrlo slične. Kao najveći problem pokazala se padeška homonimija (činjenica da različiti padeži imaju isti oblik, na primer oblik „kompjuter” u srpskom može da bude genitiv jednine ali i genitiv množine). Nakon rešenja ovog problema (probabilističkim obeležavačem), performanse ovog sistema su bile izuzetno dobre, znatno bolje od prethodno opisanog sistema. Bolji rezultati, međutim, nisu nužno posledica boljeg metoda. Činjenica da su češki i slovački bliži nego češki i ruski mogla bi biti presudna za razliku u uspešnosti sistema.

Mogućnost automatske izrade niza dvojezičnih rečnika za engleski, sa jedne strane i romanskih i slovenskih jezika sa druge na osnovu postojećeg rečnika između engleskog i jednog predstavnika jedne jezičke porodice ispituju Mann i Yarowsky (*Mann, Yarowsky*). Istraživanje pokazuje veliki potencijal pojednostavljene i uspešne transformacije jednog dvojezičnog rečnika u niz rečnika za jezike iz iste porodice. Mogućnost automatske indukcije dvojezičnog rečnika nemačkog i švajcarske varijante nemačkog na osnovu elektronskih korpusa i standardnih i prilagođenih mera sličnosti iz-

među leksema ispituje Scherrer (*Scherrer*). Ovo istraživanje pokazuje da prilagođavanje mera sličnosti određenom jezičkom paru donosi još bolje rezultate.

Prednosti uključivanja navedenih rezultata u kompletan sistem prevođenja tek treba da budu ispitane. Takođe, kako pokazuju navedeni radovi, ispitivanje prilagođavanja mera sličnosti za konkretan jezički par predstavlja i dalje interesantno područje istraživanja.

Sličnost između slovenačkog i srpskog

U kontekstu opisanih istraživanja, jezički par srpski-slovenački nameće se kao interesantan za buduće eksperimente. Ovi jezici su međusobno udaljeniji nego češki i slovački. Govornici srpskog ne mogu da razumeju slovenački bez učenja i obrnuto, dok se govornici češkog i slovačkog međusobno, ipak, razumeju, sudeći prema izjavama izvornih govornika. S druge strane, srpski i slovenački su genetski bliži nego češki i ruski, zbog čega bi se moglo očekivati da leksička korespondencija bude više tipa jedan prema jedan nego što je to slučaj sa ruskim i češkim.

Rečenice (4—9), preuzete iz jednog slovenačkog udžbenika (*Števančec*) i njegovog prevoda na srpski, poslužiće kao ilustracija strukturnih poklapanja između ova dva jezika, s jedne strane, koja bi mogla omogućiti pojednostavljenje procedure kao i strukturnih nepoklapanja, s druge strane, koja bi predstavljala izazov za eventualni sistem za automatsko prevođenje.

- (4) a. *Kot direktor zasebnega podjetja ste se odločili za reklamiranje vašega izdelka na državni televizijski postaji.*
 b. *Kao direktor privatnog preduzeća odlučili ste se za reklamiranje vašeg proizvoda na državnoj televizijskoj stanici.*
- (5) a. *Prepričal vas je prijatelj iz kreativne agencije, ki vam je relativno poceni izdelala reklamni film (spot).*
 b. *Na to vas je nagovorio prijatelj iz kreativne agencije, koji vam je relativno jeftino napravio reklamni film (spot).*
- (6) a. *Tik pred začetkom reklamne kampanje pa ugotovljate, da bi zaradi visoke cene sekunde oglaševalskega časa zabredli v velike finančne težave.*
 b. *Neposredno pre početka reklamne kampanje ustanovljavate da bi-ste zbog visoke cene sekunde oglasnog vremena zapali u velike finansijske probleme.*
- (7) a. *Naknadno se odločite za oglašavanje na lokalni televiziji.*
 b. *Naknadno se odlučite za oglašavanje na lokalnoj televiziji.*

- (8) a. *Jasno vam je, da za reklamo v lokalnem mediju ne potrebujete tv spot, ampak bi dosegli skoraj podoben učinek s cenejšim telopom (tv oglas).*
 b. *Jasno vam je da vam za reklamu u lokalnom mediju ne treba tv spot, već biste sličan efekat postigli i jeftinijim telopom (tv oglas).*
- (9) a. *Na koncu ugotovite, da ste naredili napako, ker niste vnaprej upštevali vseh elementov komunikacijske strategije.*
 b. *Na kraju utvrđujete da ste napravili grešku, jer niste unapred uzeli u obzir sve elemente komunikacijske strategije.**

Kao što se može videti u svim datim primerima, korespondencija na nivou morfologije je gotovo tipa „jedan prema jedan”. Slovenačkim morfološkim kategorijama kao što su glagolsko vreme, padež imenica, kao i rod i padež prideva odgovaraju, uglavnom, iste takve kategorije, sa istim članovima u srpskom. Kada je reč o drugim jezicima, kao što smo već mogli videti na primeru para srpski-engleski, već i sama morfologija predstavlja značajan izvor nepoklapanja, jer različite morfološke kategorije rezultiraju različitim brojem i redosledom reči u rečenicama dva jezika. Kod para slovenački-srpski, eventualne morfološke transformacije bile bi minimalne i odvijale bi se unutar granica jedne reči. Čak i razlike u vezi sa kategorijom roda (slovenačka dvojina, koja ne postoji u srpskom /*Đukanović, Marković*/), mogle bi biti premošćene na ovaj način.

Problem u uspostavljanju morfološke korespondencije mogao bi da se javi, kao i kod para češki-slovački, u slučajevima formalne višeznačnosti, kao što je, na primer, oblik potencijala u primerima (6a) i (6b). Slovenački oblik *bi zabredili* može da označi bilo koje lice množine. Kako srpski oblik potencijala razlikuje lica, bilo bi neophodno razrešiti višeznačnost pre morfološke transformacije. Takođe, različito pozicioniranje klitika kod istih glagolskih oblika, kao što je to slučaj sa podvučenim oblicima u primerima (1a) i (1b), zahtevalo bi posebno rešenje.

Kada je reč o sintaksičkoj strukturi, slovenački i srpski su u toj meri slični da bi sintaksička analiza mogla da bude potpuno izostavljena. Raspored rečeničnih i sintagmatskih konstituenata je isti. Takođe, obrasci supkategorizacije glagola, imenica i prideva, koji predstavljaju značajan izvor linearne nepodudarnosti među indoevropskim jezicima, gotovo su paralelni. Moguće je, doduše, uočiti izvesna nepoklapanja koja bi zahtevala posebnu obradu. Takvi slučajevi su direktni objekat u genitivu uz negirane glagole u slovenačkom (primer 8a), koji bi trebalo transformisati u akuzativne oblike u srpskom i obrnuto, kao i nepodudarni supkategorizacioni obrasci glagola *potrebovati* u slovenačkom (primer 8a) i *trebati* u srpskom (primer

---

* Prevodi na srpski su za potrebe ove ilustracije izmenjeni u odnosu na originalne u toliko što su eliminisane razlike koje nisu uslovljene gramatičkim ili stilističkim pravilima jednog od jezika. Na primer, umesto *se odlučite* u primeru (7b) u originalnom prevodu stoji *ste se odlučili*.

8b). Može se očekivati, međutim, da bi ove nepodudarnosti bile vrlo ograničenog obima.

Problem za direktni sintaksički transfer predstavljale bi nepodudarnosti koje se tiču informativne strukture rečenica. U navedenim primerima možemo da uočimo već dva ovakva slučaja. Tematski deo rečenice u slovenačkoj rečenici (5a) izostavljen je, dok je u srpskoj rečenici (5b) ekspliciran. U primerima (8a) i (8b) vidimo nepodudarnu informativnu strukturu koordiniranih rečenica. Dok je u srpskom objekat tematizovan, u slovenačkom red reči ostaje nepromenjen. Ovakve transformacije predstavljaju potencijalnu prepreku za pojednostavljeno automatsko prevođenje, tako da bi bilo korisno ispitati njihov eventualni obim.

U navedenim primerima možemo da uočimo i različitu upotrebu diskursnih markera kao što su *pa* u primeru (6a) i *i* u primeru (8b). Ovakvi elementi bi, takođe, morali biti posebno obrađeni.

Podudarnost na nivou leksike omogućila bi značajne uštede pri automatskom prevođenju. Ukoliko bi se ispostavilo da je za većinu leksema u slovenačkom i srpskom moguće uspostaviti korespondenciju tipa „jedan prema jedan”, to jest da se jedna slovenačka reč u svim kontekstima može prevesti istom srpskom rečju i obrnuto, to bi značilo da bi mogla da se izostavi jedna od najkomplikovanijih procedura — izbor odgovarajuće lekseme.

Naše nedavno istraživanje (Đukanović, Samardžić) zaista i pokazuje primetnu korelaciju između semantičkih i formalnih svojstava oko tri stotine glagolskih leksema u srpskom i slovenačkom. Ne samo da su glagoli morfološki slični, već ispoljavaju i iste derivacione obrasce, koji su, inače, neregularni i nepredvidljivi u jednom jeziku. Tabela 1 sadrži nekoliko primera analiziranih glagola. Na primer, ako je glagol u srpskom nesvršen, biće i u slovenačkom. Takođe, ako neki glagol u srpskom pripada grupi glagola koji, na primer, mogu da imaju samo jedan vid, odgovarajući glagol u slovenačkom pripadaće istoj grupi. Ako glagol u srpskom sadrži reč „se”, sadržaćće je u najvećem broju slučajeva i slovenački.

Tabela 1: Primeri glagolskih leksema u srpskom i slovenačkom.

1. Glagoli koji uvek imaju isti vid						
Srpski	<i>izgledati</i>	<i>ležati</i>	<i>skijati se</i>	<i>takmičiti se</i>		
Slovenački	<i>izgledati</i>	<i>ležati</i>	<i>smučati se</i>	<i>tekmovati se</i>		
2. Dvovidski glagoli						
Srpski	<i>čuti</i>	<i>doručkovati</i>	<i>parkirati</i>	<i>videti</i>		
Slovenački	<i>slišati</i>	<i>zajtrkovati</i>	<i>parkirati</i>	<i>videti</i>		
3. Vidski parovi						
	Svršeni	Nesvršeni	Svršeni	Nesvršeni	Svršeni	Nesvršeni
Srpski	<i>poslati</i>	<i>slati</i>	<i>potruditi se</i>	<i>truditi se</i>	<i>objasniti</i>	<i>objašnjavati</i>
Slovenački	<i>poslati</i>	<i>pošiljati</i>	<i>potruditi se</i>	<i>truditi se</i>	<i>pojasniti</i>	<i>pojasnevati</i>

4. Derivacione sekvence						
	Svršeni	Nesvršeni	Svršeni	Nesvršeni	Svršeni	Nesvršeni
Srpski	<i>gledati</i>	<i>ugledati</i>	<i>doneti</i>	<i>nositi</i>	<i>dati</i>	<i>davati</i>
	<i>pogledati</i>	<i>pogledati</i>	<i>izneti</i>	<i>donositi</i>	<i>predati</i>	<i>predavati</i>
	<i>pregledati</i>	<i>pregledati</i>	<i>preneti</i>	<i>iznositi</i>	<i>prodati</i>	<i>prodavati</i>
	<i>razgledati</i>	<i>razgledati</i>	<i>uneti</i>	<i>prenositi</i>	<i>izdati</i>	<i>izdavati</i>
			<i>odneti</i>	<i>unositi</i>		
			<i>poneti</i>	<i>odnositi</i>		
				<i>ponositi se</i>		
Slovenački	<i>gledati</i>	<i>zagledati</i>	<i>prinesti</i>	<i>nositi</i>	<i>dati</i>	<i>dajati</i>
	<i>pogledati</i>	<i>pogledati</i>	<i>iznesti</i>	<i>prinašati</i>	<i>predati</i>	<i>predavati</i>
	<i>pregledati</i>	<i>pregledati</i>	<i>prenesti</i>	<i>iznašati</i>	<i>prodati</i>	<i>prodavati</i>
	<i>razgledati</i>	<i>razgledati</i>	<i>vnesti</i>	<i>prenašati</i>	<i>izdati</i>	<i>izdajati</i>
			<i>odnesti</i>	<i>vnašati</i>		
				<i>odnašati</i>		
			<i>ponašati se</i>			

Uočene sličnosti bi mogle da budu indikator značajnog leksičkog preklapanja između jezika, što bi, na osnovu iskustava sa češkim i njemu bliskim jezicima moglo da bude relevantno za pojednostavljeno automatsko prevođenje. Takođe, kao što pokazuju istraživanja sprovedena za druge jezike, morfološka sličnost leksema srpskog i slovenačkog može značajno da olakša automatsku indukciju prevodnih tablica, a time i probabilističko automatsko prevođenje između ova dva jezika. Neophodan korak u ovom smeru bilo bi prilagođavanje mera sličnosti ovom jezičkom paru.

Leksičke nepodudarnosti bi se najpre mogle očekivati u vezi sa kolokacijama i frazama, koje i inače predstavljaju veliki problem za automatsko prevođenje (*Nerima et al.*). Primeri (9a) i (9b) sadrže dva takva slučaja. U prvom slučaju slovenačka kolokacija *narediti napako* odgovara srpskoj kolokaciji *napraviti grešku*, dok u drugom slučaju slovenački glagol *upoštovati* odgovara srpskoj kolokaciji *uzeti u obzir*.

Navedeni primeri ukazuju na to da bi automatsko prevođenje između slovenačkog i srpskog moglo da bude olakšano zahvaljujući postojećim gramatičkim i leksičkim paralelizmima. S druge strane, uočljive divergencije, posebno na nivou strukture diskursa i konvencionalizovane leksike učinile bi ovaj zadatak izazovnim. U kontekstu dosadašnjih istraživanja u vezi sa automatskim prevođenjem između sličnih jezika, mogli bismo očekivati, dakle, da zadatak prevođenja između srpskog i slovenačkog bude teži od prevođenja između češkog i slovačkog, ali i dalje lakši nego prevođenje između češkog i ruskog.

Zaključak

Prevođenje između dva slična ili srodna jezika može se videti kao jedan vid pojednostavljenja zadatka automatskog prevođenja, koji je i dalje veliki istraživački izazov, uprkos moćnim računarskim sistemima koji nam danas stoje na raspolaganju. Morfološka, sintaksička i, posebno, leksička

poklapanja između srpskog i slovenačkog čine ovaj jezički par interesantnim za ispitivanje uticaja koje sličnost između jezika može imati na rezultate automatskog prevođenja, kako za sisteme na bazi pravila, tako i za probablističke sisteme. Zadatak automatskog prevođenja između srpskog i slovenačkog mogao bi da bude teži od prevođenja između češkog i slovačkog, čija je međusobna sličnost već uspešno eksploatisana. S druge strane, mogao bi da bude lakši od prevođenja između češkog i ruskog, čija se genetska srodnost nije pokazala korisnom za olakšavanje automatskog prevođenja.

IZVOR

Števančec — D. Števančec, *Poslovno komuniciranje — Študijsko gradivo k predmetu Poslovno komuniciranje*, DOBA EPIS, Maribor 2006. (prevod na srpski: J. Rašić i J. Budimirović)

LITERATURA

- Arnold et al. — D. Arnold, L. Balkan, R. Lee Humphreys, S. Meijer, L. Sadler, *Machine Translation: An Introductory Guide*, NCC Blackwell, Oxford 1994.
- Đukanović, Marković — M. Đukanović, Ž. Marković, *Osnovi gramatike slovenačkog jezika (drugo izdanje)*, Lexicom, Beograd 2005.
- Đukanović, Samardžić — M. Đukanović, T. Samardžić, *Teaching Verbal Aspect at Early Stages of SLA (Serbian and Slovenian)*. *Primenjena lingvistika*, 9, Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Beograd — Novi Sad 2008, 151—161.
- Hajić et al. — J. Hajić, J. Hric, V. Kuboň, *Machine Translation of Very Close Languages*. In: *Proceedings of the 6th Applied Natural Language Processing Conference*, Seattle — Washington, USA 2000, 7—12.
- L'haire et al. — S. L'haire, J. Mengon, C. http://www.latl.unige.ch/personal/chr_f.html; Laenzlinger, *Outils génériques et transfert hybride pour la traduction automatique sur Internet*. In: *Actes de la Conférence sur le Traitement Automatique des Langues Naturelles* 2000. Lausanne 2000. (http://www.atala.org/doc/actes_taln/AC_0113.pdf)
- Mann, Yarowsky — G. Mann, D. Yarowsky, *Multipath translation lexicon induction via bridge languages*. In *Proceedings of North American Chapter of the Association for Computational Linguistics* 2001. Pittsburgh, PA, USA 2001.
- Manning, Schutze — C. Manning, H. Schutze, *Foundations of Statistical Natural Language Processing*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1999.
- Nerima et al. — L. Nerima, V. Seretan, E. Wehrli, *Le problème des collocations en TAL*, *Nouveaux cahiers de linguistique française*, 27, 2006, 95—115.
- Nunberg — G. Nunberg, *Will the Internet Always Speak English?*, *The American Prospect*, 11/10, 2002.
- Scherrer — Y. Scherrer, *Adaptive String Distance Measures for Bilingual Dialect Lexicon Induction*. In: *Proceedings of Student Research Workshop ACL 2007*, Prague, Czech Republic 2007, 55—61.
- Wehrli a — E. Wehrli, *Traduction, traduction de mots, traduction de phrases*. In: *Actes du XIe Conférence sur le Traitement Automatique des Langues Naturelles*, ur. B. Bel., I. Marlien, Fes, Maroc 2004, 483—491.
- Wehrli b — E. Wehrli, *Un modèle multilingue d'analyse syntaxique*. In: *Structures et discours, Mélanges offerts à Eddy Roulet*. ur. A. Auchlin, Nota bene, Montréal 2004, 311—329.

МИЛАНА РАДИЋ-ДУГОЊИЋ
1952—2008

Последњег дана августа 2008. године преминула је др Милана Радић-Дугоњић, редовни професор на Катедри за славистику Филолошког факултета Универзитета у Београду. Борећи се упорно против тешке болести, прешла је црту која дели овај живот од оног којем сви иду, не стигавши да оствари све оно што је могла и желела мада је веома много и остварила — пре свега, љубав и поштовање својих најближих, као и својих студената и сарадника, и уважавање многих од оних који је можда нису лично познавали, али су је знали по њеним научним радовима, које су читали и ценили, и чијим су се резултатима истраживања користили.

Живот Милане Радић-Дугоњић више је обиловао унутрашњим догађањима, интелектуалним и емотивним, него спољашњим. С лакоћом и пуним успехом је завршила школовање у родној Суботици, студирала оно што је волела — руски језик и књижевност на Филолошком факултету, и то је такође завршила веома успешно (1975), по завршетку студија сав свој радни век посветила научном и наставном раду на Катедри за славистику Филолошког факултета у Београду, где је и магистрирала (1979) и докторирала (1988). Током 31 године предавала је многим генерацијама студената славистике, највише оно чиме се бавила у научном раду — руска лексикологија и лексикографија, превођење и граматика руског језика; објавила је две монографије и оставила у рукопису два универзитетска уџбеника, сарађивала је као аутор и помоћник главног уредника на изради нашег до сада највећег руско-српског речника, и написала већи број научних чланака и реферата које је саопштила на научним скуповима.

Њена прва монографија о међујезичким хомонимама и паронимима представља узорну обраду тог предмета и служила је касније за углед многим који су се отиснули у проучавање сличне проблематике на материјалу других језика.

Друга књига Милане Радић-Дугоњић, *Реч — смисао — сазнање*, у којој су објављени одабрани а проблемски повезани чланци, настала у коауторству са др Станом Ристић и сазвучна најновијим тековинама науке о језику, посебно њеном когнитивистичком усмерењу, добила је потврду свог квалитета у већем броју похвалних рецензија.

Милана Радић-Дугоњић није прекомерно ширила предмет својих истраживања (руска лексикологија и лексикографија, контрастивна и когнитивна истраживања, теорија и пракса превођења, настава руског језика), а оно што је проучавала обрађивала је врло акрибично, с пуним уживљавањем у предмет и уживањем у стварању.

Милана Радић-Дугоњић је живела да би проницала у смисао речи, и умела је то да чини. То је био њен велики дар, то је био њен позив, о чему и њено дело сведочи. А реч *дело* сазвучна је и у нечему битном блиска речи *део* (такође *делаџи* као и *делиџи* и сл.), јер је делање у основи — чињење свог дела заједничког посла. Ничије дело није само његово, и сви смо судеоници у истом, делећи у томе заједничку нам судбину, или удео, па је и дело проф. Милане Радић-Дугоњић расло као део заједничког делања на пољу словенске филологије.

Милана Радић-Дугоњић оставила је иза себе поштовања вредан траг у српској славистици. А њено дело су и њена породица, пријатељи и све добро што је икад учинила, а чинила је много и учинила је многим. Свачије дело је велико онолико колико се он потрудио, и колико је својим животом, пре свега помажући другима, заслужио да му Господ у његовом труду највише помогне... Они који су познавали Милану Радић-Дугоњић могу чврсто посведочити да се трудила у свему што је чинила, не жалећи себе, и да је обилато помагала другима, посебно млађима, подржавајући их у узрастању и напредовању. То најбоље потврђују примери оних студената који су код Милане Радић-Дугоњић писали семинарске радове, а уз њену помоћ их развијали до реферата, које су саопштавали на научним скуповима и објављивали у научним часописима, они који би за годину дана, уз свесрдну подршку Милане Радић-Дугоњић од даровитих студената стасавали у успешне младе посленике на научном пољу.

Проф. др Милана Радић-Дугоњић рођена 22. октобра 1952. године у Суботици, где је завршила основну школу и гимназију. На студије руског језика и књижевности Филолошког факултета у Београду уписала се 1971. године и веома успешно их завршила 1975. године. Последипломске студије на Филолошком факултету у Београду завршила је 1979. године одбраном магистарског рада *Семантика симболичких знакова у српскохрватским преводима њојме „Дванаесторица” А. А. Блока*. Докторску дисертацију *Међујезички хомоними и њароними у руском и српскохрватском језику* одбранила је 1988. године. Од 1977. године радила је на Одсеку за славистику Филолошког факултета у Београду, прво као асистент, а затим доцент (1988), ванредни професор (1997) и редовни професор (2002).

Милана Радић-Дугоњић учествовала је у раду Међународног славистичког центра Филолошког факултета, посебно у његовом Савету, и у раду Славистичког друштва Србије, чији је била секретар, а касније и потпредседник, као и активни учесник годишњих конфе-

ренција Скупа слависта Србије, које то друштво организује, а учествовала је с рефератима и на више домаћих и страних конгреса, научних конференција и скупова (Научни састанак слависта у Вукове дане, Контрастивна језичка истраживања, међународни симпозијуми МАПРЈАЛ-а и др.).

Милана Радић-Дугоњић живела је и радила свој посао веома посвећено. Мало је рећи да је радила вредно и савесно. Тачније би било рећи да је радила радосно и ревносно, јер је волела свој позив. Тиме је давала најбољи пример млађима, а добар лични пример је најбољи начин предавања. Зато ће Милану Радић-Дугоњић и колеге и студенти памтити пре свега по томе како се нештедимице предавала свом наставном и научном раду.

Библиографија проф. др Милане Радић-Дугоњић обухвата следеће радове.

ПОСЕБНЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ

Међујезички хомоними и њароними у руском и српскохрватском језику. Горњи Милановац: Дечје новине, 1991, с. 1—149. (Славистички зборник, књ. 6).

Руско-српскохрватски речник. У редакцији Б. Станковића. Москва — Нови Сад: Руски језик — Матица Српска, 1988, с. 1—985. [Помоћник главног уредника и члан ауторског колектива].

Руско-српски речник. У редакцији Б. Станковића. Друго исправљено и допуњено издање. Москва — Нови Сад: Матица Српска — Будућност, 1998, с. 1—1001. [Помоћник одговорног уредника и члан ауторског колектива].

Реч. Смисао. Сазнање. (Студија из лексичке семантике). Београд: Филолошки факултет, 1999, с. 1—276 [у коауторству са Станом Ристић].

ЧЛАНЦИ, ПРИКАЗИ, АПСТРАКТИ

А. Л. Григорьев. *Русская литература в зарубежном литературоведении.* — Зборник за славистику, Нови Сад, 1979, бр. 17, с. 199—202. /Приказ/

Дванаесторица А. А. Блока у преводу Станислава Винавера. — Зборник за славистику, Нови Сад, 1982, бр. 23, с. 197—201.

Levi. *Umjetnost prevodenja.* Sarajevo, 1982. — Prevodilac, Beograd, 1983, II, br. 2, с. 31—39. /Приказ/

О њолисемији глагола ићи и идти у српскохрватском и руском језику. — Живи језици, Београд, 1984, XXVI, с. 127—132.

Микросистеми придева за основне боје у српскохрватском и руском језику. — Живи језици, Београд, 1985, XXVII, с. 127—132.

Међујезички хомоними и њароними у српскохрватско-руским и руско-српскохрватским речницима (шемајска група придева који означавају негатаивну особину човека). — Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1987, књ. 16/1, с. 157—165.

Руско-српскохрватски међујезички хомоними у Вуковом преводу Новој завјешта. — Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1988, књ. 17/2, ср. 83—92.

О неким видовима њолисемије и хомонимије у оквиру терминолошке лексике. — Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1989, књ. 18/1, с. 105—110.

Типови међујезичких њаронима у руско-српскохрватским речницима. — Живи језици, Београд, 1990, с. 32—38.

О неким питањима приликом конципирања курса контрастивне лексикологије руског и српскохрватског језика. — Зборник радова друге међународне конференције „Живи језици”, Нови Сад, 1991, с. 191—195.

Именце potina agentis — чланови међујезичких формално-семантичких опозиција у руском и српскохрватском језику. — Четврти међународни симпозијум Kontrastivna jezička istraživanja, Novi Sad, 1991, с. 314—321.

О лексичко-синтаксичкој својивости у контрастивним лексиколошким истраживањима. — Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1992, књ. 22/2, с. 72—82.

О речничком чланку у диференцијалним руско-српским речницима. — Међународна научна конференција конфронтациона проучавања руског и других словенских језика: Зборник теза. Београд: Филолошки факултет, 1992, с. 33—34.

Семный потенциал русско-сербских межъязыковых паронимов в сопоставительной лексикографии. — XI. medzinárodný zjazd slavistov. Zbornik resumé. Bratislava, 1993, с. 681.

О стилској маркираности у руско-српском преводном речнику. — Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1995, књ. 23/2, с. 291—297.

Лексичко-семантичка група и њено приказивање у руско-српским преводним речницама. — Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1995, књ. 24/1, с. 241—248.

Идентификаџор — кључни елементи семне структуре лексеме. — Студије српске и словенске: Серија I. Српски језик, Београд—Никшић, 1996, I, бр. 1—2, с. 415—421.

О лексичко-семантичким особеностима микросистема глагола крепања у језику Вука Караџића. — Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1996, књ. 25/2, с. 273—280.

О идеографској класификацији руско-српских међујезичких паронима. — Јужнословенски филолог, Београд, 1996, књ. LII, с. 161—168.

Творбено-семантички процеси у лексци из области информатике. — О лексичким позајмленицама: Зборник радова, Суботица—Београд, 1996, с. 319—326.

Фразеолошки везана значења у руско-српском преводном речнику. — V симпозијум Kontrastivna jezička istraživanja: Zbornik radova, Novi Sad, 1996, с. 325—329.

Лексичко-семантички проблеми при моноцентричком проучавању словенских језика. — Сто година полонистике у Србији: Зборник радова са јубиларног научног скупа, Београд, 1996, с. 121—125. [Резиме на полском језику].

К вопросу о семантической периферии лексемы и ее роли в переводной лексикографии. — Студије српске и словенске: Серија I. Српски језик, Београд—Никшић, 1997, II, бр. 1—2, с. 295—303.

Лексичка функција и њени граматицки модели у преводном речнику. — Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1997, књ. 26/2, с. 399—407.

Семантическое ядро и его место в комплексной структуре лексического значения слов. — Међународни симпозијум МАПРЯЛ Сопоставительное и сравнительное изучение русского и других славянских языков, Белград, 1997, с. 248—253.

Семантичко језгро и семантичка периферија као основни показатељи конјакта лексичких јединица у словенским језицима. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1997, [књ.] XL/1, с. 151—160.

Когнитивне јединице у значењској структури парџикуле само. — Актуелни проблеми граматице српског језика: Зборник радова, Суботица—Београд, 1998, с. 147—152. [У коауторству са Станом Ристић].

Концептуални анализ имени душа в русском и сербском языках и переводная лексикография. — VII међународни симпозијум МАПРЯЛ, Велико Трново, 1998, с. 238—247. [У коауторству са Станом Ристић].

Концептуална анализа имена срце у руском и српском језику. — Изучавање словенских језика, књижевности и култура у инословенској средини: Међународни симпозијум поводом 120-годишњице Катедре за руски језик и 50-годишњице Славистичког друштва Србије, Београд, 1998, с. 243—248.

Об одном виде межъязыковой энантиосемии в русском и сербском языках. — Студије српске и словенске: Серија I. Српски језик, Београд—Никшић, 1998, III, бр. 1—2, с. 133—139.

Проблеми у почетној настави руског језика за студенџе-филологе. — Славистика, Београд, 2000, књ. IV, с. 123—128.

Роль языковой картины мира в процессе обучения русскому языку филологов-славистов. — Международная конференция МАПРЯЛ, Белград, 2000, с. 361—365.

Структура концепта слова и ее применение в дескриптивной и переводной лексикографии. — Лексикографски и лексиколошки чтения: 98, Софија, 2000, с. 42—52. [У коауторству са Станом Ристић].

О превођењу нејредовљивог (руски превод Горског вијенца). — Превођење „Горског вијенца” на стране језике. Радови са научног скупа: Подгорица, 2000.

Проблеми у почетној настави руског језика за студенте филологе // *Славистика*. — Књ. 4 (2000), стр. 123—128.

Принцип састављања лексичког минимума и заједнички европски оквир усвајања страних језика // *Славистика*. — Књ. 8 (2004), стр. 254—260.

Базни концепти језичке личности и њихова примена у настави словенских језика у инсловенској средини // *Inovacije u nastavi: časopis za savremenu nastavu*. — Vol. 19, бр. 3 (2006), стр. 55—62.

О елементима концепта нада у роману Сеобе М. Црњанског и његовом руском преводу // *Стил*. — Бр. 5 (2006), стр. 207—217.

Милосав Ж. Чаркић: Стилистика стиха, Београд // *Стил*. — Бр. 5 (2006), стр. 389—391. [Приказ]

ПРЕВОДИ

А. Г. Савински. *Прилог проучавању врста монолошког говора.* — Живи језици, Београд, 1980, XXII, бр. 1—4, с. 5—10.

[Fjodor M. Dostojevski]. *Netočka Nezvanova.* — Fjodor M. Dostojevski. *Gazdarica. Bele noći. Netočka Nezvanova.* Beograd: Rad, 1981, с. 267—414. (Сабрана дела, књ. 2). [Поновљена издања 1983, 1986, 1988.]

В. И. Пољаков. *Припремање за рад ученика у СССР и СФРЈ.* Београд: Завод за издавање уџбеника и наставна средства СР Србије, 1985, с. 1—178.

Д. Д. Зујев. *Школски уџбеник.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1988.

[Н. В. Гогољ.] *Одабрана места из ирејиске с иријајџелма.* — Н. В. Гогољ. *Чланци и писма.* Београд: Југославијапублик, 1991, с. 43—108. (Сабрана дела, књ. 6).

Предраг Пијер

СТОГОДИШЊИЦА ЧАСОПИСА *ROCZNIK SLAWISTYCZNY*

Часопис *Rocznik Slawistyczny* покренули су 1908. године у Кракову¹ истакнути пољски слависти Јан Лош (Jan Łoś), Леон Мањковски (Leon Mańkowski), Казимјеж Њич (Kazimierz Nitsch) и Јан Розвадовски (Jan Rozwadowski). Након смрти Л. Мањковског, уредништво је, у саставу остала три члана, било непромењено дуги низ година.

Насловљен као годишњак, часопис *Rocznik Slawistyczny* излазио је до почетка Другог светског рата као једнотомник, доносећи радове са темама везаним за словенску филологију. Прва два броја, из 1908. и 1909. године, састојала су се из два одељка. Први део су чинили подробни критички прикази оних научних радова из области словенске филологије на које је уредништво сматрало да треба да укаже. Други део чинила је библиографија научних монографија и радова у зборницима из области опште лингвистике и славистике. Почев од трећег броја часопис *Rocznik Slawistyczny* има сталне три рубрике: расправе (обимније научне чланке), приказе и библиографију.

Први број часописа донео је у уводном тексту, које је потписало уредништво, основне идеје и представио научној јавности циљеве од којих се ни век касније није одступило. Научни радови, монографије и чланци у периодици са тематиком из области опште лингвистике, славистике и појединих словенских језика² остали су окосница часописа. Текстови су објављивани највише на пољском, али и на другим словенским и светским језицима. Насловна страна и уводни, пропратни текстови били су паралелно на пољском и француском језику.

Пет година након покретања часописа *Rocznik Slawistyczny* објављен је први број српског лингвистичког часописа *Јужнословенски филолоџ*. Неспорно је да су концепција, одабир тема, профил публике којој је намењен и место самог пољског часописа у научном свету у највећој мери утицали на српски. Време када је *Јужнословенски филолоџ* настао јесте период настанка националних држава Западних и Јужних Словена. Идеје панславизма снажно су утицале на развој и

¹ Првих шест годишта, објављених пре Првог светског рата, као издавача наводе краковско-варшавског „G. Gebethner i Spółka” и кућу „Otto Harrassowitz” из Лајпцига. Штампариија Унивезитета Јагјелоњског наводи се као главна.

² *Rocznik Slawistyczny*. — I (1908).

лингвистичке науке међу словенским народима све до половине 20. века. Тада су покренути значајни славистички часописи који излазе и данас.³ Њихови профили и место које су у својим научним срединама стекли готово да се могу паралелно посматрати. Слависти су тада имали чврсту међусобну сарадњу, коју су реализовали прво на конгресу у Прагу 1929. године, а затим у Варшави 1934. Научници су многе идеје делили и блиско сарађивали у часописима које су покренули. Александар Белић, покретач и главни уредник *Јужнословенског филолога* током више деценија, објављивао је научне чланке и приказе у скоро сваком од првих бројева пољског часописа. Једна од прве две објављене научне студије у пољском часопису била је везана за Белићев рад из области дијалектологије.⁴ Имена Степана Куљбакина, Франа Рамовша, Милана Решетара и других слависта са Балкана често су се налазила на страницама пољског часописа.

Прва свеска броја шеснаест часописа *Rocznik Slawistyczny* након Другог светског рата објављена је 1948. године, у њој су, као и раније, публиковани научни радови и прикази књига из области словенске филологије. Друга свеска садржала је библиографију. Она је објављена две године касније, 1950. Редакцијски одбор су чинили: Зенон Клеменсјевић (*Zenon Klemensiewicz*), Тадеуш Лер-Сплавински (*Tadeusz Lehr-Spławiński*), Казимјеж Њич (*Kazimierz Nitsch*) и Јан Сафаревич (*Jan Safarewicz*). Секретар часописа био је Франтишек Славски (*Frantiszek Sławski*).

На полеђини предње корице часописа одбор се обратио научној јавности с образложењем на који начин је приређен нови број:

„Одмах по окончању рата редакција часописа *Rocznik Slawistyczny* започела је припрему XVI тома али последице рата и окупације у Пољској и другим земљама Европе отежале су тај задатак. Појавиле су се велике потешкоће нарочито у вези бројних материјала везаних за славистичку библиографију, која је једна од наших основних делатности, према одлуци усвојеној на Конгресу слависта у Лењинграду у јуну 1946, када је *Rocznik Slawistyczny* добио статус централног органа за израду критичке библиографије из области словенских језика. Том I и II овог броја нису штампани заједно јер су били потребни додатни месеци за сређивање библиографије од 1939. до 1945. године. Објављивање друге свеске броја XVI очекује се на јесен.”⁵

Последња корица служила је, како је у то време било уобичајено и у другим часописима, као место за оглас и својеврсну рекламу дру-

³ *Listy filologicke, Prace filologiczne, Rocznik Slawistyczny, Sbornik filologicky, Slavia, Slovo a slovesnost, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Наш језик, Јужнословенски филолог* и др.

⁴ Zum heutigen Stande der serbocroatischen Dialektologie. (Mit einer Karte) / Aleksandar Belić // *Rocznik Slawistyczny*. — III (1910), стр. 82–103.

⁵ *Rocznik Slawistyczny*. — XVI, 1 (1948) (превод А. Г.)

гих издања Краковског универзитета: *Język Polski, Slavia Occidentalis, Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique...*

Уређивачки одбор часописа чинили су водећи пољски слависти, који су се временом смењивали. Ф. Славски је средином педесетих постао члан уређивачког одбора, а касније су се придружили и Зђислав Стибер (Zdzisław Stieber), Витолд Ташицки (Witold Taszycki), Мјечислав Басај (Mieczysław Basaj), Марија Жежова (Maria Jeżova), Лешек Мошињски (Leszek Moszyński). Током низа година секретар часописа био је Вацлав Феодорович (Wacław Feodorowicz).

Пагинација у обе свеске једног броја текла је континуирано, без прекида. *Rocznik Slawistyczny* од 1980. године и броја 40 (XL) има међународни ISSN број 0080-3588.

Након 1991. године и броја XLVII библиографија се одвојила од часописа *Rocznik Slawistyczny* и прерасла у низ обимних прегледа под називом *Bibliografia językoznawstwa slawistycznego* (*Библиографија славистичке лингвистике*).

Часопис *Rocznik Slawistyczny* последњих година сусретао се са извесним потешкоћама при објављивању, као и многа научна гласила сличног профила. Везан је за Славистички комитет (Komitet Słowianoznawstwa) Пољске академије наука из Варшаве и Институт словенске филологије (Instytut Filologii Słowiańskiej) из Вроцлава. На челу уредништва је Јан Соколовски (Jan Sokołowski).

Радове тематиком везане за јужнословенске језике, пре свега српскохрватски у часопису *Rocznik Slawistyczny* објављивали су пољски филолози: Вјеслав Бориш (Wiesław Boryś),⁶ Казимјеж Фелешко (Kazimierz Feleszko), Ирена Савицка (Irena Sawicka),⁷ Барбара Очкова (Barbara Oczkova).⁸ Прикази великог броја најзначајнијих научних дела из области лингвистике и словенске филологије на српскохрватском, словеначком или македонском језику нису изостајали на страницама часописа *Rocznik Slawistyczny*: А. Белића,⁹ М. Решетара,¹⁰ М.

⁶ Collectiva w gwarach serbsko-chorwackich / Wiesław Boryś // *Rocznik Slawistyczny*. — XXXIII, 1 (1972), стр. 33–46.

⁷ Nowe bałkansko-jugoslawistyczne studia historyczno-językowe / Kazimierz Feleszko, Irena Sawicka // *Rocznik Slawistyczny*. — XXXVIII, 1 (1977), стр. 124–133.

⁸ Formalno-semantyczne wyznaczniki serbsko-chorwackiej kategorii nomen instrumenti / Barbara Oczkova // *Rocznik Slawistyczny*. — XLIV, 1 (1983), стр. 39–46.

⁹ А. Белић. О језичкој природи и језичком развоју. Лингвистичка испитивања. Београд 1941. Српска Краљевска академија. Посебна издања књига CXXXIV. Философски и филолошки списи књига 35. Str. XIV+655 / Tadeusz Milewski // *Rocznik Slawistyczny*. — XVII, 1 (1952), стр. 35–65.

¹⁰ Der štokavische Dialekt von Milan Rešetar. Mit zwei Karten 1907. [Schriften der Balkancommission, Lingu. Abteilung VIII] / Aleksandar Belić // *Rocznik Slawistyczny*. — I (1908), стр. 184–202. Milan Rešetar. Zur Frage über die Gruppierung der serbocroatischen Dialekte. JA XXX 597–625. / Aleksandar Belić // *Rocznik Slawistyczny*. — III (1910), стр. 283–307. Milan Rešetar. Die serbocroatischen Kolonien Südtaliens / Wędkiewicz // *Rocznik Slawistyczny*. — VI (1913), стр. 229–236.

Тентора,¹¹ С. Ившића,¹² Ј. Вране,¹³ М. Стевановића,¹⁴ П. Ивића,¹⁵ Ј. Вуковића,¹⁶ Р. Бошковића¹⁷ итд.

Преглед библиографије славистичке лингвистике

Од самог оснивања часописа *Rocznik Slawistyczny* објављивање библиографије актуелне славистичке литературе једна је од његових примарних делатности.

Први „Преглед” појавио се 1908. године. Библиографија је приказивала укупну продукцију на међународном нивоу књига и научних радова из области славистике у току једне године. Велики број јединица био је пропраћен аотацијама и апстрактима. Лингвисти Јан Лош, Казимјеж Нич и Јан Розвадовски имали су највеће заслуге за покретање библиографске делатности у оквиру часописа. „Преглед” је убрзо стекао међународни углед као најопширнији извор информација о издањима из области славистичке лингвистике. Увећањем обима библиографија се развила од рубрике до засебне свеске, као други део годишњака. У првом броју била је 271 библиографска јединица, а у последњем из 1992. године било их је 5766.

Почетком 20. века у словенским земљама покренуто је неколико лингвистичких научних часописа. Сродна тематика којом су се бавили, циљеви и идеје с којима су вођени, за резултат су имали сличне профиле и планове ових листова. *Rocznik Slawistyczny* покренут је 1908., чешки *Sborník Filologický* 1910, а *Јужнословенски филолоџ* 1913. године. Израда текуће славистичке лингвистичке библиографије постала је њихов саставни део. Српски часопис редовно објављује библиографску рубрику где је приказано све из области опште лингви-

¹¹ Mate Tentor. Der čakavische Dialekt det Stadt Cres. (Ein Beitrag zur serbocroatischen Dialektologie). JA XXX 146—204. / Aleksandar Belić // Rocznik Slawistyczny. — II (1909), стр. 176—186.

¹² Ivšić, Prilog za slavenski akcentat / Александар Белић // Rocznik slawistyczny. — V (1912), стр. 164—178.

¹³ Јосип Врана, Вуканово јеванђеље. Српска академија наука и уметности, Посебна издања књига CDIV, Одељење литературе и језика књига 18, Београд 1967, с. 498. / Leszek Moszyński // Rocznik Slawistyczny. — XXX, 1 (1969), стр. 91—94.

¹⁴ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик. (Граматички систем и књижевнојезичка норма). II Синтакса, Београд 1969. С. VIII, 902. / Kazimierz Feleszko // Rocznik Slawistyczny. — XXXIII, 1 (1972), стр. 84—90.

¹⁵ П. Ивић, Српски народ и његов језик. Српска књижевна задруга, Коло LXIV, књига 429, Београд 1971. С. 334. / Irena Sawicka, Elżbieta Wrocławska // Rocznik Slawistyczny. — XXXV, 1 (1974), стр. 63—68.

¹⁶ Ј. Вуковић, Историја српскохрватског језика. 1 dio: Uvod i fonetika, Naučna knjiga, Београд 1974. С. 225 / Mate Šimundić // Rocznik Slawistyczny. — XXXVII, 1 (1976), стр. 90—95.

¹⁷ Радосав Бошковић, Одабрани чланци и расправе, Црногорска академија наука и умјетности, Посебни радови књ. 1, Титоград 1978. С. VII, 491. / Wiesław Boryś // Rocznik Slawistyczny. — XLI, 1 (1981), стр. 81—86.

стике и словенске филологије у току одређене календарске године почев од 1921.¹⁸ *Sborník Filologický* је давао прегледе чешке лингвистичке литературе,¹⁹ док је то након Другог светског рата у краћем временском периоду преузео часопис *Slavia*.

Уводни текст „Прегледа“²⁰ из 1908. године садржи програмске смернице о томе на који начин ће се годишње сакупљати и представљати библиографска грађа. Библиографија је осмишљена као општа словенска, односно, грађа никада није везивана за одређену територију или језик. Ово је у великој мери допринело да касније баш „Преглед“ пољског часописа буде именован као главни за израду опште словенске лингвистичке библиографије. Библиографску грађу чиниле су, како научне монографије тако и чланци и прилози у зборницима и реномираним лингвистичким часописима са унапред дефинисане листе.

Грађа је распоређивана према тематици у десет одељака: општа лингвистика и славистика, старословенски језик, бугарски, македонски, српскохрватски, словеначки, чешки, словачки, лужички, пољски и руски језик, словенски језици у поређењу са другим језицима. Подаци у оквиру библиографског описа навођени су тако да се одређено дело недвосмислено може идентификовати а, понекад и опсежна, напомена је била ту да пружи оцену. Свака анотација у оквиру библиографског описа потписана је иницијалима аутора напомене. Подаци за састављање оваквих библиографија пристизали су из свих словенских простора. Библиографија часописа *Јужнословенски филолог*, покренута након Првог светског рата, израђена је према методологији и начину израде „Прегледа“ у часопису *Rocznik Slawistyczny*.

Систематски рад на изради библиографија из области словенске филологије имао је велику подршку славистичке научне јавности. Први Конгрес словенских филолога одржан је 1929. године у Прагу од 6. до 13. октобра. Првог радног дана конгреса, 7. 10, на Општој седници Прве и Друге секције повела се расправа о „заједничкој, исцрпној библиографији“.²¹ Сваки од говорника²² истицао је важност библиографије, а јавио се и предлог о оснивању центра за библиографију у Прагу при Словенском институту. Александар Белић је изнео идеју да лингвистички часописи доносе библиографију једно-

¹⁸ Динамика објављивања таквих прегледа као и територија са које је сакупљана библиографска грађа не могу се узимати као сталне категорије због историјско-политичких дешавања на Балкану.

¹⁹ У обимном раду „Чешка филологија и лингвистика 1907—1921 год.“ (ЈФ 3, стр. 112—130) О. Хујер истиче овај часопис као један од водећих и по томе што објављује библиографију чешких филолошких радова. Аутор чланка исказује жаљење због нередовног излажења зборника и кашњења.

²⁰ *Przegląd bibliograficzny za rok 1907. // Rocznik Slawistyczny. — I (1908), стр. 261.*

²¹ Први Конгрес словенских филолога у Прагу 1929. г. од 6—13. октобра / Александар Белић // *Јужнословенски филолог. — 8 (1928—1929), стр. 160—178.*

²² М. Хисек, А. Белић, Б. Кутник, А. Бем, М. Мурко и др.

образно „по једноме плану.. (са кратким садржајем и описом дела) свега онога из области филологије и лингвистике што излази у границама...”²³ Резултат ове иницијативе научника била је прва резолуција Конгреса која је гласила:

„I. Конгрес словенских филолога у Прагу прима обавезу претставника словенских филолошких часописа да ће сваке године на време доносити библиографију дела и чланака научне вредности који се тичу словенских језика, а који су излазили у дотичној држави.

Библиографија ће доносити по утврђеном плану садржину и карактеристику дела и чланака.

Комисија за утврђивање плана: Белић, Милетич, Њич и Хујер.”²⁴

Овај документ један је од најзначајнијих за развој и значај текућих лингвистичких библиографија. Оваквом одлуком целокупна међународна славистичка научна јавност дала је пуну подршку развоју библиографије радова из области славистике. Библиографски рад постао је саставни део научно-истраживачког процеса и задатак сваког националног лингвистичког часописа.

Одлуке донесене на Првом Конгресу потврђене су на Другом у Варшави 1934. године. Неодржани Трећи Конгрес у Београду 1939. године такође бележи у потпуно припремљеним свескама исту безрезервну подршку развоју текуће славистичке библиографије.

Одлуке славистичких конгреса дају слику којим путем је требало да се креће словенска библиографија и националне лингвистичке библиографије које би је чиниле. Степен организације који је могао бити постигнут био би велики. Након Другог светског рата, у сасвим измењеним околностима које су владале у словенским државама, општа словенска библиографија постала је задатак пољског часописа *Rocznik Slawistyczny*.

Први библиографски преглед у часопису појавио се након Другог светског рата у другој свесци броја 16, 1950. године. У уводном тексту²⁵ ове обимне библиографије, за период од 1939—1945, уредништво се позива на Конференцију слависта одржану у Лењинграду 1946. године на којој је *Rocznik Slawistyczny* изабран за орган одговоран за израду свесловенске текуће лингвистичке библиографије. На ову библиографију у наредном броју надовезана је обимна послератна библиографија за период 1946—1948. године. Већина наредних библиографија биле су годишње али је динамика њиховог објављивања временом била у све већем раскораку са календарском, текућом годином. Повећање обима библиографског материјала и квалитетна

²³ Први Конгрес словенских филолога у Прагу 1929 г. од 6—13 октобра / Александар Белић // Јужнословенски филолог. — 8 (1928—1929), стр. 160—178.

²⁴ Исто.

²⁵ Przegląd bibliograficzny za lata 1939—1945 // Rocznik Slawistyczny. — XVI, 2 (1950), стр. 163.

комуникација сарадницима били су главни разлози због чега је у једном периоду библиографија у часопису *Rocznik Slawistyczny* каснила и до пет година.

Међународни конгрес слависта одржан у Београду 1955. године учврстио је позицију пољског часописа као главног при изради славистичке лингвистичке библиографије.

„На седницама Радног комитета водила се нарочито исцрпна дискусија о редовном објављивању словенске библиографије. Показало се, међутим, да је засад немогућно организовати њено издање на једном месту. Зато је одлучено да се убудуће објављује јединствена библиографија само за словенску лингвистику, у библиографском годишњаку, који ће издавати уредништво часописа *Rocznik Slawistyczny* у Кракову у редакцији Тадеуша Љер-Сплавинског. Материјал за тај *Годишњак* прикупљаће у словенским земљама академије наука или универзитети, а у несловенским земљама поједини научни радници.”²⁶

Библиографије у часопису *Rocznik Slawistyczny* карактеришу увек истоветна структура одељака према којима је библиографска грађа била распоређивана. То су били: општи одељак, одељци за црквено-словенски језик, бугарски, македонски, српскохрватски, словеначки, чешки, словачки, лужичкосрпски, пољски, за староруски, руски језик, белоруски, украјински, одељак за компаративне студије, историју славистике и библиографије. Свака библиографија била је пропраћена списком скраћеница за имена периодичних публикација коришћених у библиографским описима и регистром имена аутора.

Нумерација библиографских јединица дуги низ година није ишла континуирано кроз целу библиографију већ за сваки одељак понаособ. Када је, почетком 70-их, оваква пракса напуштена, годишња библиографија је бројала преко четири хиљаде јединица.

Повећање обима сакупљене грађе довело је и до потребе да се унутар језичких група заступљених у библиографији грађа разврста и према лингвистичким дисциплинама ради боље прегледности: историја језика, савремени језик, дијалектологија, ономастика итд.

Библиографски годишњи преглед часописа *Rocznik Slawistyczny* прерастао је почетком деведесетих година прошлог века у најобимнију међународну библиографију словенске филологије и лингвистике. „Библиографију славистичке лингвистике” (*Bibliografia językoznawstwa slawistycznego*) издаје Славистички издавачки центар (*Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy = SOW*), који је део Славистичког центра за научне информације (*Centrum Slawistycznej Informacji Naukowej*) у Варшави. Руководилац Центра је др Зофја Рудник-Карватова (*Zofja Rudnik-Karwatowa*). Њена израда је једна од основних делатности

²⁶ Међународни славистички конгрес у Београду / Кирил Тарановски // Јужно-словенски филолог. — 21, 1/4 (1955—1956), стр. 278—279.

центра. Резултати рада на овом пројекту објављивани су од 1995. године као заједничко издање са кућом TNW под називом „Библиографија славистичке лингвистике за период 1992—1997”. Задатак који је посебно везан за послове Центра у будућности јесте стварање библиографске базе података лингвистичке славистике.

Ана Голубовић

СКАНДАЛ VERSUS СОРБОНА

(Научна конференција „Семиотика скандала као механизам културе”)

На Сорбони је од 20. до 23. септембра 2008. године одржана међународна научна конференција „Семиотика скандала као механизам културе”. Ово је трећа у низу семиотичка конференција посвећена руској култури, коју у Паризу организује професор Нора Букс; прве две су прошле у знаку „Семиотике лудила” и „Семиотике страха”.

Овогодишња конференција донела је неке новине у организацији. По замисли организатора, сви учесници су морали унапред предати своје студије, како би се зборник појавио из штампе пре почетка конференције. Унапред послати радови су омогућили увођење друге новине: улоге дискусанта на панелним заседањима.

Након уводне речи Норе Букс о скандалу као механизму културе, конференција је могла да почне у атмосфери ишчекивања и прижељкивања скандала. Конференција је била подељена на 8 панела.

У оквиру првог панела били су прочитани радови „теоретичара скандала”, филозофа и књижевних аналитичара Игора Смирнова и Вадима Рудњева, али и књижевних истраживача Марије Виролајнен и Леонида Гелера. Игор Смирнов, у реферату „Наличје чуда”, испитује скандал у миту као почетак развоја биосфере и техносфере. Он тако сагледава каквима види изгнанство Адама и Еве из Едена или Прометејеву крађу ватре; другим речима, скандал се догађа због продирања једне сфере бића у другу сферу бића, првобитни скандал је близак чуду, он даје натприродност природноме. У својој представи и у своме бићу скандал је, по Смирнову, императивно телесан, чак и када представља искључиво интелектуално-дискурсивну провокацију. У тексту „Метафизика скандала” Вадим Рудњев дефинише скандал као одступање од норме и нуди четири функције скандала: 1. скандал може да се односи само на постмитолошко осмишљавање стварности с линеарним одвијањем времена и могућношћу ексцеса; 2. као последица тога скандал је могућ ако постоји тестирање реалности — унутар групе лудака скандал није могућ; 3. скандал руши уобичајени ентропијски ток догађаја и подразумева драстично повећање информације у социјалном систему; 4. као резултат тога скандал може и игра веома важну улогу у сижеу, било да је реч о сижеу уметничког дела или сижеу у широком (на пример, журналистичком) смислу.

Рудњев уједно анализира и карактере људи с тачке гледишта предодређености за скандале, стављајући их у бинарне низове (импулсивно — рационално); тако је, на пример, хистерик спреман на скандал-импровизацију, али не и за планиран, осмишљен скандал. Марија Виrolајнен је прочитала реферат „Хорски принцип, принцип множине и патос саборности као основе 'скандалозних' прича”, који скандал базира на дионизијском принципу, принципу множине, рас-трзаности. У овом кључу, односно у кључу обнављања хорског принципа, Виrolајнен тумачи завршне сцене „Бориса Годунова” и „Ревизора”, али и „Сићушног злодуха” Сологуба, те „Петербург” Белог. Швајцарски истраживач Гелер у свом реферату „Дефиниција појма 'трансгресија'” посматра трансгресију као модус скандалозног деловања у односу на утврђена и општеприхваћена правила; она се посматра као кршење, као помак, трансгресија подразумева границу, ивицу. Трансгресија је везана за линију француске мисли (кључно место заузима Багај). Исто тако, мора се разликовати трансгресија у стваралачкој пракси и међу нивоима структуре дела, у програмским текстовима и у понашању уметника. Посебно треба утврдити однос трансгресије и скандала и Гелер то чини тако што утврђује разлике самог појма „скандал” у руском језику (по Даљу) и у западној филозофији (од старогрчке речи „скандалон” — замка).

Други панел је био посвећен теми „Скандал у историји културе”. У оквиру њега наступили су Михаил Јевзлин с рефератом „Обмана и скандал у миту о Прометеју”, Александар Гура с истраживањем „О конфликтним ситуацијама у традиционалној сељачкој култури” и Михаил Одески с текстом „Концепт 'скандал'/ 'искушење' у руској култури”. Изузетни ерудита Михаил Јевзлин употребио је своје одлично знање санскрита, хебрејског, старогрчког, латинског и старословенског језика да кроз индијску и старогрчку митологију, те њихову обраду у одговарајућим еповима, покаже изворно значење „сканд” као препреке и обмане.

С друге стране, познати фолклориста Александар Гура, чија је књига „Симболика животиња у словенској народној традицији” преведена и на српски језик, у свом реферату бавио се конфликтним ситуацијама у сељачкој обичајној култури, као скандалозним, док је Михаил Одески поднео реферат о дистинкцији појмова скандал и искушење, полазећи у свом истраживању од речника Даља, Фасмера и Срезњевског, што је аутору дозволило да ове појмове веже за модел социума (скандал) и модел мистерије (искушење), те их демонстрира на примеру *Житија йрошойоја Авакума*.

Крај првог дана конференције био је улепшан изложбом ручно направљених књига, чији је аутор Михаил Јевзлин, а творац идејних ликовних решења песник и уметник Сергеј Сигеј. Књиге Јевзлина, које настају у Мадриду, представљају права ремек-дела; оне су спој аутентичних, раније необјављених текстова авангардних или савре-

мених песника (Бахтерев, Подгајевски, Божидар, Ри Никонова, Си-геј), истраживања фактуре папира, илустрација, вињета, слога, историје настанка књиге, с посебним акцентом на руској авангардној књизи и књизи периода „мирискусника” с почетка XX века. Стога не чуди што све уникатне књиге Јевзлина откупљује Британска библиотека, као и поједине богатије универзитетске библиотеке. Оне су саме по себи артефакт и остаје нам да се надамо да ће се, можда, наћи једног дана и у библиотеци Катедре за славистику у Београду.

Следећи панел је био посвећен „Скандалу у култури XVIII—XIX века”. Ту су се чули реферати Артемјеве „Скандали у Академији”, Бодена о „Животу и делу Радишчева кроз призму семиотике скандала” и Пенске о „дрскости часописа” као кључу за типологију скандала у другој половини XIX века. Нема сумње да је на овом панелу најподстицајнији био реферат Татјане Артемјеве, која је подсетила на збивања у Академији у XVIII веку, везана за научна достигнућа и песничку славу Ломоносова. На панелу посвећеном „Поетици скандала” могла су се чути излагања посвећена романима Достојевског. Тако је тартуски професор Петер Тороп реферисао на тему „Достојевски, Бахтин и семиотика скандала”, чувени јерусалимски научник Дмитриј Сегал и професор Нина Рудник поднели су реферат о „Типолошким запажањима на тему скандала код Достојевског”, филозоф Владимир Кантор о „Скандалу као *ultima ratio* код јунака Достојевског”, а књижевни аналитичар и културолог Игор Сухих је фокусирао своје излагање на „Два скандала: Достојевски и Чехов”. Ако је Игор Сухих био неуморни дискуснт и задавао тон расправама током три дана конференције, на самом панелу је највише пажње изазвао рад професора Сегала и Рудникове, како се и очекивало. Провокативна запажања и закључци везани за издвајање самог чина скандала из сижеа романа и уопште скандалозне атмосфере у романима Достојевског (од портрета јунака, преко ентеријера до говора јунака), довели су до маркирања јуродивости јунака, хистеричног говора, туче као могућних подстицајних фактора за скандал, који се реализују тек у социјалној комуникацији; истраживачи илуструју исказано на примеру посете Настасје Филиповне дому Гање Иволгина у „Идиоту” и на примеру додира с вером јунака, који, по правилу, вере немају (Марфа Петровна у цркви у „Злочину и казни”).

Култури XX века су била посвећена четири панела: Моделирајућа својства скандала, Из историје књижевних скандала, Скандал као стваралачка стратегија и Скандали у критици. На панелу Моделирајућа својства скандала наступили су амерички истраживач Маша Левина-Паркер с темом „Перформативни скандали у ’Петербургу’ Андреја Белог”, Олга Сконечна с рефератом „Скандал и бунило о крају света: Брјусов и Бели”, јерусалимски професор Леона Токер с текстом „О заустављању скандала у ’Египатској марки’ Манделштама” и потписник овог текста с рефератом „Уметност продире у живот са

скандалом: неопрIMITивизам Ларионова”. Ако је Левина-Паркер у свом истраживању применила теорију перформативног говора Цона Остина на роман Белог, анализирајући у њему говорни гест и бестелесну говорну игру јунака, Скoнечна се бавила питањима границе скандала и опседнутошћу крајем света такође код симболиста Брјусова и Белог, посматрајући симболистички скандал са два пола: као нарушавање — смелост, или као кривицу и срамоту, док је Токер своју пажњу задржала на прози Манделштама и биографским моментима песника, представљеним у мемоарској литератури. Да се обилато дискутује о рефератима, помогао је својим примедбама и запажањима дискусант Александар Кобрински. У том погледу је на овом панелу изазвао посебну пажњу и покренуо питања без могућности једнозначног одговора реферат потписнице ових редака.

Панел Из историје књижевних скандала окупио је данас најзначајније зналце акмеизма и обериута Олега Лекманова, Романа Тименчика, Александра Кобринског. У раду „Манделштам и Горнфелд. Историја једног скандала” Лекманов је, заједно с Котовом и Сергејевом-Кљатис, анализирао све књижевне и историјске аспекте скандала везаног за штампање превода романа Шарла де Костера „Легенда о Тилу Ојленшпигелу”, решивши ово питање у књижевној русистици: писмо које Манделштам пише Горнфелду, обавештавајући га о томе да је у књизи погрешно штампано његово, а не Горнфелдово име као преводиоца, сведочи о часном извињењу песника, које је остало до текста Лекманова непознато јавности, захваљујући и прећуткивању Горнфелда. Изузетни научник Роман Тименчик свој реферат посвећује „Посмртним скандалима Николаја Гумиљова”, откривајући одјеке имена самог Гумиљова и његове песничке школе у књижевном животу Петрограда. Петербуршки истраживач Александар Кобрински поднео је реферат под насловом „Обериути: између естетског изазова и скандала”, у коме за Флакером дефинише разлику између „изазова” и „провокације”, поредећи уметничку платформу обериута и футуриста, те неспоразума који је на овој основи ни као између Шкловског, с једне, и обериута (Хармса, Веденског, Заболоцког, Разумовског, Левина, Бахтерева), с друге стране, на вечери обериута, организованој 28. септембра 1928. године.

У оквиру панела Скандал као стваралачка стратегија наступили су аутори књига и студија посвећених имажинистима: Мишел Нике с рефератом „Скандал као изгарање (Јесењин-скандалиста)”, још једном Олег Лекманов с текстом „Белешка о једној биографској епизоди Јесењина” и Борис Аверин с излагањем „Скандалозни успех: Анатолиј Мариенгоф и Мишка Титичкин”. Последњи панел је био посвећен Скандалима у критици. Стога су се, очекивано, у њему нашли главни уредник књижевног часописа „Застава” (Знамя) Сергеј Чуприњин с рефератом „Атентат на репутацију. Из запажања очевица” и песникиња Сколовска с наступом посвећеном руско-грузин-

ском конфликту, али с рефератом „Три скандала ’Јурија Живага’”, и париски професор Мишел Окутирје, који је својевремено активно учествовао у скандалу везаном за објављивање Пастернаковог романа, као и Љуба Јургенсон из Париза која је поднела реферат под називом „Правни скандал: Шаламов и Агамбен”. Завршни панел је својом тематиком (филозофско и правно осмишљавање логора; руска интелигенција у руско-грузинском конфликту; књижевне награде и скандали) провоцирао све присутне, па је „чежња” нашег домаћина, Норе Букс, да учесници оправдају назив конференције, најзад била удовољена. Реферат Љубе Јургенсон је изазвао гнев Дмитрија Сегала, који је захтевао конкретни чин враћања јеврејске имовине потомцима настрадалих у логорима, а не филозофско плетење речи, што је присутне поделило у односу на реферат и у односу на саму проблематику. То се догодило и са поетско-есејистичким наступом Сколовске, која је, истичући чин подршке Удружењу писаца Грузије неколицине петербуршких интелектуалаца у току руске интервенције у Осетији и Грузији, изазвала подељена осећања у публици.

Све у свему, конференција о скандалу дала је више него очекиване резултате. Ново читање појединих књижевних текстова, филозофско, културолошко и филолошко осмишљавање руских књижевних и уметничких појава, жива и плодотворна дискусија која је трајала по 45 минута, дала је одговоре на нека од постављених питања, отворила нове могућности у приступу тексту. Нема сумње да ће зборник, који се појавио на сам дан отварања конференције (с додатних неколико реферата истраживача попут Игора Лошчилова, Андреја Зорина, Надежде Григорјеве), бити један од најприказиванијих у научној и књижевној периодици у наредним месецима.

Корнелија Ичин

НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА „ИВАН АКСЈОНОВ И ОКРУЖЕЊЕ”

Надомак Стокхолма, у чудесном амбијенту поседа Крусенберг из XVII века, давнашње резиденције регента шведске краљице Кристине, на иницијативу познатог професора руске књижевности XX века, Ларса Клеберга, од 22. до 24. маја 2008. године одржана је научна конференција „Аксјонов и окружење”, која је окупила петнаесторо научника из света са задатком да први пут осветле заборављену фигуру руске авангардне уметности и одреде њено место у историји руске културе.

Парадоксално, али не и неочекивано, историја XX века се још једном поиграла с памћењем, па се испоставило да је име Ивана Аксјонова (1884—1935) било познато тек неколицини књижевних истраживача. А реч је, да подсетимо, о песнику, преводиоцу, драмском писцу, теоретичару уметности, театрологу, филмском критичару, математичару. Иван Аксјонов је аутор прве у свету монографије о Паблу Пикасу („Пикасо и окружење” из 1913. године), а такође прве књиге о Ејзенштејну („Сергеј Ејзенштејн. Портрет уметника” из 1933. године). Преводио је енглеске драмске писце XVII века, тесно сарађивао с Мејерхољдом, држао предавања о енглеском позоришту, али и из математике у Дњепро државној електродистрибуцији, изучавао древну и савремену музику, дао главне поставке позоришног конструктивизма, активно учествовао у издавачкој делатности „Центрифуге”, био на челу Удружења песника, али и ректор Државних високих позоришних радионица. Поред свега наведеног, Аксјонов се истакао и као теоретичар печења хлеба!

Богата личност Аксјонова обилује тајнама биографског карактера (учешће у Првом светском рату, у грађанском рату, заробљеништво у Румунији 1917. и сл.). Стога је уводни реферат поднела Наталија Адаскина, научни сарадник Музеја ликовних уметности „А. Пушкин”, аутор и приређивач двотомног издања Ивана Аксјонова, које би до краја 2008. године требало да се појави у издавачкој кући РА у Москви. У свом излагању Адаскина је маркирала важне датуме и линије у стваралаштву Аксјонова, доводећи га у непосредну везу са сликарима (Архипенко, Лентулов, група „Каро пуб”, Попова, Екстер) и песницима (Гумиљов, Бобров, Сусана Мар, Оболдујев, Ман-

дељштам). Из излагања Адаскине сазнајемо да је Аксјонов у румунском заробљеништву писао роман „Херкулови стубови”, да је 1917. позивао Лењина на сарадњу у „Центрифуги”, да је 1927. напустио театар Мејерхољда, да је умро у Дому стваралаштва у Подмосковљу 3. септембра 1935. године.

Након опсежног реферата Адаскине, истраживачи су се фокусирали на проблеме стваралаштва Аксјонова. Чувени амерички теоретичар и историчар уметности Џон Болт поднео је реферат „Излог и плакат: кубистички каледоскоп Ивана Аксјонова”, у коме је анализирао чланке, напise и истраживања Аксјонова о савременом руском и западноевропском сликарству. Болт је показао на примерима одјекне кубистичке ликовне уметности на језик аутора, као и само стваралаштво (превасходно у поезији). Исто толико позната, незаобилазна као аутор уводних текстова за каталог руских сликара, италијански професор Николета Мислер своје истраживање је посветила односу (биографском и стваралачком) између Флоренског, Берђајева, Алексеја Гришченка и Ивана Аксјонова. Она је демонстрирала „дијалог” Аксјонова у текстовима о Врубелу и другим сликарима с поставкама Берђајева, изнетим у чланку „Криза уметности”, као и Флоренског у тексту „Смисао идеализма”, те истраживањима Гришченка о везама руског сликарства с Византијом или, пак, о стању уметности почетка XX века.

Књижевним интересовањима Аксјонова било је посвећено неколико реферата. Доајен у проучавању руског футуризма, Александар Парнис, посветио је своје излагање Аксјоновљевим текстовима о Хлебњикову. Огласивши се три пута о Хлебњикову (у рецензијама и на јавним предавањима), Аксјонов последњи пут то чини 1924. године; након прочитаних Хлебњиковљевих „Таблица судбине” 1921. он њиховог аутора назива дегенериком; с друге стране, откривши да Хлебњиковљева теорија времена (време је, по њему, реверзибилно и многодимензионално) нема претходника, Аксјонов истиче да је Хлебњиков последњи светац овог типа.

Алексеј Семјоненко је прочитао реферат о Аксјонову као романтичару, доевши у спрегу трагања Аксјонова с поставкама Шлегела, те Гетеа и Хумболта, подвукавши заједнички свима херменеутички приступ тексту. Као посебну особеност Семјоненко наводи преводну делатност романтичара и Аксјонова, те посебно занимање за Шекспира с контрадикторним моментима.

Петербуршка научница Татјана Никољска и овом приликом остаје верна својим основним истраживањима — грузинско-руској авангарди. Њено излагање је било посвећено преписци и дијалогу Аксјонова с песникињом Сусаном Мар; Никољска износи претпоставку да је песникиња псеудоним створила од почетних слова презимена имажинисте Мариенгофа, јер је њена основна идеја била да постане имажинистичка Ахматова. Сусана Мар је 1925. постала супруга Ак-

сјонова, оставила је успомене о Аксјонову 1937, али с доста грешака, о којима нас информише Никољска (даје погрешну годину Аксјоновљевој смрти — 1934, погрешан патроним — Алексејевич).

Наш домаћин, Ларс Клеберг, у реферату под називом „Непознати Аксјонов” дао је анализу сижејне линије романа „Херкулови стубови”, чији главни јунак Флавије Николајевич Болтарзин тражи рукопис Лотреамона, будући спреман да посвети живот скупљању материјала за биографију Лотреамона. Клеберг је довео у везу поједине књижевне поступке Аксјонова са сликама Лентулова (маска, слика Москве), али и стваралаштвом Достојевског, откривши одговарајуће цитате у „Херкуловим стубовима”.

Аутор ових редака посветила је пажњу градским мотивима у песничкој збирци Аксјонова „Сумњиви резони”; поезија Аксјонова је посматрана у контексту футуристичке поетике, с једне стране, и илустрација Александре Екстер, с друге стране.

Преводима Аксјонова енглеских аутора своје реферате посвећују Татјана Потницева из Дњепропетровска и Михаил Мејлах из Стразбура. Темељно се позабавивши како биографским моментима Аксјонова (општење са шекспиролозима), тако и његовим студијама (о лику Хамлета и Ромеа), те књижевно-језичком анализом превода, уз прегршт често комичних примера, двоје истраживача се слажу у незадовољавајућој оцени Аксјоновљевих превода. Потницева подноси реферат под називом „Иван Аксјонов — преводилац Џона Вебстера: интертекстуалност живота и књижевности”, указујући на бројне буквалне преводе, одсуство игре речи и, све у свему, раскид између текста и историјско-књижевног контекста, што је условљавало често и апсурдност текста. Мејлах, пак, износи саопштење о Аксјонову и Елизабетанском театру; полазећи од Аксјоновљевог предговора зборнику Елизабетанских драма, аутор закључује да је очит контраст у односу на текстове о Шекспиру и саме преводе: иако даје поуздане информације о Бену Џонсону и Хејвуду, Аксјонов преводи ауторе нетачно, не чува јампски ритам, користи се старословенском синтаксом.

Посебну пажњу истраживача су привукла интересовања Аксјонова за филм, посебно за личност Ејзенштејна. Чак су четири реферата била посвећена овој тематици: два из пера књижевних аналитичара, један је написао театролог, један — теоретичар филма. Професор Талинског универзитета, Ирина Белобровцева, поднела је реферат под називом „Аксјонов и Ејзенштејн”, у коме, полазећи од филозофских размишљања Валерија Подороге о биографском и аутобиографском у стваралаштву, анализира елементе садистичког код Ејзенштејна и Аксјонова. Тако, на пример, то што Аксјонов наглашава да је био на погубљењу Бодрова, Столипиновог убице, за Белобровцеву је повод за размишљање о написима Аксјонова у овом кључу, о његовом супарништву с Ејзенштејном, које открива у монографији о

режисеру. Немачка научница Наташа Друбек-Мајер, која активно истражује руску кинематографију последњих 10-ак година, понудила је у свом реферату „Аксјоновљева употреба музиколошких термина у његовом портрету Ејзенштејна 1930-их” музиколошко тумачење текста. Она преко термина „обертон”, „метричка монтажа”, „марш”, „кан-кан”, „успаванка”, „други глас”, „ритам”, „тонална монтажа”, „доминанта”, „четврти и пети глас”, „фуга” тумачи Аксјоновљево читање филмова Ејзенштејна, доводећи га у везу с психологом Џејмсом (његовим тумачењима обертонског надражаја и доминанте), као и са сликаром Кандинским (његовом књигом „О духовном у уметности”, што обилује наведеним терминима фуге, обертоне). Дански театролог Јана Рисум је изложила своја запажања о „Транскултуралној драматургији: Аксјонов, Ејзенштејн, Елизабетанци и Меј Ланфанг”, посебно наглашавајући говор тела у остварењима поменутих уметника.

Посебну пажњу заслужује, свакако, немачки теоретичар филма руског порекла Оксана Булгакова. Истрајно се бавећи руским филмом као теоретичар, аналитичар и практичар (аутор је документарних филмова с научним коментарима), Оксана Булгакова је на овој конференцији поднела реферат под називом „Аксјонов, Ејзенштејн, или Ко је био сенка Хамлетовог оца?”. У њему се она бави психоаналитичком страном Ејзенштејнових филмова (режисер „Ивана Грозног” проверава по Шекспиру, урањање „Подморнице Потемкин” у воду-утробу, цртежи режисера уз Шекспировог „Магбета”) и познавањем Аксјонова ове стране режисерове личности, сазнањима, везаним за режисерове посете лекарима. Најзад, Оксана Булгакова је, на велико задовољство учесника конференције, на крају конференције презентирала вишечасовни диск, сачињен од великог броја филмских кадрова из доба Великог Немога, који је израдила у образовно-научну сврху, сегментиравши га по темама и мотивима (с научним коментарима).

Личност Ивана Аксјонова и његово неистражено дело окупили су у Шведској петнаест научника различитих интересовања и профила. У константном дијалогу препуном питања, чуђења, гласних размишљања, недоумица, допуњавања, неслагања, усхићења протицао је сусрет истраживача од јутра до касне вечери, како у сали уређеној за конференцију, тако за трпезом по префињеним старинским рецептима, али и током шетњи вртом или дуж обале језера Мелар. Уколико се наша жеља да зборник научних радова покрене шире интересовање за неправедно заборављеног аутора оствари, сматраћемо да је конференција постигла свој циљ.

Корнелија Ичин

Lingvistika Milke Ivić. Urednici Predrag Piper i Milorad Radovanović.
Beograd: XX vek, 2008. — 350 str.

Двадесето столеће код Срба ће бити упамћено по врхунским дометима у области науке о језику. Његову прву половину обележио је велики Александар Белић, а другу — Белићеви даровити ученици, међу којима су предначили и најдаље искорачили Павле и Милка Ивић.

Резултате својих истраживања Милка Ивић је деценијама објављивала на свим значајнијим светским језицима и на већини словенских језика. Највише је писала о темама из историје лингвистике, лингвистичке теорије и методологије, типологије словенских језика, словенске синтаксе и семантике. У своме импозантном опусу успела је да обједини поступак структуралне, лексичко-семантичке и трансформационе анализе. Њено обимно дело краси преплет, срећни спој завидне ерудиције, истанчане аналитичности, луцидне проицљивости и несвакидашње интуиције.

Садржај књиге *Лингвистика Милке Ивић* чини седамнаест прилога из пера тринаест угледних српских лингвиста — ученика, сарадника и пријатеља Милке Ивић, компетентних познавалаца и тумача њеног дела. После *Предговора* следе текстови: *Три ивићања Милки Ивић* (М. Радовановић); *Дело за будућности* (Д. Петровић); *Три деценије истраживања о језику и лингвистици* (П. Пипер); *Четврти века дружења* (З. Тополинска); *Историја (ојшће) лингвистике* (М. Радовановић); *Лингвистички огледи: теоријски увиди и њихова примена* (П. Пипер); *Тилошка славистичка проблематика* (Ј. Грковић-Мејдор); *Историја језика* (А. Младеновић); *Синтакса реченице* (В. Ружић); *Синтакса падежа* (И. Антонић); *Синтакса глагола* (С. Танасић); *Морфолошке категорије* (Е. Фекете); *Историја речи* (Д. Гортан-Премк); *Лексичка семантика* (Р. Драгићевић); *Милка Ивић о стандардном језику и његовим варијантима* (Д. Петровић); *У научној критици* (С. Милорадовић); *Ивићеве* (М. Радовановић). На крају долази *Библиографија академика Милке Ивић*, коју је саставила Милена Марковић.

На страницама књиге *Лингвистика Милке Ивић* окупиле су се три генерације позваних и радо одазваних да у временски и просторно лимитираном оквиру скицирају научни портрет стручњака који је по дубини понирања у општелингвистичку проблематику без премца на нашим, и не само нашим, просторима. На окупу су се, срећом, нашли добри зналци свих области у којима се тако магистрално огледала Милка Ивић. Жанровска структура приложених текстова нам омогућује да великог научника пратимо од ране младости до наших дана. Драгоцене су, у том смислу, и оне анегдотске епизоде из живота младе студенткиње, која се између могућности да се пристојно обује у време послератне опште беде и немаштине или да се домогне књиге Карла Бругмана одавала зову научне радозналости. По јутру се дан познаје, а први студентски храбри кораци Милке Јовановић наговештавали су деценије блиставе научне каријере. Европска и српска наука о језику понајбоље знају да је младост резервисана за велике почетке. Млада студенткиња је семинарским радом *Једно поаређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком* изазвала „узбуну” међу неким својим професорима због тобожњег напада на Вука и вуковце, а „био је то, међутим” — како ће знатно касније сликовито приметити С. Стијовић — „свеж вуковски поглед на Вукову норму, с јасно назначеним правцем њених корекција у складу с развојем језика кроз читав један век великих промена и опште еволуције српског друштва”. На истом узрасту блеснуле су, уосталом, и звезде Ђуре Даничића, Фердинанда де Сосира, Александра Белића и Павла Ивића (у чијем су семинарском раду из 1947. године ударени темељи модерне српске дијалектологије).

У седамнаест текстова исписаних пером тринаест аутора читалац налази објашњење континуираног полувековног завидно високог котирања једног аутора и његовог дела, и то како на домаћој тако и на иностраној научној сцени. Том ретком статусу Милку Ивић су привела њена научна начела и опредељења, од којих се овом приликом могу окрзнати само нека.

Мало где су као у делу Милке Ивић тако постојани мостови између „старог” и „новог”. Идући трагом свога великог учитеља Александра Белића Милка Ивић се на почетку научне каријере опредељује за принцип да се синхрони језички систем мора сагледати у дијахроној перспективи. Није отуда чудно да су многи радови Милке Ивић посвећени историји речи. „Она увек прати системска кретања у словенским језицима с компетентним увидом у историјски развој сваког језика [...] удруженим са сазнањима из области најактуелнијих струјања у општој лингвистици” (Ј. Грковић-Мејдор).

Од А. Белића М. Ивић је наследила однос према чињеници, према језичком податку, од којега све почиње, на чему се заснивају све теорије. Сви теоријски закључци морају се темељити на самом језичком материјалу.

Од почетка до данас текстове Милке Ивић красе концизност, прецизност и једноставност у дефинисању обрађиваних јединица. Њени „закључци су толико једноставни и јасни да се чине лаким, као да смо их одувек знали, а то је и онај прави циљ до кога се долази стрпљивим научним радом веома широкога дијапазона” (Д. Гортан-Премк).

Милка Ивић никада се није поводила за идејама „у тренду”, од почетка до данас заштићена је од помодарства било које врсте. Већ у докторској дисертацији чврсто и трајно се определила за методолошки поступак, утемељен „на схватању да теоријски закључци морају да проистекну из грађе, да на њој буду утемељени, одакле и констатација да је рад лишен сваке априористичке теорије која би наметала свој искључиви угао гледања, а не онај који прописује сам материјал” (Ј. Грковић-Мејдор).

Дело М. Ивић одликује и поучно коректан однос према претходницима и потенцијалним наследницима. Умела је и уме да похвали претече, да им захвали за драгоцену идеју (као у случају са Љ. Стојановићем), да исправља неправду нанету појединцима због „наслеђене једностраности” (П. Пипер) у вредновању њиховога дела (пример Јована Стерије Поповића и његовога рада на српској терминологији, као и рада на речнику регионалних речи и на речнику синонима).

Радови Милке Ивић сврставају се у врхунске и оригиналне доприносе струци. Њена расправа о категорији обавезног детерминатора / обавезне одредбе нашла се 1972. године у антологији светске структуралне синтаксе. Чињеница да је та антологиска студија накнадно доживела ревизију и да је у коначном облику објављена једанаест година касније најбоље сведочи о ауторкином односу према послу којим се тако успешно бави безмало шест пуних деценија: наука није догма него, као и све друго, „ствар у току”.

Српски језик, српску реч, српску науку уводила је Милка Ивић на славистичку и светску лингвистичку позорницу. Чинила је то својим запаженим радовима штампаним у најпрестижнијим гласилима широм света, као и активним суделовањем и дискусијама на јавној сцени (међународни конгреси, анкете о актуелним проблемима словенске филологије и лингвистике и сл.).

У Предговору предмету нашег приказа пише да је „ова књига поред своје образложености научним потребама, настала и као знак захвалности, љубави и поштовања ученика, сарадника и пријатеља академика Милке Ивић”. Читаоцу рукописа је јасно шта је водило, боље рећи — носило ауторе у писању уздарја своје великом дародавцу. Садржај књиге каже да су ученици разумели и усвојили, да су упили науку свога учитеља и нашли прави путоказ у својим истраживањима. Многима полази за руком и да озбиљну научну материју, баш као и њихов ненадмашни учитељ, изложе концизно, јасно, показујући и примерну „одговорност за сваку реч”. Читајући прилоге у књизи *Лингвистика Милке Ивић* читалац се нађе у позицији студената на предавањима своје омиљене професорке, којима након њеног објашњења и појашњења до малочас тешко размрсиве материје све изгледа „тако једноставно и логично да се човек увек морао питати како се тога није раније сетио”.

Након шест деценија трагања за истином по лавиринтима језичке проблематике и тридесетогодишње бриљантне универзитетске и непрекидне учитељско-васпитне каријере Милка Ивић има све разлоге за истинско задовољство. И ова књига, исписана пером њених најближих и најмилијих сарадника, показује да је она постигла троструки циљ: одужила се прецима и учитељима, задужила потомство и своје ђаке, показујући им путеве којима треба да наставе, а при томе је за шест протеклих деценија много, много пута „намирила и своју душу”, подаривши јој „интензивно осећање награђености која обузме човека онда кад се увери да је једно агресивно „зашто?” заменио успокојавајућим „зато што...”. Много, много научних чворова размрсала је Милка Ивић. Неумесно је тражити више за један радни век.

Препоруку за читање књиге *Лингвистика Милке Ивић* намеће једна битна особина, практична намена њених радова узетих у целини. То је, по правилу, њихова отвореност, имплицитни, а неретко и експлицитни позив за настављање истраживања у духу предложених решења. Милка Ивић мало када, наиме, нуди коначне одговоре, већ подстиче друге на даља истраживања анализираних проблема. Домаћу и светску лингвистичку доктрину обогатили су радови по правилу подстицајни за научни дијалог, прилози који доносе и сугестије о правцу у којем би коначно решење требало тражити. На страницама књиге коју нам дарује тринаест угледних српских лингвиста сретћемо се, дакле, и са тим задацима, које Милка Ивић поставља, у аманет оставља, будућим истраживачима. А ти задаци су, по правилу, врло инспиративни и, по речима њених најближих сарадника и следбеника, „представљају несвакидашњу и корисну појаву у нашој лингвистичкој литератури”.

Слободан Реметић

UDC 821.16-13.09:398

Мр Драгољуб Перић, *Териоморфни јунаци словенске епике — Змај Огњени Вук и Волх Всеславјевич*, Београдска књига, Београд 2008.

Студија Драгољуба Перића *Териоморфни јунаци словенске епике — Змај Огњени Вук и Волх Всеславјевич*, посвећена је сложеном и слојевитом поређењу двојице териоморфних јунака, који су и у досадашњим славистичким студијама и изучавањима довођени у везу. То су чинили неки од најзнаменитијих слависта и неки од назначајнијих изучавалаца односа мита и књижевности. Поред „пионирског рада Романа Јакобсона и Гојка Ружичића”, то су били и Вјачеслав Иванов, Владимир Топоров, Елеазар Мелетински, Виктор Жирмунски и др. Међутим, ниједан од пређашњих изучавалаца није разматрао тако обимну поетску грађу, ни обавио тако детаљна типолошка истраживања каква се срећу у Перићевој студији. У ово изучавање уложен је огроман труд. О томе сведочи и сам увид у обухваћену грађу и литературу, а још више сложено и прецизно спроведено укрштање различитих равни истраживања — књижевно-историјске, теоријске, аналитичке, али и оне засноване на изучавању мита и митског мишљења и антрополошке. Захваљујући томе Драгољуб Перић је ову значајну славистичку тему (пре његове студије више покренуту него обрађену) испитао свестрано, детаљно и обухватно.

Са становишта грађе Перић је успео да обухвати све познате записе о двојници јунака. У разматрану грађу, поред целовитих записа епских песама и биљина, аутор је, с правом, укључио и фрагменте песама, као и усмена предања и помене у средњовековној летописној грађи. Већ и само ово скрупулозно презентовање извора представља значајан (нипошто једини и нипошто највећи) допринос славистичким изучавањима. Разматрану грађу Перић логично класификује према времену бележења, коментаришући сажето, али веома компетентно коришћене изворе, уз широко и обухватно познавање постојеће литературе о њима.

Најзначајнији аспект ове студије свакако је допринос који она даје компаративно-типолошком изучавању ликова који припадају српској и руској фолклорној традицији. Ово добија на значају због тога што, како наглашава аутор, ова врста истраживања, „за разлику од историјско-генетичког (...), није на словенском језичком простору

ни дан-данас добила адекватну примену”. По природи јунака којима се бави — змајевити јунаци, али и потенцијални вукодлаци, што аутор обједињава атрибутом териоморфни — студија Драгољуба Перића превасходно је забављена слојевитим и детаљним трагањем за митским, обредним и религијским аспектима, али веома систематично обухвата и теоријско-поетичке аспекте обликовања јуначке поетске биографије, као и изучавање потенцијалне историјске основе ликова.

Перић тако наглашава да песме о Змај-Огњеном Вуку „углавном прецизно идентификују историјски прототип јунака, везујући га за деспота Вука Бранковића, сина Гргура Бранковића, рођеног највероватније око 1438, а преминулог 1485” (стр. 20). Знатно теже било је утврдити историјску основу Волховог лика. Сажимајући претпоставке претходника, Перић на основу њих, али и с обзиром на детаљни увид у поетску грађу, предање и руске средњовековне писане споменике, прихвата претпоставку да су „овом лику као историјски прототип, највероватније, послужили Олег Свјатославич, древлански кнез (друга половина 10. века), као и кнежеви-чаробњаци Олег Вещиј, варјашки кнез (10. век [...]) и Всеслав Брјачеславич Полоцки (друга половина 11. века [...]), а можда и нека друга историјска личност” (стр. 21).

Основно својство Перићевог истраживачког приступа уочљиво је већ у уводном поглављу његове студије, у коме се оцртавају основни обриси истраживања: предмет, циљеви, именовање јунака, њихов однос према историји и, најзад, сама оправданост аналогije успостављене међу њима. С једне стране, он обједињава веома прецизну анализу детаља са сталном свешћу о целини грађе и општепостављеним истраживачким циљевима, а с друге, повезује властите увиде и открића са изузетно широким познавањем пређашњих истраживања и њихових домета (али и ограничења). У том смислу ова књига може се читати и као драгоцен увид у рецепцију теме о териоморфном јунаку у широко обухваћеним славистичким изучавањима, али и у радовима англосаксонских аутора, пре свега онима који се баве типом јунака *Shapeshifter*-а и шаманизмом (посебно се издваја веома успешна аналитичка примена студије Мирче Елијадеа). Аутор, такође, с успехом синтетизује књижевно-историјски, критичко-аналитички и теоријско-методолошки аспект властитог рада. Ово се огледа и у сталној тежњи за теоријским уопштавањем властитих открића и закључака. При томе се, истовремено, чува и стални увид у конкретни предмет истраживања, који не губи своје повлашћено, централно место, ни онда када песничка грађа својом разнородношћу и фрагментарношћу отежава уопштавања.

Ово нарочито долази до изражаја у поглављу рада које се бави широко схваћеним атрибутима ликова (*Змај Огњени Вук и Волх Всеславјевич — дистинктивна обележја ликова: ајрибући*).¹ Као основна дистинктивна обележја — атрибуте ликова, Перић издваја пре свега облик и метаморфозе јунака. Њихова териоморфност сагледава се у систематичном прегледу вучјих и змајевских белега као примарних, али не изостају ни остали зооморфни атрибути, подељени према просторном ситуирању животиње у домену горњег света, средњег света и доњег света. Овоме следе порекло јунака, његова старосна доб, физички изглед, рухо, оружје, коњ и соко, те унутрашње особине лика, и оне позитивне и оне негативне, и простор и време у којима лик дела.

Сама композиција овог поглавља представља допринос будућим разматрањима која се баве обликовањем лика у епизи. Атрибути који су предмет истраживања сагледавају се уз детаљну и прецизну диференцијацију. Јунакова ратничка опрема испитује се, рецимо, као мач, сабље и ножеви, лук и стрела, буздован, копље, „ређе заступљено хладно оружје”, ватрено оружје, оклоп. Јуначки коњ и соко посебно се разматрају, с обзиром на изглед и функцију. Ова детаљност наметнута је природом карактеризације епског јунака, у којој рухо, оружје, коњ, простор и време делања имају једнак значај као особине и поступци. Сем тога, само овако разумљиво испитивање могло је отклонити опасност да се превиди нека заједничка или нека доследно супростављена црта двојице јунака.

¹ Аутор наглашава да је класификацију атрибута преузео из рукописне студије Хеле Јасон *Елолоја. Epic, ORAL MARTIAL POETRY, Models and Categories*, иако се сличне класификације срећу и у неким домаћим изучавањима.

Наравно, пошто је реч о јунацима који су, пре свега, издвојени по својим не-људским и над-људским својствима, аутор посебну пажњу поклања њиховом облику и метаморфозама, а и све остале особине примарно сагледава у контексту митских представа о Волху/Вољги Всеславјевичу и оних о Змај-Огњеном Вуку. Сложено, разурђено, детаљно, његово истраживање, при том, ни једног часа не губи нужну општост и јасно се одређује према претходним истраживањима и закључцима које она доносе. Треба, ипак, нагласити да студија Драгољуба Перића, иако високо уважава научне резултате претходника, у свим својим доменима далеко превазилази скрупулозно презентовање и особено сортирање већ урађеног и остварује самосвојан и нов допринос и са становишта теме, и са становишта увида у грађу, и са становишта анализе и тумачења те грађе.

У трећем поглављу аутор испитује аналогне сижејне функције ликова. Сам појам сижејне функције, изведен у раду Хеде Јасон апликацијом Проповог термина на епску песму, Перић за потребе свог истраживања ограничава „на испитивање сижејних функција, као централних, циљних поступака главног јунака”. Истовремено, он указује и на суштински недостатак овог модела, који „превиђа чињеницу да је за епску песму, ипак, битно и ко нешто чини и како то чини”. Да је одиста тако, показује се у оквиру Перићеве студије у претходном поглављу где се као један од основних атрибута лика разматра време. Показује се, нарочито када је реч о српској епизи, да и поред преовлађујућих анахронизама, постоји знатан степен историчности. Иако „време у епској песми (...) представља својеврсну идеализацију прошлости” (стр. 133), те иако је историчност епске песме особена и најчешће сведена на именовање јунака и његовог противника и самог догађаја — она је ипак незаобилазна. Збивања представљена у епској песми јесу идеализована и митизована, и по томе битно различита од критичке историје, ипак она се међу онима који су стварали ове песме доживљавала као *своја* и зато суштински важна прича.

У оквиру посматране грађе Перић открива две аналогне сижејне функције: „јунак осваја непријатељски град” и „јунак се жени противниковом сестром/женом” и разматра их, узимајући у обзир однос сижејне функције, улоге и лика.

Коначни закључак Драгољуба Перића, да су се „сличности између посматраних јунака сачувале у највећој мери на нивоу атрибуције ликова, док на нивоу функција, како се показало, постоје само извесне сличности у малом броју песама”, представља значајан допринос славистичким изучавањима, али и изучавању српске епике. Уз то, истраживање Драгољуба Перића потврђује не само могућност већ и значај „испитивања епских ликова, постављених на једну ширу, општесловенску раван”, као и то „да и у оквиру геопоетичког простора на коме живи и ствара словенска језичка заједница постоји такво епско песништво које се, у елементима, приближава традицији митолошке епике какву имају други несловенски народи”. Сем тога, није од мањег значаја то што се у овој студији демонстрира могући узорни модел изучавања ликова у усменој епизи, пре свега оних који одражавају древну ритуално-митску матрицу, али и свих осталих. По томе студија Драгољуба Перића представља значајан и вредан наставак досадашњих изучавања јунака српске, јужнословенске и словенске епике.

Љиљана Пешикан-Љуцићановић

UDC 398(=16):061.3(497.11),,2006”

Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума,
зборник радова са међународног научног симпозијума,
уредник Љубинко Раденковић, Балаканолошки институт САНУ, Београд 2008.

Зборник *Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума*, садржи двадесет два реферата који су излагани на истоименом међународном научном симпозијуму (одржаном од 2. до 6. октобра 2006, у Београду, Краљеву и Матарушкој Бањи). Организатор симпозијума био је Балканолошки институт САНУ, који је и издавач зборника. У уводном тексту Љ. Раденковића (*Поглед на словенску фолклористику*) на-

глашено је да је скуп организован и одржан уз подршку Комисије за фолклор при Међународном комитету слависта, Одбора за народну књижевност САНУ и Народног музеја у Краљеву, али и сам скуп и публикација која је пред нама пре свега су плод систематичног труда и наставак изузетно вредног низа научних издања Балканолошког института.

Примарни циљ симпозијума и овог зборника била је, како наглашава Љ. Раденковић „анализа стања фолклористике у свакој словенској земљи понаособ и вредновање досадашњих главних резултата у записивању, архивирању и истраживању националног фолклора. Други постављени циљ јесте анализа неких актуелних питања фолклора, као што су: постојање несолидних записа фолклора и разних врста мистификација (који представљају баласт у фолклористици и наводе на погрешна тумачења не само фолклора већ и историје духовне културе словенских народа); предмет и опсег данашње фолклористике; значај регионалних истраживања фолклора; стварање електронских база података и начини њиховог претраживања”. Да би се ови обухватно и амбициозно постављени циљеви остварили, или да би се, барем, поставила релевантна питања на која словенска фолклористика мора одговарати у свом даљем развоју, у зборнику је, поред радова изнетих на скупу, објављен, с пратећим коментаром Мирослава Пангића, и прилог из рукописне заоставштине Војислава Јовановића Марамбоа: аотирана библиографија под насловом (*Зборник*) *Анџологија лажне народне поезије*.

У уводном тексту зборника указано је, такође, на прегледни текст В. Е. Гусева *Комплексное (междисциплинарное) изучение фольклора*, изложен на дванаестом Међународном скупу слависта, у Кракову 1998, и објављен у Москви исте године, као и на тротомном зборник са Првог сверуског конгреса фолклориста, одржаног у Москви и Снегирима, 2006. године, пошто је на скупу изостао систематски преглед развоја и стања руске фолклористике. О тежњи да се отвори увид не само у резултате властитог скупа већ, пре свега, у целину области којој је скуп посвећен, сведочи и пратећа публикација зборника — *Словенски фолклористи*, која садржи основне информације о истраживачима фолклора у 11 словенских земаља. У уводној белешци приређивача (*Фолклористи у словенским земаљама*) наглашено је: „Овде се под фолклористима подразумевају превасходно истраживачи усменог народног стваралаштва, то јест они који се на стручан начин баве записивањем, систематиком и изучавањем словенске традиционалне усмене књижевности, њене историје или њених веза с другим областима културе. Узети су у обзир и етномузиколози, уколико се у својим радовима баве и вербалном компонентом фолклора. ...Место у овом прегледу нашли су истраживачи из словенских земаља који су објавили најмање два своја рада у научним издањима или једну монографију с рецензијама.”

По сличним критеријумима по којима су бирани фолклористи чија су се имена и адресе нашли у пратећој публикацији, бирани су и учесници скупа. Укупно узев, доминантна тема зборника остао је превасходно вербални, па и књижевни домен фолклора. Ипак, јасно је уочљива тежња и организатора скупа и уредника зборника да се фолклорни текст сагледа са становишта своје иманентне синкретичности, без свођења на само вербални или само музички аспект. Раденковић указује да је: „Решење овог питања дала (...) семиотика, а касније и етнолингвистика, уводећи ширу дефиницију текста — као поруке која се може пренети различитим знаковним системима — осим вербалних, још и устаљеним облицима ритуалног понашања и одређеним предметима и реалцијама света око себе” (*Поглед на словенску фолклористику*).

Систематичност и обухватност приступа словенском фолклору и фолклористици остварена је и у добро осмишљеној композицији зборника. Прва целина — I. Фолклор и фолклористика у словенским земаљама — најопштија са становишта теме, обухвата једанаест радова. Ови радови посвећени су прегледима и оценама важнијих резултата у сакупљању, публиковању, систематизацији и истраживању фолклора у Белорусији, Бугарској, Македонији, Пољској, Словенији, Словачкој, Србији, Хрватској, Чешкој. Радови једанаесторо аутора (Т. Вражиновски, Р. Иванова, К. Михајлова /Михайлова/, Љ. Маркс и И. Лозица, А. Марозав /Марозаџ/, Н. Милошевић-Ђорђевић, Р. Попов, Ј. Поспишилова /Pospíšilová/ и М. Тонцова /Toncrová/, З. Профантова /Profantová/, М. Станоник, К. Вроцлавски /Wrocławski/), распоређени су азбучним редоследом* и

опремљени апстрактима и резимеима на енглеском језику, а објављени су на језику и писмом аутора. Обухватност радова различита је са становишта временског распона, вида фолклора који је доминантан предмет ауторовог интересовања, нивоа теоријских уопштавања. Неколико текстова даје широк систематски преглед развоја националне фолклористике (у периоду од 30 и више година) и, најчешће, институција и истарживача које су се њоме бавили (Т. Вражиновски, *Половина век македонска фолклористика*; К. Михајлова, *Терени проучавања, архивизирани и публикувани на фолклорни материали в Българија*; Љ. Маркс и И. Лозица, *Folkloristička istraživanja u Hrvatskoj u 20. stoljeću*; Н. Милошевић-Ђорђевић, *Српски фолклор на размеђу два миленијума. Осврћу на историју истраживања*; З. Профантова, *Folkloristika na Slovensku. Recentné výsledky z prelomu tisícročia*; М. Станоник, *Slovenska slovstvena folklor in slovstvena folkloristika*; К. Вроцлавски, *Folklorystyka polska — największe osiągnięcia i perspektywy*).

По обухвату времена, истраживача и прецизној систематизацији разнородне грађе могу се издвојити текстови Н. Милошевић-Ђорђевић (обухвата период од Вука Караџића до нашег времена и указује на могуће основе класификације институционално необједињених и превасходно литерарних истраживања српског фолклора) и онај чији су аутори Љ. Маркс и И. Лозица. Као суштинска разлика у развоју српске и хрватске фолклористике (практично неразлучивих са становишта старије грађе и бележења) показује се управо непостојање институције која би обједињавала и усмеравала изучавања српског фолклора. С друге стране, како показују Љ. Маркс и И. Лозица, хрватска фолклористика развијала се превасходно у институционалним оквирима, па ово двоје аутора њен развој деле на „Доба Института за народну умјетност — од 1948”, „Доба Завода за истраживање фолклора — од 1977” и „доба Института за етнологију и фолклористику — од 1991”. Иако је и развој у оквиру институција скопчан с низом проблема, свакако је за жаљење што нема такве институције која би се превасходно и систематично бавила историјом, теоријом, развојем и перспективама српске фолклористике. Можда би постојање такве институције допринело да публикавање и изучавање рукописне грађе не буде више искључиво резултат појединачних, често донкихотских ангажмана, те да се или настави издавање „Расковника” или покрене неко друго гласило посвећено сакупљању, објављивању и изучавању фолклора. Студија Н. Милошевић-Ђорђевић, као и радови српских аутора у другом делу зборника, показују да се у изучавање српског фолклора улаже велики труд који доноси појединачне резултате вредне пажње. Ипак, постојање института или центра за изучавање фолклора могло би допринети да овај важан елемент националне културе буде још систематичније истраживан, бележен, па и заштићен у времену у коме је потенцијално угрожен.

У прву целину зборника укључени су и текстови који се баве мањим временским опсегом и, пре свега, указују на промене које су у изучавање словенске фолклористике унели политички ломови и промене. Такви су, рецимо, текстови бугарских, белоруских, чешких аутора (Р. Иванова, *Българската фолклористика между две столетия. Постижения и перспективи*; Р. Попов, *Българската етнология в периода на прехода*; А. Марозав, *Беларуская фольклористика 90-х гг. XX — началку XXI стагоддзя: вынікі і перспектывы развіцця*; Ј. Поспишилова и М. Тонцова, *Současný stav a vývojové tendence v české folkloristice*).

Заједничко свим овим текстовима јесте сагледавање фолклористике као изразито еклектичне дисциплине, која укључује не само различите области изучавања и различите научне приступе (књижевно-историјска, филолошка, семиотичка, етнологска, музиколошка, етнолингвистичка, антрополошка и др. изучавања) већ данас обухвата и диференциран предмет истраживања. Поред традиционалног фолклора,¹ јасно се оцртавају и она усмерења која се, подстакнута ставом да некадашње усмено стваралаштво

* Разлози за примену овог типа класификације потпуно су јасни — укинута је потреба да се словенске нације или научници рангирају по неком другом критеријуму, њиме је, ипак, унеколико поремећена тематска целовитост зборника, па су, рецимо, раздвојени тематски чврсто повезани текстови о бугарском фолклору.

¹ Љ. Раденковић наглашава: „Чак и у условима да нестану заједнице које памте и усмено преносе старе облике фолклора, и даље ће постојати фолклористика заснована на тим облицима” (*Пољед на словенску фолклористику*).

више не постоји, okreћу „истраживању неких стереотипних облика симболичке комуникације међу људима, тражећи мотивацију за њих у очуваним менталним концептима старог друштва” (Љ. Раденковић, *Пољед на словенску фолклористику*). Управо због динамичног карактера фолклора и фолклористике, већина прегледних радова садржи, посредно или непосредно изнете, и теоријске ставове о природи и обухвату фолклора и изражава свест о потреби да се постојеће дефиниције фолклора прилагоде његовим новим сагледавањима. Љ. Маркс и И. Лозица закључују свој преглед развоја хрватске фолклористике тврђом да је „definiranje folklor (...) kontinuirani proces” који се мора допуњавати теоријским истраживањем, те да није реч о теоријској резигнацији већ о искуству да се „kako-tako upotrebljiva folkloristička teorija može izgraditi (ili dograditi) samo dijaloški, u složenom odnosu sa drugim”.

И другу целину у зборнику II. — Нека питања савремене словенске фолклористике, сачињава једанаест радова, распоређених са становишта општости њихових тема у односу на основну тему зборника. Тако се овде разматрају однос између теренског рада и принципа архивирања фолклорних материјала у руској (А. Мороз, *От полевого исследования к архиву. Принципы архивации фольклорных материалов в российской фольклористици*) и публиковање прозног фолклора и његове архивске збирке у украјинској фолклористици (О. Брицина, *Зміна текстологічних моделей в українській фольклористиці XIX—XX ст. /за матеріалами публікації прозового фольклору й архівних колекцій/*). На компаративном упоређивању украјинске и српске фолклорне грађе Љ. Поповић показује велики значај фолклора за когнитивна истраживања језичке слике света (*Значај фолклорне грађе за когнитивна истраживања језичке слике света*). Украјинском и балканско-словенском грађом бави се и О. Митиценко, разматрајући тезу по којој се поетички систем фолклора може разматрати као једна од дистинктивних одлика етничке културе (*Етнопоетика як проблема сучасної фольклористики /на матеріалі української та південослов'янської традиції поховального оплакування/*). М. Матицки свој рад *Значај пословица за фолклористику* заснива на обимном корпусу народних изрека и пословица, које су у српској фолклористици издвојене из периодике и рукописа, указујући како се повезивањем пословица са религиозним народним песмама може реконструисати својеврсна „народна (усмена) верзија Светог писма”. Рад М. Менцеј, *Позиција приповедача у нарацијам о чаровништву. Проблеми у комуникацији мед теренско разискано чаровништву* може бити драгоцен за дубље разумевање и изучавање демонолошких предања и веровања везаних за вештице и врачање. На основу властитих теренских искустава, Менцејева указује на значај који позиција приповедача има за разумевање ових наратива и поставља тезу о вишеслојној природи вештице у словенском фолклору, што може бити извор шума у комуникацији. М. Луковић се у раду *Поетска и реална шпониција у српској епској поезији* бави историјатом „разматрања проблема историјске и поетске компоненте”, сагледаним са становишта топониције, док Ј. Ђорђевић-Јовановић указује на особену позицију славистике, нарочито словенског фолклора, у оквиру балканолошких студија у Грчкој (*Занимање за словенски фолклор у Грчкој*).

У овом делу зборника објављени су и радови троје српских аутора Љ. Раденковића („*Теоними*” у *словенском фолклору*), С. Самарције (*Проучавања епске биографије у српској фолклористици*) и Бошка Сувајића (*Усмено њевање о хајдуцима у јужнословенском контексту*), који спадају међу најинтересантније огледе у целом зборнику. С. Самарција бави се темом од изузетног значаја за изучавање српског књижевног фолклора. Полазећи од Вукових драгоцених бележака, напомена и коментара, који граде „систем кохерентан, ефикасан и аргументован самом поезијом”, она се бави историјатом изучавања и сагледавања јуначке епске биографије. Истовремено, С. Самарција нуди и властито сагледавање овог феномена као особеног укрштаја историјске позадине „у којој се не сабирају само услови за епску стилизацију већ и емотивно ангажовање певача и слушалаца” и типских делокруга епских јунака, издвојених у светлу Пропових изучавања морфологије бајке. Она показује како се у епској биографији обједињавају архаична подлога и обиље интернационалних елемената са историјском компонентом епике „која читавом систему даје локално-национални печат”. Полазећи од номенклатуре јунака и указујући како она, за разлику од бајке, „у епској стилизацији (...) подрамуева делокруг”, Самарција као базичне делокруге издваја следеће: владар — старе-

шина; главни јунак; противник (туђе); противник (своје); помоћник; саветодавац (главник); жртва; колективни ликови. Ови базични делокрузи се даље, према типским својствима, деле на секундарне, а за њих се, у трећем степену, везује епска номенклатура. Све ово оцртава аналитички продуктиван модел епске биографије и епског лика који могу значајно утицати на будуће изучавање српске јуначке епике.

Рад Бошка Сувајдића (*Усмено певање о хајдуцима у јужнословенском контексту*) указује на значај шире, наднационалне контекстуализације одређених тема, разматрајући низ сродних одлика, али и специфичности у певању о хајдуцима у јужнословенском и балканском контексту.

Што се пак тиче рада Љ. Раденковића, „Теоними” у словенском фолклору, он, упркос својој строго начелној артикулацији, може изазвати читав низ будућих полемичких одзива. Полазећи од становишта да су досадашња научна истраживања доказала „да у фолклору словенских народа [с изузетком *Слова о Полкову Игоровом*] нема назива богова из времена пре њиховог покрштавања”, Раденковић документовано прати „пут измишљања и накнадног осмишљавања словенског Пантеона” што, како он наглашава, води до некритичног прихватања мистификованих теонима као доказа властитог идентитета.

Као пример учитавања непостојећих теонима у текст песме, Раденковић наводи песму насловљену *Калопер Перо и виша Јела*, објављену у првој књизи *Српских народних ђесама* В. С. Караџића. Указујући на Вукову редактуру (рецимо, на замену епитета *лепа* епитетом *виша*), он ову, по сведочењу записивача свадбене, песму тумачи као могући разговор између девојке — невесте и баштенске биљке која цвета пред младожењином кућом. Могућу асоцијацију на Перуна, коју су истраживачи налазили у хипокористуку Перо, Раденковић такође везује за Вукову редактуру, односно за претварање заједничке именице *перо* (лист биљке) у мушко име *Перо*. Ипак, ова у више варијанти и с више жанровских одређења записана песма могла би имати и друга тумачења. Она би, рецимо, управо по имену калопер Перо, могла представљати очуван рефлекс давних историјских збивања. Јиречек даје податак да је „велики жупан Немања (...) склопио савез са Петром од Бугарске”,² чије се име у латинском документу из којег је овај податак преузет наводи као *Kalopetro* — *Калопетер*. Изасланици тог истог Калопетра су, заједно са Стефаном Немањом, поздравили цара Фридриха Првог у Нишу, 27. јула 1189. и понудили му помоћ против Грка.³ Овоме се може додати и то да је крсташка војска, према изворима које наводи Јиречек, морала „прокрчити себи пут кроз два кланца (*clausurae*), утврђена и затворена камењем и дрвима”, као и то да „стара Тројанова капија, ’бугарска клисура’ (*clausurae Bulgariae*) затворена бејаше множином наслаганих дрва и камења”.⁴ Ово не мора противречити свадбено-обредном карактеру песме, али може опоменути на слојевитост као основну карактеристику усменог певања. Ипак, у целини узев, Раденковићев прилог је драгоцен пре свега зато што заузима јасан, научно заснован став у односу на низ мистификатора који олако и некритично продукују и увећавају словенски Пантеон.

Трећа целина зборника — III. Из српске књижевне заоставштине — бави се „фалсификатима, плагијатима или мистификацијама” које је у свом необјављеном рукопису сабрао Војислав Јовановић-Марамбо (текст је приредио Мирослав Пантић). Питање односа између „праве” и „лажне” народне поезије неће се ни овим радом разрешити, али је свакако реч о отрежњујућем позиву на максималну скрупулозност у истраживању. Крајња опрезност у утврђивању предмета истраживања остаје трајна обавеза сваког истраживача који се бави изучавањем усмене књижевности и фолклора, а на њу опомиње и укупан рад Војислава Јовановића.

Зборник *Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума* драгоцен је допринос изучавању фолклора, али и књижевно-историјским и поетичким изучавањима народне књижевности, етнолошким и антрополошким студијама. Компонован

² Константин Јиречек, *Историја Срба. Прва књига до 1537. године (политичка историја)*, превео Јован Радонић, друго исправљено и допуњено издање, Научна књига, Београд 1952, 155.

³ Исто, 156.

⁴ Исто.

прецизно, логично и прегледно, он служи на част и свом уреднику и Балканолошком институту, чија издања по високом научном домету и релевантности обухваћених тема и иначе дају драгоцен допринос изучавању ових области.

Љиљана Пешикан-Љуцићановић

UDC 061.2:[811.16+821.16(497.11)(049.32)

Богољуб Станковић, *60 година Славистичког друштва Србије*.
— Београд: Славистичко друштво Србије, 2008. — 272 стр.

Литература о српским научним и културним установама, као што су САНУ, Матица српска или Српска књижевна задруга, незаобилазна је за стицање потпуне и праве слике о значају тих установа, и за њихово боље чување у националном памћењу. У ту групу иде и литература о Универзитету у Београду, као и о појединим његовим факултетима, нпр. Филозофском и Филолошком, па и појединим катедрама, нпр. за романистику или за англистику. Катедра за славистику, установљена на београдском Лицеју још 1845. године, као Катедра за филологију словенску, из које се временом развило неколико катедара на потоњем Филозофском и данашњем Филолошком факултету Универзитета у Београду, још није монографски обрађена иако је њено место не само у историји Филолошког и, раније Филозофског факултета, него и Лицеја, односно Велике школе и Универзитета врло значајно. Славистика је у српском друштву, поред Катедре за славистику, институционално врло уочљиво заступљена и Славистичким друштвом Србије.

Монографијом проф. др Богољуба Станковића *60 година Славистичког друштва Србије* та значајна институција српске науке, струке и културе добила је адекватну научну обраду, од заборава или полузаборава спасен је низ драгоцених чињеница, предлога, иницијатива, прегнућа, резултата и имена и васпостављена је, у свим битним линијама и у многим детаљима, сложена слика развоја Славистичког друштва Србије и његовог места у српском друштву.

Посебну вредност монографије проф. др Богољуба Станковића *60 година Славистичког друштва Србије* чини богата фактографија на којој је та књига заснована, а која је представљена читаоцима на основу систематског и помног проучавања архива Славистичког друштва Србије. Аутор је, чини се, свесно настојао да пусти чињенице да, организоване хронолошким редоследом, говоре за себе, избегавајући, осим по изузетку да се ослања на мемоаристичке изворе или на сећања живих чланова Славистичког друштва који су у њему дуго делали. Поштовање чињеница је наравно први услов сваког научног рада, укључујући и истраживања о научним установама. Дескрипција се ипак не може одвојити од интерпретације, макар и нешто мање видљиве, јер је и сам избор архивских чињеница које се уврштају у књигу, за разлику од оних које се као мање важне или неважне не помињу, нека врста њихове интерпретације и вредновања, а то је свакако и помињање или непомињање појединих имена, нпр. у жељи да се постигне што већа објективност и непристрасност у односу на личности.

Историја Славистичког друштва Србије предочена у књизи *60 година Славистичког друштва Србије* и изложена у уводу, пет поглавља и завршном делу насловљеном „Уместо закључка”, садржи део најважнијих чињеница из живота и рада Друштва. То су преглед састава ужих управа Друштва током шест деценија, списак почасних чланова и библиографија реферата поднетих на традиционалним зимским научним и стручним конференцијама под називом Скуп слависта Србије (од 1961. до 2008. године). Преглед историје Славистичког друштва Србије није, наравно, било могуће дати без повремених осврта на друштвено-политичке прилике у којима је Друштво радило и које су понекад утицале на рад Друштва, али те околности нису у књизи наглашаване више него што је било неопходно. Ипак, поменуће околности су у основи периодизације рада Друштва, односно у основи структуре књиге која се овде приказује, а то су периоди 1948—1960, 1961—1972, 1973—1990, 1991—2000. и 2001—2008.

Књига *60 година Славистичког друштва Србије* опремљена је прилозима из фото-документације Друштва, подробним резимеом на руском језику и регистром имена, који знатно повећава њену употребљивост, посебно у светлу чињенице да се у свим деловима књиге помиње велики број имена слависта чији је рад уграђен у Славистичко друштво Србије.

Развојни пут Славистичког друштва Србије, у целини свакако врло успешан, као што то дата монографија потврђује, није био само праволинијски, а и улога појединаца у њему може се посматрати из више углова. У монографији проф. др Богољуба Станковића *60 година Славистичког друштва Србије* настојало се осветлити, пре свега, шта је ко добро учинио за Славистичко друштво Србије, а нису прећутани ни проблеми, њихови узроци и последице, мада је то остало у другом плану.

Посматрано у целини, монографија Богољуба Станковића *60 година Славистичког друштва Србије* једна је од значајнијих публикација у богатој издавачкој делатности Славистичког друштва Србије, што је јак основ да се препоручи за читање и коришћење у будућим проучавањима новије историје српске славистике.

Предраг Пипер

UDC 811.163.41'37(049.32)

Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика. Уредник Предраг Пипер.
— Београд: САНУ, 2006, — 400 стр.

Одељење језика и књижевности САНУ покренуло је 2006. године едицију „Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија”. Сврха те издавачке целине јесте да се, кроз низ тематски широко конципираних зборника научних радова и монографија, из више углова осветли не само српски језик, већ и актуелни правци развоја науке о језику, посведочени у српској лингвистичкој средини и на проучавањима српског језика.

Прво место у том низу припада зборнику *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Когнитивна лингвистика као тренутно доминантан приступ језичким испитивањима представља складну синтезу вишевековних тековина и резултата нових психолошких експеримената, остварену у радовима Лејкофа, Џонсона, Ланакера, Талмија, Фоконијеа и др. Основно полазиште, дефинисано у односу на генеративистичку теорију, јесте да језик није независан модул људског ума и да се може проучавати тек у склопу других човекових способности, тј. перцепције и моторичке интеракције са спољашњим светом. Ова психофизичка база човековог искуства омогућује развој појмовне структуре и ванјезичку и језичку категоризацију, примарно засновану на прототипу (најбољем представнику, или апстрактној представи најбољег представника категорије). Ова телесно утемељена стварност искуствене је природе, док је објективна стварност несазнатљива.

Основни принципи појмовне организације јесу појмовна метафора и метонимија као механизми мишљења, а посредно и језика. Они у језику учествују у структурисању како лексичких, тако и граматичких категорија, које су такође носиоци значења. Енциклопедијска природа значења као одраза човекове интеракције са спољашњим светом указује на нужно прожимање семантике и прагматике.

Захваљујући природи његове теме, уводно место у овом зборнику заузима рад Предрага Пипера „О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика” (стр. 9—46), као исцрпан преглед имплицитно и експлицитно когнитивнолингвистичких радова о српском језику. Аутор запажа да когнитивна лингвистика има далеке и разгранате корене и сеже знатно даље од савремене „канонске” верзије Лејкофа, Ланакера и др. Она прошлости дугује не само теме (проучавање метафоре, односа језика и мишљења, језичке слике света итд.), већ и део теоријско-методолошког и појмовно-терминолошког апарата. Први значајан представник когнитивне лингвистике у области српског језика јесте Милка Ивић, чији развојни пут илуструје израстање овог усмерења из структурализма. Аутор даље систематизује разнородне доприносе главних „весника” српског когнитивизма почев од М. Радовановића, В. По-

ловине, Р. Бугарског, П. Пипера, Б. Хлебеца и др. Затим се на тој основи, и под утицајем англосаксонске с једне, а славистичке школе с друге стране, теоријски и проблемски профилишу новија проучавања појмовне метафоре, семантичке структуре предлога и других просторних лексема, језичке слике стварности, изражавања експресивности и емоционалности, језичких асоцијација и менталног лексикона, заступљена у радовима Д. Кликовац, К. Расулић, К. Цветковић, Р. Драгићевић, С. Ристић, М. Радић-Дугоњић, Љ. Поповић, Р. Трнавац, Т. Ашић, А. Костића и других. Уочава се доминација психолингвистичког усмерења, претежно, али не искључиво у правцу лингвистике (конкретније когнитивне семантике), уз повремена интердисциплинарна прожимања са етнолингвистиком, лингво-културологијом, неуролингвистиком и другим наукама.

У раду Иване Антонић, „Темпорална детерминација номиналном формом у акузативу у стандардном српском језику” (стр. 47–70), овај облик релативне темпоралне детерминације посматра се у светлу теорије семантичких локализација. Именице се у овој функцији јављају у нужно везаном виду (са предлогом, обавезним детерминатором, или у сложенијим структурама). Уочавају се следећи семантички типови темпоралне детерминације: темпорална идентификација, темпорална квантификација, темпорална фреквенција и брзина. Даља диференцијација се врши укрштањем низа критеријума: конкретног предлога (у, на, за, пред итд.), временске сфере у коју се смешта предикација (прошлост/садашњост/будућност), аспекатске ситуације (перфективни/имперфективни вид глаголске радње), референцијалности, ближег значења именица (доишње доба, доба дана, празник, животно доба итд.), трајања одговарајућих временских јединица, типа и обавезности детерминатора, односа времена предикације (објекта временске локализације) и темпоралног локализатора — симултаност/антериорност/постериорност, актуализације, временског сужавања локализатора, типа концептуализације времена (динамичка/статичка), позиције детерминатора (препоновани/постпоновани), процесуалности итд. Ауторка формулише и одговарајуће синтаксичке моделе. Овај рад је само део знатно шире синтаксичко-семантичке анализе поља темпоралности у српском језику и концептуализације времена, која треба да пружи општије увиде когнитивној лингвистици.

У чланку „О глаголима *волејти* и *заљубити се*” (стр. 71–83) Нада Арсенијевић осветљава један аспект интердисциплинарног разматрања увек актуелне теме, концептуализације љубави и заљубљености, на примеру српских глаголских лексема *волејти* и *заљубити се*. Мада у речницима једнако дефинисани („осећати љубав, доживети љубав”), ови глаголи означавају суштински различите појмове, што се огледа у њиховом морфолошком и реакцијском лику. Дијахрони пресек открива реакцијска померања (маргинализацију допуне у дативу у корист акузатива уз глагол *волејти*, рефлексивизацију, смену беспредлошког акузатива инструменталом, те везаним акузативом уз *заљубити се*) за која се дају семантичка објашњења (промена концептуализације датог процеса / стања и степена укључености њихових објеката). Савремена лексичко-синтаксичка слика одражава појмовну диференцијацију: *волејти* као прави транзитивни глагол означава осећање и понашање активног субјекта у двосмерном односу са потпуно обухваћеним објектом љубави, док *заљубити се* као медијални означава стање пасивног субјекта-искусиоца, које искључује целину објекта (који је сведен на локализатор субјектових осећања), а проистиче из његове идеализације. Пошто су ови описи блиски психолошким дефиницијама љубави и заљубљености, ауторка истиче да језички развој рефлектује постојање колективне свести о овој разлици, која ипак није уклонила индивидуалне заблуде.

Према теорији природног семантичког метајезика глагол *знати* спада у појмовне, семантичке примитиве. Чланак Јасмине Грковић-Мејџор „*Знати* и семантички примитив ’знати’ у дијахроној перспективи” (стр. 85–96) пружа историјски преглед лексикализације овог појма у словенској грани индоевропске породице са фокусом на српском. Индоевропски као језик првобитно активног типа испољава дистинкцију перцептуално (пасивно) : инференцијално (активно) знање, одражену у коренима **vod-* (видети) и **gen-* (рађати). Исти контраст се одржава у прасловенском и старословенском, док савремени словенски језици формирају две зоне: једна чува изданке оба глагола, док се у другој уопштава вишезначни континуант прасл. **znati*. Примар-

ност критеријума активно : пасивно у случају дихотомије, ауторка поткрепљује значењским парадигмама у индоевропским језицима, али и значењем грчких именица за лица („зналац, стручњак; судија” vs. „сведок, познавалац”), као и суфикса којима се те именице изводе из одговарајућих глагола. Изданак прасл. континуанта *znati у српском као општи фактуални глагол обухвата оба типа знања (уз секундарне семеме „знати како” и „познавати”). Синтаксичка манифестација полисемије су различите, обавезне или факултативне допуне које су најбројније уз фактуално (концептуално рашчлањиво) значење. Ауторка закључује да тип језика не „кроји” само граматику, већ и лексику, и да семантичка померања производе промене на синтаксичком плану. Износи се и претпоставка да „знати” ипак није непроменљив примитив, већ је у одређеном тренутку овај појам настао метафоризацијом од физички заснованих значења „видети” и „рађати”.

У раду Рајне Драгићевић „Испитивања концептуализације љутње” (стр. 97—119) ауторка посматра љутњу као једну од базичних емоција које су актуелан предмет когнитивистичких студија. У првом делу сажето приказује анализе концептуализације љутње Вјежбицке, Лејкофа, Кевечеша, А. Николајчук и Ђерија и понуђене типичне сценарије, истичући њихову парцијалност. Физиолошки засноване метафоре (љутња је течност у садржатељу /”контејнеру”/, ватра, лудило, животиња итд.) код разних аутора показују висок степен сличности, што намеће питање универзалности поимања ове емоције. Други циљ је откривање типичног, недвосмисленог сценарија на основу идентификације компонентата љутње и њихове хијерархије. Као допуну разматраним моделима Р. Драгићевић предлаже асоцијативни метод, који илуструје одговарајућим тестовима. Резултати показују да је љутња најчешће реакција на блокирани циљ или учињену неправду, да постоје типични носиоци љутње (особе супериорног друштвеног статуса), и да може бити тренутна и трајна. Из овога проистичу два типична сценарија љутње. Закључак је да потпуну слику даје само комбиновање свих ових модела.

Међу савременим когнитивнолингвистичким усмерењима, у чланку „О улози придевског атрибута у отклањању / успостављању двосмисла” (стр. 121—124) Милка Ивић издваја конструкционалне приступе који у лексичкој семантици виде кључ разрешења синтаксичке двосмислености. Ауторка отвара два битна питања: 1) питање језички специфичних решења за отклањање синтаксичких нејасноћа и 2) у којим случајевима решење лежи у значењу конкретног придева. Најочитији примери за илустрацију овог проблема јесу именице на које указују страни аутори, енг. *picture* (слика) или *poem* (песма) у конструкцијама са посесивним формама, где се амбигвитет може разрешити уметањем придевског атрибута. Ауторка наводи и супротан пример успостављања двосмисла између посесивне и квалитативне детерминације именице *глава*. Резултати конструкционалног приступа представљају путоказе за даља истраживања и у другим језицима.

Српски троделни систем показних речи примарно је организован у односу на комуникационе улоге говорника, саговорника и од њих просторно одвојеног контекста. У раду „О употреби показних речи у српском језику” (стр. 125—141), на темељима теорије појмовне метафоре, метонимије и прототипа, Душка Кликовац испитује егзофоричну, делимично и ендофоричну, употребу показних речи, примењујући претежно интроспективну методу у испитном контексту. У разматрању егзофоре идентификује неколико хијерархијски устројених метафоричких простора, метонимијски „нанетих” на основни физички простор: простор намене, простор поседовања, простор знања, простор сећања, емоционални простор, простор важности, у које се мештају не само физички, већ и са њима метонимијски повезани апстрактни ентитети. Потврду за ово пружају и примери упућивања на елементе саговорничког текста (егзофора), или на елементе говорничког текста (ендофора), где се посебно истичу њихова „припадност” или релевантност за једног од комуникатора. (Ауторка овде разматра и питање природе упућивања: на реч или одговарајући појам?). Аргументација се поткрепљује вишеструко посведоченим појмовним метафорама заснованим на просторном искуству.

У раду „Семантичко-прагматичке особине говорног чина претње” (стр. 143—161) Алина Ј. Маслова разматра овај директивно-комисивни говорни чин на размеђу когнитивне семантике и прагматике с једне, и теорије конфликтологије с друге стране.

Претња, као вид вербалне агресије са директном или индиректном језичком манифестацијом, може се свести на општи семантички модел на основу семантичких примитива. Ауторка даје класификацију према директности претње и оријентацији на учеснике у конфликту, уз посебан осврт на индиректну претњу — саопштење. Изразита варијабилност у изрицању претњи и њихово маскирање другим говорним чиновима (молба, савет итд.) отвара питање њихове интерпретације и перлокутивног дејства. Идентификују се типични модели изражавања овог значења и њихове трансформације, а традиционални говорни чин сагледава се у контексту интеракционог и комуникативног чина, али и комуникативног кретања. Посебан проблем јесте утврђивање типова комуникативне неуспешности, која, између осталог, обухвата нежељене емоционалне ефекте, опирање захтеву адресанта, игнорисање претње или узвраћање претњом. Овај комплекс проблема захтева шири семиотички приступ, чему добру основу пружа овде усвојено прагматичко усмерење.

У раду „О прототипу посесивности и питању неутуђиве посесије (на материјалу српског језика)” (стр. 163—173) Мотоки Номаћи разматра прототипску структуру језичке категорије посесивности као израза разнородних вањезичких односа посесије. Испитује валидност Ланакерове и Хајнеове класификације и на тој основи утврђује бицентричност прототипа између сталне и неутуђиве (егзистенцијалне) посесије. Полазећи од Ланакерове тачке референције, овде у виду живог бића-посесора, кроз реченице са глаголом *имати* и именицама за делове и својства људског тела аутор показује градуелност живе неутуђиве посесије. У контексту Хајнеових схема посесивних структура овај тип релације јавља се и у архаичним конструкцијама са глаголом *биити*, тј. у дативским конструкцијама и конструкцијама са предлогом *у* и генитивом, што је додатни доказ њене прототипичности.

Увод рада Људмиле Поповић, „Прототип и стереотип у концептуализацији естетског у српском и другим словенским језицима” (стр. 175—210), посвећен је супротно усмереним когнитивистичким и лингвокултуролошким приступима категоризацији, односно језичкој слици стварности. Указује се на антропоцентризам и аналогију као прожимајуће принципе когнитивистичких модела. Ауторка објашњава гештат и фрејм као механизме структурисања људског искуства, и истиче синхронијску и дијахронијску варијабилност концепта, а затим уз критичко освртање на најутицајније теорије прототипа (Е. Рош, Ц. Лејкофа и др.), укршта појмове концепта, прототипа и стереотипа. Док је прототип конгломерат личног искуства одмерен према субјектовој вредносној скали, стереотип је асоцијативни прототип, преузети фрагмент колективне, конвенционалне слике стварности. Он представља биполарно семантичко поље са центром и периферијом, што се овде илуструје тополошким схемама стереотипа *судбина* и *доља* у српској и украјинској лингвокултури. У опису стереотипа у основи придева *лей*, *гарний* и *красивый* ауторка примењује следеће методе: етимолошку анализу, контекстуалну анализу, паремиолошку анализу, асоцијативни експеримент и, као најважнију, интерпретативну анализу. Етимологија ових и сродних лексема указује на првобитно значење пробраности и подесности, у различитој мери присутно до данас. Испитивање минималних контекста (придев + именица), који имплицирају „скривена поређења”, и одговарајућа сводна табела осветљавају врло различит семантички потенцијал датих придева, посебно у концептуализацији људских карактерних особина. На крају рада скреће се пажња на асоцијативни портрет као део естетског стереотипа који се одређује уз помоћ асоцијативног експеримента. Излажу се резултати експеримента на основу срп. стимулуса *лей* и *добар* и укр. *гарний* и *добрий* који показују доминацију стереотипа. Испоставља се да у основи укр. придева *гарний* лежи субконцепт „квалитетан, подесан”, док у српском претеже естетска концептуализација физичке особине. Руски испољава највећу промену: првобитно значење пробраности и подесности преноси се на сферу другог придева: *хороший*.

Чланак Милорада Радовановића, „О 'именичком стилу' у уму и језику” (стр. 211—229), наставак је ауторовог вишегодишњег рада на номинализацијама као врсти реченичних кондензатора, на материјалу српског језика. Номинализација као процес претежно одликује писани језик и одређене функционалне стилове (нпр. научни, правни, публицистички), и може имати прагматичку подлогу (редундантност информација о агенсу, објекту, времену, модалности, виду итд.), али је примарно манифе-

стација цивилизацијског развоја (интелектуализације, апстракције, имперсоналности, атемпоралности). Аутор пореди девербативне и деадјективне номинализације у светлу негације, исказивања агенса и објекта (и могуће последичне двосмислености), рекцијске (а)симетрије глаголских/ придевских лексема и одговарајућих именица, декомпозиције и њиховог комбинаторног потенцијала. Постулира две граматике, вербалну (реченичну, „динамичну”, „личну”, „овремену” итд.) и номиналну (нереченичну, „статичну”, „безличну”, „неовремену”), као и хијерархијску устројеност нивоа дуж континуума који се креће од когнитивног стила и појмовника преко граматике и лексикона до функционалних стилова. Номинализација се приказује као потенцијална универзалија и резултат „култура у контакту”, као манифестација „европеизације”, ако не и „глобализације” или „планетаризације” језика.

У светлу Лејкофове и Џонсонове теорије појмовних метафора, у раду „*Тако близу, а ипак далеко*” о метафоричкој концептуализацији заснованој на појмовима близу и далеко” (стр. 231—259), Катарина Расулић разматра појмовни образац близу-далеко, заснован на физичком, просторном искуству растојања, кретања и контакта, на корпусу примарно српског, али и енглеског језика. Појмовне метафоре као механизам систематског појмовног пресликавања са изворног, типично физичког на циљне, углавном апстрактне домене рефлектују сликовне схеме, менталне обрасце понављаног телесног искуства попут садржавања, равнотеже, силе, контакта, путање итд. Ауторка испитује правце пресликавања који у оба посматрана језика структуришу домене блискости и одсуства блискости, сличности и различитости, знања/разумевања, времена и активности. У даљој диференцијацији унутар ових домена увиђа се мотивација појединих апстрактних значења кроз профилисање различитих аспеката изворног појмовног обрасца (нпр. блискост се може свести на различите видове интеракције, сличност на приближност вредности на скали, знање/разумевање на виђење и усмеравање пажње итд.). Овде уочене метафоре између осталог потврђују продуктивност општијих метафора: време је простор, разумевање је виђење, активност је кретање итд. Сам наслов је појмовни амалгам који подлеже различитим интерпретацијама. Посматрани језици показују изразита поклапања, што указује на потенцијалну универзалност овог пресликавања.

У раду Стане Ристић „Концепт емоције 'стида' у српском језику” (стр. 261—282), „стид” као социјално-вредносни појам посматра се са религијско-етичког, социјалног и психолошког аспекта. Полазиште су именице *сид* и *срам*, њихови синоними и творбени еквиваленти. Примери из корпуса указују на услове и начине испољавања ове емоције, као и на њено позитивно и негативно вредновање, које се објашњава природом директних узрока, али и културно-историјским контекстом заједнице са њеним вредносним системом. Механизам стида условљен је психолошком структуром личности, друштвеним статусом, етичким и естетским нормама заједнице. Иако усмерен ка Егу, стид је јавно осећање за које је потребан сведок, Други/други, друштво, и које примарно проистиче из страха од друштвеног одбацивања или осуде. Концептуализација „стида” указује на повезивање ове емоције са „скромношћу”, „чедношћу”, али и „савешћу”, „образом” и „чашћу”. Ауторка бележи и „повлачење” стида из домена полне љубави. На крају, испитују се начини енкодирања овог појма, укључујући перформативне изразе, метафору и метонимију. Релевантне колокације доводе се у везу са телесним симптомима стида.

Фокус рада Владиславе Ружић, „Исказивање типичног објекта номиналном допуном у српском језику” (стр. 283—299), представљају српски прелазни глаголи прости рекције који изражавају основне радње и стања који човека одређују као свесно, умно, делатно и креативно друштвено биће. Њихов субјекат (човек) има улогу вршиоца радње или доживљивача (искусноца), а објекат (типично неживи ентитет) се наводи евенуално, у облику беспредлошког акузатива. Према типу мотивације или урођених/стечених људских способности које леже у основи радњи, оне и одговарајући глаголи се класификују у 6 основних група (основне чулне, менталне, психофизиолошке вољне радње, радна ангажованост човека, свакодневна/повремена занимања и посебна емоционална стања). Ауторка испитује услове појављивања објеката који су „уграђени” у глаголску радњу, просторно-временску и циљну детерминисаност тих радњи и њихову динамичку/статичку концептуализацију. Ове факторе доводи у везу и са одговарајућим

номиналним изведеницама којима се именују вршиоци/искусиоци датих радњи (носиоци занимања, карактеристичног понашања итд.), као и са релевантним средствима детерминације и друштвене евалуације.

У раду „Изрази *било ко/шта/који*, негација и аспект” (стр. 301—319) Веран Станојевић и Тијана Ашић испитују ове појачане модификације простих заменица, које се нормално тумаче као „није важно ко/шта/који”, сигнализујући тако могућност слободног избора једног од чланова датог скупа. Аутори пак скрећу пажњу на негацију и глаголски вид као факторе промене њихове интерпретације, коју иначе тумаче делом и варирањем контекстуалних параметара. У одричним реченицама ови изрази добијају две интерпретације: 1) „нико/ништа/ниједан” и 2) „неко/нешто важно (истакнуто)”. Исто дејство производе модални и други неререференцијални контексти, али се уочавају и изузеци (нпр. аргумент унутар рестрикције универзалног позитивног квантификатора *свако* итд.). У анализу се укључују и монотонно падајући контексти, уз посебан осврт на спојеве негативног монотонно падајућег функтора *никада* и перфективног / имперфективног презента и перфекта. Уочене двосмислености, и гранична прихватљивост примера са перфективним презентом, воде извођењу две хипотезе засноване на померању негације и итеративности. Значење „нико/ништа/ниједан” произлази из негације предиката, а „неко/нешто важно” из померања негације на *било коју/ко/шта*. Ово потоње значење „важности” представља поништиву прагматичку импликацију (или по Грајсу (*Grice*) импликатуру) која се модификује контекстом. Налази изложени у овом раду потврђују принцип композиционалности, али нуде и суптилнија, прагматички заснована објашњења.

На замашном књижевном и публицистичком материјалу, у раду „О категорији аниматности и (а)типичности објекта у српском и руском језику” (стр. 321—341), Марија Стефановић разматра појаву синкретизма акузатива и генитива и акузатива и номинатива, иначе својствену словенским језицима са падешким системом. Синкретизам *Acc = Gen* се нормално јавља у једнини аниматних именица мушког рода са нултим номинативним наставком, док инаниматне именице у једнини показују синкретизам *Acc = Nom*. Резултати бројних радова на ову тему углавном се свде на тумачење синкретизма као главног показатеља категорије аниматности, али њихова примена је мање-више ограничена. Ауторка све примере дели у две основне групе, према степену граматикализације. У првој, у којој је граматичко обележавање референата према аниматности обавезно, варијације су околионализми или гранично прихватљиве, док у другој оне илуструју разне активне механизме промене или нијансирања значења (укључујући метафору и метонимију), као и несигурност говорника у „стварни статус” референта (нпр. „маргиналних” живих бића попут микроорганизама, животиња чије се месо користи у усхрани итд.). Мотивација за варијације и остатке старијих стања тражи се у когнитивистички релевантном маркирању (а)типичности објекта, које пружа објашњење и за саму појаву синкретизма акузатива и генитива. Типичан објекат је инаниматни предмет, једнак осталима у групи или маси, мање активан од аниматног, најчешће људског бића у субјекту (које је истовремено прототип атипичног објекта). Синкретизам *Acc=Gen* јавио се из потребе обележавања атипичних, примарно аниматних објеката, да би се потом ширио и на инаниматне објекте. Акузатив једнак номинативу резервисан је за типичне објекте, али и за неке аниматне (нпр. с: *дете*, р: *чудовице*), укључујући и збирне (нпр. с: *народ*). Атипична реализација оба облика подлеже одређеним условима без строге хијерархије, тако да коначна одлука зависи од перцепције и концептуализације изворног говорника. Он се, као најмање типичан објекат, посматра у склопу схеме *self/figure* и *other/ground*.

У раду „Глаголска валенција као веза између синтаксичког и творбеног система” (стр. 343—352), испитујући девербативне именице типа *nomina agentis* и/или *nomina acti* које функционишу као аргументи глагола различите валенце, и полазећи од хијерархије односа између синтаксичког и творбеног система, Зузана Топољнска утврђује инвентар системских места отворених за виртуелне деривате, као и могућност и начине њихове реализације. Полази од актуализоване пропозиције у којој предикат има облик глагола док се аргументи остварују као именичке синтагме, уз факултативне локативне одредбе:

(NP_L) [V (NP₁, NP₂, NP₃...)].

Зависност између валенце глагола и путева деривације доказује се уз помоћ антропоцентричке теорије падежа. Хијерархија аргумената кодира се кроз хијерархију падежних односа. Ауторку овде интересују само адвербални падежи: номинатив, датив, акузатив, инструментал, локатив и предикатив (именички део предиката, ако је у облику именичке синтагме). Закључује се да посматрани падежи не корелирају са оделитим творбеним категоријама, те да „експеријенси”, „бенефицијенси” и пацијенси деле исту категорију са агенсима, што указује да инхерентно обележје /+човек/ има примат над семантичком улогом у пропозицији. Испоставља се да „генератори” локативних позиција нису само глаголски предикати, већ потенцијално свака актуализована пропозиција. Њена локативна компонента, наспрот модалној и темпоралној, има пројекцију у творбеном систему, што се објашњава њеном просторном референцијом. Системске позиције аргумената не заузимају само девербативни деривати, већ и друге лексеме, што је релевантно за историју језика. На врху падежне хијерархије стоје опозиције /+/-човек/ и /+/-простор/. Творбеним формантима формално се профилишу само *nomina agentis* и *nomina loci*, које се обично изводе од несвршених глагола.

У аспектолошкој литератури доминира теза о вези имперфективног глаголског вида и модалности. У чланку „Однос вида и субјективности у модалној употреби времена у српском језику” (стр. 353—370) Радослава Трнавац износи тезу о корелацији овог вида са субјективношћу. Прво се разматра модална употреба глаголских времена у оба вида, која обухвата 1. темпорално значење са епистемичком и неепистемичком модалном инференцом и 2. неепистемичко модално значење. Резултати се класификују према семантичкој мапи модалности која покрива четири домена заснована на контрасту могућности и неопходности. Субјективност се сагледава кроз Ланакеров модел односа концептуализатора и објекта концептуализације и присуство *Ground*-а („основа”: обухвата говорни чин, његове учеснике, време и место). Субјективност говорника је обрнуто сразмерна субјективности исказа. Тестови субјективности се односе на природу модалног извора, улогу модалног учесника — мете и природу граматичког субјекта. Испоставља се да је у модалној употреби времена *Ground* увек део концептуализације, да се највећа субјективност везује за улогу евалуатора (епистемичне исказе) и за инаниматни и неререференцијални субјекат у 3. лицу (где је *Ground* ван сцене).

У раду „Појам породичне сличности у лексикологији” (стр. 372—385) Борис Хлебџец разматра валидност Витгенштајновог појма породичне сличности на примеру енглеске именице *game*, која по мишљењу овог филозофа, измиче прецизној дефиницији, као и именица *play* у енглеском и *игра* у српском језику. Примарно значење именице *game*, које је по Витгенштајну несводиво на јединствен инвентар дистинктивних обележја, пружа се као крунски доказ деловања овог принципа. У дефинисању ове именице аутори препознају типична обележја: постојање правила, такмичење, забава итд., али није свака игра такмичење, нити су ратне игре забавне. Кроз поређење са нем. *Spiel* Вјежбицка формулише списак дијагностичких обележја за *game*, међу којима Хлебџец као кључно истиче: „замишљање да се особа налази у једном свету раздвојеном од стварног света”. Такође у психолошком кључу, аутор уводи следеће обележје: „кушање способности у циљу овладавања неком моћи”. Након додатних модификација дефиниције Вјежбицке добијамо следећу спецификацију именице *game*: „(1) оно што чине људи (не и животиње) (2) неко време (не тренутно) (3) замишљајући да се налазе у једном свету раздвојеном од стварног света (4) желећи да провере и ојачају своју моћ (5) знајући шта могу а шта не могу да чине (6) где нико не зна све што ће се догодити”. „Начин игре”, „шала”, „гем (у тенису)” итд. се не уклапају у претходну дефиницију, па чине посебне семеме. По истом моделу аутор анализира и значењски шире именице *play* и *игра*, и отвара питање дистинктивних обележја људских делатности и творевина ниске гешталтне мотивисаности. Пажња се скреће и на појам *ајликације*, тј. примене језичке јединице у специфичном контексту, уз пратећа одступања од уобичајене денотације или референције.

У раду „Когнитивнолингвистичка мапа значења српског датива” (стр. 387—397) Данко Шипка се опредељује за српски датив као падеж који остаје по страни когнитивнолингвистичких истраживања. Циљ је да се његова значења опсежно опишу и да

се утврди однос лингвистичког конструкта и реалних чињеница. Полази од три хипотезе које проверава користећи корпуснолингвистички и психометријски метод. Поступак обухвата етикетирање идентификованих значења, тагирање уз помоћ ауторовог лематизатора, а затим ручно издвајање датива. Етикетирана значења рангирају се према фреквенцији, а на крају се, психометријским тестирањем изворних говорника уз помоћ програма *Ameter*, утврђује време реакције на свако од њих.

На основу граматика и корпуса аутор добија лингвистичку мапу са следећим значењима, умреженим метафоричко/метонимијским везама: прималац, поседник, дискурсно ми, искуситељ, дискурсно ти, одредиште, временско одредиште, однос, положај, узрок, циљ и скала, и приказује њихову мрежу у равни. Тежећи што егзактнијем опису, значење примаоца као најширу категорију даље разлаже на спојеве параметара: физички, трајни / привремени, (не)рефлексивни, одредишни, психолошки, аудитивни, негативни, потенцијални, апстрактни / конкретни, неживи. Мрежа са урачунатом корпусном фреквенцијом показује њену високу корелацију са дистинкцијом центар / периферија, уз мање изузетке. С друге стране, психометријско тестирање не пружа јасну потпору хипотези о већој доступности централног значења у менталном лексикону, која захтева опсежнија истраживања.

На крају зборника (стр. 399—400) налази се Индекс кључних речи.

Распон тема које овај зборник обухвата и различита методолошка решења појединих аутора одражавају уже лингвистичке традиције (славистичку, англистичку итд.), и различите приступе који извиру из когнитивне теорије, сведочећи о њеној широкој применљивости. Стога се српска лингвистичка средина показује као плодно тле за њену даљу разраду и проверу.

Каџарина Марјановић

UDC 81-115(049.32)

Људмила Поповић, *Језичка слика стварности: Когнитивни аспекти контрарастивне анализе*. — Београд: Филолошки факултет, 2008.

Литература из области когнитивне лингвистике примењене на проучавање словенских језика добила је монографијом Људмиле Поповић *Језичка слика стварности: Когнитивни аспекти контрарастивне анализе* још једно дело значајно како за теорију когнитивне лингвистике тако и за њену примену у проучавању словенских језика.

У уводу своје књиге *Језичка слика стварности — когнитивни аспекти контрарастивне анализе* Људмила Поповић наводи да су основни принципи когнитивнолингвистичких истраживања постулирани у другој половини двадесетог века, иако се њихови корени могу назирати у оквиру појединих филозофских и лингвистичких поставки које су биле артикулисане много раније — у деветнаестом, па чак и у осамнаестом веку. Потом се истиче да се савремена когнитивнолингвистичка истраживања ослањају на принцип сагледавања језичких чињеница у контексту индивидуалног и колективног менталног искуства говорника.

У својим истраживањима лингвисти се руководе посебним теоријско-методолошким апаратом који се још увек налази у фази конституисања и ревидирања кључних појмова. Један од таквих појмова јесте *језичка слика стварности* — „projected world” у терминологији америчког лингвисте Реја Џекендофа (Jackendoff 1983). Тај појам ставља у први план проучавање како језичких чињеница у контексту целокупног језичког и ванјезичког искуства индивидуе која припада једној хомогеној језичкој заједници, тако и механизме спознаје стварности до којих се може делимично допрети путем анализе језичких конструкција.

Истраживање *језичке слике стварности* као система „симболизације” реалног света у језику представља једно од централних питања којима се баве и у оквиру других лингвистичких дисциплина — етнолингвистике, лингвокултурологије, лексикологије и др., али оно што одликује когнитивна лингвистичка истраживања јесте настојање да се продере у механизме категоризације и концептуализације стварности, тј. да се

одговори на питање како се информација о спољњем свету претаче у језичке структуре.

Почев од осамдесетих година XX века у радовима Роналда Ленекера, Леонарда Талмија, Џорџа Лејкофа, Еленоре Рош, Џона Тејлора, Ане Вјежбицке, Жорџа Клајбеа и других теоретичара когнитивизма разматра се „пројектовање стварности” кроз семантику природног језика, као и језичка слика стварности која је настала тим путем.

Ауторка истиче да је преглед основних домета у српској когнитивној лингвистици дат у зборнику *Когнитивнолингвистичка истраживања српског језика* (ур. Пипер, Београд, САНУ, 2006), где је представљена проблематика и обухват одговарајућих истраживања током последњих деценија. Потом Љ. Поповић излаже своја настојања у књизи — да се у истраживању прикаже проблемски оквир когнитивнолингвистичких проучавања језичке слике стварности и, по могућству, да се понуди одговор на питања која су још увек отворена. Упоредо са новим теоријским решењима (оригинално дефинисање прототипа и стереотипа, нов модел проучавања аспектуалности у словенским језицима и др.) у књизи се нуди образац њихове примене у контрастивном истраживању на примеру анализе грађе из словенских језика.

Полазећи од основног когнитивнолингвистичког става да су значења језичких израза концептуализације које обухватају све аспекте менталног искуства — како индивидуалног, које функционише на нивоу прототипског уобличавања концепта, тако и колективног, које представља асоцијативно структурирану представу о његовој суштини, у овој монографији настојало се да се на различитим примерима анализе лексичко-граматичког континуума прикаже како се у симболичкој равни прелазе пут од стварности која је преломљена кроз свест реципијента до израза који је условљен функционисањем у одређеној језичкој заједници. Такав приступ изискивао је приказ когнитивнолингвистичких теорија које су послужиле као одскочница за израду индивидуалног модела истраживања.

У оквиру тог модела на нов начин дефинисане су основне јединице ауторовог когнитивнолингвистичког истраживања — прототип и стереотип. Под прототипом се подразумева најпечатљивији пример из личног искуства говорног лица који је похрањен у његовој епизодној меморији и одмерен према вредносној скали субјективног денотативног простора између позитивног и негативног пола. Реч је о индивидуалном фрејму који је смештен у одређену вредносну матрицу која одређује морални, етички, естетски, перцептивни комплекс сваког човека, тзв. *субјективни денотативни простор* — индивидуалну скалу субјективне процене намене и вредности денотата. Стереотип се у истраживању Љ. Поповић одређује као *асоцијативни прототип* (тј. туђе искуство у вези са фрагментом екстралингвистичке стварности), чијим преузимањем говорник стиче фрагмент колективне традиционалне језичке слике света. Поређењем различитих интерпретација појмова *концепт*, *гешталт*, *фрејм*, *прототип*, и *стереотип* у оквиру когнитивнолингвистичких теорија, психоллингвистичких и етнолингвистичких истраживања, долази се до закључка да је стереотип, онако како је он тумачен у овом раду, најподеснија јединица за когнитивнолингвистичко истраживање јер обухвата концепте различитих нивоа који могу да буду вредносно екстраполирани у субјективном денотативном простору реципијента. Стереотип временом мења своју структуру, што подразумева да се његов централни концепт, својеврсна „унутрашња форма”, премешта ка периферији и обрнуто — концепти који су се налазили на половима стереотипа теже да заузму централни положај. Промена стереотипа са временом одликује промене у друштву, јер стереотип црпи своју стабилност из интерперсоналног потврђивања, према томе вектор стереотипа увек је усмерен у правцу верификације на нивоу заједнице. Прототип је јединица психолошког нивоа и као таква само кроз друштвену апробацију може да прође пут до стереотипа.

Разликовање прототипа и стереотипа у овом раду прати демаркациону линију између психолошке и друштвене појаве, али је та граница условне природе, јер су појаве које функционишу на нивоу индивидуалне психологије и колективнопсихолошки феномени узајамно повезани. Јединка која сазрева у друштву подлеже стереотипизацији мишљења и на нивоу усвајања језичких структура.

Језичка слика стварности саткана је како од индивидуалних, прототипских концепата, тако и од колективних стереотипних, који се заснивају на семантичкој и енци-

клопедијској информацији. Упоредо са познатом поделом, у складу са когнитивнолингвистичким принципима, језичке слике стварности на енциклопедијску и наивну, ауторка у истраживање уводи појам *интуитивне језичке слике стварности*.

У овом раду језичка слика стварности схвата се као комплекс заједничких семантичких карактеристика реалног света које се актуелизују у свакој конкретној комуникативној ситуацији у индивидуалним вербалним кодовима припадника одређене културе, а интуитивна слика стварности обухвата неартикулисане представе о суштини ствари и појава које су легле у основу формирања одговарајућих прототипа и стереотипа. Такве „наивне представе” често су веома прецизне с тачке гледишта енциклопедијске информације. Појам интуитивне слике стварности у овом раду формулисан је у складу са поставкама теорије еволуције интелекта Анрија Бергсона.

Проучавање језичке слике стварности с когнитивног аспекта подразумева дефинисање става у односу на кључне проблеме когнитивнолингвистичког истраживања — *категоризацију, концептуализацију, метафоризацију* стварности у језику. По питању категоризације стварности, упоредо са приказом основних разлика између класичне теорије категоризације и модерне теорије категоризације са ослонцем на прототип, у истраживању се настојало одговорити на питање зашто је дошло до формулисања нове теорије категоризације. Заправо, указало се на нелогичност која је проистицала из делимичног прихватања класичне теорије категоризације, која се везује за Аристотелове поставке, без прихватања његовог схватања форме као универзалне датости која је умногосте сазвучна Платоновим идејама. Основни принципи класичне теорије категоризације на којима је, између осталог, заснован кључни структуралистички појам опозиције, морали су да буду ревидирани утолико што су засновани на ставу о универзалним апстрактним обележјима која су у истој мери заступљена код свих елемената категорије.

Указивање на чињеницу да је питање процене намене ствари, тј. функције елемента категорије, претежно субјективне природе, повлачи закључак да самим тим у човековој рецепцији стварности долази до рангирања елемената према показатељу степена репрезентативности који тумачимо као показатељ мере у којој елемент поседује потенцијал за обављање одређене функције која се узима као атрибут одређене категорије.

У књизи се излаже и образлаже став да функција елемента категорије, чији атрибут не само да представља незаобилазан чинилац дефиниције садржаја самог предмета и категорије којој он припада, већ лежи и у основи концептуализације одређеног предмета, служи профилисању одређених елемената когнитивног рама и сегментата когнитивног сценарија.

Питање концептуализације стварности у језику доводи се у везу са осмишљавањем контекста у којем се среће елемент категорије. Концептуализација контекста истиче основну разлику између структуралистичког и когнитивистичког схватања садржаја језичке јединице. Уколико се у складу са структуралистичким приступом значење језичке јединице изводи полазећи од узајамних односа елемената унутар језичког система — синтагматских и парадигматских, за когнитивисте најбитнији део дефинисања садржаја језичке јединице представља конципирање антрополошки и културолошки условљеног контекста у којем се та јединица може срести.

Концептуализација контекста подразумева издвајање оквира ситуације у коју се смешта објекат. У зависности од перспективе, контекст функционисања елемента категорије може се различито посматрати, а у њему се могу издвојити поједини елементи на уштрб других. Стога концептуализација контекста неизоставно истиче у први план питање перспективизације одређених елемената когнитивног рама, при чему се рам дефинише као онај опсег релевантне информације о стварности која се актуелизује у говорничковој свести у вези са одређеном језичком јединицом. Појмови *когнитивног рама и сценарија, базног домена, перспективизације, профилисања* којима се оперише у когнитивнолингвистичким истраживањима могу да се условно сведу на потенцирање аспекта тачке гледишта говорника — концептуализатора који употребљава усвојене језичке структуре у складу са стратегијом посматрача референтног догађаја.

Питање путева и начина обликовања когнитивне метафоре у језику у монографији Људмиле Поповић посматра се из перспективе поставки филозофске теорије

еволуције интелекта Анрија Бергсона. Бергсонов закључак „да се интелигенција не осећа угодно, да није код своје куће све док не ради на мртвој материји, посебно на чврстим телима”, узима се за полазну тачку објашњења улоге метафоре у нашем мишљењу, у процесу спознаје и концептуализације стварности. Природа људског језика доводи се у директну спрегу са тежњом интелигенције да се, према речима Бергсона, „савије на саму себе”, тј. да преточи једну врсту искуства које је материјалне природе у виртуелно.

Иако су основе проучавања когнитивне метафоре у језику поставили амерички лингвисти Лејкоф и Џонсон (Lakoff, Johnson 1980; Johnson 1987), који су пошли од става да се извор метафоре у језику крије у концептуализацији људског тела као основе за успостављање релација у стварности, објашњење природе метафоре с обзиром на теорију еволуције интелекта даје истраживањима већу ширину, а истовремено скреће пажњу на чињеницу да човек концептуализује стварност (ствари, појаве, радње, процесе, стања) кроз одговарајуће облике, јер је његов интелект стасао у процесу израђивања које се вршило на неорганској материји — стога природу метафоре треба видети у том неорганском чврстом, које је главни предмет са којим „ради” наша интелигенција, онаква каква излази из руку природе.

У трећем делу монографије — „Од концептуализатора ка менталним конструкцијама”, настоји се да се наведени став илуструје путем анализе просторне метафоре тродимензионалног облика — контејнера, која је легла у основу концептуализације просторних и аспектуалних значења код глагола.

У другом делу монографије — „Од језика ка концептуализатору”, на конкретним примерима вербалних стереотипа у језичким сликама стварности појединих словенских народа приказани су механизми њиховог функционисања на нивоу језичке заједнице. У такво истраживање, које је когнитивнолингвистичко у својој основи, уведен је елемент контрастирања, како би се показало да је функционисање стереотипа условљено специфичностима лингвокултуролошке природе. На примеру веома сличних словенских лингвокултура, претежно српске и украјинске, показано је да постоје значајне разлике у механизмима функционисања појединих вербалних стереотипа који се формално подударaju.

У том поглављу ставља се на пробу ауторкин концепт стереотипа као основне јединице когнитивнолингвистичких истраживања. Структура стереотипа се посматра као семантичко поље са центром и периферијом које садржи различите концепте. Конкретним примерима илустровано је како се разликују концепти и њихов узајамни однос у оквиру стереотипа *судбине*, *есџетског комплексa*, *боја*, *gender-а* и *језика* у језичким сликама стварности словенских народа. У одговарајућим поглављима на грађи из словенских језика обрађена су многа питања о којима се расправљало у делу монографије који је посвећен теоријским поставкама. Понуђена су поједина решења тих проблема, као што је нов принцип категоризације боја, у којем се полази од примарне дихотомије „сјајно — без сјаја”, која је легла у основу симболичке интерпретације боја. На примерима из фолклорних текстова и асоцијативног експеримента показује се да се стереотип боје умногоме базира на том критеријуму, који одређује концептуализацију назива за боје и у свести савременог говорника.

У оквиру тог дела монографије потврђена је претпоставка о функционисању стереотипа у облику вредносне скале на којој су распоређени концепти различите тежине. Тако се стереотип естетског комплекса приказује у облику скале чији су полови обележени концептима „добар” и „леп”, који су различито распоређени у стереотипима који функционишу у српском, украјинском и руском језику.

Проблем одсликавања родних разлика у језичким структурама и функционисања одговарајућих вербалних стереотипа сагледан је с тачке гледишта основних принципа — родне улоге, идеологије, идентификације и диференцијације, који делују у језику. Пажљивом анализом језичке грађе долази се до закључка да су вербални стереотипи жене и мушкарца који функционишу у српском и украјинском језику умногоме неподударни — разликују се како у погледу природе концепата, тако и њиховог распореда у структури стереотипа.

Метајезички стереотип језика обједињује концепте књижевног језика који је позитивно обележен и говора, чији концепт тежи негативној евалуацији. Стапањем ових

концепата у једном постиже се изузетан ефект стварања новог концепта за који се у језичкој слици стварности везује функција консолидације народа.

Трећи део монографије — „Од концептуализатора ка менталним конструкцијама” илуструје како долази до конституисања одговарајућег стереотипа на нивоу граматике. Ту се даје нов модел описа категорије која је позната у лингвистичкој литератури као *Aktionsart*, а у књизи Љ. Поповић се разматра под називом „катеорија акционалности”. Понуђени модел заснива се на издвајању оса полидимензионалног простора које су различито профилисане у базном домену концептуализације аспектуалних карактеристика глагола у словенским језицима. Таква полидимензионалност у интуитивној језичкој слици стварности конципира се као тродимензионалност — постојање трију просторних оса, или трију равни контејнера у којем се у зависности од перспективе актуелизују одговарајуће координатне осе. Свака радња се сагледава кроз однос према граници која је лоцирана хоризонтално (проспективна, почетна, интратерминална или завршна фаза одвијања) или граници која је постављена вертикално (степен интензитета радње). Концептуализује се оријентација на постизање границе у целини (термитативност, комплетивност) или квантитативна маркираност радње (дистрибутивност, мултипликативност, итеративност), центрипетално кретање (кумулативност), или центрифугално (дистрибутивност) итд.

Приликом анализе концептуализације аспектуалних карактеристика посебна пажња скренута је на перспективу из које концептуализатор посматра радњу. У вези са тим, издвајају се нове аспектуалне фазе глаголске радње — проспективна и ретроспективна (в. ауторкин рад у *ЗбМСС* св. 73), али и у структури појединих аспектуалних типова глагола (почетно — фазних и моменталних) издвајају се различити подтипови с обзиром на профилисање одређене перспективе.

Посебна пажња у монографији се посвећује анализи функционално-семантичке категорије проспективности у словенским језицима, која се тумачи као скуп језичких средстава у функцији исказивања претпочетне фазе радње — оног разливеног континуума који спаја момент говора (декларисање става о одређеној одлуци или процени) и референтно време са временом будућег догађаја. С истог аспекта — као одраз у огледалу проспективности, сагледава се и изражавање ретроспективне аспектуалности у семантици словенских глагола.

Ради систематизације обимне грађе (око 1000 глагола у којима се аспектуално значење исказује помоћу одговарајућих префикса) на крају одељка о категорији акционалности наводе се табеле у којима су приказани и илустровани примерима акционални типови глагола који су размотрени у истраживању, дат је упоредан приказ акционалних карактеристика глаголских префикса у српском и украјинском језику, и понуђен је модел двојезичног речника глаголских префикса који су груписани према аспектуалним карактеристикама.

У следећем поглављу — *Стереотипи простора у језичкој слици стварности* показано је да се акционална значења глаголских префикса у словенским језицима ослањају на метафоризацију простора. Стога се у том одељку нуди опис просторних значења глаголских префикса који у циљном домену служе изражавању аспектуалних карактеристика. Просторна значења најдоследније се испољавају код глагола са значењем премештања, размештања, при томе су њихова разноврсност и варирање засновани првенствено на актуелизацији различитих локализатора у свакој конкретној групи. Стога се у истом тродимензионалном систему (типолошки је приказан у облику паралелоипеда) који је коришћен за дескрипцију и тумачење акционалних значења издвајају локализатори у односу на које се профилишу различита просторна значења истих префикса. Тиме се настојало да се укаже на полазну основу метафоризације просторних значења и њиховог преосмишљавања у правцу акционалних карактеристика.

У таквом тродимензионалном моделу издвојени су следећи координатни подсистеми у којима префикси служе као оријентира кретања у односу на одређени локализатор: кретање у хоризонталној равни; кретање у вертикалној равни; центрифугално — центрипетално кретање; кретање у односу на унутрашњу запремину контејнера; кретање у односу на спољну запремину контејнера; кретање у односу на локализовану равн контејнера; кретање у спољном координатном систему. Сваки од наведених координатних подсистема додатно је подељен на поткатеорије према лоцирању радње

унутар њих или у оквиру спољног координатног система, или у односу на једну од профилисаних координатних оса. Стога се сваки од издвојених параметара, с обзиром на положај локализатора, посматра као аблативно, адлативно или перлативно кретање. Тако, у односу на локализатор, који се налази унутар контејнера вертикално кретање може да се одреди, осим као кретање навише или наниже, и као аблативно. Исто важи и за аблативно-адлативни аспект центрифугално-центрипеталног кретања: кретање од центра ка периферији контејнера одређује се као аблативно, а кретање од периферије ка центру као адлативно, јер у оба случаја центар представља локализатор кретања.

Истраживање је показало да у украјинским и српским глаголима исте просторне карактеристике могу да се на различите начине спајају с аспектуалним. Иако се репертоар префикса и одговарајућих глаголских облика, као и њихова просторна концептуализација, углавном подударају у оба језика, постоји снажна тенденција ка аспектуалном преосмишљавању просторних односа у украјинском језику, где је репертоар облика за исказивање акционалних карактеристика разноврснији, а њихова фреквентност је већа.

Контрастивно истраживање концептуализације времена и простора у украјинском и српском језику на примеру карактеризованих глаголских облика (с морфемски израженим аспектуалним значењем) потврдило је полазну претпоставку да се механизми обликовања и функционисања формално подударних стереотипа у језичким сликама стварности различитих народа разликују пропорционално удаљености лингвокултура. Понуђени модел контрастирања језичке грађе доприноси уочавању универзалних механизма концептуализације и издвајању онога што представља специфичну карактеристику сваке лингвокултуре са ослонцем на когнитивне процесе уобличавања и актуелизације менталног искуства.

Зоран Ристовић

UDC 271.2-36:929 Maksim, sveti (049.32)

Светлана Томин, *Владика Максим Бранковић*,
Платонеум, Нови Сад 2007, 337 стр.

Студија Светлане Томин *Владика Максим Бранковић* даје целовит увид у историјску и културну делатност и књижевну судбину деспота, владике и светитеља Максима Бранковића (световно Ђорђе), сина слепог деспота Стефана и деспотице Ангелине, брата Јована Бранковића и наследника „сремског деспота” Вука Гргуревића Бранковића. У целини своје студије ауторка показује да је делатност Ђорђа Бранковића, потоњег владике Максима, била предмет низа историјских изучавања, као значајан део националне и црквене историје Срба (али и Румуна), те да су култни списи посвећени светом Максиму Бранковићу изучавани и од стране историчара књижевности и са становишта култа. Ипак, ауторка наглашава и то да су „о целој породици сремских Бранковића, као и о самом Максиму, писали [...] углавном историчари и проучаваоци уметности средњег века, док је његово присуство у књижевности и духовној историји српског народа остало недовољно осветљено”. Она истиче да пре њеног истраживања није било дела у коме се (са текстолошког и поетичког гледишта) у целини сагледава „рукописно наслеђе, односно култни списи настали за прослављање светог Максима”.

У четири носећа поглавља, књига Светлане Томин обликује сложену структуру која успешно обједињује различите аспекте историјске судбине и разноврсних духовних делатности деспота Ђорђа Бранковића, односно владике Максима, са уметничким представљањем лика и култа овог светитеља. Драгоцен прилог тексту представљају разноврсни и веома квалитетни ликовни прилози, а књига садржи и уобичајени научни апарат — *Литературу, Резиме, Сјисак скраћеница*. (Штета је што нема именског и/или појмовног регистра, мада је књига и у овом виду довољно прегледна.)

Као основ истраживања функционише сведена, али довољно прецизна и обухватна реконструкција Максимовог животописа (I. Животопис), сагледаног кроз *Доба*

десетоговања, у коме је обухваћен цео световни живот Ђорђа Бранковића и кроз најзначајније сегменте његовог живота од замонашења до смрти (*Монашки период*). Ауторка, и овде и у целини своје студије, показује детаљно и прецизно познавање пређашњих изучавања, а, истовремено, и изузетно познавање оне примарне грађе (летописа, родослова, записа, житија, литургијског песништва) на којој се ова истраживања темеље. Она, при том, јасно издваја оне сегменте живота и рада око којих постоје неслагања и недоумице (рецимо, питање Максимовог рођења или женидбе), али само изузетно покушава да коначно разреши ове дилеме дајући властити суд. Знатно чешће она се задовољава детаљним описом ових недоумица и указивањем на њихову заснованост у постојећим примарним изворима.

Она, на пример, суочава ауторе који верују да је Ђорђе Бранковић склопио брак са Изабелом Арагонском, који је, вероватно због неслагања око вере, убрзо разведен (Иларион Руварац, Чедомиљ Мијатовић, Димитрије Витковић, Константин Јиричек, Радослав Грујић, Владимир Ђоровић, Душан Поповић...) с онима који, на основу исте грађе, закључују да до тог брака није дошло, већ су се договори око његовог склапања развргли (Лазар Богдановић, Алекса Ивић, Јован Радонић, Момчило Спремић).¹ Сама ауторка изричито тврди да „монашење будућег владике Максима, у сваком случају, не би требало схватити као последицу евентуално несрећног брака” и оповргава помињање Изабеле Арагонске као српске деспотице, наглашавајући да „навод Мирослава Пантића да је Изабела носила титулу деспотице Србије, уколико се односи на 1497, не може бити тачан” (у то време Изабела је била већ удата за Бан Галеја Сфорцу). Она, такође, указује и на то да се „у родословима *Цетињском*, *Карловачком* и *Загребачком*, као и у летописима друге половине петнаестог века не говори [...] о женидби”, да Изабелиног имена нема ни у повељама издатим 1486, 1495. и 1496, за светогорске манастире. Уз то, она наводи и претпоставке Илариона Руварца и Стојана Новаковића да је прича о Ђорђевој женидби условљена поетичким узусима хагиографије, и као таква написана „in maiorem sancti gloriam” (И. Руварац) и пуна „легендарног улепшавања” (С. Новаковић).

У сваком случају, ово питање је вредно пажње коју му ауторка поклања и више-струко је значајно: за успостављање историјског животописа владике Максима, за разматрање и тумачење његовог пролошког житија, али и са становишта изучаваоца усмене књижевности. Светлана Томин наводи претпоставку Драгутина Костића да песма *Женидба Максима Црнојевића* у ствари рефлектује несрећну женидбу Ђорђа Бранковића, као и то да Стојан Новаковић с историјском судбином браће Бранковића повезује песму о деоби Јакшића: наслућујући да је „некакав несклад међу љубом Ђорђевог и љубом Јовановог, која је последња Јакшићева сестра била [...] био узрок да Ђорђе оде у манастир”. И мимо ових домишљања сигурно је да је за сремске Бранковиће (Вука, Јована и Ђорђа/Максима) у усменој традицији чврсто везан мотив о кобном женском утицају и издаји, који би делом могао почивати и на тумачењу збивања везаних за Ђорђево краткотрајну или нереализовану женидбу. Уколико је до ове женидбе дошло, то би (поред Стефановог живота у фуранском Београду) могло бити објашњење откуд и како су се у градићу Ђоја дел Коле нашли они „Словени”, који су песмом и игром поздравили напуљску краљицу и ко су они одиста били...

Носећи сегмент ове студије и њен највреднији и најдрагоценији део дат је у оквиру поглавља насловљених II. Делатност и III. Култ светог Максима Бранковића. У овим поглављима сажима се књижевно-историјски, културно-историјски и поетички аспект ауторкиних истраживања и отвара, с једне стране, увид у дела, ктиторску делатност и меценат владике Максима, да би се, с друге стране, осветлило како се у историјским, уметничким и литургијским делима оног периода представља његов живот и како се васпоставља и шири његов култ.

Обухват испитиване грађе сложен је и слојевит. Светлана Томин, рецимо, поред текстова за које се „поуздано зна да их је он [Владика Максим] саставио” разматра и оне који му се приписују, или се, пак, верује да је подстакао њихово писање. Као поу-

¹ Ауторка наглашава и то да поједини историчари показују поводом овог брака „дозу уздражаности”, попут Стојана Новаковића и Ђорђа Сп. Радојичића. Рекло би се да је њихово становиште најближе њеној позицији.

здано атрибуирана дела из периода Ђорђевог деспотовања она разматра писмо упућено Андрији Боту и повеље које је, заједно с мајком и братом, издавао светогорским манастирима, док као нерешено посматра питање да ли је владика Максим учествовао у састављању *Карловачког родослова*. Не дајући дефинитиван суд, она наглашава да нема довољно доказа о Максимовом ауторству, па ово остаје „једно од нерешених питања у вези с *Карловачким родословом*”. Претпоставку неких пољских аутора да су браћа Бранковићи дали подстицај за писање *Јаничаревих усјомена*, Светлана Томин не пориче непосредно, али се, свакако, стиче утисак да јој је знатно ближе становиште Ђорђа Живановића, који ову хипотезу у целини одбацује. (Одиста, тешко би било претпоставити да би дело настало на подстицај сремских Бранковића у потпуности прећутало делатност ове породице и изразито негативно оценило историјску улогу њиховог сизарена краља Матије Корвина и његовог оца Јанка Хуњадија.)

Као важан део овог сегмента проучавања, дат је обухватан приказ библиотеке владике Максима, и то у контексту библиофиљства његове породице. Опис књига које су припадале владици Максиму садржи податак о збирци или библиотеци у којој се налазе, наслов рукописа, датирање и детаљан опис и библиографске податке о текстовима у којима су објављени описи и преводи ових рукописа и попис литературе која се њима бави. Уз девет сачуваних књига из владичине личне библиотеке, ауторка разматра и шест сачуваних рукописа написаних „у дане Максима”. Овим сегментом своје студије она наставља раније започето трагање за обимом и значајем виртуелне библиотеке српског средњовековља,² а истовремено чини целовитијом и обухватнијом слику духовне и културне делатности владике Максима.

Као значајан део те културне мисије у књигу Светлане Томин улази и детаљно разматрање ктиторске делатности владике Максима, спроведено, уз остало, и као детаљно преиспитивање претпоставки заснованих на усменом предању и веровањима. Ктиторској делатности владике Максима ауторка приписује и израду покрова за мошти светог Симеона Богопримца. Детаљном аргументацијом, она се придружује оним ауторима који су даривање овог покроба приписали Ђорђу Стефановићу, а не његовом деди Ђурђу Вуковићу. Као део те аргументације, она ће, рецимо, указати на чињеницу да је стари деспот знатно чешће користио народску верзију свог имена — Ђурађ/ Ђурђе, док се његов унук у свом световном животу „искључиво потписивао као Георгије”.

Пажљиво, детаљно и скрупулозно истраживање обележило је и поглавље посвећено култу светог Максима Бранковића. Ово поглавље садржи детаљан попис, опис, текстолошку и поетичку анализу рукописа култних списа о светом Максиму, што је пропраћено и детаљним навођењем литературе. Поред сачуваних списа, овде се разматрају и трагови и сведочанства „о некадашњем постојању рукописа са *Службом* или *Пролошким житијем* Максимовим”, те „о некадашњем постојању рукописа с тропаром и кондаком Максиму”, и трагови његовог помињања у месецослову, све пропраћено пописима литературе. Култне списе посвећене светом Максиму ауторка смешта и у шири контекст заједничких служби светим деспотима и просветитељима. Засебно се разматрају и издања култних списа, с подацима о месту и години издања и указивањем на учесталост Максимовог помињања у њима.

У овом сегменту рада детаљно се испитује и претпоставка да је „писац култних списа о Јовану и Стефану могао бити сам владика Максим”. На ову могућност указао је Ђорђе Сп. Радојичић, претпоставивши да је Ђорђе, у фурланском Београду, саставио тропар свом оцу Стефану, док Радомила Маринковић сматра несумњивим његово ауторство *Службе деспоту Јовану*. Светлана Томин ове претпоставке не прихвата експлицитно, али изричито тврди да „не треба доводити у питање чињеницу да је владика Максим могао организовати састављање текстова, односно неговање култова свом оцу Стефану и брату Јовану. Својом позицијом и знањем и већ изграђеном идеолошком концепцијом он је за то свакако био најпогоднија личност.”

² У њеној књизи *Књигољубиве жене српског средњег века* (Академска књига, Нови Сад 2007), она, уз остало, даје преглед жена љубитељки књига: власница библиотека, мецена (од 13. до 15. века 13 жена наручило преписе или преводe), оних које су плаћале окивање, повезивање и украшавање књига, као и оних које су их откупљивале.

Ови култни списи, посвећени светим деспотима и њиховој мајци, наглашава ауторка, „спадају у најоригиналније књижевне текстове 'сремске књижевности'”. Ауторка их разматра са становишта досадашње научне рецепције, али и истражујући њихове поетичке и сдржинске одлике. Поједини елементи које издваја значајни су не само за испитивање ових дела и средњовековне књижевности већ и за шири круг истраживања. Рецимо, сматрамо да је мотив последњих времена, који Светлана Томин препознаје у служби Јовану Бранковићу, незаобилазан и у изучавању усмене књижевности и непосредно подржава оне претпоставке по којима су историјске околности битно допринеле „активирању” древне митске матрице. Једнако су значајни и помени одређена за царство небеско, који су и из култа светих деспота могли прећи у усмено певање о Косову. Са становишта настанка, ауторства, пређашње научне рецепције, садржине и поетичких одлика и текстолошки — разматра се и *Служба светом Максиму Бранковићу*.

Предмет детаљне књижевно-историјске, текстолошке и поетичке анализе јесте и *Прошлоко жиџије светѿоѿ Максима Бранковића* у свим његовим преписима и верзијама. Посебно интересантним чини нам се релативно мало изучавани текст Гаврила Стефановића Венцловића. Укупна интонација овог записа и, нарочито, додаток о Вуку Гргуреву Бранковићу, могли би се, верујемо, пре тумачити и непосредним упливом усмене традиције него преузимањем „из неког од списа који су му били доступни”. Вук се овде помиње као „удворица”, „виловни дели[j]чина” и „убојица” (све транслитерације Љ. П. Љ.), који незаслужено наслеђује деспотовину од деспота Јована („...Њему поклони краљ ону деспотовину, и он, како онамо дође. Та Максима и прогна одонуд”). Посебно интересантно са становишта Вуковог лика обликованог у усменој традицији јесте приписивање „виловитости”, могућег циновог раста на који указују аугментативи „дели[j]чина” и „људина”, крволочности („убојица”) и окрутности „опора, сурова, зла људина” — што би све могло бити и негативни рефлекс његове змајевитости. „Удворица” и изрод — „ни Маџар ни Србљин” — он би могао бити двоструко, као вазал мађарског краља и као незаслужени наследник деспотства. При том, треба имати на уму и то да је и једно и друго засведочено у усменој традицији. И у Вуковом запису песме о смрти Јове Деспотовића, као и у низу варијанти, Змај Деспот Вук је анахроно³ проглашен за наследника свог стриचेвића, што би могло бити траг старијег певања и предања из којег је Венцловић преузео овај податак, вероватно га протумачивши битно другачије од песме.

Као неизбежан део целовитог разматрања историјске делатности владике Максима и њених разноврсних уметничких транспозиција у књигу Светлане Томин укључено је и ликовно представљање светих деспота „на иконама, фрескама, бакрорезима, окуву Јеванђења и кивоту”. Овај сегмент књиге прате и веома квалитетне репродукције, а у складу с ауторкиним методом, поред сачуваних дела помињу се и она која су временом уништена. Поред разматрања о владици Максиму као предмету иконографије, у овом сегменту књиге разматра се и његова улога мецене, односно претпоставка да се управо он старао о осликавању крушедолског иконостаса.

Књижевни животопис владике Максима и сремских Бранковића допуњава збирни преглед њиховог опевања у усменој поезији, од Ерлангенског рукописа, преко Вукове збирке, до потоњих записа. У овај сегмент рада ауторка, вероватно под утицајем Новака Килибарде, али и неких других разматрања певања о сремским Бранковићима, укључује и песме из збирке Богољуба Петрановића, иако је њихова аутентичност, с правом, вишеструко доведена у сумњу. Овај сегмент истраживања Светлане Томин, уз сву нужну и оправдану информативност, јасно сведочи како детаљна анализа укупног усменог предања и певања о сремским Бранковићима тек треба да буде урађена.

Ово поглавље завршава се сажетим приказом формирања и ширења култа и описом канонизације светог Максима Бранковића. Значај овог култа у времену турских освајања потврђује недвосмислено раније изнету ауторкину тврдњу по којој: „Неговање култа сремских Бранковића за српски народ у Срему није било само питање

³ По свему што се зна Вук Гргурев и његова браћа од стрица можда се никад нису срели. У сваком случају, Стефановићи су у Срем дошли тек после Вукове смрти 1485.

верског и националног идентитета већ и духовног опстанка.” Као део стратегије „духовног опстанка” Светлана Томин препознаје и вишеструко успостављену и свесно грађену аналогију сремских Бранковића и Немањића и, особито, однос који се успоставља између светог Саве и светог Максима. Паралела владика Максим — свети Сава, предмет је четвртог поглавља њене књиге. Она детаљно указује на вишеструку заснованост ове аналогије: „као и свети Сава владика Максим истовремено је писац и књижевни јунак, али и значајна црквена личност и светитељ”. Поред могућих поетичких подстицаја за наглашавање и истицање ове паралеле, који проистичу из природе хагиографије као жанра, Светлана Томин, с правом, наглашава и њено идеолошко и историјско значење. Ово угледање открива наду сремских Бранковића (не само Ђорђевићу/ Максимову, већ и деспота Вука и Јованову) да ће успети да обнове државу. Том обнављању је, свакако, требало да допринесе и то што је око Максима Бранковића, као историјске појаве и књижевног јунака, „у једном изузетном времену оживела државотворна идеологија Немањића”.

Студија Светлане Томин посвећена владици Максиму окупља и повезује разноврсне нити и токове разноликих истраживања и успева да оствари целовит увид у судбину, делатност и култ владике Максима. Истовремено, ова студија, и то је њена, можда, још значајнија одлика, отвара о мартира низ нових могућих праваца истраживања.

Љиљана Пешикан-Љушићановић

UDC 821.161.1.09 Skovoroda G.

ДРАМА ХРИШЋАНСКЕ МИСЛИ

(О. В. Марченко, *Григорий Сковорода и русская философская мысль XIX—XX веков. Исследования и материалы*, Москва, 2007)

Овом књигом, за сада само на руском језику, коначно добијамо родослов највећих и најоригиналнијих идеја руске филозофије, од којих су многе, знамо, пласиране кроз високоуметнички дискурс златног и сребрног века руске књижевности.

Без великих речи и ограда, прст руског научника Олега Марченка упрт је у „заветног” претечу тако препознатљивог, тако виртуозног руског „филозофирања”...

То што је ова митска, предачка фигура „тек” лутајући малоруски филозоф, педагог и песник Григорије Сковорода (1722—1794), не задаје фином тону ове књиге ни најмање муке. Уосталом, Олегу Марченку ово није прва елаборација датог тематског круга — „жанровског сећања које регенерише античке корене” (66). Не једну деценију (неретко и у коауторству са Л. В. Ушкаловом) њега заокупља проучавање и описивање егзегезе код Григорија Сковороде, баш као и сократска тема код Достојевског.

Разумљиво је стога да су на периферију померена цигло два пристрасна разматрања Сковородиног доприноса, која са тоном саме књиге немају много заједничког. Олега Марченка интересује управо и само меритум. Текстови Н. Ф. Сумцова и С. Н. Дурилина, у жанру полемике односно омажа-апологије, занимају га, дакле, не као подгревање старих контроверзи, већ као благовремено и понесено заговарање Сковородиног епикурејског мислилаштва.

Амбиција овако компоноване књиге је да нас, пре свега, упозна са делом самог Сковороде. Овај, умногоме пионирски посао, подразумева и потпуно рејестрирање обимног и почесто усменог опуса, уз раздвајање историографског и митографског његовог аспекта.

Драгоцене су позивања на раније коментаторе овог опуса, почев од успомена М. И. Ковалинског, преко потоњих полемичких мисцеланеа Ерна, В. Соловјова, Розанова, па до пуне валоризације из пера Берђајева, Зењковског, Вишеславцева, Д. Чижевског.

Читајући отмени и суздржани основни текст ове књиге али и, заузврат, раскошне и емоционално обојене њене фусноте (рецимо ону бр. 116. о кротком осмеху праведника) остајемо очарани постулатима насловног јунака, лутајућег мудраца, чије

идеје неутуђиво кресе руску уметничку духовност. О тој непотонулој инспиративности једне мисли, али и њеној жанровској структури, изричу се свеже констатације, по правилу на основу чињеница и легитимисаног материјала, укључујући и онај епистолярни.

2

Биће да је управо криза живог, духовно-мистичког упражњавања осамнаестовековне религије довела до Сковородиног окретања античкој мудрости и рановизантијским ауторима, до комплексне поетике перипатетичке, изванхрамовне литургије (филозофски дијалог, дидактизам, начелна незавршеност, колективни теосис уз кађење и појање). Алегоријски метод источних Отаца приметан је у његовој тринитарној подели на макрокосмос, микрокосмос и симболични свет. Тумачећи симболични смисао Библије, Сковорода се често окреће поређењу са Сфингом и лавиринтом... Али, док је о паганству као предворју истине говорио још Климент Александријски, Сковорода је открио и равнозначан симболички ресурс источно-словенског фолклора...

Упечатљив је његов однос према мистичном смеху, као и својеврсно игнорисање сотериолошке функције Христа. Успоставивши једначину *Христос је Исаак, ѿо јестѝ смех*, он не инсистира на моменту жртвовања већ претходног остављања свега материјалног по страни. „Нико не може васкрснути са Христом, ако пре тога не умре са Њим”.

Јунаци античког мита и библијске личности беоцузи су истог ланца, постоје као појаве истог реда, у истом смисаоном простору вечности. „Сковорода не мири Атину са Јерусалимом. Он је пошао даље, укинувши ту опозицију у начелу”. (115)

И Сковородино софијско позвање, оплемењено природеном сродношћу, инспирисано је Платоновом поделом социума. Хришћанска идеја личности, међутим, омела је антички поглед на свет као на *Theatrum Mundi* праћен грохотним смехом богова са Олимпа. Замењује га духовити „концептум”, не лишен сатиричко-пикарескне позадине, опет на нивоу омиљене метафоре позоришта. Театрална софиологија Сковороде је заправо била варијанта теодицеје. Корен зла је у самовољи, у самозванству човека. Он користи реч *персона* за место човека у социјалној хијерархији (са освртом на поменути природеност-сродност).

Тако схваћена софиолошка проблематика заокупља потом и браћу Трубецки, Флоренског, Ерна, С. Соловјова, Блока, Вјач. Иванова, Белог, Карсавина, С. Булгакова. Театрал(изова)но мишљење (као модел погледа на свет) трпи карактеристичне промене у руском књижевном симболизму (маска, глумац, двојник, лутка, илузорност, сан, друга страна огледала). По мишљењу Марченка, театрализам је био донекле позитивно осмишљен само код Белог, који целог свог живота смењује улоге, затварајући на крају круг. Ф. А. Степун је пак, по Марченку, узорни критичар персоналистички схваћеног театра („Кокетни људи у ствари и не постоје, јер своје постојање равнају према мишљењу других људи о њима”).

Уметнички алегоризам у сфери теме плоти и пола био је најсвојственији Розанову и религиозно-филозофском кругу са часописом „Нови пут”, али и кругу младосимболиста, московских мистика, „аргонаута” и демониста, у колоплету окултизма и теозофије. Источно-хришћанску идеју обожења плоти најдубље је осетио, дакако, Достоевски. Ту је заматак многих његових дела, закључно са *Злим дусима*.

И Мерешковски је неговао сковородинску идеју неохишћанства, тврдећи да паганство елинског периода није нешто противно хришћанству већ му само претходи, и неизбежно *доводи до* хришћанства.

У тај духовни миље се уклапа и изјава С. Соловјева о плесу Исидоре Данкан, који је прожет наговештајима „продуховљене телесности”, а у знаку новог хришћанског ероса.

Берђајев у књизи *Смисао стваралаштва* (1916) излаже нову антропологију исказану у поднаслову: *покушај ојавдања човека*. „Генијалност такође представља религиозни пут, равноправан и равнодостојан путу светости”.

Списак типолошких или пак контактних подударности („позајмица”) између потоњих руских аутора и претходећег им украјинског филозофа је импозантан, и у мно-

гоме потребује бахтиновски методолошки захват — двосмерно описивања датог жанра — не само према будућности већ и према прошлости. Може се очекивати да, трагом ових освежених методолошких поставки, уследи и друга, нова истраживања, сада већ монографски усредсређенија.

3

Једно је сигурно. Барокни дарови овог блиског нам рођака из сфере световног монаштва неисцрпни су. Сквородина љубав према софиолошком мајсторству није сума готових знања већ — пут и потрага. Не дискурс, већ гест. И све то у знаку веселог умећа илити умног весеља. Аскетски напор као креативни акт? Да, звучи познато, јер ово су сада већ тезе Вјач. Иванова, изречене након неких 200 година.

Постоји, наимае, озбиљна опасност да у Сквородине речи, у заносу и одушевљењу, учитамо и понеку модерну парадигму, попут оне материјалистичке и атеистичке, која га је, додуше, деценијама имунизовала, или семиотичке, на пример.

Не треба, међутим, никада заборавити да пред собом имамо протагонисту провинцијалног малоруског барока, са карактеристичним вербалним изразом и персоналистички протумаченим доктринама вере, са специфичном антропологијом, етиком и естетиком, понајчешће дијалогске структуре.

Скворода није створио своју школу, али се мало који мислилац може похвалити тако аутентичним — ехом. Задатак Олега Марченка је био, између осталог, и да скицира обресе тог еха, чији миљокази су, осим у филозофији, расути и у књижевности: Гогољ, Толстој, Лесков, Бели, Нарбут, Мариенгоф, М. Булгаков, Заболоcki, Арс. Тарковски, Вен. Јерофејев...

Читалац руске књижевности пожелеле да ступи у дијалог са овим списком, да му дошапне и неке своје личне увиде. Остајемо вишеструко захвални на предоченим истраживачким резултатима Марченка, али и на успутним а тако важним напоменама. Понека делује као зачетак нове дисертације! Из тог жерминала идеја, споменимо овом приликом једну гогољистичку аналогију. Узевши у обзир Сквородину идеју о Христу као Исааку-смеху, Гогољева самодијагноза „видљиви смех кроз невидљиве сузе” је, сматра Марченко, „споља супротстављена Христу, а дубински — радости и весељу Премудрости”. Вада екцентрична позиција великог уметника...

Постојали су, и још постоје, у руској књижевности, у једном подземном њеном току, коме тек предстоји да буде ишчитан, многи овако позиционирани текстови. Вен. Јерофејев је у својим *Белешкама ексцентрика* не тако давно показао да је бунтовни ерос мислилаштва (пре)живео и у условима идеолошког диктата, управо захваљујући бираном надвременском сродству... Још више је то показао Јевгениј Шиферс, који је кардиналне идеје хришћанства стављао на пробу суморне (пост)стаљинистичке стварности, суочавајући их са епохалним безверјем. Његов роман *Смрћу смртј унишћии* (не само фикцијски већ мислилачким и жанровским обртом а ла Скворода) дијалогски приближава Христа, Едипа и Акутагаву, све у сврху (пре)испитивања свесног „залетања у смрт”. Христолошка менипеја се, тако, дубински надовезује на слободу које је за себе и руску књижевност некада давно изборио мудрац Скворода...*

Драгиња Рамадански

---

* Модел, пак, Григорија Ниског, о Христу као новом Адаму, у коме се остварује јединство целог човечанства, употребљив у тумачењу Павићевог христолошког ентузијазма (схема колективног читаоца). Тај барокни импулс је безусловно на извориштима стила многих писаца прошлости и савремености, који нам неретко нуде потрагу за праисконским, оздрављујућим синтезама на нивоу односа читалац-текст.

Lech Bądkowski: *Zarys historii literatury kaszubskiej*
(Gdańsk, 2006, str. 47. Oficyna Czee)

Кашубская культура в течение своей истории претерпевала драматические изменения, особенно с конца прошлого века до настоящего времени. За время коммунистического режима она подвергалась явной репрессии, а сегодня, благодаря политике Евросоюза, кашубская культура пользуется покровительством и свободно развивается.

Книга *Zarys historii literatury kaszubskiej* (Очерк истории кашубской литературы) принадлежит перу Леха Бондковского (1920—1984), заслуженного кашубского общественного деятеля, одного из основателей Кашубско-Поморского союза (*Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie*), публициста, литератора и переводчика с кашубского на польский язык.¹ Бондковский опубликовал ее с целью распространения знания о кашубской литературе и ее популяризации.

Первое издание появилось почти полвека назад и испытало сложную судьбу, как и вся кашубоязычная культура. Это произведение в качестве учебника по кашубской литературе в 1959 году издало Гданьское отделение Кашубского союза (*Zrzeszenie Kaszubskie*). Как пишет Войцех Кедровский в послесловии к нынешнему второму изданию, хотя книга была напечатана со словами „для внутреннего использования”, ее появление вызвало политические проблемы для Кашубского союза, а именно нападки Коммунистической партии на Союз. Книга была включена в список запрещенных изданий, так как, по Тадеушу Болдуану, „Бондковский придал кашубской литературе значение, переступающее границы народного, самородного творчества и назначил ей партнерское место в универсальной литературе”. Из-за этого издание это фактически не было доступным для широкого читательского круга.

Книга *Zarys historii literatury kaszubskiej* состоит из 6 глав: Введение, 1. Первые литературные произведения, относимые к кашубской литературе, 2. Обновление кашубской литературы, 3. Кашубский народный эпос, 4. Младокашубская литература, 5. Литературные лагеря и направления в межвоенное время, 6. Положение кашубской литературы после второй мировой войны. В конце книги помещено послесловие издателя В. Кедровского.

Во „Введении” автор подчеркивает необходимость определения понятия поморской литературы, которая до сих пор игнорировалась полностью, отмечая, при этом, что литература — явление культуры, а никак не политики. По Бондковскому, на Поморье существуют собственные интеллектуальные направления, и литература представляет составной элемент этих направлений. Интересно, что ссылаясь на теорию Й. Козликовского, Бондковский считает кашубскую литературу самой большой составной частью „поморской литературы”. Она включает в себе творчество, писанное с мыслью, прежде всего, о поморских потребителях, или произведенное в кругах традиции, культуры и ума местного общества, независимо от языка: по-кашубски, на польском литературном языке, и даже старая литература на немецком принадлежит поморской литературе. Одним словом, „поморская литература”, в отличие от польской литературы, характеризуется не языком, а определенной региональностью.

Первая глава посвящена „Первым литературным произведениям, относимым к кашубской литературе”. Упомянув исследование исторического документа „*Dutki Wzrzeskie*” профессором Г. Поповской-Таборской, Бондковский отмечает, что этот документ сам по себе нельзя считать зародышем кашубской литературы, но изучение языковых особенностей этого документа может быть полезным для дальнейшего исследования кашубского языка и понимания развития кашубского культурного общества.

Бондковский считает время 1586—1758 „словинским” периодом. 1586 — это год, когда Шимон Крофей опубликовал книгу „*Duchowne piesnie Marcina Luthera u unszych nabożnich mezów*”. В 1758 г. вышло второе издание книги „*Mały Catechism D. Marcina Luthera*” Михала Понтануса. Этот период характеризуется изданием, прежде всего, ре-

¹ См. Tadeusz Bolduan, *Nowy bedeker kaszubski*, Gdańsk 2002, стр. 22—26.

лигиозных текстов на кашубско-польском языке смешанного типа, предназначенных для пасторства. Период можно назвать словинским, так как была совершена попытка создать кашубско-поморскую литературу на территории, где жили словинцы, и эти переводы предназначались для протестантов-словинцев. Такая попытка, согласно автору, не помогла в создании литературного языка. Автор видит причины провала в отсутствии культурного центра, который бы развивал народный говор и в отсутствии официального статуса кашубского языка.

Во второй главе обсуждается вопрос об обновлении кашубской литературы. Сначала коротко рассматривается вклад в изучение кашубского языка, внесенный Кшиштофом Мронговиушем, затем ситуация после „Весны народов” или революции 1848 года, также много говорится о Флориане Цейнове.

Лидер кашубского общественного движения Цейнова известен попыткой кодификации кашубского литературного языка. Интересен анализ автором причин неудачи Цейновы. По мнению Бондковского, попытки Цейновы не удалось как вследствие внутренних причин (радикальность Цейновы в отношении к обществу, непрактичность кодифицированного им языка), так и из-за окружающей его ситуации (низкий уровень или отсутствие образования кашубского населения). Кроме Цейновы, автор упоминает вклад польского кашуболога Стефана Рамулты.

В третьей главе, „Кашубский народный эпос”, сначала рассматривается социальный фон движения у кашубов, потом обсуждается деятельность Яроша Дердовского. При этом интересно отметить, что Бондковский критически относится к этому заслуженному поэту, считая, что взгляд Дердовского на кашубский язык и литературу затормозил развитие кашубской литературы. Однако благодаря своему таланту, Дердовски стал творцом кашубского народного эпоса (стр. 19).

Четвертая глава изучает младокашубскую литературу. Автор, естественно, обращает внимание на таких важных писателей как Александр Майковский, Ян Карновский, Леон Гейке, Франтишек Сендзицкий и Ян Патоцкий. Среди них деятельность Майковского занимает особое место. Майковский — автор известного кашубского романа „Жизнь и приключение Ремуса”, переведенного на польский язык самим Бондковским. Кроме того, Майковский основал ряд журналов, таких как „Дружба” и „Грыф”, которые приостановили процесс германизации среди интеллигенции и способствовали популяризации кашубской культуры.

В пятой главе „Литературные лагеря и направления в межвоенное время” рассматривается изменение общественной ситуации и, соответственно, изменение цели кашубского движения. Согласно автору, этот период характеризуется существованием различных групп: 1. *Zrzeszeńcy* или члены Кашубского союза — деятельность характеризовалась кашубоцентризмом (А. Лабуда, Я. Требчик, Я. Ромпский и т.д.). 2. *Klekowcy* или пропольские писатели журнала „Kleka” (Л. Роппел, Я. Пепки, Й. Цейнова и т.д.). 3. *Mestwinowcy* или писатели журнала „Mestwina”, умеренного направления (Я. Карновский и др.) Кроме этих направлений, Бондковский упоминает еще два важных имени: Берналд Сыхта и Фридрих Лоренц. Нет ничего удивительного, что Бондковский высоко оценивает первого, но второму, как деятелю прогерманской ориентации, не дает никакой оценки, хотя автор высоко оценивает Лоренца как ученого.

Последняя, шестая глава, посвящается обзору положения кашубской литературы после Второй мировой войны до появления этой книги. Здесь описывается изменение направления, точнее, упадок народного движения, соответственно кашубской литературы. В середине XX века возрождается кашубское движение. В 1956 г. было создано *Zrzeszenie Kaszubskie*, с 1957 г. Морское издательство начало опубликовать книги, в том числе и классику как „Ремус” Майковского. Появилась первая кашубская писательница Анна Лайминг и такие выдающиеся писатели, как А. Нагел и Ф. Фениковский. Однако Бондковского не удовлетворяет уровень этой литературы. Он считает, что кашубская литература является только „внутренней” (литературой только для кашубов), и что у кашубов все еще нет полноправной литературы.

Книга Бондковского заканчивается описанием ситуации в середине XX века. О современном положении кашубской литературы можно прочитать в книге Ф. Нойрейтер *Geschichte der kaschubischen Literatur* (1991).

Хотя книга Бондковского сравнительно скромна по объему, нет никакого сомнения, что она очень содержательна и ценна. Данную книгу можно рекомендовать в качестве справочного пособия для славистов.

В конце этого обзора необходимо упомянуть издателя этой книги, господина Войцеха Кедровского (1937—),² младшего коллегу Бондковского. Г. Кедровский занимается кашубской общественной деятельностью с 1958 года по сей день. Его вклад в социальное движение кашубов, сохранение и развитие кашубской культуры огромный и разносторонний. В издательстве Кедровского выходят практически все важные книги, посвященные кашубскому языку, литературе, истории и культуре, а также осуществляются переиздание старых малодоступных книг, таких как *Словарь поморского или кашубского языка* Стефана Рамулта и *Жизнь и приключения Ремуса А. Майковского* в сотрудничестве с профессором Йежи Тредером из Гданьска. Настоящая книга Бондковского также является переизданием одного из важнейших классических трудов.

Поэтому мы очень благодарны господину Кедровскому за его неоценимый вклад во все еще сравнительно малоизученную область славистики.

Мотоки Номати

UDC 81-115(049.32)

Radoslava Trnavac, *Aspect and subjectivity in modal constructions*.
Utrecht: LOT, 2006.

U lingvističkoj nauci, odavno je poznato da se jezičke pojave na pravi način mogu sagledati i razumeti samo ako se posmatraju na pragmatičnom višejezičnom planu. Stoga u svetlu modernih lingvističkih istraživanja posebnu dragocenost predstavljaju proučavanja koja prevazilaze okvire jednog jezika i u težište stavljaju komparativne i kontrastivne aspekte. Kada se tome doda činjenica da je reč o više od dva jezika, takve studije zaslužuju posebno i značajno mesto u lingvističkoj literaturi, a *Aspect and subjectivity in modal constructions* Radoslave Trnavac predstavlja upravo takvo delo.

Reč je o doktorskoj disertaciji (objavljenoj na engleskom jeziku) autorke, slaviste po obrazovanju (diplomirala ruski jezik i književnost na moskovskom univerzitetu, magistrirala u Beogradu), koja je provela četiri godine na lajdenskom univerzitetu u Holandiji, gde je uradila tezu. Autorka preispituje već odavno uočenu vezu između nesvršenog vida i subjektivnosti u modalnim konstrukcijama i u svom radu pokazuje da i jezici s naglašenim glagolskim vidom (slovenski jezici: ruski i srpski) i jezici s naglašenim glagolskim vremenima (germanski jezici: nemački i holandski) predstavljaju izuzetak od ovog pravila, jer ispoljavaju povezanost svršenog vida i subjektivnosti u modalnim konstrukcijama. U tezi se postavljaju dva glavna pitanja: može li se hipoteza o povezanosti nesvršenog vida i modalnosti potvrditi ili odbaciti i da li je nesvršeni vid svojstveniji „subjektivnim” modalnim konstrukcijama.

Aspect and subjectivity in modal constructions obrađuje povezanost između vida, modalnosti i subjektivnosti u infinitivima, imperativima i modalnoj upotrebi vremena. Sastoji se iz šest poglavlja kojima prethode zahvalnost i spisak korišćenih skraćenica, a slede literatura, imenski i tematski indeks, sažetak na holandskom jeziku i kratka biografija autorke.

Osnovni cilj prvog poglavlja pod naslovom *Aspect and subjectivity in modal constructions* jeste da se da pregled literature o pretpostavljenoj vezi između nesvršenog vida i modalnosti, kao i da se iznesu neki suprotni primeri u odnosu na ovu povezanost. Takođe objašnjava se izbor podataka koji će dalje biti analizirani u radu. Iznosi se problem disertacije, veza između nesvršenog vida i modalnosti, istražuju se moguća objašnjenja za ovu povezanost prema postojećoj lingvističkoj literaturi, daje se pregled podataka koji će biti analizirani u istraživanju i iznose osnovna polazišta teze.

² О нем см. в сборике: Lew. Stolem. *Budziciel Wojciechowi Kiedrowskiemu na 70. urodzyn*. Gdańsk—Wejherowo 2007. а также Tadeusz Bolduan, *Nowy bedeker kaszubski*, Gdańsk 2002, стр. 213—215.

Drugo poglavlje pod naslovom *Aspect, modality, subjectivity* pruža teorijsku osnovu za tri parametra: vid, modalnost i subjektivnost. Uvode se glavni pojmovi vida. Klasifikacija je zasnovana na podacima o dvema vrstama jezika: jezici s naglašenim vidom i jezici s naglašenim vremenima. Morfološki aspekt zasnovan je na razlici između nesvršenosti i svršenosti, a *Aktionsart* na semantičkoj klasifikaciji glagola. Dat je kratak prikaz vremenskog sistema u ruskom, srpskom i holandskom jeziku. U nastavku, izneta je teorijska osnova modalnosti. Opisani su glavni pojmovi sa semantičke mape modalnosti autora Van der Auvere i Plungiana (1998). Pojam subjektivnosti dat je na osnovu tumačenja Langakera (1985). Ova definicija je, nakratko, suprotstavljena vrsti subjektivnosti koja se često koristi u literaturi. Zatim, opisuju se glavni testovi za procenu stepena subjektivnosti u modalnim konstrukcijama, a oni se tiču prirode modalnog izvora, uloge modalnog ciljnog učesnika i prirode subjekta.

U trećem poglavlju pod naslovom *Modal infinitive constructions* razmatraju se modalne infinitivne konstrukcije u ruskom, nemačkom i holandskom jeziku i povezanost između vida i subjektivnosti u njima. Dat je pregled infinitivnih konstrukcija u ruskom jeziku. Infinitivne konstrukcije se klasifikuju prema različitim modalnim ne-epistemijskim (unutrašnji i spoljašnji učesnik) i „kvazi” epistemijskim tumačenjima. Dokazi za ovu vrstu klasifikacije, kao i za distribuciju subjektivnosti i vida takođe su navedeni u ovom delu teze. Porede se različite potvrde infinitivne rečenice prema testovima subjektivnosti da bi se ustanovila skala subjektivnosti ruskih infinitivnih rečenica. U poređenju vida i stepena subjektivnosti u svim potvrđenim infinitivnim rečenicama u ruskom jeziku, autorka pokazuje da je viši stepen subjektivnosti, predstavljen epistemijskim rečenicama, povezan s nesvršenim vidom, na primer: *Emu čitat' knigu* (str. 52).

Sledeći segment posvećen je odričnim infinitivnim rečenicama. Autorka tvrdi, pozivajući se na Verhagena (2005), da negacija izaziva povećanu subjektivnost, jer obuhvata dva mentalna prostora, na primer *Vam ne vstavat' zavtra rano* (str. 60). U sledećem pododeljku, pažnja je usmerena na nemačke i holandske infinitivne rečenice. Pokazano je da obe vrste rečenica ispoljavaju ne-epistemijsku modalnost. U slučaju nemačkih infinitivnih rečenica, one izražavaju deontičku nužnost i mogućnost povezanu sa spoljašnjim učesnikom; stoga je svima zajedničko izražavanje modalnosti, na primer: *Das Buch is zu lesen* (str. 71). Korišćenjem testova subjektivnosti, autorka pozuje da je mogućnost spoljašnjeg učesnika subjektivnija od deontičke nužnosti i proverava da li je povezana s upotrebom vida. Povezanost između nesvršenog vida i subjektivnosti potvrđena je u ovoj vrsti rečenica, jer je mogućnost spoljašnjeg učesnika izražena uglavnom trajnim glagolima. Holandske rečenice imaju uopšteno samo jedno modalno tumačenje, i to mogućnost spoljašnjeg učesnika, i moguća su oba vida. Međutim, ova situacija nije u suprotnosti s opštom slikom povezanosti između nesvršenog vida i subjektivnosti.

U četvrtom poglavlju *Imperative constructions* ispitan je problem povezanosti vida i subjektivnosti u različitim imperativnim konstrukcijama u ruskom i holandskom jeziku. Proučavaju se četiri upotrebe imperativnih konstrukcija u ruskom: direktivna, nužna, uslovna i dopusna. Te upotrebe klasifikovane su prema semantičkoj mapi Van der Auvere i Plungiana (1998). Prve dve su podvedene pod ne-epistemijsku modalnost spoljašnjeg učesnika, s obzirom na činjenicu da se obe tiču obaveze. Uslovna i dopusna upotreba predstavljene su kao imperativna tumačenja nastala iz epistemijskog modalnog tumačenja. Direktivni imperativ početna je tačka iz koje su nastale druge upotrebe imperativa. Korišćenjem testova subjektivnosti iz drugog poglavlja, autorka iznosi da su izvedene imperativne konstrukcije subjektivnije od direktivnog imperativa. Povezivanje subjektivnosti i vida dovodi do zaključka da postoji opšta tendencija da se nesvršeni vid upotrebi sa subjektivnijim, nedirektivnim imperativnim konstrukcijama, na primer: *Kak ty ni padaj, vse ravno podnimeš'sja* (str. 104). U nastavku se analiziraju dve imperativne konstrukcije u holandskom: direktivna i uslovna. Procenjuje se da je uslovni imperativ subjektivniji od direktivnog, kao i u slučaju ruskog imperativa. Među kondicionalnim konstrukcijama, najsubjektivnija je optativna koja se jedino može upotrebiti s pluskvamperfektom, što u ovim slučajevima posebno označava nesvršeni vid u prošlosti. Tako je potvrđena povezanost između najsubjektivnijeg imperativa i nesvršenog vida kao u primeru *Ik wou dat ik dat boek las* (str. 120).

U petom poglavlju pod naslovom *Modal readings of tenses in Russian and Serbian* razmatra se modalna upotreba vremena u ruskom i srpskom jeziku. Ideja je da se ispita da li odnos između vida i subjektivnosti važi i u slučaju vremena. Različite upotrebe vremena kla-

sifikovane su prema dva tipa: vremensko značenje s modalnom inferencom i strogo modalno značenje. Iako neka vremena sa svršenim vidom (kao što je svršeni prezent u ruskom) pokazuju mogućnost da iskažu modalno tumačenje, iznosi se tvrdnja da se ova tumačenja mogu sagledati samo u okviru prve upotrebe vremena, tj. temporalne upotrebe vremena s modalnom inferencom koja su manje subjektivna od strogo modalnih tumačenja. Autorka zaključuje da se, na osnovu podataka, potvrđuje veza između višeg stepena subjektivnosti i nesvršenog vida, kao u primerima *Zavtra my budem guljat* (str. 129) i *Ona je veoma radna. Radiće u kancelariji po čitavu noć* (str. 143).

U šestom poglavlju *Conclusions* autorka razrađuje rezultate istraživanja i formuliše neka pitanja za buduća istraživanja. Ona se vraća na dva osnovna pitanja koja je postavila u ovoj studiji i daje odgovore. Što se prvog pitanja tiče, veza između nesvršenog vida i modalnosti nije sistematska, ali postoji opšta tendencija da se upotrebi nesvršeni vid sa subjektivnijim tumačenjima. Odgovor na drugo pitanje jeste manje očigledan. Autorka sumira činjenice koje podupiru i opovrgavaju njenu početnu hipotezu, kao i slučajeve koji su „neutralni”. U prilog vezi između nesvršenog aspekta i subjektivnosti u jezicima s naglašenim vidom ide činjenica da je vid obavezan u svim glagolskim oblicima i ne služi samo za razlikovanje „objektivnih” i „subjektivnih” tumačenja. Što se tiče jezika s naglašenim vremenima, autorka navodi objašnjenje Bogarta (1999, 2006) o anaforičkoj funkciji nesvršenog aspekta. Za buduća istraživanja autorka navodi četiri moguća pravca: razrađivanje istraživanje razlika između Langakerove vrste subjektivnosti i „perspektivizirane” vrste subjektivnosti u odnosu na vid; pitanje veze između negacije i subjektivnosti; gramatikalizacija infinitivnih i imperativnih konstrukcija; i komparativna studija modalnih tumačenja vremena. Ova istraživanja, po autorčinom mišljenju, proširila bi opseg poznavanja vrlo složenog fenomena subjektivnosti i posebno njegovog ispoljavanja u jeziku.

Sofija Mičić

ИНДЕКС КЉУЧНИХ РЕЧИ

- аутоматско превођење 227
бајка 53
бегунац у значењима „онај ко је побегао” и „онај ко буде побегао” 7
богумили 39
босански 39
Бошњаци 39
бошњачки 39
возач у значењима „онај ко је возио” и „онај ко вози” 7
воља за моћ 145
Горанци 39
графички систем 11
добротвори у значењима „људи који сада добротворе” и „људи који су некада добротворили” 7
идентитет 39
језичка сличност 227
мање обрађивани језици 227
Муслимани 39
називи људи образовани од глаголског лексичког корена 7
Невски просјект 115
Николај Васиљевич Гогољ (1809—1852) 53, 115
Ниче 145
нормативистика 11
обавештајни двосмисао изјаве типа *добићнику Вукове награде биће уручена посебна повеља* 7
овремењеност номиналног израза 7
ортографски систем 11
Пейелуѓа 53
песимизам 145
Петроградске приповећке 115
поетика Н. В. Гогоља 115
предавач античке филозофије у значењима „онај који је сада у функцији предавача античке филозофије”, „онај који је некада био у функцији предавача античке филозофије” и „онај који буде био у функцији предавача античке филозофије” 7
преименовање 39
приповедни поступци 115
Приче са Колиме 145
руски језик 11
сакрални функционалностилски комплекс 11
самоиронија 53
социолингвистика 11
Срби 39
српски језик 11
стилска анализа 115
теолингвистика 11
травестија 53
филозофски аспект 145
Шаламов 145
Шопенхауер 145
Шињел 53

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Часопис *Зборник Маџице српске за славистику* објављује оригиналне научне радове о словенским језицима, књижевностима и културама проучаваним у њиховом развоју или у савременом стању, посматраним компаративно, типолошки, ареално, или у ширем семиотичком контексту, као и узетим понаособ, а такође и радове из историје словенске филологије, историје науке о словенским књижевностима, или лингвистичке славистике. *Зборник Маџице српске за славистику* објављује студије и расправе, прилоге и грађу, научну критику, приказе, хронику и библиографију. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у часопису *Зборник Маџице српске за славистику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве странице чланка.

2. Радови се објављују на свим словенским језицима. Радови на српском језику објављују се екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом. Уколико аутор жели да му рад буде штампан латиницом, треба то посебно да нагласи. По договору са Уредништвом, рад може бити објављен на енглеском, немачком или француском језику.

Рукопис треба да буде исправан у погледу правописа, граматике и стила. У *Зборнику Маџице српске за славистику* за радове на српском језику примењује се *Правоиис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижуреце (Матица српска: Нови Сад, 1993). Поред правописних норми утврђених тим правописом аутори треба да се у припреми рукописа за штампу придржавају и следећег:

а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.

б) Пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу) и писму. Уколико се цитира преведени рад, треба у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу.

в) Страна имена пишу се транскрибовано (прилагођено српском језику) према правилима *Правоииса срјскога језика*, а када се страно име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име широко познато (нпр. Ноам Чомски), или ако се изворно пише исто као у српском (нпр. Филип Ф. Фортунатов).

г) У уметнутим библиографским скраћеницама (парентезама) презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (БЕЛИЋ 1941), (KAROLAK 2004).

д) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања.

3. Рукопис расправе или студије треба да има следеће елементе: а) наслов рада, б) име, средње слово, презиме, назив установе у којој је аутор запослен, в) сажетак, г) кључне речи, д) текст рада, њ) литературу и изворе, е) резиме, ж) прилоге. Редослед елемената мора се поштовати. Радови који представљају краће прилоге, грађу, приказе и сл. поред основног дела текста садрже име аутора и наслов.

4. Наслов рада треба да што верније и концизније одражава садржај рада. У интересу је аутора да се користе речи прикладне за индексирање и претраживање. Ако таквих речи нема у наслову, пожељно је да се наслову дода поднаслов. Наслов (и поднаслов) штампају се на средини странице, верзалним словима.

5. Име, средње слово и презиме аутора у студијама и чланцима штампају се изнад наслова уз леву маргину, а у приказима испод текста уз десну маргину, курзивом. Имена и презимена домаћих аутора увек се наводе у оригиналном облику, независно од језика рада. Назив и седиште установе у којој је аутор запослен наводи се испод имена, средњег слова и презимена аутора. Називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре (нпр., Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за српску књижевност). Ако је аутора више, мора се назначити из које установе потиче сваки од наведених аутора. Функција и звање аутора се не наводе. Службена адреса и/или електронска адреса аутора даје се у подбелешци, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру кога је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм наводи се у посебној подбелешци, која је двема звездицама везана за назив установе у којој је аутор запослен.

6. У сажетку, који треба да буде на језику на коме је написан и рад, треба језгровито представити проблем, циљ, методологију и резултате научног истраживања. Препоручује се да сажетак има од 100

до 250 речи. Сажетак треба да се налази испод наслова рада, без ознаке *Сажетак*, и то тако да му је лева маргина увучена 1 цм у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први пасус основног текста).

7. Кључне речи су термини или изрази којима се указује на целокупну проблематику истраживања, а не може их бити више од десет. Препоручљиво их је одређивати са ослонцем на стручне терминологијске речнике, а у интересу је аутора да учесталост кључних речи (с обзиром на могућност лакшег претраживања) буде што већа. Кључне речи дају се на језику на којем је написан сажетак. Кључне речи се наводе испод сажетка, са ознаком *Кључне речи*, и то тако да им је лева маргина уравниана с левом маргином сажетка.

8. Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о делу које се цитира, наведен на крају рада, састоји се од отворене заграде, презимена аутора (малим верзалом), године објављивања рада који се цитира, те ознаке странице са које је цитат преузет и затворене заграде, на пример:

(Ивић 1986: 128)	за библиографску јединицу:	Ивић, Павле. <i>Српски народ и његов језик</i> . — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
---------------------	-------------------------------	--

Ако се цитира више суседних страница истог рада, дају се цифре које се односе на прву и последњу страницу која се цитира, а између њих ставља се црта, на пример:

(Ивић 1986: 128—130)	за библиографску јединицу:	Ивић, Павле. <i>Српски народ и његов језик</i> . — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
-------------------------	-------------------------------	--

Ако се цитира више несуседних страница истог рада, цифре које се односе на странице у цитираном раду, одвајају се запетом, на пример:

(Ивић 1986: 128, 130)	за библиографску јединицу:	Ивић, Павле. <i>Српски народ и његов језик</i> . — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
--------------------------	-------------------------------	--

Уколико је реч о страном аутору, презиме је изван парентезе пожељно транскрибовати на језик на коме је написан основни текст рада, на пример Ц. Марфи за James J. Murphy, али у парентези презиме треба давати према изворном облику и писму, нпр.

(MURPHY 1974: 95)	за библиографску јединицу:	MURPHY, James J. <i>Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance</i> . Berkeley: University of California Press, 1974.
----------------------	-------------------------------	---

Када се у раду помиње више студија које је један аутор публиковао исте године, у текстуалној библиографској напомени потребно је одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради, на пример (MURPHY 1974a: 12).

Уколико библиографски извор има више аутора, у уметнутој библиографској напомени наводе се презимена прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом *и др.*:

(ИВИЋ, КЛАЈН и др. 2007)	за библиографску јединицу:	Ивић, Павле и Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. <i>Српски језички приручник</i> . 4. изд. Београд: Београдска књига, 2007.
-----------------------------	-------------------------------	---

Ако је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразира-
ран, у текстуалној библиографској напомени није потребно наводити
презиме аутора, нпр.

Према Марфијевом истраживању (1974: 207), први сачувани трактат из
те области срочио је бенедиктинац Алберик из Монте Касина у другој
половини XI века.

Ако се у парентези упућује на радове двају или више аутора, по-
датке о сваком следећем раду треба одвојити тачком и запетом, нпр.
(БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968)

9. Подбелешке (подножне напомене, фусноте), обележене арап-
ским цифрама (иза правописног знака, без тачке или заграде) дају се
при дну странице у којој се налази део текста на који се подбелешка
односи. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења и
сл. Подбелешке се не користе за навођење библиографских извора
цитата или парафраза датих у основном тексту, будући да за то слу-
же библиографске парентезе, које — будући повезане с пописом ли-
тературе и извора датих на крају рада — олакшавају праћење цитира-
ности у научним часописима.

10. Прилози којима је илустровано научно излагање (табеларни
и графички прикази, факсимили, слике и сл.) обележавају се рим-
ским цифрама, прилажу се на крају текста рукописа, а њихово место
у тексту се означава одговарајућом цифром.

11. Цитирана литература даје се у засебном одељку насловљеном
Цитирана литература. У том одељку разрешавају се библиографске
парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (ре-
ференце) наводе се по азбучном или абecedном реду презимена пр-
вог или јединог аутора како је оно наведено у парентези у тексту.
Прво се описују азбучним редом презимена првог или јединог аутора
радови објављени ћирилицом, а затим се описују абecedним редом
презимена првог или јединог аутора радови објављени латиницом.

Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за два словна места (висећи параграф).

Свака библиографска јединица представља засебан пасус, који је организован на различите начине у зависности од врсте цитираног извора.

У *Зборнику Маџице српске за славистику* у библиографском опису цитиране литературе примењује се MLA начин библиографског цитирања (*Modern Language Association's Style — Works cited*) с том модификацијом што се презиме аутора наводи малим верзалом, а наслов посебне публикације наводи се курзивом.

Примери таквог начина библиографског цитирања:

Монографска публикација:

ПРЕЗИМЕ, име аутора и име и презиме другог аутора. *Наслов књиџе*. Податак о имену преводиоца, приређивача, или некој другој врсти ауторства. Податак о издању или броју томова. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

БЕЛИЋ, Александар, *О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка истраживања*. Књ. 1. — 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

МИЛЕТИЋ, Светозар. *О српском језику*. Избор и предговор Чедомир Попов. Нови Сад: Градска библиотека, 2001.

Фототипско издање:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиџе*. Место првог издања, година првог издања. Место поновљеног, фототипског издања: издавач, година репринт издања.

Пример:

СОЛАРИЋ, Павле. *Поминак књиџески*. Венеција, 1810. Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић”, 2003.

Секундарно ауторство:

У *Зборнику Маџице српске за славистику* зборници научних радова се описују према имену уредника или приређивача.

Презиме, име уредника (или приређивача). *Наслов дела*. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

РАДОВАНОВИЋ, Милорад (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ — Службени гласник, 1996.

Рукопис:

ПРЕЗИМЕ, име. *Наслов рукописа* (ако постоји или ако је у науци добио општеприхваћено име). Место настанка: Институција у којој се налази, сигнатура, година настанка.

Пример: НИКОЛИЋ, Јован, *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780—1783.

Рукописи цитирају према фолијацији (нпр. 2а—3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

Прилог у серијској публикацији:

Прилог у часопису:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста у публикацији.” *Наслов часописа* број свеске или тома (година, или потпун датум): стране на којима се текст налази.

Пример:

РИБНИКАР, Јара. „Нова стара прича.” *Летопис Мајнице српске* књ. 473, св. 3 (март 2004): стр. 265—269.

Прилог у новинама:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста.” *Наслов новина* датум: број страна.

Пример:

КЉАКИЋ, Слободан. „Черчиллов рат звезда против Хитлера.” *Политика* 21. 12. 2004: 5.

Монографска публикација доступна on-line:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиџе*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања.

Пример:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, knowledge and culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d>> 02. 02. 2002.

Прилог у серијској публикацији доступан on-line:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста.” *Наслов периодичне публикације*. Датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Пример:

TOIT, A. „Teaching Info-preneurship: students’ perspective.” *ASLIB Proceedings* February 2000. Proquest. 21. 02. 2000.

Прилог у енциклопедији доступан on-line:

„НАЗИВ ОДРЕДНИЦЕ.” *Наслов енциклопедије*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања.

Пример:

„WILDE, Oscar.” *Encyclopedia Americana*. <...> 15. 12. 2008.

12. Извори се дају под насловом *Извори* у засебном одељку после одељка *Цитирана лиџераџура* на истим принципима библиографског описа који се примењује у одељку *Цитирана лиџераџура*.

13. Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста, треба да буде на једном од светских језика (енглеском, руском, немачком, француском). Уколико аутор није у могућности да обезбеди коректан

превод, треба да напише резиме на језику на коме је написан и рад, а уредништво *Зборника Маџице српске за славистичку* ће обезбедити превод. Уколико је рад написан на страном језику, резиме мора бити написан на српском језику. Уколико аутор није у могућности да обезбеди резиме на српском језику, треба да напише резиме на језику на којем је написан рад, а уредништво ће обезбедити превод резимеа на српски језик. После резимеа треба на језику резимеа навести кључне речи за дати рад.

14. Текст рада за *Зборник Маџице српске за славистичку* пише се електронски на страници А4 формата (21 x 29,5 cm), с маргинама од 2,5 cm, увлачењем првог реда новог пасуса 1,5 cm, и размаком међу редовима 1,5. Текст треба писати у фонту *Times New Roman*, словима величине 12 pt, а сажетак, кључне речи и подножне напомене словима величине 10 pt.

Штампане рукописе треба слати на адресу: Уредништво *Зборника Маџице српске за славистичку*, Матица српска, Матице српске 1, 21 000 Нови Сад. Поред штампане верзије рукописа, треба послати и електронску верзију рукописа у Word формату на компакт диску или на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs или piperm@eunet.rs с назнаком да се ради о рукопису за *Зборник Маџице српске за славистичку*. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PD формату.

Уредништво Зборника Маџице српске за славистичку

Рецензенти радова који се објављују у ЗбМСС 75 су

Проф. др Предраг Пипер
Проф. др Корнелија Ичин
Проф. др Љиљана Пешикан-Љуштановић
Доц. др Маја Букановић